



ՄԻՈՒ

1966



ՄԻՈՆ

Խ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
 ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ
 «سور» مجلة ارمنية شهرية، دينية، ادبية، ثقافية.

"SION" ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY.

1966

Փետրուար – Մարտ

Թիւ 2-3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Ծ Ա Շ Ո Ւ Ն Չ Ը Ե Ի Ո Ս Կ Ա Ն Ե Ր Ե Ի Ա Ն Ց Ի

«Ազաշեմ գանգ եղբարք, ճանաչել գվատակաւորս ձեր...»

Ա. ԹԻՍԱՂԱՆԻԿԵՅԻՍ, Կ.12:

Ժողովուրդներու պատմութեան մէջ թերեւս կարելի չըլլայ գտնել ազգ մը, որ դէպի քաղաքակրթութիւն իր ճամբուն վրայ իսկապէս չըլլայ աւելի՛ խոչընդոտներու, աւելի՛ տառապանքներու եւ աւելի՛ անհնարին պայմաններու՝ քան Հայը: Հազարամեակներու վրայ երկարող անոր կեանքը անփշուր շղթայ մըն է յաղթութիւններու քայց մանաւանդ պարտութիւններու, խարխալումներու քայց մանաւանդ դէպի լոյս անգապելի ճրգտումի եւ խոյանմի:

Այս ժողովուրդին իմացական ու բարոյական բոլոր յաղթանակները արձանագրուած են բազում դժբախտութիւններու եւ սարսափներու բովին ընդմէջէն, դրդուած են եւ նոյնիսկ սնունդ

3830

առած անոնցմէ: Ու այս ձեռով, յաջողութիւնն ու տառապանքը, Բանին սպասաւորելն ու աղէտի նեքարկութիւնը դարձած են մակատագրի անցնելի գիր, ցեղային մեր հոգեբանութեան ու նկարագրին հիմնական գիծ ու խարսխուած համոզում:

Այս հոգեվիճակով ու նման պայմաններու տակ է որ աչքած են ու գործած մեր «պատմիչներն ու գուսանները», արւեստի եւ դպրութեան մեր անմահները ու այդ գործելակերպը, չանագան փոփոխութիւններով հանդերձ տակաւին նոյնը մնացած, եկած ու հասած է մինչեւ մեր օրերը:

Ներկայ տարեշրջանը 300-ամեակն է հայերէն Աստուածաշունչի առաջին տպագրութեան, եւ լաւագոյն առիթ մը՝ որ այս պատեհութեամբ մեր պատմութեան ֆննութեան բերուի լուսաւոր դէմքը Ոսկան Վարդապետ Երեսնցիի, այն անձնանուէր Հայուն՝ որ առանձին կըրցաւ ի գլուխ բերել բազմաթիւներու կողմէ միայն իրագործելի կոթողային ձեռնարկութիւն մը: Ու տակաւին, այս յոբելեանը պատմաւ պէտք է ըլլայ որ ուսումնասիրուի Հայ տպագրական Ոսկանեան շրջանը, 1662-էն մինչեւ 1675 երկարող, երբ Հայ տպագրութիւնը դուրս ելաւ իր սաղմնային վիճակէն, ստացաւ ոգի, նկարագիր ու դիմագիծ, դարձաւ Հայ կեանքը առաջնորդող, անկէ ուղղութիւն առնող եւ անոր ուղին հարթող անհրաժեշտ հաստատութիւն:

Ժէ. դարու մշակութային մեր կեանքին մեծագոյն դէպքն է ապահովաբար հայերէն Աստուածաշունչի տպագրութիւնը: Սուրբ Մատեանը, Սահակ-Մեսրոպեան անգերազանցելի թարգմանութեան ոսկի օրերէն սկսեալ, եղած էր լաւագոյն առաջնորդը մեր ազգային բարոյականին, կերտիչը մեր նկարագրին ու հիմնաքարը մեր կեանքի բազմադէմ կառուցումէին: Անով ապրել էին մեր երջանիկ եւ օրհնեալ նախահայրերը, անով դէպի ռազմադաշտ մեկնել էին վարդաններն ու տակաւին այնքան բազմաթիւ անանուն հերոսներ, եւ ի վերջոյ՝ անո՛ր սկզբունքներուն եւ անո՛ր յաւիտեական ոգիւններուն ի խնդիր՝ նախընտրել էին յամայն մեռնիլ ու անմահանալ:

Սակայն, դարերու վրայ երկարող աշխարհաւեր վերիվայրումներէ ետք, հասեր էինք տեղ մը, ուր, վշտահար Ագարիա Կաթողիկոսի իսկ բառերով, «ի յամենայն ազգս Հայոց որ է շատ եւ բազում նորով թէ գտնուի Ի. (20) Աստուածաշունչ ընդ ամենն. եւ յոյժ պիտանի է վարդապետաց եւ հայրապետաց եւ քահանայից»: Հազիւ քսան Աստուածաշունչ՝ Սուրբ այդ Մատեանով ապրող եւ շնչող ժողովուրդի մը համար...:

Ագարիայէն ետք կաթողիկոսներ թէ անհատներ ամէն ջանք ի գործ էին դրել՝ ունենալու սեփական տպուած Սուրբ Գիրքը եւ, հակառակ անհատնում ջանքերու, ոչ մէկը յաջողած էր ի գլուխ բերել այնքան մեծածախս եւ դժուար իրագործելի ձեռնարկութիւն մը:

Ոսկան Երեսնցիի վիճակուեցաւ մեծ այդ փառքն ու երջանկութիւնը:

վաստակը գոր առ կտակեց իր ժողովուրդին՝ անգնահատելի է եւ վեր բոլոր գովեալէն ու երախտագիտական արտայայտութիւններէն: Իսկ այդ վաստակը ձեռք բերուած էր պայքարով եւ անհատում ու այլազան խռչընդոտներ բառնալու գերմարդկային ճիգերով:

Այսօր, գիտութեան եւ լուսաւորութեան այս դարաշրջանին երբ ամէն ինչ այնքան դիւրամատչելի է ու մեր ձեռքերու հասնողութեան մէջ, դժուարութիւն կ'ունենանք ըմբռնելու եւ հասկընալու այն պայմանները՝ որոնց շրջագծին մէջ էր որ գործեց Ոսկան Երեսանցի, ինչպէս գործած էին իրմէ առաջ Մեղապարտ, Թոխաբեցի, Ծարեցի, ու իրմէ վերջ՝ վանանդեցիներ եւ Հայ տպագրութեան գործը շարունակողները: Սակայն երբ պահ մը ժամանակով եւ միջավայրով երթանք հտ, դէպի ժէ. դարու առաջին կէտը, միայն այն ատեն կը գիտակցինք Ոսկանի եւ իր նմաններու սխրագործութեան արժէքին ու տարողութեան: Եւ արդարեւ, տգիտութեան, խաւարի ու բռնակալութեան այդ անապահով օրերուն՝ սխրագործութիւն չէ՞ր կամովին հեռանալ հայրենի երկրէն, բռնել պանդխտութեան անվերադարձ նամբան ու մաշեցնել օտարներու տան սեմերը՝ յանուն Հայ գիրի ու գիրքի: Ո՞վ էին Ոսկան ու իր նմանները, որոնք քշուառութեան, պատերազմներու, արիւնի եւ մոխիրի այդ օրերուն՝ կրնային մտածել գիրքի ու տպագրութեան, հագեկան հացի մասին, ու, ինչ որ գեղեցիկն է ու հրաշալին այս բոլորին մէջ՝ կրնային իրենց մտածումը գործնականի վերածելու յանդգնութիւնը ունենալ:

Մեր ցեղային նակատագիրը, ինչպէս միշտ, այս անգամ էւս մեզի չօժանդակեց. Հայ տպագրիչներ օգնութիւն աղերսեցին Եւրոպայէն ու փակ դռներ միայն գտան եւ կամ չիլ ու ազան հայեացքներ: Հայ կաթողիկոսներ Աստուածաշունչ խնդրեցին իրենց կողոպտուած եւ հրկիզուած եկեղեցիներուն համար, եւ փոխարէն ստացան հակերով տօմար՝ անընդունելի եւ օտար: Եւ, դարձեալ Հայ նակատագրին քեւադրութեամբ էր որ առաջին Հայ տպարանը հաստատուեցաւ, հակատութիւններու ամենէն տարօրինակովը, Եւրոպայէն հեռու՝ հեռաւոր եւ խաւար Պարսկաստանի մէջ, մամուլ ու գիր չտեսած սակայն սրբազան առաքելութեան մը կրակով բռնուած մարդոց կողմէ: Խաչատուր Կեսարացիի եւ աշակերտներուն հաստատած խեղճուկ տպարանը ի Նոր-Ջուղա՝ լաւագոյն եւ ամենագեղեցիկ ապացոյց մըն էր այս ժողովուրդի կենսունակութեան, ոգիի ազնուականութեան եւ կոչման բարձր գիտակցութեան:

Կը բանագ լայուած հաստափոր «Հարանց վարճ»ը կամ «Ժամագիրք»ը եւ անկարելի կ'ըլլայ ձեր յուզումը զսպել: Ի՞նչ անհուն աշխատանք՝ անկանոն շարուած գիրքերուն եւ բառերուն համար, ի՞նչ անվերջանալի եւ բուռն սէր՝ հանդէպ գիրին ու զրքին, եւ անոնցմով՝ հանդէպ ժողովուրդին եւ եկեղեցիին: Այդ սիրով էր որ պանդխտութեան ուղին ձեռք առաւ Կեսարացիի աշակերտը՝ Ոսկան. սէր մը որ կըցած էր անիլ ու բողբոջիլ ամենէն

ցրտաշունչ բռնակալութեան ու հալածանքներու ներքեւ եւ որ իր հմայիչ ամբողջ գեղեցկութեամբ պիտի բացուէր ու ծաղկանար հեռուոր Ամաղեքտամի նոյնքան ցուրտ երկինքին ներքեւ:

Խորապէս զգացուած պահանջքի մը իրագործման նուիրած անձը եղաւ ան, եւ իրմով էր որ Հայ գիրքը, երկար դարեր մնացած մենաստաններու եւ վանքերու կուղպ խորշերուն մէջ, մտաւ Հայ խրճիթներէն կամ ապարանքներէն ներս, ընդունուեցաւ սփանջելի ազահութեամբ ու ծարաւով եւ ի վերջոյ դարձաւ անբաժան մաս ու բաղկացուցիչ տարր Հայու հոգմասաքս կեանքին: Գիրքի հանդէպ պաշտամունքի հասնող այս սէրը, հարուստին ու ազատին, ծերին թէ պատանին, ուսեային թէ անուսին համար հաւասարապէս՝ եթէ բնագոյաբար զգացուած պէտք մըն էր հին օրերուն, Ոսկանի գիրքերով դարձաւ պահանջք եւ անհրաժեշտութիւն:

Իր գործելակերպով ու մանաւանդ ժամանակի պահանջքին դէմ ելլելով անոր եղբիւրներէն բռնելու եւ դժուարութիւններ գինահարելու իր կորովով՝ Երեւանցիի կեանքը մեծ հանգիստաբերներ ունի մեր պատմութեան Մեծ Հայուն՝ Մեսրոպ Մաշտոցի հետ: Ա՛ն ալ. տակաւին երիտասարդ, խորապէս զգաց իր ժողովուրդը չարչարող տագնապը եւ տուաւ ամբողջ իր էութիւնը՝ լաւագոյն լուծման մը ի խնդիր. ա՛ն ալ ինկաւ պանդխտութեան ուղի, ու եղաւ ճամբորդ անհատնում փնտռողներու եւ յուսախաբութեանց: Եւ ի վերջոյ ա՛ն ալ կրցաւ գտնել այն՝ որուն համար անցեր էին իր թանկագին տարիները, ուժերն ու տփուքիւնները:

Եւ սակայն հոս ալ կանգ կ'առնէ հանգիստութիւնը իրենց միջեւ:

Որովհետեւ մինչ Մեսրոպ, իր գիտով խանդավառ ու երպարտ՝ կը վերադառնար իր հայրենիքի երախտապարտ բազուկներուն. Ոսկան, իր երկու կամ երեք հաւատարիմներով, կը բռնադատուէր մնալ հեռու օտարութեան մէջ, ռափի տակ առնել անգոյն հորիզոններ, պայֆարիլ, տփնիլ ու աշխատիլ «վասն գրեթաց» ու ի վերջոյ իր լոյս աչքերը փակել անծանօթ ճամբաներու փառուղիի մը՝ Մարտիրոս մէջ:

Գրեթէ ոչ ոք չէր անոր վախճանին մասին. ոչ ոք լացաւ իր դազադին ֆովն ի վեր, սակայն իր գործը սուրբ էր, ազնիւ ու փառապարկան՝ ինչպիսին էր Մեսրոպ Մաշտոցինը տաւնեակ մը դարեր առաջ: Այդ գործին արդիւնքը այնքան անմիջական ու հանրայայտ չէր, ինչպէս եղած էր գրեթէ գիտիմը. այսուհանդերձ հոգեբանութիւններէ եւ գաղափարներէ ներս իր բերած յեղաշրջումով՝ Ոսկան դարձաւ սկզբնաւորողը Հայ մտքի վերագարքումի այն շարժումին՝ որ դանդաղ ու ցաւագին ալիքներով պիտի տարածուէր ամբողջ Հայութեան վրայ, պիտի ընդգրկէր գայն ամբողջութեամբ եւ մեզ պիտի դարձնէր գիրքի եւ լոյսի ներքեայներ:

Պատանեկան կամ երիտասարդական ժամանակաւոր խան-

դավառութիւն մը չէր իրը, ոչ իսկ ասպարէզի եւ զուգադիպութիւններու բերած պարտաւորիչ սպասաւորութիւն: Հոգեով ու մարմնով հասակ առած շունչին տակ հաշատուր Կեսարացիի՝ որ «օրըստօրէ տեսանէր գտպագրութիւնս ի մէջ ազգացն լատինացւոց, ցանկայր միշտ որպէսզի լիցի ի մէջ հայաստանեայց եւս», Ոսկան Երեսանցի ալ բռնուած էր տպագրական արուեստը Հայոց մէջ բերելու նոյն տագնապէն: Տպագրութեամբ հասնելիք անգնահատելի արդիւնքներուն մասին ինք պէտք էր լաւագոյն հետազգացողութիւն ու համոզում ունեցած ըլլար, որպէսզի յանձն առնէր, Յակոբ Զուգայեցի Կաթողիկոսի հրահանգով, համաբայ ելլել «ի կողմանս հիւսիսայնոյ», եւ «տարագրական հողմավարութեամբ ու բազմաւ վշտիւ եւ տառապակրութեամբ» ձեռնարկել իր լուսաւոր գործունեութեան: Իր տպած յիշատակաբաններու ժառառ ու հատուկոտոր քառերն իսկ կը պատմեն այն տուայտաւանքներուն, գոհողութիւններուն եւ անելանելի կացութիւններուն մասին, որոնց գոհն էր ինք տարիներ շարունակ, եւ որոնց պատճառով ալ մահացաւ գրեթէ լքուած, իր գործը ձգած երեսութեամբ կիսատ ու անապագայ:

Մարդիկն ու օրերը չծպտեցան իրեն եւ ուրախութիւնը հագիւ թէ երբեմն եղաւ այցելու իր հոգիին: Տֆնեցաւ գիրքերուն, բուրբիքն ու մեղանին վրայ այնպէս՝ ինչպէս իր նախորդները ըրեր էին ներշնչին. գրիչին ու մագաղաթին առջեւ: Հալածուեցաւ եւ մտավայտութիւններով կրծուեցաւ այնպէս՝ ինչպէս որ եղեր էին մեր գրիչները օտար զինուորներու կրունկներուն դիմաց:

Բայց այս բոլորին մէջ ու այս բոլորով հանդերձ, ետ չգարածա՛ւ իր նախապահէն, իր ետին բոլոր կամուրջները քանդեց եւ յառաջացաւ, եղաւ թափառական, եղաւ աղերսարկու, դիմումներ կատարեց, միշտ մերժուեցաւ, դժբախտութիւններ ու անակնկալներ զինք հարուածեցին անխնայ կերպով: Սակայն ապրեցաւ ու գործեց, ստեղծագործեց, որպէսզի անգամի մը համար եւս կատարուէր այն՝ ինչ որ մեր նակատագիրը գրած էր մեզի համար. — էջ մը գիրքի ու տող մը գիրքի համար անուժ քաղուկ երկարել դէպի հեռաւոր եւ օտար հողեր, դէպի հիւսիսային ցուրտ երկինքներ:

Բացառիկ պարագաներու է միայն որ մեր դարաւոր Պատմութիւնը մեզի կու տայ դէպքով մը կամ դէմքով մը ուրախանալու եւ թեթեւ, մարդկային պարզ հոգիներով ցնծութեան տօներ սարքելու առիթը: Նման բացառիկ պատեհութիւն մըն է հայերէն Աստուածաշունչի առաջին տպագրութեան 300-ամեակը, եւ նոյնքան եզակի անձնաւորութիւն մը՝ Հայ տպագրութեան ու մշակոյթի մեծ երախտաւոր Ոսկան Վարդապետ Երեսանցին, միշտ Համեմատ, միշտ Անճանաւէ՛ր, ողջ էութեամբ Հա՛յ եւ յաւիտեան Մա՛րդ:

Ճանչանաք մեր վատակաւորները, հրեւիսնք անոնց յիշատակով, յարացոյց ընենք անոնց կեանքն ու վաստակը, եւ այս բոլորով գօտեպիմոյ դառնանք դէպի ապագան՝ որ լոյսով եւ յոյսով պայծառացած հոգիներուն է միշտ:

Ա. Գ.

ՄԱԿԱԲԱՅԵՑԻՈՑ ԳԻՐՔԵՐԸ

Սակարայեցւոյ Ա. Բ. եւ Գ. գիրքերը Հին Կտակարանի վեց գիրքերու հետ (Եզր. Ա., Յուդիթ, Տովբիթ, Իմաստութիւն Սողոմոնի, Իմաստութիւն Սիրաքայ կամ Ժողովող եւ Թուղթ Բարուքայ), Երկրորդականոն (Apocrypha) նկատուած են։ Այս ինը գիրքերը դուրս կը մնան Եբրայական կոչուած Կանոնէն, սակայն մաս կը կազմեն Եօթնասանից Թարգմանութեան կամ Աղեքսանդրեան Կանոնին։

• Արեւմտեան Հին եկեղեցիները, ինչպէս նաեւ Արեւելեան բոլոր եկեղեցիները կ'ընդունին զանոնք սակայն որոշ վերապահութեամբ, նկատելով աւելի ի շինութիւն հաւատացեալներու հոգեւոր եւ բարոյական դաստիարակութեան քան թէ ի հաստատութիւն եկեղեցւոյ վարդապետութիւններու, եւս Ռոդոքական բոլոր եկեղեցիները կ'ընդունեն զանոնք՝ հաստատարիմ մնալով միայն Եբրայական Կանոնին։

Երկրորդական նկատուած այս գիրքերը որոշուած են Գերութեան վերադարձէն մինչեւ Քրիստոնէական շրջանի առաջին դարու ժամանակամիջոցին երբայրէն, արամեբէն կամ յունարէն լեզուներով։

Եբրայեցի Բաբելներու եւ օրէնսդէսներու տեսութեան համաձայն Աստուծոյ յայտնութիւնը Օրէնքի եւ Մարգարէներու միջոցաւ վերջ գտած է Բաբելոնի գերութեան վերադարձէն յետոյ, երբ արդէն լաղարած էր մարգարէներու սերունդը եւ արջութիւններ։ Այս սկզբունքով ալ աստուածային ներշնչումէ դուրի եւ հետեւաբար անընդունելի էին անկէ յետոյ գրուած բոլոր գիրքերը, իրրեւ ուղեցոյց կրօնքի եւ միջոց՝ Աստուծոյ կամքի յայտնութեան։

Քրիստոնէական տեսակէտով սակայն, յետոյ ալ յայտնութիւնը կը շարունակուի միշտ եւ միայն իր լրումին կը հասնի Քրիստոսի մարդեղութեամբ. հետեւաբար Երկրորդական գիրքերը կը ներկա-

յացեն այդ ժամանակաշրջանի Իսրայէլի ժողովուրդին կրօնական եւ բարոյական ըմբռնումները եւ մասամբ անոր պատմութիւնը, որուն միջոցաւ միշտ գործած եւ ինքզինք յայտնած է Աստուած։

Իբրեւ է որ այս գիրքերը չունին ոչ մարդարէական գիրքերու բարձր ներշնչումը եւ աստուածային յայտնութիւններու ճշմարտութիւնը եւ ոչ ալ օրէնքի համամարդկային աստուածատիր բարոյականի սկզբունքները. սակայն ոչ մէկ ձեւով ստորադաս են իրրեւ կանոնական ընդունուած Հին Կտակարանի պատմական Դատաւորաց, Թագաւորաց եւ նման գիրքերէն։

Երկրորդական նկատուած այս գրութիւններուն մէջ քացառիկ արժէք մը կը ներկայացնեն Մակարայեցւոյ գիրքերը, մասնաւորաբար Ա. եւ Բ. իրրեւ ներշնչում, պատմութիւն եւ կրօնական ոգիով եւ նախանձանդութեամբ տողորուած անձերու հերոսական մարտնչում եւ նահատակութիւն կրօնքի պաշտպանութեան եւ հայրենիքի ազատութեան համար։ Վարդապետական եւ յայտնութեան տեսակէտով ալ մասնաւոր կարեւորութիւն եւ հետաքրքրութիւն ունին Մակարայեցւոյ գիրքերը, վասնզի այստեղ է որ առաջին անդամ ուղարկով Հին Կտակարանի մէջ կը յիշատակուին աղօթք նշնեցեալներու համար եւ յարութեան յստակ յիշատակութիւնն ու գաղափարը (Բ. Մկր. 9, 14)։

Մակարանց պարարտ տեղի կ'ունենայ Բ. գրքուն Ն. Ք. Վ Հռոմմէական դրաման եւ Հելլէն Հզօր մշակութի ազդեցութեան շրջանէ, կայսրութեան միատարրութիւնը եւ տեսականացումը ապահովելու մտահոգութեամբ կը սկսի ճնշումի, հալածանքի եւ ձուլումի քաղաքականութիւն մը մասնաւորաբար Հրեաներու դէմ, որոնք աւելի այլաբանութեան նկարագիր, ինքնագործ կրօնք եւ աւանդութիւններ ունէին։ Այս քաղաքականութիւնը իր ծայրայեղ աստիճանին կը հասնի Անտիոքոս Նկիփանի օրով, որ ոտ-

նակոխ ընելով Երբայական կրօնը ու ասանթութիւնները՝ յանդնեցաւ նոյնիսկ զինուորական ուժով Տաճարի նուիրականութիւնն ու սրբութիւնը պղծել, որուն դէմ կ'ընդ-վրդին ու կ'ըմբոստանան քահանայները առաջնորդութեամբ քահանայապետին եւ սմարող ժողովուրդին՝ զխաւարութեամբ Բուդա Մակարէի եւ իր եղբայրներուն։ Անշաւասար եւ Հերոսական պայքարը կր տեսնուարիներ եւ կր վերջնայ կրօնական պաշտամունքի ազատութեամբ եւ նոյնիսկ քաղաքական անկախութեան վերահաստատումով։

Մակարայեցւոյ Ա. եւ Բ. գիրքերուն մէջ մանրամասնօրէն նկարագրուած են մէկ կողմէ Հայածանքներուն եւ տանջանքներուն աշուարկութիւնն ու անմարդկային բարբարոսութիւնը, միւս կողմէ նախանձախնդիր, Քաւատքով լի եւ Հերոսական դիմադրութիւնն ու նահատակութիւնը զինուորականներու, քահանաներու, ինչպէս նաեւ Հասարակ ալրերու եւ կիներու։

Դիւցազնութեան եւ Հաւատքի համար մարտիրոսութեան յաւերժական տիպար մըն է այն մայրը, որ իր եօթը երիտասարդ զաւակներուն հետ թագաւորին առջեւ կը բեր-ի՝ իր հայրերուն հաւատքը ուրանալու առաջնորդութեամբ։ ամէնքն ալ համար-ձուկօրէն ու միաբերան կը մերժեն աւ կ'ենթարկուին զարհուրելի տանջանքներու։ Քաղաքի մայրը փոխանակ տկարանալու, աւրիարար կը քաջալերէ իր զաւակները որ-պէսզի տեղի չտան, Հաւատարիմ մնան իրենց Աստծոյն ու Հայրերու Հաւատքին եւ չփոխան մահէն։ Ամէնքն ալ յաջողաբար չարչարալից մահուամբ կ'ընդունին մարտիրոսութեան պսակը իրենց մօրը աչքերուն տողեւ։ ամենէն վերջը իր զաւակներով Հր-պարտ մայրը կը նահատակուի։ Անկենդ զաւակներէն մին, անկարողութիւն չարա-բանքներէ յետոյ եւ մահուանէ առաջ կը պոռթկայ դիմե անշուղիներու երեսին։ «Ո՛վ թուառական, դուն մեր այս կեանքը կար-հեցեմ կ'ուզես, բայց աշխարհներու թա-ղաւորը մեզի՝ որ իր օրէնքին պաշտպանու-թեան համար կը մեռնինք, յարութիւն պիտի տայ եւ պիտի կանչէ յաւիտեանական կեանքի» (Բ. Մկր. Է. 9)։

Իրական դիւցազնեղութիւն մըն է Մա-

կարեանց պատմութիւնը, որուն Հիմքը կը կազմէ կրօնական զօրաւոր հաւատք՝ զօրա-ցած յաւիտեանական կեանքի եւ յարութեան գաղափարներով, կրօնքի եւ խղճի աղատու-թիւն եւ հայրենիքի ազատագրում։

Մեղի, Հայրերու համար, Մակարայեց-ւոյ գիրքերը այլապէս ալ չանկան են եւ արժանի մասնաւոր հետաքրքրութեան. անոնք ներշնչման աղբիւր եղած են Ասա-րայի պատերազմի Հերոս Վարդան Մամի-կոնեանի եւ իր քաջարի դիմադրողներուն։ Ե-դիլէ Պատմիչ կը լիշտտակէ այդ պարագան ճակատամարտի պատրաստութեան խոր-հրդաւոր պահը նկարագրած միջոցին. «Ո՛ր ձեռն առեալ զքաջ նկարագիրն Մակարայեց-ւոյ, քնթեւնոյր ի լսելիս ամենեկոյն», ուկ-նարկելով Սուրբ Սպարապետին։ Արդարեւ Վարդանայնց Պատերազմը Մակարեանց ընդ-վրդումին կրկնութիւնը կամ իրական մէկ պատկերն է, պատմական նման պայման-ներու մէջ եւ կրօնական ու ազգային նոյն ո-գիով։ Ղեւնդ Երէցն ու եկեղեցականները, դասը, Վարդան Մամիկոնեանն ու իր զինա-կիցները, նոյնիսկ Փարպէցիի նկարագրած «Տիկնայք Փափկասունք»ը, անպայման ներ-շնչուած պէտք է ուլան Մակարեանց պայ-քարի անտեղիտայի ոգիէն, կրօնական ու հայրենասիրական բարձր գաղափարակա-նէն։

Արդարեւ, Մակարայեցւոյ պատմու-թիւնը ներշնչումով պէտք է գրուած բլլայ, որովպէ կարեւոր աշխատանքները բլլալ։

Բոլոր Հին եւ պատմական Եկեղեցիները տօնելի հիւրերու կարող դասած են Մա-կարեան նահատակները եւ այդ օրը նոյն գիրքերէն որոշ Հատուածներ կը կարգաց-ւին։

Հայաստանեայց Եկեղեցին Մակարայեց-ւոյ տօնը կը կատարէ Վարդապետի Գ. Կի-րակիի Բշ. օրը եւ Բ. Մկր. Զ. դիմելէն 18-42 հաւատարներ կը կարդացուին Պատա-րադի ընթացքին իրեւ ճաշու Ընթերցուած։

Մակարայեցւոյ գիրքերու աշխարհա-բարի թարգմանութիւնը սկսած ենք իրեւ մեղի ինկած բաժին Հաւաքական աշխա-տանքի մը, որուն նպատակն էր կատարել

Աստուածաշունչի ամբողջական թարգմանութիւնը եւ նոյնիսկ ի լոյս բնծայել զայն 1966-ին, անոր հարեւն առաջին տպագրութեան 300-ամակերն առթիւ: Դժբախտաբար կարելի չեղաւ իրականացնել այդ յոյժ կարեւոր եւ անհրաժեշտ ձեռնարկը:

Մենք սակայն չարունակեցինք մեր համաստաշխատները եւ ապագային կը յուսանք առանձինն հրատարակել ուսումնասիր-

ութեամբ մը եւ ծանօթութիւններով:

Իրբեւ նմոյշ եւ փորձ մեր կատարած թարգմանութեան, կը ներկայացնենք Բ. Մակարայեցոյ 2. եւ 3. գլուխները: Բնագիրը որուն հետեւած ենք՝ մեր Ոսկեղարու գրարարն է. սակայն միշտ աչքի առջեւ ունեցած ենք նաեւ անգլերէն եւ Ֆրանսերէն զանազան գիտական թարգմանութիւնները:

Փարիզ

ՍԵՐՈՎԷԼԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

2. ԳԼՈՒԽ

1 Կարճ ժամանակ մը յետոյ, թագաւորը ծերունի Աթենացի մը զրկեց ստեղծելու համար Հրեաները որպէսդի յիշել իրենց հայրերուն օրէնքը եւ հաւատարիմ չմնան Աստուծոյ օրէնքին:

2 Երուսաղէմի Տաճարը պղծել եւ զայն կոչել Ողիմպոսի դիքերու անունով, իսկ Գարգարիդինի մէջ գրանդաւանները վանատուրի հիւրընկալ Որմիդի դիքեր անուանել համաձայն չըջանի րնակիչներու նկարագրին:

3 Այս չարիքին ծանրութիւնը տառապալից էր ժողովուրդին համար եւ դժուար էր տանիլ զայն:

4 Սուրբ Տաճարը հեթանոսներու արուեստական պղծութիւններով լեցուեցաւ, սուրբ սրահ այրեր եւ կիներ իրենց խառնակեաց կեանքով աղտեղութեան վերածեցին ու ամէն ինչ որ արգիւտած էր, համարձակութեամբ ներս կը տանէին:

5 Սեղանը ամբողջութեամբ կը լեցնէին օրէնքով արգիւտած. խոտեւի առարկաներով:

6 Արտօնուած չէր այլեւս չաթաթուան օրէնքը պահել եւ ոչ ալ հայրերու տարեկան տօները կատարել, չէին համարձակեր նոյնիսկ Հրեայ անունը արտասանել:

7 Ամէն ամիս, թագաւորին ծերնդեան տարեդարձին օրը, խստութեամբ կը ստիպէին մասնակցիլ զոհերու խրախճանքին. եւ Սպանդարամետի տօնին առթիւ բռնութեամբ կը հրաւիրէին թաւ ոստերով պսակազարդուած, մաս կազմել Սպանդարամետի թափօրին:

8 Հրաման զրկեցին Հելլէն բոլոր մօտաւոր քաղաքներուն, յանուն Պտղոմէոսի, նոյն ընթացքը որդեգրել բոլոր Հրեաներուն համար, եւ ռանոնք ստիպել որպէսդի զոհերուն մասնակցելու պարտականութիւնը ստանձնեն:

9 Եւ ան որ մերժէր ենթարկուիլ զոհերուն մասնակցելու հեթանոս սովորութիւններուն, սրամահ ընել: Եւ հոն կը պարգուէր չարչարուողներուն տագնապալի տառապանքներուն տեսարանը:

10 Երկու կիներու մասին ամբաստանութիւն եղաւ որովհետեւ իրենց զաւակները թլիպտած էին. բերին անմիջապէս երախաները եւ մարերուն ստինքներէն կախելով, քաղաքին մէջ հրապարակաւ պտտեցին ամէնուն ներկայութեան եւ ապա պարիսպէն վար գահավիժեցին:

11 Ուրիշներ, որոնք կ'երթային մօտակայ քաղաքները չարաթ օրերը քաղաքի կերպով հոն անցնելու, արգիւտած Փիլիպպոսին կողմէ, եւ երբ գտնուէին, ողջ ողջ կ'այ-

բուէին կրակով. վասն զի չէին համարձակեր ինքզինքնին պաշտպանել սուրբ օրը եւ Օրէնքը չպղծելու երկիրդէն:

12 Արդ, կ'աղաչեմ բոլորիդ երբ կարգեք այս գիրքը չվհատիք այս զէպքերուն համար, եւ այս տառապանքները մեկատէք մեր ազգին իրեւ պատիժ, այլ խրատ:

13 Անօրէնները երկար ատեն չեն տեսեր, այլ շուտով Աստուածային հրաշքներով եւ նշաններով կը գտնեն իրենց պատիժը:

14 Ուրիշ ազգերու նկատմամբ Աստուած համբերութեամբ կը ըստպասէ մինչեւ որ անոնց մեղքին չափը լեցուի եւ հասնին անհնարին դատաւարտութեան, բայց Աստուած այսպէս չէ որոշած վարուիլ մեր նկատմամբ:

15 Ան չի թողոր որ մեր մեղքին չափը անցնի որպէսզի անմիջապէս մեղ պատժէ:

16 Ահա թէ ինչու ան չի մերժեր իր առատ ողորմութիւնը եւ յաճախ մեզ կը խրատէ տառապանքի միջոցաւ:

17 Այս խօսքերը բոլոր պարզապէս վերլիւնքներու համար Զեդորմէ յետոյ վերստին կը դառնանք պատմութեան:

18 Եդիպոսը, զիսաւոր դպիրներէն մէկը, որ առաջացած տարիքունէր, ծեր եւ գեղեցկադէմ էր, բնական բռնութեամբ բանալով կը ըստիպէին որպէսի խոզի միւս ուտէ:

19 Բայց ան քաջութեամբ յանձն առաւ աւելի մեռնիլ քան խղճահարութեամբ անսուրբ կեանք մը ապրիլ եւ իր ընկերներէն դատապարտուիլ:

20 Նախընտրեց տանջանքի ենթարկուիլ, թքնելով անարգեց անոնց պաշտամունքը նման համբերատարներուն որոնք քաջութիւն կ'ունենան մերժելու իրենց հրամայուած սնունդը զոր օրէնքով արտօնուած չեն ուտել:

21 Իսկ անոնք որ հակառակ Օրէնքին, կ'առաջարկէին իրեն զոհին ճաշը ուտել, մէկ կողմ տարին զինք, որովհետեւ երկար ատենէ կը ճանչնային, եւ կը ստիպէին, փոխանակ թա-

22 զաւորին կողմէ պարտադրեալ զոհի միսին, ուտէ իրենց բերած միսը, որուն գործածութիւնը արտօնուած էր, մահէն ազատելու համար: Այսպէս իրենց հին բարեկամութեան պատճառաւ մարդասիրութեամբ կը վարուէին անոր հետ:

23 Բայց ան, աղնուական վճռականութեամբ, արժանի իր տարիքին, վայել իր ծերութեան եւ զբարթածաղիկ ու արծաթափայլ մազերու, մանկութենէն սկսած անբասիր վարքին ու մանաւանդ սուրբ եւ Աստուածային օրինապահութեան, պատրաստ կարգապահութեամբ ան-

24 միջապէս կը պատասխանէր. Ո՛հ, արժան չէ, պատշաճ չէ մեր տարիքին կեղծարտութիւն ընել. եւ կը խնդրէր որ զինք փութով Հագէս — Միւս աշխարհը դրկեն: Եւ այն երկտասարդներէն շատեր որոնք կը նային յկարծեն որ Եդիպոսը, ինքուն տարեկան անցած ծերունին, մահւան դրան առջեւ դարձաւ հեթանոսութեան:

25 Եւ անոնք իմ տկարութեանս պատճառաւ եւ այս կարճ ու վաղանցուկ կեանքին համար դայթակիդն ու ես այսպէս զէջ անուն մը ձգելով աշխարհի մէջ, անարգուի ծերութիւնս:

26 Արդ, եթէ հիմա իսկ ազատիմ մարդկային պատիժներէ, ողջ մնամ ու կամ մեռնիմ, չեմ կրնար խուսափիլ Ամենակալին ձեռքէն:

27 Այս իսկ պատճառաւ կեանքս քաջութեամբ կը զոհեմ ծերութեանս արժանապատուութիւնը պահելու համար:

28 Եւ որպէսզի երիտասարդներուն առաքելի հերոսի մը օրինակը թողում, յօժարութեամբ եւ քաջա-

բար բարի մահով կը մեռնիմ սուրբ եւ նուիրական օրէնքին պաշտպանութեան համար:

29 Իր շուրջը եղողներէն անոնք որ նախապէս բարեացակամ էին իր իր նկատմամբ, թշնամի եղան իրեն եւ իր իմաստուն խօսքերը յիմարութիւն սեպեցին, եւ սկսան աւելի տագնապալից շարժարանքներու եւ թարկել զինքը:

30 Ու երբ տանջանքներու մէջ մահամերձ էր, հեծեծելով բացաւ իր բերանը ու բաւ, Ով Տէր, Դուն որ իմաստութեան գիտութիւնը ունիս, նայէ որ ագատես զիս մահուան վիշտէն. մարմնական այս խիստ տանջանքները ընդունելով կը համարեմ, բայց հոգիս քաղցրութեամբ կը տանի այս տանջանքները, վասնզի Քու երկիւղը ունիմ:

31 Ահա թէ ինչպէս ան մեռաւ թողյով առաքինի հեռոսի մը օրինակը ու բառի յիշատակ մը ոչ միայն երիտասարդներուն այլ նաեւ իր ամբողջ ազգին:

Է. ԳԼՈՒԽ

1 Պատահեցաւ որ եօթը եղբայրներ իրենց մօրը հետ միասին բռնելով, թագաւորին առեանք բերին, եւ գաւառանի ու մտրակի հարուածներով կը ստիպէին որ խողի միս ուտեն:

2 Անոնցմէ մին ամէնուն կողմէ բաւ. Ի՞նչ հարգումներ ունիք մեզի, ի՞նչ կ'ուզէք սորվիլ մեղմէ, մենք պատրաստ ենք մեռնիլ քան թէ մեր հայրերուն օրէնքը ուրանալ:

3 Թագաւորը բարանալով հրամայեց ջեռուցանել կաթսանքը եւ երկաթէ ցողեր:

4 Երբ գործիքները կարմրելու աստիճան պատրաստ եղան, թագաւորը հրամայեց խօսողին լեզուն կտրել, մորթաղերծ ընել գլուխը եւ անդամներուն ծայրամասերը անդամատել մօրը եւ եղբայրներուն աչքերուն առջեւ:

5 Եւ խօսքէ եւ անդամներէ զրկելէ ետք հրամայեց ողջ ողջ նետել եռացած կաթսային մէջ որմէ թանձր գոլը վեր կը բարձրանար, մայրը եւ եղբայրները իրարու կը քաջալերէին որպէսզի մեռնին հերոսաբար եւ ժառանգեն համբաւ եւ իրենց հոգիներ:

6 Բը, ըսելով. Տէր Աստուածը կը տեսնէ եւ ապահովաբար կը զթայ մեզ, ինչպէս Մովսէս յայտնապէս կը վկայէ իր օրհնասացութեան մէջ. «Ան կը զթայ իր ծառաներուն»:

7 Երբ առաջինը ալապէս մեռաւ, երկրորդը բերին տանջելու, գլուխին մորթ մագերտին հետ դերծելէ յետոյ, կը հարցնէին թէ պիտի ճաշակէ՞ր խողի միսը մարմինը անդամատուելէ առաջ:

8 Ան իր մայրենի լեզուով Ո՛հ, պատասխանեց ու լետոյ, առաջինին պէս յաջորդաբար նոյն տանջանքներուն ենթարկուեցաւ:

9 Իր վերջին չունչը արձակած ատեն ըստ թագաւորին. Ով թշուառական, դուն մեր այս կենքը կարծեցնել կ'ուէս բայց աշխարհներու թագաւորը, մեռ, որ իր օրէնքին պաշտպանութեան համար կը մեռնինք, յարութիւն պիտի տայ եւ պիտի կանչէ յաշխուհական կեանքի:

10 Ասկէ ետք երրորդը բերին որ, անոնց պահանջին վրայ լեզուն եր-

11 կարեց եւ արխարար տարածեց ձեռքերը եւ հերոսաբար ըսաւ. Աստուած ինծի պառցեալ է այս անդամները եւ իր Որէնքին պաշտպանութեան համար կը զոհեմ զանոնք եւ յոյս ունիմ որ կրկին պիտի վերստանամ:

12 Նոյն ինքն թագաւորը ինչպէս նաեւ իր շուրջը եղողները հիացան պատանիին ուշիմ միտքին եւ քաջասրտութեան վրայ տեսնելով թէ ան ինչպէս կը տոկար տանջանքներուն:

13 Աս այ երբ մեռաւ, նոյն ձեռով չարչարեցին եւ տանջեցին չորրորդը:

14 Մահամերձ վիճակի մէջ ան ալսպէս խօսեցաւ. Լաւ է մարդոց ձեռքով մեռնելի Աստուածատու այն յոյսով որ կրկին յարութիւն պիտի առնենք նոր ծնունդով, քան թէ քեզի պէս կենդանի մնալ, վասնորքի քեզի համար յարութեան կեանքի դուռները փակուած են:

15 Անմիջապէս հինգերորդը առաջնորդեցին չարչարանքի տանջանքին:

16 Քին: Թագաւորին նայելով րաւ կրտսէ խօսիլ եւ րաւ. Թէեւ մարդոց վրայ իշխանութիւն ունին, սակայն դուն այ մահկանացու ես, կ'ընես ինչ որ կր փափառես, բայց մի կարծեր որ Աստուած լքած է մեր ազգը, աւնոր նկատմամբ վատ մի ըլլար:

17 Միայն համբերէ եւ պիտի տեսնես Անոր մեծաքանց գորութիւնը, եւ թէ ինչպէ՛ս չարչար պիտի հարուածէ օեւ եւ քու ազգապաշտօնը:

18 Անկէ լետոյ վեցերորդը, որ երբ մօտ էր մեռնելու քաւ. Չուր տեղ մի խաբէս ինքզինքը, մեր մեղքերէն համար է որ մենք ալսպէս կը պարչաւունք. մեղանշած ենք Աստուծոյ դէմ ու ատոր համար են այս սարհոյսի ոճիւրտութիւնները:

19 Բայց դուն մի կարծեր որ առանց պատիժի պիտի մնա ալսպէս Աստուծոյ դէմ կուռելով:

20 Իսկ աւենէն աւելի սքանչելի մայրը, արժանի փառաւոր յիւստաւութեան, որ տեսաւ իր եօթը ռաւակներուն մահը մէկ օրուան մէջ ու արիւարար դիմացաւ. Աստուծոյ վերայ ունեցած ույսին պատճառաւ:

21 Անոնցմէ իւրաքանչիւրը կը խրախուսէր իր մայրենի լեզուով, հերոսական ոգեւորմաներով լեցուած, իր կանացի սիրտը առնական եռանդով ոխուած, առաջ գալով կ'ըսէր.

22 Ձեմ գիտեր թէ ինչպէս երեւցած արդանդիս մէջ, ես չէի որ ձեզի հոգի եւ կեանք տուի եւ կազմեցի ձեր մարմինները (ոչ ալ ծնայ եւ սնուցի ձեզ):

23 Աշխարհի արարիչը, որ կը ըս-

տեղծէ մարդը ծնունդով եւ կը յորինէ մահէն քան, իր ողորմութեամբը թող ձեզի շնորհէ հոգի եւ կեանք, վասնորքի դուք ինքզինքնիդ դահեղք իր օրէնքին համար:

24 Անտիոքոս, թէեւ ինքզինքը արհամարհուած զգաց այս նախատական խօսքերէն, սակայն երբ դաւակներէն կրտսերը ողջ էր տակաւին, ոչ միայն մխիթարական խօսքեր կ'ընէր, այլ երդումով կը վստահեցնէր թէ ահա չարստացնէ եւ երջանիկ ընէ չինքը, ի՞նչ լքէր իր հարբերու աւանդու թիւնը, քարեկամ պիտի ըլլար եւ իրեն պիտի վստահէր պետական քաջասուններ:

25 Բայց երբ պատանին կարեւորութիւն չընծայեց Թագաւորին կողմնակցութեան, ան մայրը կանչեց որ պէտքի համարէ դայն, վերկելու համար իր դաստի:

26 Ստիպումներու վրա մօտըրը յօժարեցաւ կօսիլ իր որդւոյն:

27 Խոնարհեաւ անոր վրայ, ծաղրելով հպարտ ու ազգարտաւան Թագաւորը եւ իր մայրենի լեզուով րաւ. Գթա հնծի որդեակս, ինչ որ ինն ամիս քեւ կրեցի իմ արգանդիս մէջ, եւ երեք տարի ստինքներովս սնուցի քեզ գրկիս մէջ, եւ այս տարիքին հասցուցի:

28 Կ'աղայեմ քեզի որդեակս, վերցուր աչքերդ, նայէ երկնքին ու երկրին եւ անոնց մէջ գտնուող բոլոր արարածներուն, եւ գիտիդ որ Աստուած զանոնք ոչինչն ստեղծած է, նոյն ձեւով ալ ստեղծած է մարդիկ:

29 Ուրեմն մի վախնար այս չարաշուք դահճէն, այլ ինքզինքդ արժանի ցոյց տուր եղբայրներուդ, նախնարէ մահը քան այս կեանքը, որպէսզի Աստուծոյ ողորմութիւնով քեզ գտնեմ եղբայրներուդ հետ:

30 Մինչ մայրը կը խօսէր, պատանին կը լացազանչէր. Ո՞ր էք, ինչո՞ւ կը սպասէք, չեմ հնազանդիր

Թագաւորի հրամաններուն, այլ կը հնազանդիմ Անոր՝ որ Օրէնքը տրւած է մեր հայրերուն, Մովսէսի միջոցաւ:

31 Բայց դուն որ այս բոլոր չարիքները հնարեցիր երբայեցիներուն համար, չես կրնար խուսափիլ Աստուծոյ ձեռքէն:

32 Իսկ մենք մեր մեղքերուն համար է որ կը չարչարուինք:

33 Վասն ո՞ր եթէ կենդանի Աստուածը մեզ յանգիմանելու եւ դատիարակելու համար կարճ ժամանակ մը կը բարկանայ մեզի, դարձեալ իր գթութիւնովր կը հաշտուի իր ծառաներուն հետ:

34 Բայց դուն, անօրէն, պիղծ, ապստամբ եւ ամենավատ, քու սրնոտի յոյսովդ մի հպարտանար անոր ծառաներուն վրայ:

35 Դուն պիտի չազատիս Ամենակարող եւ Ամենատես Աստուծոյ դատաստանէն:

36 Այժմ, մեր եղբայրները, կարճ ժամանակ մը համբերելով չարչարանքներուն, Աստուծոյ ուխտին համաձայն ընդունած են յաւիտենական

կեանքը, բայց դուն, Աստուծոյ դատաստանին համաձայն պիտի ընդունիս քու հպարտութեանդ արդար պատիժը:

37 Եւ իմ եղբայրներուս պէս պատրաստ եմ հոգիս ու մարմինս ընծայելու հայրերուս օրէնքին համար, Աստուծմէ խնդրելով որ գթայ իմ աղփիս, որպէսզի դուն տանջուելով եւ հեծեծելով խոստովանիս որ միայն ան է Աստուած:

38 Եւ իմ ու իմ եղբայրներուս միջոցաւ ջնջել Ամենակարող Աստուծոյ ցառումն ու սրտմտութիւնը, արգարօրէն իջած մեր աղգին վրայ:

39 Թագաւորը, եօթը պատանիներու այսքան քաջութեանը վրայ սայրագնած, միւսներէն աւելի անգրթօրէն տանջեց կրտսերը:

40 Այս եւս աշխարհէն մեկնեցաւ սրբութեամբ եւ Աստուծոյ վրայ լի վստահութեամբ:

41 Զաւակներէն վերջ նոյն կերպով մեռաւ նաեւ մայրը:

42 Այսքան, զոհերու խրախճանքին եւ տանջանքներու մասին որոնք ամէն չափ անցան:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ ԱՇԽԱՐՀԱՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԵՐԵՔ ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐ

Աստուածաշունչ Մատենան Հայերէնի թարգմանուցաւ գրեթէ քիւտէն ետք, Ե. դարու սկիզբը՝ Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետի եւ Ս. Մեսրոպ-Մաշթոց Վարդապետի ձեռամբ եւ անոնց աշակերտներուն օժանդակութեամբ: Թարգմանութիւնը մօտաւորապէս երեսուն տարի ժամանակ առաւ: Այն ատեն տպագրութիւն չկար, Հետեւապար թարգմանութիւնը ընդօրինակելով թարգմանուցեալ եւ ցրուցեալ Հայ եկեղեցիներու մէջ, առ ի ընթերցում:

Տպագրութեան գիւտէն վերջ 1666 թուականին էր որ առաջին անգամ Հրատարակեցաւ դրաբար Աստուածաշունչը Հոյանտայի Ամսդղարում քաղաքին մէջ, Ս. Էջմիածնայ Հաչուոյն, Երեւանցի Ոսկան Վարդապետի ձեռամբ: Այս իսկ պատճառաւ, ներկայ տարին Հայ ժողովուրդին Համար Աստուածաշունչ Մատենան տպագրութեան երեքհարիւրամեակն է:

Այս 300-ամեակը ինչպէ՞ս կրնանք լաւագոյն կերպով տօնել, որպէսզի մեզի Համար ան բոլոր ներշնչութիւն աղբիւր եւ հոգեւոր վերադարձնումի պատեհութիւն մը:

Ասիկա գեղեցիկ առիթ՝ մըն է Հայ եկեղեցիներուն մէջ տօնելու դայն մասնաւոր շանդէաներով: Աստուածաշունչը քրիստոնէական կրօնի նուիրական Մատենան է: Եկեղեցիին պարտականութիւնն է մերթ ընդ մերթ անդրադառնալով անոր՝ ժողովուրդը ներշնչել անոր պատգամներով: Միաժամանակ, Ս. Գրիգոր Հոգեւոր կեանքի

աղբիւրն է: Մենք ինչո՞ւ եկեղեցի կ'երթանք Կիրակիէ Կիրակի: Կ'երթանք անոր Համար որ մեր Հոգեւոր կեանքը զարգացնենք, Աստուծոյ ներկայութիւնը աւելի մօտէն ըզգանք եւ Անոր Հետ մեր հաղորդակցութիւնը սերտացնենք: 300-ամեակի տօնախմբութիւնները կրնան քաջալերել կրօնական մշակութիւն ի նպաստ մեր անհրաժեշտ պէտքերը այս ուղղութեամբ:

Նոյնպէս, լաւագոյն առիթ՝ մըն է ասիկա մեզի Համար Հայ դպրոցներու մէջ Հանդէսներ սարքելով՝ Ոսկեդարու ազգային ու բարոյական արժէքները Հայ ուսանողներուն փոխանցելու:

Հայ մամուլը կրնայ մեծ դեր խաղալ այս պատեհ առիթով՝ իր սիւնակներուն մէջ Աստուածաշունչ Մատենան ընթերցումը ժողովուրդին մէջ քաջալերելով եւ նոր եռանդ ստեղծելով Հայ երիտասարդներուն մէջ՝ կարգաւոր Համար բարոյալից գիրքեր, թերթիք եւ Հրատարակութիւններ:

Հայ ընտանիքներու մէջ Հասակ նետող մեր զաւակներուն Համար ծնողք եւ մանաւանդ Հայ մայրեր կարող են այս ոսկի պատեհութիւնը օգտագործելով՝ Ս. Գրքէն դրուագներ պատմել անոնց, եւ որով Ս. Գրոց ընթերցումը տարածել նորահաս սերունդին մէջ:

Բացի անոնցմէ, Հայ Աստուածաշունչի տպագրութեան այս երեքհարիւրամեակի տօնակատարութիւնը մեր ուսերուն վրայ նուիրական պարտականութիւն մը եւս կը դնէ Աստուածաշունչի աշխարհաբար թարգմանութեան հարցը իրականացնելու համար: Այս հարցը նոր չէ, 60-70 տարիներէ ի վեր բուռն փափաք յայտնուած է առ այդ:

Այս փափաքին ի դռնացում, ներկայ դարու սկիզբի տարիներուն մէջ Ս. Էջմիածնայ ուսուսումնական ղեկավարներէն ոմանք Ս. Գրոց կարգ մը գիրքերը իրենց մէջ բաժնած՝ աշխարհաբար թարգմանութեան դործին ըս-

Ե. Խ. Հանգուցեալ բազմահմուտ եեզիմակը, իր ամակնկալ եւ կսկծալի մանեմ կարմ ծամամակ մը առաւ, ընդապայելով հմբազրաբեամ կողմէ եղած խմբրամբին՝ զրկած էր հետեւեալ յոգնածը, Աստուածաշունչի քաղաքաբեամ 800-ամեակին տոբբով:

կրսած էին մեծ խանդավառութեամբ: Բայց ի՞նչ պատահեցաւ չենք գիտեր, ձեռնարկը կէս կատար մնացած է եւ չէ շարունակուած:

Իսկ տասը տարի առաջ, 1956 Մարտ 5-8ին Եղեկատուի մէջ դուստրուեցաւ Եղեկատուական Ժողով մը Ս. Էլմիսմանյ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Վարդգէս Կաթողիկոսի նախաձեռնութեամբ եւ նախագահութեամբ: Ժողովին ներկայ էին Կ. Պոլսոյ Ամեն. Տ. Գարեգին Պատրիարք Քաջատուրեան, Անթիլիասի Կաթող. Տեղապահ Տ. Որէն Եպս. Բարոյեան (այժմ Կաթողիկոս), Ս. Երուսաղէմի Պատր. Տեղապահ Տ. Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեան (այժմ Պատրիարք) եւ 13 ուրիշ Հայ եպիսկոպոսներ: Այս Ժողովը աշխարհաբար Աստուածաշունչի մասին հետեւեալ բանաձեւը որդեգրեց.

«Որոշուեցաւ Հայերէն Աստուածաշունչի տպագրութեան երեք հարկւրամեակին առթիւ աշխարհաբարի քարգմանիլ եւ հրատարակիլ Աստուածաշունչ Մատենան: Այս գործին ղեկավարութիւնը յամենայնս Ամենապատիւ Տ. Գարեգին Պատրիարքին, որ պիտի կազմէ հինգ հոգիներ յամենայնս մը, ձեռնարկը ի գլուխ հանելու 1966 թուականէն առաջ»:

Մեր կրօնական եւ ազգային թերթերը տարիներու ընթացքին յաճախ անդրադարձած են Ս. Գրոց աշխարհաբար թարգմանութեան այս հարցին եւ յայտնած են զայն ի որո՞ք գնելու համար զանազան տեսութիւններ՝ որոնցմէ երեքը հետեւեալներն են.

Ա.— Այս տեսութիւններէն առաջինն է թարգմանութեան համար բնաւ ժամանակ չապ, այլ ամերիկեան միսիոնարներու ձեռամբ արդէն թարգմանուած աշխարհաբար Աստուածաշունչի լեզուն քիչ մը յզկելով արդիականացնել, ապա Հայոց Եկեղեցւոյ մերին հեղինակութեանց կողմէ վաւերացրել տալով գործածել իրեն Հայ Եկեղեցւոյ աշխարհաբար թարգմանութիւնը:

Այս տեսութիւնը գործը շատ կը դիւրացնէ եւ կտրուկ ճամբայ մըն է յաջողութեան համար, սակայն գործնական ուղի մը չէ՝ նպատակը իրագործելու տեսանկէտէն:

Հայ Ժողովուրդին մէկ մասը հարիւր

ըսան տարիներէ ի վեր միսիոնարներու դործունէութեանց շուրջ նախապաշարուած է, իրաւացի եւ կամ անիրաւ: Հետեւաբար միսիոնարներու ձեռքով թարգմանուած Ս. Գրիքը չի կարգար եւ կարգալու ալ ըլլայ՝ անհիկա իր սրտին չի խօսիր: Մեր Ժողովուրդէն ոմանք այժմ Ս. Գրոց ներշնչութեամբ չեն տողորուիր, քանզի զբաբարը չեն հասկնար եւ աշխարհաբարի դէմ ալ նախապաշարուած են: Ասիկա ցուրտ իրականութիւն մըն է:

Արշ. Ինչպէ՞ս պէտք է տարածել Ս. Գրոց ուսուցումը Հայոց Եկեղեցւոյ զաւակներուն, ընտանիքներուն եւ Հայութեան ստուար զանգուածին մէջ: Ըստ իս, մինչեւ որ ունենանք մեր սեփական աշխարհաբար թարգմանութիւնը, պէտք է կարգանք միսիոնարաց հրատարակութիւնը եւ չըրկունք մեր հոգեւոր մշակոյթէն ու զարգացումէն:

Միւս կողմէ, ասոր իրեն հիմնական դարման, պէտք է Աստուածաշունչը աշխարհաբար թարգմանել զբաբարի վրայէն եւ Ժողովուրդի ձեռքը տալ՝ երկու Կաթողիկոսութիւններու եւ երկու Պատրիարքութիւններու կողմէ վաւերացուած, որպէսզի իրեն ի՞ր եկեղեցիին թարգմանութիւնը կարգալ զաբ հաճոյքով: Աստուածաշունչը ներշնչութիւն մեծադոյն աղբիւր մըն է. եթէ Հայ Ժողովուրդը անով շնորհշուկ չի կըրնար եկեղեցին սիրել, եւ առանց եկեղեցին սիրելու այ չի կրնար եկեղեցիին փարիլ ի բոլոր սրտէ: Ժամանակը իրաւամբ կը պահանջէ ասիկա մեղմէ: Եթէ Հայ Եկեղեցին ազգային կենանքի մէջ ներշնչութիւն աղբիւր մը պիտի ըլլայ եւ Ժողովուրդի կենանքին մէջ յեղաշրջող ոյժ մը, անհրաժեշտաբար այս բաները պէտք է ի դորձ դուրսն անկեղծ ազդատէրներու եւ եկեղեցւոյն անհատներու կողմէ:

Գրաբար Աստուածաշունչը Հայոց Եկեղեցւոյ պաշտօնական Ս. Գրիքն է: Ձայն երբ րազդատենք միսիոնարաց աշխարհաբար թարգմանութեան հետ, անոնք իրարմէ կը տարբերին: Միսիոնարներու ձեռամբ թարգմանուածին մէջ պակասութիւններ կան: Մանաւանդ կը պակասն անոր մէջ Հայոց Եկեղեցւոյ Աստուածաշունչին մէջ յոտնուած կարգ մը երկրորդական գիրքեր, որոնք մէջ եւս կրօնական մշակոյթը քաջաբերող հոգե-

ւոր արժէքներ կան։ Այդ իսկ պատճառաւ, հին եկեղեցիներու կարգին Հայց. եկեղեցին ալ ընդունած է զանոնք իր սրբազան Մատենան մէջ։

Ասոնք են՝ Մակարայեցոց Գիրքերը, Յուդիթ, Տովբիթ, Բարուք, Սիրաք, Իմաստութիւն Սողոմոնի, Շուշանին պատմութիւնը որ նաեւելուած մըն է Դանիէլի վրայ, ինչպէս նաեւ օրհնութիւն երկց Մանկանց, Բելի եւ Վիշապի ոչնչացումը եւ այլ յաւելումներ Դանիէլի, եղբայր եւ եսթերի Գիրքերուն վրայ։

Այս երկրորդական գիրքերէն Հայց. եկեղեցւոյ մէջ ընթերցումներ կը կատարւին տարուան ընթացքին։ Չոր օրինակ, Բ. Մակարայեցոց գրքէն կը կարդացուի Մակարայեցիներու իշխատութեան առթիւ։ Բարուքայ Գրքէն ընթերցում տեղի կ'ունենայ Գալիսեանց տոնին օրը։ Յուդիթի Գրքէն կը կարդացուի Յովակիմ եւ Աննայի տոնին առթիւ։ Իսկ Իմաստութիւն Սողոմոնի Գրքէն կը կարդացուի Վարդանանց Չորախարաց տոնին օրը, ինչպէս նաեւ տարուան մէջ շատ մը ուրիշ առիթներով։

Սոյն պայմաններու ներքեւ Հայց. եկեղեցին ինչպէ՞ս կրնայ միախորհրաց աշխարհաբարը որդեգրել իբրեւ իր եկեղեցիին պայտօնական Ս. Գիրքը։

Տակաւին աւելիս կայ։ Գորաբար Աստուածաշունչի Հին Ուխտի մասը Թարգմանուած է յունարէն Եօթանասնիցի վրայէն, իսկ Նոր Ուխտը ուղղակի յունարէն ընդգրկէ։ Եօթանասնից Թարգմանութիւնը տեղի ունեցաւ եբրայեցերէն լեզուէ եզրկատուի մէջ, Պաղմէնի Թագաւորին (285-247) օրով, Քրիստոսէ առաջ, Երուսաղէմէն եկած 70 Հրեայ մասնաճախ զպրիներու ձեռամբ։ Ըստ Գարեգին Նպս. Պաշտօնաւարանի,

«Քրիստոսի լուրը պատմաւորութիւնն անի քրիստոսի թէ Եօթանասնից իրոնք քարգմանութիւն աւելի վստանիլի ու հետեւիլի տիպար մըն է, քան այժմեան քնազիւ կարծուած եբրայականը։ Անոնք որ Եօթանասնիցը քարգմանեցին՝ այժման, չըսելով համար աւելի, քաջ եբրայագէտներ էին եւ «ճիշդօրէն յարգումներ» ... որքան կամ քան որ կ'ենթադրուի այսօրուան եբրայագէտները» (Փարոս Հայաստանեայց, Յունիս-Յուլիս 1931, էջ 144)։

Ուրիշ խօսքով, երբ Եօթանասնիցը կը Թարգմանուէր եզրկատուի մէջ, Թարգմանիչներ իրենց աչքին առջեւ ունէին եթէ ոչ եբրայեցերէնի բուն ընագիրը, գէթ ընագրին ամենամօտ օրինակները։ Այս չորս-հինգ հարիւր տարուան ընթացքին, մասնաւոր 70 Թուականի Երուսաղէմի կործանումի պարագային, շատ մը հին արժէքներ եւ Հին Ուխտի ձեռագիրներ կորսուած ըլլալու էին։ Հետեւաբար գրաբար Թարգմանութիւնը ընագրին աւելի մօտ պէտք է ըլլայ քան թէ վերջէն ձեռք բերուած Հին Ուխտի եբրայական ընդօրինակութիւնները։

Ուստի, Հայց. եկեղեցին իրաւունքի սահմանին մէջ է երբ, առանց նկատի առնելու միախորհրաներու Թարգմանութիւնը, իր գորաբար Ս. Գրքէն աշխարհաբար նոր Թարգմանութիւն մը կատարել կը փափաքէ։ Ամերիկայի մէջ բողոքական եկեղեցիներ անդերէն Ս. Գիրք ունին, ամերիկացի կաթոլիկ եկեղեցին զայն չի գործածեր անդլիսիսս ըլլալով հանդերձ, այլ՝ լատիններէն լեզուով Վուլկաթա կոչուած իր սեփական Աստուածաշունչէն անդերէնի Թարգմանուած Ս. Գիրքը կը գործածէ։ Քանզի Վուլկաթա եւս կը պարունակէ երկրորդական ձեռագիրներէն Հին Ուխտին մէջ։ Հետեւաբար Եօթանասնիցը եւ մեր նախնաց Թարգմանութիւնը՝ իր ամբողջութեամբ այնքան վստահելի եւ նուիրական է որքան եբրայական ներկայ ընագիրը։

Բ.— Երկրորդ տեսութիւնը թէեւ կ'ընդունի թէ Ս. Գիրքը պէտք է որ նոր աշխարհաբարի մը Թարգմանութիւն Հայց. եկեղեցւոյ հարազատ գրաբարի վրայէն, բայց այս ընելու համար առ ալժամ ժամանակը անյարմար կը նկատուի անոր համար՝ որ ո՛չ ջաջ եբրայագէտներ ունինք եւ ո՛չ ալ յունագէտներ։ Ուստի բոտ այս տեսութեան, պէտք է սպասենք մինչեւ որ ունենանք աստուածաշնչական այս երկու դասական լեզուներու հմուտ մասնագէտներ, որպէսզի գրաբարի վրայէն Թարգմանելու առեն Հին Ուխտը բողոքատեն եբրայեցերէն եւ Նոր Ուխտը՝ յունարէն ընագրին հետ եւ յառաջ բերեն նոր Թարգմանութիւն մը որ ըլլայ կատարել։

Այս տեսութիւնը լաւ կ'երեւի, բայց գործնական ըլլալէ հեռու է։ Մենք վաթսուն-եօթանասուն տարիներէ ի վեր սպասե-

ամիս տեւեց, ապա հրատարակուեցաւ ամբողջութեամբ: Որեւէ ձեռնարկի մը կատարելութիւնը յարաբերական է, եւ կարելի չէ զայն մէկ անգամէն ձեռք բերել:

Թարգմանութեան այս ձեռնարկը թէեւ Հայց. Եկեղեցիէն կր բխի, բայց յարանաւանական ըլլալէ աւելի զուտ համազգային ընդթ կրող հարց մըն է. այդ իսկ պատճառաւ տ/ն կր Չնտաբբը բովանդակ Հայու-թիւնը: Հայերէնը սմբողջ Հայութեան լեզու է: Հետեւաբար ինչպէս մեր նախնեաց զրարար Աստուածաշունչը՝ նոյնպէս այս հրատարակելի աշխարհարար Թարգմանութիւնը սեփականութիւնը պիտի նկատուի Հայ Ժողովուրդի բոլոր խաւերուն, առանց յարանաւանական եւ հաստատական խորութեան:

Երբ զործը աւարտի եւ այս աշխարհարար Թարգմանութիւնը երկու Կաթողիկոսներու եւ երկու Հայ Պատրիարքութիւններու կողմէ կոնդակներով ներկայացուի Հայ Ժողովուրդին՝ որ կարողայ զայն օրուան իր հասկցած լեզուով եւ օգտուի անոր հոգեպարար պատգամներէն, Հայութեան մէջ կր ստեղծէ մեծ խանդավառութիւն եւ կրօնական վերածնունդի նոր շրջան մը, որուն պէտք ունի ամբողջ Հայ ազգը:

Հայց. Եկեղեցին բարեկարգութեան հայց մը ունի որ այժմ սեղանին վրայ է: Բարեկարգութիւնը կը դիւրանայ երբ Աստուածաշունչ Մատենին ընթերցումը տա-

րածուի ժողովուրդին մէջ: Ասիկա ընելու համար Հայ Ժողովուրդը, Հայ Ընտանիքը պէտք է որ ունենան իրենց ձեռքը Հայ Եկեղեցւոյ հեղինակութեամբը հրատարակուած աշխարհարար Ս. Գիրք մը:

Հինգերորդ դարու մէջ երբ Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի ձեռամբ Աստուածաշունչը հայերէն լեզուի Թարգմանուեցաւ, պատմութենէն գիտենք թէ ի՞նչ եղաւ արդիւնքը: Մեր մէջ յառաջ եկաւ կրօնական մեծ արթնութիւն մը, որուն անմիջական ազդեցութեան ներքեւ ոչ միայն եկեղեցականներ եւ աշխարհականներ՝ այլ Հայ իդական սեւոր, «Տիկնայք փափկասունք» եւս Ս. Գիրք կր կարդային, կ'աղօթէին եւ Սաղմոս կ'երգէին: Եւ յառաջ եկած կրօնական այս վերածնունդը նկարագրելու ստեն պատմաբան Ղազար Փարսեցիին Շասյիի հետեւեալ խօսքը փոխ առնելով կ'ըսէ. «Աստուծոյ խօսքը երկիրը այնքան լիցցաց, ինչպէս քաւրը՝ ծովը»:

Հայ Եկեղեցին իր զարգացման համար անհրաժեշտօրէն այժմ եւս պէտք ունի այս տեսակ վերածնունդի մը, որուն նախնական քայլերէն մին է, ի հարկէ, Ժողովուրդին ձեռքը տալ իր հասկցած լեզուով Եկեղեցին պաշտօնական Աստուածաշունչ Մատենը, որ կարողայ զայն ու հետաքրքրել իր կրօնքով, եւ իր եկեղեցիին բարոյական ազնուացուցիչ ու գեղեցկացուցիչ արժէքներով:

ԳԲ. Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆ

3830



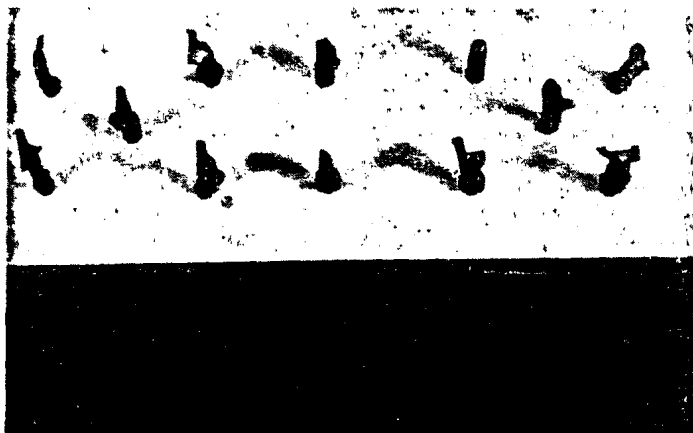
187-98

ՈՍԿԱՆԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԹԱՇՈՒՆԶԸ

Ս. ԳՐՈՑ ԿԱՆՈՆԻ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԷՆ

Ոսկան Վարդապետի ջանքերով հրատարակուած Աստուածաշուճը Ս. Գրոց Կանոնի հայեցակէտէն դատելու համար նախ պէտք է տեսնենք անոր բովանդակութիւնը։ Հին Կտակարանի բաժնին մէջ կը գտնենք հետեւեալ քառասուն եւ եօթ գիրքերը։ 1 Մենդոց, 2 Ելից, 3 Ղևտացոց, 4 Թուոց, 5 Երկրորդ Օրինաց, 6 Յետուայ, 7 Դատա-

ւորաց, 8 Հռութայ, 9-12 Թագաւորութեանց Ա Բ Գ Դ, 13-14 Մնացորդաց Ա եւ Բ, 15-16 Եզրաս Ա եւ Բ, 17 Նէեմի (= Գ. Եզրաս), 18 Տուրիթ, 19 Յուդիթ, 20 Եսթեր, 21-22 Մակաբայեցոց Ա եւ Բ, 23 Յոբ, 24 Սողոմոն, 25 Առակք, 26 Ժողովող, 27 Երգերգոց, 28 Իմաստութիւն Սողոմոնի, 29 Իմաստութիւն Սիրաքայ, 30 Եսայի, 31 Երեմիա, 32 Ողբք, 33 Բարուք, 34 Եզեկիէլ, 35 Դանիէլ, 36 Ովսէէ, 37 Յովէլ, 38 Ամո-



ՆՈՐ-Ջուղայի եիմ տպարանի մեծատառեր։

վա, 39 Արդիւ, 40 Յովնան, 41 Միքիա, 42 Նաւում, 43 Ամբակում, 44 Սոփոնիա, 45 Անգէոս, 46 Զաքարիա, 47 Մաղաքիա։

Աստուծոյ թիւ 1-14, 16-17, 20, 23-27, 30-32 եւ 34-47 մաս կը կազմեն Երբայական Կանոնին եւ կը համարուին Նախականոն Գիրքեր։

Թիւ 18-19, 21-22, 28-29 եւ 33 կը պատկանին Եօթանասնից Կանոնին եւ կը նկատուին Երկրորդականոն Գիրքեր։

Իսկ թիւ 15, որ է Եզրաս Ա, կը համարուի Պարականոն։

Նոր Կտակարանի գիրքերն են Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս, Յովհաննէս, Գործք Առաքելոց, Հռովմայեցոց, Կորնթացոց Ա եւ Բ, Գաղատացոց, Եփեսացոց, Փիլիպեցոց, Կողոսացոց, Թեսաղոնիկեցոց Ա եւ Բ, Տիմոթէոսի Ա եւ Բ, Տիտոսի, Փիլիմոնի, Եբրայեցոց, Յակոբու, Պետրոսի Ա եւ Բ, Յովհաննու Ա Բ Գ, Յուդայի, եւ Յայտնութիւն Յովհաննու, ընդամէնը 27 գրութիւններ։

Աստուծոյ մէջ, ըստ ոմանց, Երկրորդականոն կը նկատուին Պետրոսի Բ. Թուղթը,

Յովհաննու Բ. և Գ. Թուղթերը և Յայտնութիւնը:

Ոսկանեան Աստուածաշունչին մէջ, Նոր Կտակարանի գիրքերէն յետոյ, իբրեւ յաւելումական գրութիւններ կը տեսնուին Աղօթք Մանասէի, և Եղբայ Գ., որոնք անշուշտ կը վերաբերին Հին Կտակարանին:

Արդ, դուրս թողով Նախականոն Գիրքերը, որոնք իբրեւ կանոնական ընդունուած են առ հասարակ, տեսնենք միասնի այն գիրքերը, որոնք երկրորդականոն են կամ Պարականոն, սկսելով դարձեալ Հին Կտակարանէն:

Ա.— Տուրիք.— Յաճախ կը գտնուի Աստուածաշունչի հայերէն ձեռագիրներուն մէջ, օր. 260. Ս. Թ. 297, 428, 1925, 1928, 1933:

Բ.— Յուդիք.— Նոյնպէս յաճախ կը գտնուի Աստուածաշունչի հայերէն ձեռագիրներուն մէջ. օր. 260. Ս. Թ. 297, 428, 1925, 1928, 1933:

Գ.— Մակաբայեցոց Ա և Բ.— Աստուածաշունչի հայերէն ձեռագիրներէն շատեր կը պարունակեն Մակաբայեցոց երեք գիրքեր. ինչպէս 260. Ս. Թ. 297, 428, 1928, 1933: Առաջին երկու գիրքերը ճանչցուած են իբրեւ երկրորդականոն, իսկ երրորդը կրնայ համարուիլ Պարականոն:

Դ.— Իմաստութիւն Սողոմոնի.— Աստուածաշունչի հայերէն ձեռագիրներէն շատերուն մէջ կը տեսնուի այս մատենը. օր. 260. Ս. Թ. 255, 297, 304, 306, 428, 477, 540, 1925, 1926, 1928, 1930, 1931, 1933:

Ե.— Իմաստութիւն Սիրաքայ.— Ասիկա թէեւ Սողոմոնի Իմաստութեան չափ յաճախ չ'երևիր, սակայն տեղեւոր ուսուցանած է հայերէն Աստուածաշունչներուն մէջ. օր. 260. Ս. Թ. 297, 501, 1928, 1933:

Զ.— Բարութ.— Այս գիրքն ալ յաճախ կը տեսնուի հայերէն Աստուածաշունչներուն մէջ. օր. 260. Ս. Թ. 297, 304, 306, 428, 1925, 1926, 1930, 1931, 1933:

Երկրորդականոն այս գիրքերուն ներկա-

յութիւնը հայերէն ձեռագիր Աստուածաշունչներու մէջ ուրեմն իրականացնելու տար Ոսկան Վարդապետին որ զանոնք ներս առնէ իր հրատարակութեան մէջ:

Գալով Նոր Կտակարանին, ամբողջովին տպագրած է զայն, ինչ որ բնական բան մը պէտք է համարուի:

Նոր Կտակարանի գիրքերէն ետք դուրս յաւելում, ինչպէս յիշեցինք վերեւ, կը պարունակէ երկու գրութիւններ, Հին Կտակարանի վերաբերեալ, որոնք են.

Ա.— Աղօթք Մամասէի, որ այս ձեւով, այսինքն իբրեւ յաւելում կը գտնուի լատինական Աստուածաշունչին մէջ:

Բ.— Եղբայ Գ.— Այս ալ Պարականոն գիրք մըն է, և լատինական Աստուածաշունչին մէջ գետեղուած է յաւելումաբար: Ասիկա չ'ի գտնուի հայերէն ձեռագիր Աստուածաշունչներուն մէջ: Ոսկան Վարդապետ ինքը թարգմանած է զայն լատիներէնէ և ներմուծած իր հրատարակութեան մէջ:

Այստեղ պէտք է յիշենք նաև.

Եղբայ Ա.— օվ. Վեւ արար Յովսիա թագաւոր զգառիկն Տեառն յերուսաղէմ...:— Այս ալ Պարականոն գիրք մըն է, որ Ոսկանի Աստուածաշունչին մէջ վերը թուագրեցինք 15: Ոսկան Վարդապետ զայն ներս առած է՝ հաւանաբար այն պատճառով որ հայերէն Աստուածաշունչներէն շատերուն մէջ կը գտնուի այն, օր. 260. Ս. Թ. 297, 428, 1925, 1928, 1933: Լատինական Աստուածաշունչը այս ալ գետեղած է Յաւելումին մէջ, Եղբայ Գ. Գիրք անունով:

Երրորդականոն. Ոսկան Վարդապետ իր հրատարակած հայերէն առաջին Աստուածաշունչին համար որդեգրած է Հին եկեղեցիներու կողմէ ընդունուած Եօթնասնեց Կանոնը: Ան տեղ տուած է նաև այդ Կանոնէն դուրս Եղբայ Ա. և Գ. Գիրքերուն: Առաջինը առած է Հետեւելով Աստուածաշունչի հայերէն ձեռագիրներէն ոմանց, իսկ երկրորդը ներմուծած է Հետեւելով լատինաց Վուկասթային:

Ն. ԵՊՄ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՈՍԿԱՆԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԺԱՇՈՒՆՉԻ ԿԱՆՈՆԸ

Ոսկան վարդապետի տղազիր առաջին Աստուածաշունչի երեքհարիւրամեակը առիթ մըն է ակնարկ մը ցետելու Ս. Գրոց կանոնին ընդհանրապէս եւ Հայ կանոնի վրայ մասնաւորաբար:

Կանոն կոչուած են եկեղեցական օրէնքները. կանոն բառը անցեալին մէջ նշանակած է ուղիղ, շիտակ, նշգրիտ եւ գործած-

ւած է արտայայտելու համար արուեստի կամ գրականութեան այն ուղիները որոնցմով կարելի էր անշեղ երթալ դէպի բարձրագոյն իրազեմեամբ: Ան գործածուած է լեզուական նշգրտութեան կամ բարայկան ուղղամտութեան օրէնք իմաստով: Ժողովական օրսշումներուն ճկեղեցին տուած է «կանոնք» անունը, յոյն, լատին եւ հայ լեզուներուն մէջ տառացիօրէն գործածելով մոյ՛ն բառը:



«Հարանց վարդ», Կոր-Ջուղա, 1641. Գլխապիկը:

Ս. Գիրքի պարագային, եւ ա՛յս է ներկայ մեր յօդուածին առարկան, կանոն բառը նշանակած է նախ-ամբողջութիւնը գրութիւններում, որոնք կը պարունակեն ուղիղ հաւատքի ուղին: Բարոյագիտական երանգ մը ունեցած է բարը, ստանալէ առաջ իրաւաբանական codex-ի այսօրուան նշանակութիւնը, որ աստուածաշնչական գիրքերու վաւերականութեան կ'ակնարկէ աւելի քան բովանդակութեան եւ կը ձգտի նշանակել վաւերական, ընդունելի, նկեղեցւոյ կողմէ հարազատ հոչակուած գիրքերուն:

Վերջին իմաստով է միայն որ կը խօսինք այսօր Ս. Գիրքի կանոնին, կամ որոշ գիրքի մը կանոնացումն մտին:

Նկեղեցին կանոնականացուցած է գիրքերը իրենց աստուածաշնչական հանգաճանքին համար: Կանոնի անցուցած է այն գիրքը միայն, զոր նկատած է Աստուծո՛ւ ներշնչուած: Հեղինակի, ժամանակի, լեզուական, բանասիրական հարցերը մեր օրերու յաջգններ են, որոնք նրկորդական կը մնային նկեղեցական առաջին հայրերուն համար, երբ կը փորձէին իրեական կամ բրիստոնական աւանդութեան բազմապիսի գիրքերուն մէջէն անցատել եւ կանոնի անցնել Աստուծոյ խօսքը: Հաւատքի գործ էր կանոնացումն աշխատանքը. զոր աւելն բրիստոնեայ նկեղեցի ըրաւ իր հաւատացեալներուն տալու համար Ս. Գրական վստահելի ամբողջութիւն մը:

Մեր գրչագիրներէն մին չափածոյ ածագանգը կու տայ մո՛յն այն սկզբունքին, զոր կը գտնենք բրիստոնեական նկեղեցւոյ բոլոր հայրերուն մօտ, երբ ուզեն գիրքի մը կանոնականութիւնը հաստատել:

«Մի՛ ոք բռնացի շողփաղփ այս բանք կամ հէփիաք զըրոյց անցանք.

Աստուածաշունչ է այս դարսանք,

Հոգոց մտաց կենդանականք:

Ձի նմաւարքի է սայ վերին

Հիւն եւ առաջնորդ օրինին

Վրկայք պտմրչիք անեղ քանին...»:

Այսօր տիրող զգացումը կանոնականութեան մասին կը բոխի վաւերականութեան մտահոգութենէն եւ այդ վաւերականութեան

թիւնը հաստատելու համար կը գործածէ գաճաղան միջոցներ, յատկապէս լեզուագիտական, բանասիրական եւ բաղդատական:

Անվինելիօրէն կանոնական հոչակուած գիրքերը կը կոչուին *սահակահոն* (protocanonique), իսկ կանկածելի կամ ուշ ժամանակներու կատարուած յաւելումները կամ ուսման կողմէ միայն կատարուած կանոնականացումները՝ երկրորդական (deuterocanonique), Բաղդակական նկեղեցիներ աւելի կը նախընտրեն «պարականոն» (apocrypha) բառը՝ նշանակելու համար ինքն յարաշարժ կանոնին վրայ աւելցուած գիրքերը:

Կանոնի եւ ամբողջականութեան մոյն փութերէն անցած է նաեւ Հայկական Աստուածաշունչը: Կանոնականութեան հարցը կրճատ վէճի եւ տարակարծութեան առիթ եղած կը թուի ըլլալ մոյնիսկ Բարգմանիչներու օրով:

Հանրածանօթ է հորինացիի վկայութիւնը թէ Սահակ Կաթողիկոս առաջին Բարգմանութեան մը ձեռնարկած է ասորերէն բնագիրէն, երբ Բիզանդիոնէն վերադարձող աշակերտները բերին ամբողջական յոյն բնագիրը, Նօքանասնիցը: Յովսէփի եւ Նովիկ գացած էին Նիշիա, իսկ Ղևոնդ եւ Կորիւն զրկուեցան Բիզանդիոն...: Վերադարձին, Բիզանդիոնէն եկող խումբը «ըզմիամզաւ Բարգմանական փութաճանկի», որ կատարուած էր ասորերէնի վրայէն, որովհետեւ պարսիկները փնացուցած էին յունական գրականութիւնը, «ի բազում մասանց Բերացալ» գտան, որովհետեւ «անգէտ էին մերում արուեստի», եպարտօրէն կ'աւելցնէ հորինացին:

Ուրեմն, առաջին Բարգմանութեան համար գործածուած է Նիշիոյն ասորական կանոնը, քաղաքական պատճառներով, իսկ Բիզանդիոնէն վերադարձող աշակերտներն են որ պարտադրած են երկրորդ Բարգմանութիւն մը, ըստ Նօքանասնից օրինակին, զոր բերած են Բիզանդիոնէն:

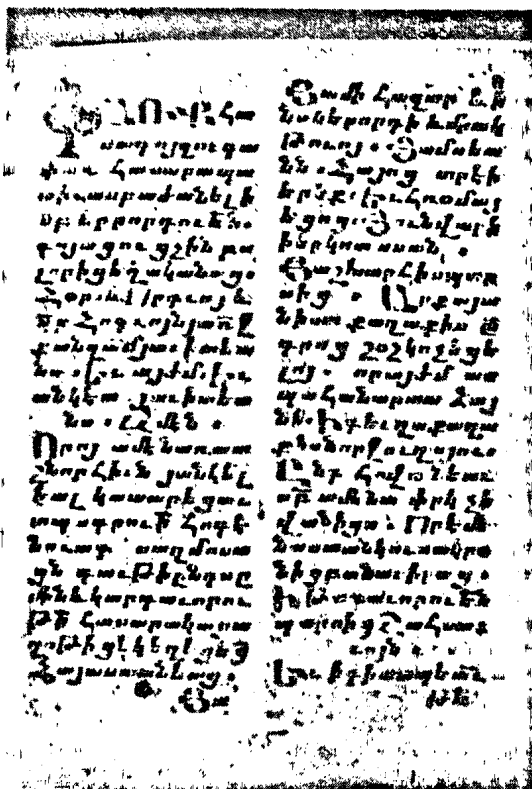
Ասորական եւ յունական բնագիրներու հակամարտութեան ետին կար անշուշտ հարազատութեան, կատարելութեան եւ կանոնականութեան մտահոգութենէն անդին՝ երկու մշակոյթներու տիրապետական քաղաքականութիւնը: Ասորականը կոթնած էր

պարսկական ուժին, մինչ յունականը բիւզանդական էր :

Կանոնի տեսակէտէն կար նաեւ այլ տարբերութիւն մը . Սահակ Կաթողիկոսի գործածած ասորական բարգամուրսինը կու գար հաւանաբար քրիստոնէական աւանդութենէ մը, մինչ բիւզանդականը աղեփամս-յըրեան եօթամասնիցն էր, երէական ար-

դըրիա փոխադրուած Օրինաց Գիրքն էր, միմէյդեռ ասորականը՝ Գրիստոնէական եկեղեցւոյ գործածութեան համար օգտագործուած, քրիստոնէականացուած կանոն մը :

Երուսաղէմէն Աղեփանդրիա փոխադրութեան մէջ, եօթամասնիցը շատ աւելի հեռացած էր բնագրի կանոնէն, քան եբրա-



Փամագիրք Ատենի, Երբ-Ջուզա, 1642. Յիշատակարան :

տասահմանին համար պատրաստուած եւ հոյեմութեամբ որդեգրուած յունախօս քրիստոնէութեան կողմէ :

Եօթամասնիցը, այսօրուան մեր բառերով, արտասահմանի հրեաներու գործածութեան համար Երուսաղէմէն Աղեփան-

յեցերէնէ ասորերէն բարգամուրսեան ատեն :

Սակայն, հակառակ տրամաբանութեան, արտասահմանի հրեան շատ աւելի հեռացած էր իր նախակամն Ս. Գիրքէն, քան քրիստոնէայ ասորին :

Փորձեմք ամփոփել այստեղ երեք աւանդութիւնները, որոնք հիմքը կազմած են մեր կանոնին:

Հրէական հին աւանդութիւնը Ս. Գիրքը բաժնած է երեք ամբողջութիւններու. Օրէնք, Մարգարէք եւ Գիրք:

Օրէնքը, հրէական Թորան, նկատուած էր երեք խումբերում կարեւորագոյնը, ոչ այնքան իր կանոնական հանգամանքին, որքան պարունակութեան համար: Գիրք մը ըլլալէ առաջ, Օրէնքը կարգաւորողն էր հրէական համայնքային կենսական, կենդանի ոյժ մը, որուն շուրջ կը բաւարարէ մնացորդացը, կարսնցնիլէ ետք իր անկախութիւնը: Ապոյային զգացումի, ինքնագոյնացումութեան, Եւրոպայի պահպանման եւ մանաւանդ ցեղային ճկարագրի պաշտպանութեան մեծ գեղնէն էր Օրէնքը եւ, հրեայ բարեկեցիկները անոր հեղինակութեան շուրջ հաւաքել կը ջանային հաստատական բաժնունդներով տկարացած Նորաստեղծի երկուքիւնը: Որքան կը ծանրանար օտարին լուծը եւ հրեան զը հեռանար անկախութենէն, այնքան կը մօտենար ան Տաւարին եւ Օրէնքին:

Նոյն մտահոգութիւնը՝ հրէական արտասահմանին մէջ, որ գլխաւորաբար Աղեֆ-սանդրիան: Էր: Յունական մշակոյթի եւ իգութի կլանող ազդեցութեան դէմ, Յովսէփոս կը պարզէ Ս. Գիրքը, գաղափարական պահեստի դրօշի մը պէս:

«*Միզ մօտ չկան անհամար եւ հակասական գիրքեր, ինչպէս Յունաց մօտ, այլ միայն 22 գիրքեր, որոնք կը պարունակեն որոշ Ժամանակներու տարեկանութիւնը եւ իրաւունք պատահելի են՝ Նախ ունենէ Մովսէսի գիրքերը, Թիւմօ Հինգ ... Մարգարէները որոնք Հետեւեցան Մովսէսի եւ իրենց Ժամանակներու պատմութիւնը արձանագրեցին տարեկան գիրքերու մէջ: Վերջին յօրար (գիրքներու) կը պարունակեն Աստուծոյ ձօնուած մեղեգները եւ մարդոց ուղղուած բարոյական սկզբունքներ: Արտաշէսէն(?) սկսեալ մինչեւ մեր օրերը բոլոր դէպքերը պատմուած են. սակայն այս լեկլիններուն չ'ընծարուիր ճոյն հաւատքը, ղրգմանքը մարգարէներու շարքը խառն պարունակել: Յայտն է թէ ի՞նչ յարգանքով*

մենք կը մօտենանք մեր գիրքերուն (Ա. 8): Այսօրուան գիտնականներ կը կարծենք թէ երբայկան կանոնը կազմուած պէտք է ըլլայ աստիճանաբար, սկսեալ ինքնորոշ դարձն մաքր քան Քրիստոս: Նախ կազմուած է Հնգամատնանք, Մովսէսի Օրինաց գիրքը, իր հինգ մասերով. *Մենդոց, Ելից, Հեւտացոց, Թուոց, և Բ. Օրինաց* գիրքեր: Յետոյ երկրորդ խումբը՝ Մարգարէները, որուն ութը գիրքերը բաժնուած էին երկու տեսակներու. Աւագ Մարգարէներ. *Յեսու, Դատարոք, Ա. եւ Բ. Սամուէլ, Ա. եւ Բ. Թաւալորութիւնք:*

Յետագայ մարգարէներ. *Եսայի, Երեմիա, Եղեկիէլ եւ գիրք ասանկերու Մարգարէից:* Ապա՝ երրորդ խումբը, ստորաբաժնուած՝

1.— *Բռնաստեղծական գրութեան Սաղմոսք, Առակք եւ Յօք:*

2.— *Հինգ մատնանքերու. Երգ Երգոց, Հուր, Բարուք, Ժողովուրդ եւ Եսթեր:*

3.— *Ժամանակագրական Հինգ գիրքերու. Ա. եւ Բ. Մնացորդաց (միակ գիրք), Դանիէլ եւ Վերջապէս Եղատա եւ Նեէմիայ, Նոյնպէս միակ գիրքի մը մէջ:*

Հաւանական է որ Յովսէփոս գիրքերու թիւը կ'իջեցնէ քան շարքին քանակութիւնը՝ միացնելով Դատարոսաց եւ Հուրի գիրքերը մէկ կողմէ, եւ Երեմիան ու Բարուքը, միւս կողմէ:

Հրեանք այսպէս դասաւորած էին Ս. Գիրքի իրենց նախնական կանոնը Եօթնասնից քարգումարներէն առաջ եւ կը շարունակեն պահել նոյն դասաւորումն իրենց հրապարակութիւններուն մէջ:

Հրէական կանոնը չ'է հետեւած, ինչպէս ցոյց կու տայ վերոյիշեալ դասաւորումը, գրութիւններու ժամանակագրական կարգին, այլ՝ իրենց սրբազան գիրքերու կանոնացման կարգին, իւրաքանչիւր գիրք շարքի մտած է կանոնացման աւագութեան կարգով:

Եօթնամանցը, սակայն, որդեգրած է տարբեր շարք մը. դասաւորման եւ շարաւարտութեան սկզբունքը այստեղ գիրքերու պարունակութիւնն է, նիւթը. Օրէնք, Պատմութիւն, Բռնաստեղծութիւն եւ Մարգարէութիւն: Եւ այս շարքին մէջ Եօթնամա-

նիցը ներառած է նաև Երուսաղեմի հերակառն աւանդութեան կողմէ պարականոն նկատուած գիրքեր:

Եօթանասնից քարգամնութեան կանոնը, Բ. դարէն ի վեր (Ն. Գ.) կը ներկայացնէր հետեւեալ շարքը.

1.— ՕՐԷՆՔ. ՄՆՈՆԵ, ԵԼԵ, ՂԵՍՈՒՄԿԱՆԵ, ԲԻԼԵ և Բ. ՕՐԷՆԵ:

2.— ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ. ՅԵՍՈՒ, ԴԱՍՈՒՄՈՐԵ, ՀՈՒԹ, Ա., Բ., Գ. և Դ. ԹԱԳԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆԵ (չորս գիրք), Ա. և Բ. ՄՆԱԳՈՐԴԱԿ (երկու գիրք), Ա. և Բ. ԵԳՐ (երկու գիրք):

3.— ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՈՒԹԻՒՆ. ՆԵՆԷԱՅ, ԵՍԹԵՐ, ՅՈՐ, ՍԱԳՈՍԵ, ԱՌԱԿԵ ՍԱԳՈՍԵՐ, ԺՈՂՈՎՈՂ, ԵՐԶ ԵՐԶՈՅ:

4.— ՄԱՐԳԱՐԵՏԻՒԹԻՒՆ. ՆԱՅԻ, ԵՐԵՄԻԱ, ՈՂԵ, ԵԿԵԼԷԼ, ԴԱՆԷԼ, ՈՎԵԼԱ, ՅՈՎԷԼ, ԱՌՈՎԱ, ԱՐԳԻՈՒ, ՅՈՎՆԱՆ, ՄԻԷԼԷ, ՆԱՍՈՒՄ, ԱՐԴԱԿՈՒՄ, ՍՈՓՈՆԻԱ ԱՆԳԷՆՈՒ, ԶԱԳԱՐԻԱ, ՄԱԳԱՐԻԱ:

Ինչպէս կ'երևի, վերև յիշատակուած հերուսաղեմի հրեական աւանդութեան եւ Աղեմաւորեան յունական աւանդութեան կանոնները տարբեր են ըստ իւրաքանչիւր քանակութեան եւ ըստ շարքի: Թույլատրուած թէ ազատամտութիւն, յունաստոն արտասահմանի հրեաներուն յաւելումները Ս. Գրական կանոնին ստիպեցին քանակաւորութեանը որ յատուկ ժողովով մը ճշդեն շարքերինը աւտուածաշնչական գիրքերուն եւ ընտրեն ամենէն հարազատ եւ մաքուր օրինակը իրեն տիպար text Ս. Գրոց: Ժողովը գումարուեցաւ Նափթա (այսօր Նափթ) քաղաքին մէջ, Առաջին դարու վերջին տասնամյակին եւ հաստատեց ճշդագումարած գիրքերուն կանոնը, որ մինչև այսօր կը նկատուի վերջնական եւ անվիճելի: Քանիստ անհայտութեան, ըստ թիւի եւ ըստ շարքի, այնպէս ինչպէս յիշած ենք վերև: Քանիստ կանոնական գիրքերը մնացին քանիստ: Իսկ միւսները կոչուեցան պարականոն, յունարէն «apographa», «ծածուկ հիմնարկութիւն» (քաղցրահիմնարկութիւն), իսկ եբրայերէն՝ «արտաքին գրեման»:

Քրիստոնէական սկզբներէ, առաջին իսկ օրէն, որդեգրեց Եօթանասնիցը: Հին սկե-

զեցիները կառած մնացին Եօթանասնից յարգամնութեան կանոնին, պահեցին անոր հաստատուած շարք եւ գրեթէ բոլորն ալ քարգամնութիւնը կատարեցին յունարէնէ: Ոմանք կանոնին վրայ աւելցուցին պարականոն այլ գիրքեր: Իսկ Բագդական սկզբները, որոնք ուղեցին վերագումարուած Եօթանասնիցին որդեգրած գիրքերու շարքէ: Այնպէս որ այսօր գործածուած Ս. Գիրքերը կը ներկայացնեն երեք զլխաւոր դասակարգութիւններ. Հրեականը, Եօթանասնիցը եւ Բագդականը: Հրեականը եւ Բագդականը ունին նոյն քանակութիւնը, սակայն տարբեր շարուածքով: Իսկ Եօթանասնիցը, ըստ սկզբներէն իսկ քարգամնութիւններու, կրած է յաւելումներ կամ յատուումներ:

Հայկական կանոնին մէջ արձագանգը կը տեսնուի բոլոր միտումներուն եւ Ս. Գիրքի կրած բոլոր փոփոխութիւններուն: Մահակ-Մեղարայի առաջին իսկ քարգամնութիւնը, մերիները լքած են աւարականը ի նպատակ յունարէն Եօթանասնից քանակութեան: Կորինթի, հօրեմացիի, Փարպեցիի եւ Յայսմաւուրի վկայութիւնները, իրենց բոլոր տարբերութիւններով հանդերձ, կը համաձայնին այն փաստին շուրջ թէ Բիզանդոնէն եկած եւ Աղգիկոս Պատրիարքին ձեռնով մը առաջ քարգամնութիւններուն յանձնուած Եօթանասնից օրինակին վրայ կատարուած է գրաբար մեր Աստուածաշունչի վերջնական քարգամնութիւնը:

Հաստատում եւ ճշմարիտ օրինակք, «ստոյգ օրինակք» կոչուած բնագիրը ունեցած պէտք է ըլլայ Եօթանասնից վերև յիշատակուած կանոնը: Սակայն այդ կանոնը շարունակաբար պահուած չի թուիր ըլլալ, քանի որ Հայաստանեայց սկզբներէն անհրաժեշտ նկատուած է սկզբնական ժողովի միւս ընդ Ս. Գրոց կանոնը եւ յատուկ որոշումով ճշդել զայն: Այդ է Պարտաւի ժողովը, գումարուած Միոն Բաւմանցի Կաթողիկոսի օրով, 768 թուականին: Պարտաւի ժողովի 24-րդ կանոնը կ'ընէ.

«Եւ եղբիւր մեզ ամենեցունց, եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց պաշտելի Սուրբ Գրքէ Հին եւ Նոր Կտակարանաց՝ Մովսէ-

սի. Գիրք Մնեղոց, Ելից, Ղեւտականք, Թիւք, Երկրորդ Օրէնք, Յետև Նաւեայ, Դատաւորք եւ Հռութայն, Թագաւորութեանց Դ, Մնացորդաց Գրոց Աւուրք Բ, Եղբի Բ Բանք, Գիրք Յորայ, Սաղմոսաց Գիրք Ա, Սողոմոնի Գ Գիրք, ԺԲ Մարգարէքն, Շապի, Երեմիա, Եղեկիէլ, Դանիէլ:

Եւ յարտաքուտ պատգամաւորեացի առ 'ի ուսուցանել զձեր մանկունս՝ զուսումնաբացումն Սիրաքայ Իմաստութիւնն:

Զարմանալի կերպով Պարտաւի ժողովը վերադարձ մը կը կատարէ դէպի երէական ասանդաւթիւնը: Եօթանասնիցէն գեղջուած են Նեմիի եւ Նսքեր, իսկ Սիրաքի իմաստութիւնը լուսամցի վրայ բազուած է իթրու մանկավարժական գրականութիւն:

Առ հասարակ դժուար է հայկական կամոնի մը մասին խօսիլ, մանաւանդ Հիմ խտակարանի պարագային: Բացի Պարտաւի ժողովէն, մեր Եկեղեցւոյ ժողովներէն եւ ոչ մին կամոնական որոշումով սահմանած է Ս. Գրոց կամոն մը: Ճիշդ է որ մեր գրքաչափներու մէջ կը գտնենք Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ կամոններ հայերէնի բարգմանած եւ որդեգրուած, սակայն ոչ մէկ ժողով կամոնականացուցած է գտնում: Ս. Գրոց կամոնին նկատմամբ ազատ եղած է մեր հայրերու վերաբերմունքը: Փոխանակ ժողովական որոշումի, հեղինակութիւն գտած են առ հասարակ Շիրակացիի, Սարկաւագ Վարդապետի եւ այլոց աւանդներ: Այնպէս որ մեր գրչագիրներուն մէջ կը գտնենք տարօրինակ այլազանութիւն մը: Ունինք ձեռագիր Հին Կոտակարաններ որոնք կը պարունակեն երէական կամոնի քառյուրս գիրքեր միայն, ուրիշներ՝ Եօթանասնից երեսունեօթ գիրքեր եւ տակաւին կամ որ Ս. Գրոց բազմաթիւ պարականոն գիրքեր աւելցուցած են վերոյիշեալներու շարքին մէջ:

Պարականոն գիրքերու նկատմամբ միջ-

նադարեան Հայ հեղինակները որոշ ասակարութիւններ ունեցած են, յատկապէս Սողոմոնի Իմաստութեան գիրքի նկատմամբ:

Հայ Եկեղեցին ծխական ըմբերցուածներու համար Հին Կոտակարանի գիրքերէն օգտագործած է Եօթանասնից կամոնի ըմբերցուածները, մէկ բացառութեամբ. այն ալ Սողոմոնի Իմաստութեան գիրքն է, որը, Շապիի Մարգարէութեան հետ աւանդէ աւելի օգտագործուած եւ սիրուած գիրքը եղած է ճշդօրէն կազմողին:

Եթէ ճշդօրէն նկատենք Եկեղեցւոյ մէջ կարդացուած Ս. Գիրքի պաշտօնական հեղինակութիւնը, ապա պիտի ընդունինք որ մեր Եկեղեցին յատուկ համակարութիւն մը չէ՝ տածած պարականոններու նկատմամբ. այլ ինչպէս քրիստոնէական դրացի Եկեղեցիներու մէջ, Ս. Գիրքի կամոնէն ներս առնուած են ուշ ժամանակի այն պարականոնները, որոնք կապ ունին Քրիստոսի հետ: Ազնոսեղոյի եւ Անտիոքի հայրերը «Կոտակ Մարգարէից» գիրքին մէջ տեսած են Նոր Կոտակարանը հիմնադրող մարգարէութիւններ, ուր քրիստոնէական հաւատքը կրնար յազուրդ տալ Քրիստոսի կեանքը տոբոյջապէս գուշակուած տեսիլու իր զգումներն: Միջնադարեան մեր հեղինակներու գլխաւոր մտահոգութիւնը եղած է հաստատել շարունակութիւն մը Հին եւ Նոր Կոտակարաններուն միջեւ, ոչ այնքան կամոնական՝ որքան բարեպաշտական մտահոգութեամբ: Նոր Կոտակարանը բ՛ական պատմութիւնը, լրումն հասած Ստուածաշունչը ընել Ստուածոյ ժողովուրդին, Հին Կոտակարանը կառուցանելով իրքեւ պատուամզանը Նորին. այս եղած կը թուի բոլոր ասկայ կամոնը Յովհաննէս Սարկաւագ Վարդապետի եւ անոր հետեւող զպրացին:

(Շարունակելի)

ՇԱՀԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՅԱԻԻՏԵՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵԱՆԸ

Աստուածաշունչի հայերէն տպագրութեան 300-ամեակը առիթ մը կ'ընծայէ մեզի անդրադառնալու այն մեծ եւ անզուգական Մատեանին, որ հզօր կերպով ներդրած է եւ կը ներգործէ տակաւին մարդկային մշակութի մրայ: Յաւիտենականորէն երիտասարդ այս սրբազան Մատեանէն կը ծփան ալիքները լոյսի ճշմարտութեան, իմաստութեան, կեանքի եւ զօրութեան: Ս. Գրիբը, «Թագուհին Խիզկերական գրականութեան», չհիցող, չմաշող եւ միշտ աւելի գեղեցկացող յաւիտենական Մատեանն է, որ իր ճառագայթները կը սփռէ աշխարհի ամբողջ տարածութեան:

Ս. Գրիբը այսօր դարձած է Խիզկերական Մատեան մը, որ կը կարդացուի բոլոր ժողովուրդներու կողմէ: Աշխարհի վրայ չկայ դիրք մը որ այնքան տարածուած ըլլայ որքան ան, որ Թարգմանուած է աւելի քան 400 լեզուներու:

Ս. Գրիբը շին եւ Նոր Կտակարաններու ամբողջութիւնն է, գրուած Ս. Հոգիի ներշնչութեամբ: Ինչ որ Ս. Գրիբը կը զատորոշէ Խիզկերական գրականութեան միւս բոլոր գրքերէն եւ իրեն սրբազան նկարագիր եւ մասնաւոր հեղինակութիւն կու տայ, այն է՝ թէ ան գրուած է աստուածային ներշնչութեամբ: Ս. Գրիբը ամբողջութեամբ ներշնչուած մատեան մըն է. «Աստուածային գրականութիւն» ըստ Տերտուղիանոսի, «Աստուածային մատենադարան» ըստ Յուստինոսի:

Ս. Գրիբը Աստուծոյ խօսքն է ուղղուած մարդոյ: Ս. Գրքի նկատմամբ եղած այս վստահութիւնը Եկեղեցին ժառանգեց Խորայնի ժողովուրդէն, Սինակոնէն, որոնց քով կար այս հաւատքը անյիշատակ ժամա-

նակներէ ի վեր: Հրեայ ժողովուրդը դիտէր թէ ինք ընտրեալ ժողովուրդ մըն էր Աստուծոյ կողմէ, թէ Ուխտ մը գոյութիւն ունէր Աստուծոյ եւ իր միջեւ, իր ամբողջ պատմութիւնը կը մտնէր աստուածային ծրարին մէջ, փրկութեան պատմութեան մէջ: Արդ, բնական չէ՞ր որ այն Մատեանը որ արձանագրուած էր Աստուծոյ յայտնութիւնը՝ ներշնչեալ ըլլար: Նոյնիքն Աստուած չէ՞ր որ յայտնեց Ինքզինք Աբրահամի, Իսահակի եւ Յակոբի. Մովսէսի չհրահանգեց՞ գրել իր խօսքերը եւ հաստատել Օրէնքը: Նոյնը չեղա՞ւ Մարգարէներուն (Երեմ. Ա. 9): Այս համոզումը այնքան զարգացաւ հրէից մօտ որ առաջին դարու հրեայ պատմաբան Յովսէփոս կ'ըսէ թէ Ս. Գրոց հեղինակները գրած են «Աստուծոյ ներշնչութեամբ»:

Այնուհետեւ նոյն ձեւով Եկեղեցին ընդունեց: Յիսուսի եւ Առաքեալներու շնորհներէն վրայ բազմաթիւ բանաձեւեր կան, ուր նոյն հաւատքը կը հարստաւորէ: Աստուած է որ խօսած է Մովսէսին (Մարկ. ԺԲ. 26, Յով. Թ. 29, Գործք Է. 44, Հովմ. Թ. 15), Ինքն է որ արտայայտուած է Մարգարէներով (Ղուկ. Ա. 15, Գ. 25): Նշանակալից է Առաքեալին խօսքը. «Աստուած ըսաւ» (Բ. Կորնթ. Դ. 16):

Կը հաւատանք ուրեմն որ Ս. Գրիբը ամբողջապէս Աստուծոյ խօսքն է. ասիկա քրիստոնէական մեր անխաղաղակիչ հաւատքն է: Միւս կողմէ, ան մարդոց կողմէ գրուած կամ խմբագրուած Մատեան մըն է: Ասոնք Ս. Գրոց երկու երեսներն են, որոնցմէ մին միւսին պէտք չէ զոհել:

Սրբազան գրքերը կը պարունակեն Աստուծոյ խօսքը: Անոնց աստուածային ծագման համոզումը այնքան ամուր եղած է հաւատացեալներու գիտակցութեան մէջ, որ

երբէք չեն մտածած զայն ապացուցանել: Նոր կտակարանի մէջ բազում համարներ ունինք, ուր կը խօսուի Ս. Գրոց ներշնչականութեան մասին: Սակայն ունինք մանաւանդ. երկու համարներ, որոնք շատ լաւ կ'ամփոփեն Ս. Գրոց ներշնչականութիւնը: «Բանդի ոչ էթէ րստ կամաց մարդկան թրաւ մարգարէութիւն երբէք, այլ ի Հոգւոյն Սրբոյ կրեալ խօսեցան մարդիկ յԱստուծոյ» (Բ. Պետ. Ա. 21): «Ամենայն գիրք Աստուածաշունչք եւ օգտակարք ի վարդապետութիւն են եւ ի քանդիմանութիւն եւ յուղղութիւն եւ ի խթառ արդարութեան» (Բ. Տիմ. Գ. 16): Ու այնուհետեւ Եկեղեցին, չէ զարգած քայն կրկնել եւ ուսուցանել իր հայրերու եւ աստուածաբաններու բերնով:

Ս. Գիրքը ներշնչաւ Մատեան մըն է, որուած եւ Կազմուած ժարդոց կողմէ: Գրող Հեղինակը Ս. Հոգւոյն զործիքն է, կը գրէ թելագրութեամբ Ս. Հոգին: Գործիք մը ստիպան ար կը պահէ իր ամբողջական գիտակցութիւնը, անձնականութիւնն ու աղաւթութիւնը. լոկ կրտաւրական եւ կոյր գործիք մը չէ: Գրողը միայն ստացող եւ դիտող մը չէ, ալ նաեւ՝ զործող: Ներշնչումը պէտք չէ հասկնալ իր մեքենական եւ նիւթական իմաստով: Աստուած ճշմարտութիւնը չի թափեր մարդու մտքին մէջ, ինչպէս որ Հեղուկը կը թափուի ամանին մէջ: Ինչպէս որ դրաքէտը եւ արուեստագէտը ճիւղ կ'ընեն, կը յոգնին, կ'աշխատին դեղարուեստական գործ մը յաւաք բերելու համար, այնպէս ալ Ս. Գրքի Հեղինակներն աշխատած են ճշմարտութիւն մը եւ կրօնական լոյս մը արտելու համար: Օրինակ, Մինդոց գրքի Հեղինակը երկար առտին մտածեց թէ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ չարիք կայ այս աշխարհին մէջ. ինչպէ՞ս ստատպանքը մուտք գործեց այս աշխարհ, ինչպէ՞ս ընտանեկան դժբախտութիւններ մուտք գործեցին աշխարհ. սերունդներ խորհեցան այս խնդրի մասին, աշխատեցան զայն լուծել ու օր մը յանկարծ անոնցմէ մին ստացաւ աստ-

ածալին լոյսն ու յաշտութիւնը, այլ խօսքով՝ ներշնչումը եւ իրեն յայտնուեցաւ ըսկորնական կամ աղամական մեղքի խորհուրդը:

Ս. Գրոց մէջ մարդկայինը եւ աստուածայինը կը միանան այն աստիճան, այնքան հեղ կերպով, որ կարելի չէ յստակ բաժանումը րենէ երկուքին. առանց չփոփոխելու աստուածայինը եւ մարդկայինը կը միաստեղուին եւ կը միանան: Այնպէս որ դործը Ս. Գիրքը կու գայ ամբողջապէս Աստուծոյն եւ ամբողջապէս մարդէն, իւրաքանչիւրը ամբողջապէս Հեղինակ է ամբողջ Ս. Գրքին:

Ս. Գրոց ներշնչականութիւնը լաւ հասկընալու համար անհրաժեշտ է նկատի առնել զրողը եւ անոր ընկերային պայմանները: Արգարեւ ներշնչաւ Հեղինակը մաս կը կազմէ ընկերութեան մը, որ իր մէջ կը մտածէ եւ կը դործէ: Կ'ապրէ միջավայրի մը մէջ որ իր ըմբռնումները ունի: Իւրաքանչիւր դարաշրջան իր հետքը կը թողու Ս. Գրքին մէջ, եթէ Աստուած որոշած է իր պատգամները մարդուն ուղղել, Յայտնութիւնը պէտք է պատշաճի մարդկային զարգացման յաջորդական հանգրուաններուն:

Ս. Գրոց մէջ մարդկայինը, այսինքն արադան Հեղինակին նկարագիրը, խառնընթացք, կեանքի պայմանները, ժամանակը, գրուողը եւ քերականը աղբւրները զոր օգտագործեց, արտայայտութեան կերպերը, գրական սեպերը եւայլն նկատի պէտք է առնել: Այսպէս օրինակ, տիեզերքի արդի ըմբռնումը նոյնը չէ եւ կը տարբերի Հինբու. ըմբռնումէն: Հրէից դիտական ըմբռնումները նախնական են ու Մինդոց գրքի Հեղինակներն ինքզինքնին կ'արտայայտեն գիտական պարզ ձեւերով: Սրբազան Հեղինակը Հոն յաւիտեական ճշմարտութիւնները կը յայտարարէ ընկերութեան մը, իր երկրին եւ իր դարաշրջանին, առանց որուն զինք պիտի չկարենային հասկնալ իր ժամանակակիցները: Աստուածային ճշմար-

տուութիւնները յայտնելու համար հեղինակը նկատի կ'առնէ իր ժամանակին ընդունուած գիտական տեսութիւնները եւ սահմանափակումները:

Աստուած ինքզինք կը յայտնէ ընկերութեան մը մէջ, եւ միջնաւայրի մը մէջ: Ուրեմն դժուար չէ մեզի հասկնալ թէ ինչո՞ւ Աստուած արբազան հեղինակներուն չառաջարկեց ամբողջական եւ կատարեալ գիտական դրութիւն մը: Մինչդոյս գիրքը եթէ ուրիշ վայրի մը, մշակոյթի ուրիշ հանգրուանի մը մէջ գրուած ըլլար, ասեղծագործութեան պատմութիւնը հիմնական նոյն ճշմարտութիւնները պիտի պարունակէր, բայց տարբեր ոճով մը. օրինակ, պիտի խօսուէր աթոմներու մասին: Ուրեմն մեզի համար յստակ եւ որոշ է թէ արբազան հեղինակներու նպատակն է տալ կրօնական ճշմարտութիւններ եւ ոչ թէ գիտական ուսուցում: Ս. Գրոց գիտական կարգ մը անճշդութիւնները շատ մասհոգած էին ԺԹ. դարու հաւատացեալները, երբ Ս. Գրոց աւանդական մեկնաբանութիւնը չլիւծ ունեցաւ բնական գիտութեանց հետ, որոնք ճշուայաբայլ յառաջդիմութիւններ կ'արձանագրէին: Բայց այսօր այլեւս չ'յարուցուիր Ս. Գրիք եւ Գիտութիւն հարցը: Ս. Գրոց մէջ գիտական ուսուցում չկայ, ան չի յաւակնիր գիտութիւն ուսուցանել: Երբ մէկը գիտական ձեւով կը մօտենայ Ս. Գրոց, այդպիսին շեղած կ'ըլլայ Ս. Գրոց նպատակէն:

Ճիշդ է թէ Ս. Գրիքի մէջ կը հանդիպինք պատմական անճշդութեանց, բայց Ս. Գրոց հին հեղինակներէն կարելի չէր պահանջել որ գործադրէին Ի. դարու պատմական գիտութիւններու թէքիբը: Անոնք գործածած են սեմական, արեւելեան հին մեթոտները պատմութեան մէջ: Աւետարանները, օրինակ, կենսագրութիւններ չեն բառին այսօրուան իմաստով: Ս. Գրիքը կը պարունակէ պատմութիւն, բայց ինքը պատմութեան գիրք մը չէ: Պատմութիւնը միայն միջոց մըն է Ս. Գրոց հեղինակներուն հա-

մար՝ ցոյց տալու Աստուծոյ ծրագիրը եւ տեսութիւնները:

Երբ կը խօսուի Ս. Գրոց ներշնչականութեան մասին, պէտք է նկատի առնել հետեւեալ պարագան: Բարբախտեալ աւանդութեան մը համաձայն Ս. Գրիքի բնագիրները վերագրուած էին փոքր թիւով հեղինակներու: Մովսէս նկատուած էր հեղինակը ամբողջ Հնգամատեանին, Դաւիթ՝ Սաղմոսներու եւ Սողոմոն՝ Իմաստութեան գիրքերուն: Նոյնպէս Եսայիի, Երեմիայի, Եղեկիէի կը վերագրէին ամբողջութիւնը իրենց անունով մեզի հասած կանոնական գրքերուն: Սակայն Ս. Գրոց արդի քննադատութիւնը երկար աշխատանքներէ ետք փաստացի կերպով ցոյց տուաւ որ ոչ թէ մի քանի, այլ բազմաթիւ անձեր աշխատած են Ս. Գրոց խմբագրութեան մէջ: Ս. Գրիքը սերունդներու գործ է: Առանց ուրանալու Եսայիի մը մեծութիւնը եւ հնոճարը, իր անունով մեզի հասած գրքի կազմութեան մէջ բաժին ունին նաեւ անանուն ուրիշ հեղինակներ: Նոյնն է պարագան Հնգամատեանին, Իմաստութեան գիրքերուն եւ Սաղմոսներուն:

Գրիք մը գրելու կամ խմբագրելու համար Աստուած օգտագործեց բազմաթիւ հեղինակներ, բոլորն ալ ներշնչուած Ս. Հոգիէն: Տակաւին ո՛չ միայն գրող հեղինակներ ներշնչուած են, այլ անոնք որ մասնակցած են Ս. Գրոց կազմութեան եւ կարգաւորութեան: Ս. Գրիքի կազմութիւնը կը նմանի զեղեցիկ տաճարի մը, որուն կառուցման մէջ ոչ միայն ճարտարապետը դեր ունի, այլ ամենէն յետին գործաւորն անգամ: Ճիշդ է թէ մեծագոյն բաժինը կ'իյնայ ճարտարապետին, բայց բոլոր աշխատաւորներն ալ իրենց որոշ բաժինը ունեցած են տաճարի կառուցման մէջ:

Նկատողութեան առնուելիք ուրիշ կէտ մըն ալ այն է թէ ոչ թէ Ս. Գրիքի այսինչ կամ այնինչ մասը ներշնչեալ է, այլ՝ ամբողջ Ս. Գրիքը. ներշնչականութիւնը կը տարածուի Ս. Գրոց ամբողջութեան վրայ:

Սխալ պիտի բլլար Ս. Գրքէն վերցնել կարգ մը գրքեր կամ համարներ ու զանոնք ձեռնել ահն աստիճան՝ որ մնացածները շուքի տակ մտնէ։ Այլ խօսքով, սխալ է ճշմարտութիւնը տեսնել միմիտքի Ս. Գրոց կարգ մը գիրքերու եւ համարներու մէջ։ Ծճմարտութիւնը կը դադարէ ամբողջ Ս. Գրքէն մէջ եւ ոչ թէ միայն այս կամ այն գիրքերուն մէջ։

Սահակն Ս. Գիրքը ոչ միայն ներշնչալ Մատեան մըն է, այլ՝ ներշնչող։ Ս. Գիրքը սքանչելի յուշարձան մըն է գրական արւեստի։ Ս. Գրոց մատենաներուն մէջ կը խօսին բանաստեղծներ, հետաքննողներ, խորհողներ, պատմողներ։ Կրօնական արժէքի քով նկատի ալ տեղ է առնել իւրաքանչիւր գրքի «եղապիտական արժէքը, անոր հնութիւնը, անկորնչելի հարստութիւնը, ալլազան բո՛ւ՛նանդակութիւնը եւ զազափարներու վեհութիւնն ու ազնուութիւնը։ Ս. Գիրքը միշտ դժուարացող կարգադրութեամբ է իրեն ճշմարտական մատենան։ Անոր գրականութիւնը կարելի է բազմաթիւ ուղիք ունէ՛լ գրականութեան հետ։ Հոն չեն պակսիր գեղեցիկ եւ խորունկ զգացումներով գրուած էջեր, բազմաթիւ բանաստեղծներ իրենց ներշնչումը անկէ քաղած են։ Տանթէ, Միլլըն, որ Մենդոց գրքի աղբիւրքեան ներքեւ գրեց իր նշանաւոր «Երախտ Կորուսեալը», Շէյքսպիր, շատ բաներ կը պարտին Ս. Գրոց։ Ծրանասացի Դասական հեղինակներէն Ռասին, Շաթոպրիան, Լամարթին, Հիւսօ, Վիլյի, Նոյնպէս Ս. Գրոց շատ բաներ կը պարտին իրենց թերթագական գործերուն մէջ։ Ժամանակով մեզի աւելի մօտ Վեռլէն եւ Բեկի կրած են աղբիւրքեան Ս. Գրոց։ Իսկ Գլոտէլ համակուած է ամբողջութեամբ Ս. Գիրքով։ Ոչ միայն գրականութիւնը, այլ եւ ուրիշ արուեստներ ներշնչուած են Ս. Գրքէն. քանդակագործներու, նկարչիներու, երաժիշտներու համար ան ներշնչարան մը եղած է, անհատնում ներթիւր հայթայթած է արուեստագէտներու։

Իր գրական եւ զեղապիտական արժէքէն անկախ, Ս. Գիրքը զաստիարակչական մեծ

գեր ունեցած է մարդկութեան վրայ։ Դասերով Ս. Գիրքը դաստիարակած է քրիստոնեայ ժողովուրդներ, անոնց հայթայթելով բարոյական եւ հոգեւոր անապատ սրնունք։ Աւետարաններ եւ Սաղմոսներ դարձած են իրեն զասագիրք։ Հեղինակ մը կ'ըսէ թէ Եւրոպայի քրիստոնեայ ժողովուրդներու մշակութիւնը կը Կանգնէ երկու սիւներու վրայ. Ս. Գիրք եւ Հելլենիզմ։ Ս. Գիրքը եւ Հռոմեոսը Արեւմտեան քաղաքակրթութեան երկու սիւններ եղած են։ Փոլ Վալէրի իր մէկ գործին մէջ երբ կը վերլուծէ Արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը, կ'ըսէ ի միջի այլոց թէ ան կը հանգչի երեք հիմքերու վրայ. Յունական միտք, Հռոմէական օրէնք եւ Հրեա-Քրիստոնէական ոգեկանութիւն։ Տանթէլ Ռոպս աւելի խորացնելով նոյն զազափարը, կ'ըսէ թէ անոնցմէ մերջինը՝ Ս. Գիրքը ամենէն անհրաժեշտն էր, առանց որուն Արեւմուտքը պիտի չլըլար այն՝ ինչ որ եղաւ։

Բայց այս աղբիւրքութիւններէն անգին եւ աւելի, Ս. Գիրքը մանաւանդ կրօնական Մատեան մըն է, անոր սիրտը եւ կեդրոնը կրօնքն է։ Ս. Գիրքը մեզի կը փոխանցէ Աստուծոյ յայտնութիւնը, կը պարունակէ յաւիտենական կեանքի խօսքը։ Կրօնական ճշմարտութեանց եւ կեանքի սղբերն է ան։

Ս. Գիրքը մեռած եւ ջոր ահեստիքանց գիրք մը չէ՝ այլ՝ կենդանի եւ արտակարգ զօրութիւն մը ունի անոր խօսքերը, որոնք մեզ կը լուսաւորեն, կը ջերմացնեն եւ կը յուղեն։ Ս. Գրոց Մատենաներու խօսքերը ամենէն խոր ճշմարտութիւնները կը պարունակեն. անոնք կը խօսին Աստուծոյ, մարդու, անոր ծագման, ճակատագրին, փրկութեան եւ յարութեան մասին։ Անոնք դէմ յանդիման կը բերեն մեզ Աստուծոյ, Անոր մեծութեան եւ յաւիտենական ներկայութեան։ Յովհաննէս Ոսկերեբան Հայրապետ կ'ըսէ թէ Ս. Գիրքը խօսակցութիւն մըն է Աստուծոյ հետ։

Ս. Գիրքը փիլիսոփայութիւն մը չէ, վարդապետութիւն չէ, այլ կեանք, կենս

զանի վկայութիւն մըն է։ Աստուածաշունչը մեզի կը պատմէ Աստուծոյ միջամտութիւնը մարդկային պատմութեան մէջ։ Կը ներկայացնէ մեզի Աստուծոյ Յայտնութիւնը, թէ ինչպէ՛ս Ան յայտնուեցաւ նախ Աբրահամի, Իսահակի, Յակոբի, Մարգարէներու եւ ի վերջոյ՝ մարդկական յայտնութիւնը կատարուեցաւ Յիսուս Քրիստոսով։ Աստուծոյ բնութիւնը, նկարագիրը եւ անձը իր կատարեալ ձեւով ճանչցանք իր Միածին Որդիով՝ Յիսուս Քրիստոսով։ Ս. Գրքի Աստուծոյ, ինչպէս պիտի ըսէր Փառքալ անբան ղեղեցկօրէն, «փրկիտփանքու եւ դիմանկաններու Աստուածը՝ չէ, այլ Աբրահամի, Իսահակի, եւ Յակոբի Աստուածը»։ Ս. Գիրքը կը ներկայացնէ մեզի պատմութիւն մը, ուր Աստուած կը գործէ, եւ զէպքեր, պատահարներ՝ ուր Աստուած կը միջամտէ։

Յունական փիլիսոփայութիւնը կամ աւելի ճիշդ՝ Պլատոնականութիւնը կը հետաքրքրուի աշխարհի գաղափարով, Ս. Գիրքի՝ կանխով, պատմութեամբ։ Յոյնը կը դառնայ իրմէ դուրս, զէպի բնութիւնը, Ս. Գիրքը իր ուշադրութիւնը կը դարձնէ մարդու անձին, գոյութեան, ճակատագրին, անոր կեանքի իմաստին։ Ի՞նչ կ'արժէ, կ'ըսէ Ս. Գիրքը, եթէ մարդ բոլոր աշխարհը շահի եւ իր անձը կորսնցնէ։ Ս. Գիրքը փոխանակ վերացական վարդապետութիւն մը ներկայացնելու, ինչպէս է օրինակ Պլատոնի դաղափարներու աշխարհը, կը ներկայացնէ զէպքեր, անցուղարձեր, այլ խօսքով՝ պատմութիւն մը։

Յունական իմաստասիրութեան Աստուածը դաղափարներու կառուցման մը դադարէն է՝ օրինակ Աբիստոսով բնութենէն մեկնելով կը դառնէ Անշարժ Ծարժիչը, Առաջին Ծարժիչը, որ կ'անդիտանայ աշխարհը, անտարբեր է մարդկութեան ճակատագրով։ Այս իմաստով, Յունական փիլիսոփայութիւնը յոռետես է, քանի որ Աստուած չի հետաքրքրուիր աշխարհով, մարդ ձգուած է առանձինն այս աշխարհի մէջ։ Ընդհակառակն, Ս. Գիրքը մեզի կը նկա-

րագրէ Աստուած մը որ կ'ապրէ, կը գործէ, համակ կենդանութիւն է, կը սիրէ եւ կը վարձատրէ։ Ի վերջոյ Աստուած մը ճշիւ այնպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, մինչեւ զՈրդին իւր Միածին եւ, զի ամենաշնորհ հաւատարմի Նա, մի կորիցէ, այլ ընկալցի զկենան յաւիտենական» (Յովհ. Գ. 14)։

Ս. Գիրքով հաւատացեալը դիմէ թէ ինչ տոնածինն չէ այս աշխարհի մէջ եւ իր հոգեկան տառապանքներուն, նեղութիւններուն, դժբախտութեանց ատեն կրնայ դիմել մէկու մը, հայցել օգնութիւնը բարեգութ չօր մը։

Այսօր մարդիկ հեղձեալ կը վերադառնան Ս. Գրքին եւ անոր ճաշակը կ'առնեն. ինչո՞ւ. որովհետեւ այսօր մարդիկ կը փնտռեն ինչ որ թանձրական է, գոյութեանական։ Գիտենք թէ այսօրուան փիլիսոփայութիւնը (Գոյութեանապաշտ) կը զբաղի առաւելարար մարդուն գոյութեամբ. մարդու գոյութենէն, պայմաններէն, կացութենէն եւ տառապանքէն կը մեկնի բացատրելու համար Տիեղիբէն ու իրականութիւնը։ Ս. Գրքի մէջ ալ առաջին աստիճանի վրայ դըրած է մարդը, անոր գոյութիւնը եւ փրկութիւնը։ Բոլոր Աւետարաններն ալ կը լստեն այն գլխաւոր գաղափարը, թէ Քրիստոս եկաւ փրկելու մարդը։ Մարդը եւ անոր ճակատագիրը գլխաւոր եւ միակ նշալատական են Քրիստոսի։

Ներկայ բարոյապէս յուսահատական եւ տագնապալից շրջանին, երբ մարդկային ճշմարիտ արժէքներ կ'լանուած են համատարած ընկերային շփոթութենէ, որբա՞ն անհրաժեշտ է ընթերցումը եւ տարածումը Ս. Գրքի ու անոր առաջադրած բարոյական ճշմարտութիւններուն, վառելի ա՛ն մեզի պիտի բերէ կեանք եւ առաւել կեանք։ Աստուած յաւիտենական է եւ Անկէ բխող շունչը եւ ճշմարտութիւնը՝ Աստուածաշունչը՝ յաւիտենական։

ՆԵՐՍԵՆ ԿՐԴ. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆՈՆ ԳԻՐՔԵՐԸ

Ս. Գրոց ընդունելի եւ կանոնական
յրբերը որոշելու համար, Հայց. եկեղեցւոյ
մէջ պաշտօնապէս առաջին անգամ ըլլալով
Սիոն Ա. Բաւոնացի Կաթողիկոսի (767-775)
երկրորդ տարին գումարուեցաւ Պարտաւի
Ժողովրդ, երկու ազգերու՝ Հայոց եւ Աղ-
ւանից եպիսկոպոսներէ եւ իշխաններէ
բաղկացած (Ազգապատում, Գլ. 605, էջ
881: Յր. Մուրատ, Գլ. Թ., էջ Մ2):

Պարտաւի 24 կանոններուն վերջինը Հին
Կտակարանի եւ Ս. Գրքերուն կանոնը կու
տայ: Այսպէս, Մովսէսի Հնգամատեանը՝
1.— Ծնունդը, 2.— Ելք, 3.— Ղեւտականք,
4.— Թիւք, 5.— Երկրորդ Օրէնք, Ապա՝
6.— Յետեւ Նաւեայ, 7.— Դատաւորք, 8.—
Հռութ. 9.—12.— Թագաւորութեանց չորս
գրքեր, 13.—14.— Մնացորդաց աւուրքն՝
երկու, 15.—16.— Եղբի բանքն՝ երկու,
17.— Գիրք Յովբայ, 18.— Սաղմոսք, 19.—
21.— Սողոմոնի երեք գիրք, 22.—33.— Եր-
կտաասան Մարգարէք, 34.— Եսայի, 35.—
Երեմիա, 36.— Եղեկիէլ, 37.— Դանիէլ:

Այս կանոնին մէջ մի քանի գրքեր կը
պակսին, զորս Հայց. եկեղեցին այժմ իբր

կանոնական կ'ընդունի: Ասոնք են՝ 1.— Նէ-
եմի, 2.— Եսթեր, 3.— Յուդիթ, 4.— Տով-
բիթ, 5.—7.— Մակաբայեցւոց երեք գիրք,
8.— Իմաստութիւն Սողոմոնի, 9.— Սի-
բաք: Իսկ Բարուքն ու Երեմիայի Ողբը Ե-
րեմիայի գրքին հետ կրնան միացած ըլլալ:
Պարտաւի Ժողովին ցուցակին մէջ ինչ-
ւած 9 Ս. Գրքերը Երկրորդականոն կոչ-
ւածներն են, որոնք Հրէական կամ Եգիպ-
տական մէջ չեն մտած, եւ զորս այժմեան
Բողոքականներն ալ նախընտրած են կա-
նոնէ դուրս հանել:

Բայց թէ ինչո՞ւ Պարտաւի Ժողովէն մեզ
չեն հասած եւ չեն յիշուած Նոր Կտակարանի
կանոնական Ս. Գրքերը զորս խոստացած
էին ինչի՞նչ անհասկնալի կը մնայ:

Այս Ժողովէն յետոյ Հայց. եկեղեցւոյ
կամ Հայրապետութեան կողմէ չունինք ու-
րիշ պաշտօնական Ժողով մը որ վճռա-
կանօրէն սահմանած եւ կանոնած ըլլալ թիւն
ու անունը Աստուածաշունչի ընդունելի Ս.
Գրքերուն:

Ստորեւ կը ներկայացնենք Աստուածա-
շունչի կանոնական Ս. Գրքերու զանազան
ցանկեր.—

Յ Ա Ն Կ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն (Ըստ Լատգիկեայ Ժողովին)

«Այս են բաժանորդակ գիրք Հին Կտակա-
րանի, զորս արժան է հրապարակու ըն-
թեանը.—

1.— Ծն., 2.— Ել., 3.— Ղեւ., 4.—
Թիւ., 5.— Երկ., 6.— Յետ., 7.— Դատ.
եւ Հռութ., 8.— Եսթ., 9.— 1 եւ 2 Թագ.,
10.— 3 եւ 4 Թագ., 11.— 1 եւ 2 Մն., 12.—
1 եւ 2 Եղբ., 13.— Սղ., 14.— Առ., 15.—

Ժող., 16.— Երգ., 17.— Յոր., 18.— ԺԲ
Մարգարէք, 19.— Ես., 20.— Եր. եւ Բա.,
Ող. եւ Թուղթ, 21.— Եղ., 22.— Դն.:

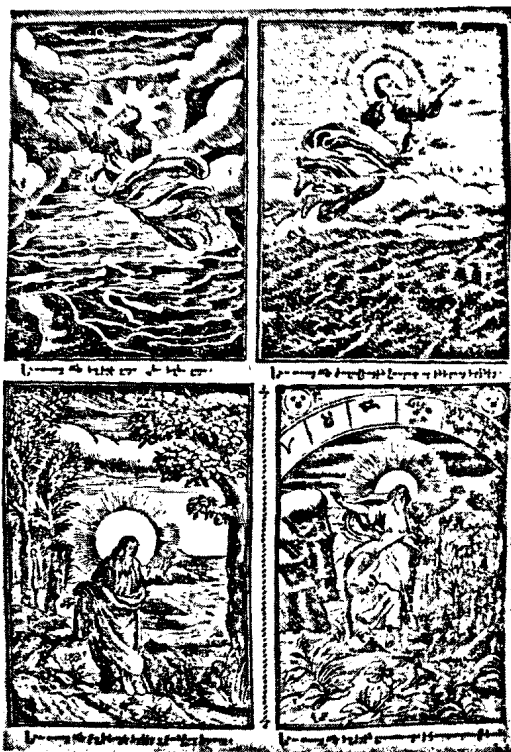
Իսկ Նոր Կտակարանի գրքերն են հետեւ-
եալները.—

Չորս Աւետարաններ. Մթ., Մկ., Ղկ.,
ԹՀ., ԳԺ., 7 Կաթողիկեայ Թուղթեր, Թկ.,
1 եւ 2 Պա., 1, 2, եւ 3 ԹՀ., Եղ., 14 Թուգ-

Թեր Պողոսի Հո., 1 եւ 2 Կր., Գղ., Եփ.,
Փայ., Կղ., 1 եւ 2 Թեա., Եբ., 1 եւ 2 Տժ.,
Տա., Փժ.:

Այս առաջին, պաշտօնական ցուցակն է

Ս. Գրոց որ ամբողջովին կը միաբանի Կիւ-
րեղ Երուսաղէմացի | Հայրապետի յօրինած
ցանկին հետ:



«Աստուածաշունչ», Անդերտաւ, 1868:

Յ Ա Ն Կ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

(Ըստ Մեծն Աթանասի, Դ. Դար)

Առաջին հայրապետն է որ իր «Ձառակա-
կան Թղթին» մէջ լճիւ տալով կարգաւո-
րած է թիւն ու անունը Հին եւ Նոր Կտակա-
րաններու ընդունելի Սուրբ Գրքերուն,
զորս կոչած է ընթերցեալս կամ զընթերցե-
լիս յեկեղեցւոյն:

Ս. Աթանաս Հայրապետ խորութիւն չէ
զրած Կանոնականներու եւ Երկրայական

ներու միջեւ, այլ այսպէս կը թուէ Նոր
Կտակարանի Ս. Գրքերը.

Չորս Աւետարան՝ Մթ., Մկ., Ղկ.,
ԹՀ., Գծ., Կաթողիկոսայե կոչուած եօթը.
Թուղթեր՝ Յկ., 1 եւ 2 Պա., 1-3 ԹՀ., Եղ.,
այսպէս ամենչորս Թուղթերը Պողոսի՝ Հո.,
1 եւ 2 Կր., Գղ., Եփ., Փայ., Կղ., 1 եւ 2
Թեա., Եբ., 1 եւ 2 Տժ., Տա., Փժ., եւ

դարձեալ Յովհաննու Յայտնութիւնը՝ Ապա րնդունուած Նոր Կտակարանը (27 Մ. ուրիմ, Աթանասի կանոնը ըստ բովանդակութեան կը ներկայացնէ ճշդիւ այսմեան

Յ Ա Ն Կ Ե Ր Ր Ո Ր Գ

(Ըստ Ամսնիայի Շիրակումայ, Է. Դար)

Թիւ Որչափութեանց Հին Կտակարանաց (Ըստ Ձեռ. Թիւ 773, Է Մատենադարանի Կանոնց Սրբոց Յակոբեանց յերուսաղէմ, Է Թուին 1359) :

Դիր Մովսիսի Օրէնսդրի՝ Ա.— 1.— Մըննդոց, տունք են Դիճէ (4307), 2.— Ելիցն, ունի տունս Դիճ (3400), 3.— Ղեւտացոյցն, տունք Բիճ (2700), 4.— Թըւոցն, տունք ԳիճԼԳ (3533), 6.— Երկրորդ Որինացն, տունք Գիճ (3100) :

Բ.— Յետուայ որդւոյ Նաւեա, տունս ունի Բիճ (2100), Դատաւորացն տունք Բիճձ (2150), Հոռւթայ տունք Գձ (300) :

Գ.— Թաղաւորութեանն Ա. Բիճ (2500), Թաղաւորութեանն Բ. ԲիճԼԲ (2432), Թաղաւորութեանն Գ. Բիճ (2500), Թաղաւորութեանն Դ. Բիճ (1600) :

Դ.— Մնացորդացն Առաջին, Բիճձ (2150), Մնացորդացն Երկրորդ, Գիճ (3000) :

Ե.— Մակարայեցոց Առաջին ԲիճԻն (2525), Մակարայեցոց Երկրորդ Բիճ (2008), Մակարայեցոց Երրորդ ՁՄ (750),

Մակարայեցոց Չորրորդ Իձ (1100) :

Ձ.— Երկոտառան Մարգարէիցն ԳիճԱ (3301), Է.— Ետայայ, տունք ԳիճԳ (3820), Ը.— Երեմիայ, տունք Գիճ (3800), Բարուբայ, տունք ՅՄ (350), Ողբ Երեմիայի, տունք ՅԿ (360), Թուղթ Նորին, տունք ՅՄ (350), Թ.— Եղեկիէի, տունք ԴԻ (4000), Ժ.— Դանիէի, տունք ԻՁՄ (1750), ԺԱ.— Սաղմոսարանին, տունք Եիձ (5100), ԺԲ.— Առակքն Սողոմոնի, տունք ԻՁՄ (1750), Եկէլիառես, տունք ՁԷ (707), Աւրնութիւն Աւրնութեանցն (Երգ երգոյ) ՄԳՁ (286), Իմաստութիւն Սողոմոնի, տունս Ի (20), ԺԳ.— Յովբայ, տունք ԻՈ (1600), Սիրաբայ, տունք Բիճ (2800), ԺԴ.— Առաջին Եղբի, տունք ԻԲ (1300), ԺԵ.— Երկրորդ Եղբի, տունք ԻԳ (1800), Բան Նեհմայ, ԺԶ.— Եսթերայ, տունք ՁՄ (750), ԺԷ.— Տուրթայ, տունք ՁՄ (750), ԺԸ.— Յուդիթայ, տունք ԻԲ (1300) :

Համանգամայն Հին Կտակարանի տունքն են ԹԻձԻԹ (9129) :

Նորին Թիւ Որչափութեանց Նոր Կտակարանաց.

Աւետարանչաց՝ Ա.— Մատթէոսի, տունք, Բիճ (2600), Մարկոսի, տունք ԻՈ (1600), Ղուկասու, տունք Բիճ (2800), Յովհաննու, տունք Բիճ (2300), Բ.— Գործք Առաքելոցն Բիճ (2800), Գ.— Կաթողիկէթ Թու(ղ)թ Է (7), 1.— Յակոբու Թուղթն Գձ (300), 2.— Պետրոսի առաջին Թուղթ Գձ (300), 3.— Պետրոսի երկրորդ Թուղթն տունք Բձ (200), 4.— Յովհաննու Առաջին Թուղթ ՄԿ (260), 5.— Յովհաննու երկրորդ Թուղթ ԵՁ (56), 6.— Յովհաննու երրորդ Թուղթ ԼԵ (35), 7.— Յուդայի Թղթին տունք ԿԼ (68), Դ.— Յայտնութեանն Յովհաննու, Ե.— Պաւլոսի Առաքելոյ Թուղթ ԺԴ (14), Հոմայեցոց Թղթին տունք ՁՄ (950), Կորնթացոց Առաջին Թուղթ ՊԻԲ (842), Կորնթացոց երկրորդ

Թուղթ Ո (600), Դաղատացոց Թղթին տունք ՅԺԲ (312), Եփեսացոց Թղթին ՅԺԲ (312), Փիլիպեցոց Թղթին տունք Մ (200), Կողոսացոց Թղթին տունք Գձ (300), Թեսաղոնիկեցոց Թուղթ առաջին ՅԺԲ (312), Նորին երկրորդ Թուղթ ձՄ (150), Եբրայեցոց Թղթին տունք ՁՄ (750), Տիմոթէայ առաջին Թղթին տունք ՄԻ (220), Նորին երկրորդ Թուղթ ձՁ (180), Տիմոթէ Թղթին տունք ՂՁ (96), Փիլիմոնի Թղթին տունք ԽԱ (41) :

Համանգամայն Նոր Կտակարանի տունքն են ԸՇՂԱ (8951) : Որ եւ նոյնն է Համանգամայն Վի կանոնաց Երկրորդ Անտիոքայ, (Յրէտէրիք Մուրատ, էլ ՄՁԹ եւ ՄՁԹ) :

Յ Ա Ն Կ Զ Ո Ր Ր Ո Ր Դ

(Ըստ Յովհաննէս Խմատաւաէր Սարկաւազ վարդապետի ԺԲ. Դար)

ԺԳ. դարու պատմիչ Մխիթար Այրիվանցի իր Ժամանակագրական Պատմութեան մէջ անցուցած է այսպէս. «Իսկ ըստ գրութեան Կղեմայ (Հռոմայեցի, Ա. դար) որպէս եղիտ» (Որուն Հետեւելով քաղած էր Յովհաննէս Խմատաւաէր Սարկաւազ):

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ

Հռոմայեցոցն, Կորնթացի Ա., Կորնթացի Բ., Կորնթացի Գ., Գաղատացոցն, Եփեսացոցն, Փիլիպեցոցն, Կողոսացոցն, Թեսաղոնիկեցոցն Ա., Թեսաղոնիկեցոցն Բ., Եբրայեցոցն, Տիմոթեայ Ա., Տիմոթեայ Բ., Տիտոսին Կրեապոլայ, Փիլիմոնին (Իսկ Զորս Աւետարաններն ու Գործք Առաքելոցը, որոնք չէ յիշած, թերեւ որպէս ծանօթ եւ ընդունուած նկատած է):

ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ

Եւ Գիրք Մովսէսի՝ Արարածքն, Եւքն, Ղևտացոցն, Թիւքն, Երկրորդ Օրէնքն, Յետւ Նաւէն, Դատաւորք Իսրայէլի, Հրուսթ Մովարայ, Առաջին Թագաւորութիւնը,

Նըն, Երկրորդ Թագաւորութիւնն, Երրորդ Թագաւորութիւնն, Զորրորդ Թագաւորութիւնն, Առաջին Մնացորդք, Երկրորդ Մնացորդք, Երրորդ Մնացորդք, Առաջին Եղբայն, Երկրորդ Եղբայն, Առաջին Մակարէ, Երկրորդ Մակարայեցի, Երրորդ Մակարայեցի, Զորրորդ Մակարայեցի (ունի նաեւ Անանիա Շիրակացին), (Յովսէպոսն^(*) որ է Կայիափա Քահանայապետ, Էնովբայ Տեսիլն^(*), Կտակքն Նախահարցըն^(*), Ասանիթի աղօթքն^(*) Տուրիթն Ա., Յուդիթն Ա., Եսթերն Ա., Եղբ Սաղաթիէլ, Յուն, Երկոտասանքն, Սաղմոսն Դաւթի, Առակքն (Առ., Ժող., Երգ., Իմաստ.), Եսային, Երեմիայն, Եղեկիէլն, Դանիէլն, Մնացորդքն, Վասն Երեմեայ ի Բա, Կոն, (Ողբը կամ Թուղթ Երեմիայ) Մահ մադարէիցն^(*), Յետւ Սիրաբ:

(*) Միայն այս ցանկին մէջ կը համընկնին անոնք:

Յ Ա Ն Կ Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Դ

(Ըստ Գրիգոր Տաքեւացիի, Հայոց եղամեծ վարդապետի)

Հին Կտակարան՝ 1.— Մովսէսի Առաջին՝ Արարածք, 2.— Մովսէսի Երկրորդ՝ Եւք, 3.— Մովսէսի Երրորդ՝ Ղևտականք, 4.— Մովսէսի Զորրորդ՝ Թիւք, 5.— Մովսէսի Հինգերորդ՝ Երկրորդ Օրէնք, 6.— Յեսու, 7.— Դատաւորք, 8.— Հռութ, 9.— 12.— Թագաւորութեանց չորս գիրք, 13.— 14.— Երկու Մնացորդայ, 15.—16.— Երկու Եղբայ, 17.— Նէեմի, 18.— Եսթեր, 19.— Յուդիթ, 20.— Տուրիթ եւ Տուրիթ, 21.— 22.— Մակարայեցոց երեք գիրք, 24.— Սաղմոս, 25.— Առակ Սողոմոնի, 26.— Ժողովոյ Սողոմոնի, 27.— Երգ Երգոց Սողոմոնի, 28.— Իմաստութիւն Սողոմոնի, 29.— Սիրաք, 30.— Յոբ, 31.— Եսայի:

Տասներկու Մարգարէներ՝ 32.— Ովսէէ, 33.— Ամովս, 34.— Միքիա, 35.— Յովէլ, 36.— Աբդիու, 37.— Յովնան, 38.— Նաւուս, 39.— Ամբակում, 40.— Սոփոնիա,

41.— Անդէ, 42.— Զաքարիա, 43.— Մադաբա, 44.— Երեմիա, 45.— Բարուք, 46.— Ողբք, 47.— Դանիէլ, 48.— Եղեկիէլ, 49.— Եւ վերջին կտակը:

Տասներկու փոքր Մարգարէներու զբերք մէկ գիրք կը համարուին եւ Հետեւալար Երեսունվեց (36) գիրք կ'ըլլայ բովանդակ Հին Կտակարանը:

Նոր Կտակարանը՝ յայտնի է. 1.— Մատթէոսի Աւետարան, 2.— Մարկոսի Աւետարան, 3.— Ղուկասու Աւետարան, 4.— Յովհաննու Աւետարան, 5.— Յովհաննու Տեսիլ (Յայտնութիւն), 6.— Եւ ննջում Վերջն եղբայրն սկսուածքով, 7.— Գործք առաքելոց եւ հօթք Թուղթ Կաթողիկէք, 8.— Յակոբայ Թուղթ, 9.—10.— Պետրոսի երկու Թուղթեր, 11.—12.—13.— Յովհաննու երեք Թուղթ, 14.— Յուդայի Տեառնեղբոր Թուղթ, 15.— Պողոսի Հռովմայեցոց

Թուղթ, 16.-17.— Պողոսի Կորնթացւոյ
Թուղթեր, 18.— Պողոսի Գաղատացւոյ
Թուղթ, 19.— Պողոսի Եփեսացւոյ Թուղթ,
20.— Պողոսի Փիլիպպեցւոյ Թուղթ, 21.—
Պողոսի Կողոսացւոյ Թուղթ, 22.-23.— Պո-
ղոսի երկու Թեսաղոնիկեցւոյ Թուղթեր,
24.— Պողոսի Եբրայեցւոյ Թուղթեր, 25.—
26.— Պողոսի երկու Տիմոթէոսի Թուղթեր,
27.— Պողոսի Տիտոսի Թուղթ, 28.— Պո-
ղոսի Փիլիմոնի Թուղթ, 29.— Կորնթացւոյ
երրորդ Թուղթը (Հին առնէ եղած է, իսկ
չեբրկայի՝ ոչ), 30.— եւ Թադէոսի (որ
չեբրկայի չկայ) :

Կղէմ եւ Անանիա Դամասկացի Հայրա-
պետների կ'ըսեն թէ 6 Գիրք եւս ընդունե-
ցին Եկեղեցւոյ մէջ: Անոնք են.

31.— Ընթերցուածն Յակոբայ, 32.—
33.— Երկու Կանոններ Առաքելներու,
34.— Բանք Յիսուսի, 35.— Գիրք Դիոնիս-
եայ Արիսպագաւոյ (Գործք Առաք. Ժէ.
34), 36.— եւ Քարողութիւն Պետրոս Առաք-
եայի :

Ինչ որ կ'ըլլայ երեսունվեց (36) գիրք:
Բովանդակ Աստուծաշունչը՝ Եօթնա-
սուներկու (72) :

Յ Ա Ն Կ Վ Ե Ց Ե Ր Ո Ր Դ

(Ըստ Ոսկան Երեւանցիի առաջին տպագրութեամբ, 1666)

Հին Կտակարան՝ 1.— Եննդոց, 2.— Ե-
լից, 3.— Ղեւտացւոց, 4.— Թուոց, 5.—
Երկրորդօրէն, 6.— Յեսուայ, 7.— Դատա-
ւորաց, 8.— Հռութ, 9.— Թաղաւորու-
թեանց Ա, 10.— Թաղաւորութեանց Բ,
11.— Թաղաւորութեանց Գ, 12.— Թաղա-
ւորութեանց Դ, 13.— Մնացորդ Նախորդ,
14.— Մնացորդ Երկրորդ, 15.— Եզրաս Ա-
ռաջին, 16.— Եզրաս Երկրորդ (ըստ Լատի-
նացւոց՝ Առաջին), 17.— Տուբիթ, 18.—
Յուդիթ, 19.— Եսթեր, 20.— Յոբ, 21.—
Գիրք Սաղմոսաց, 22.— Առակք Սաղմոնի,
23.— Ժողովող, 24.— Երգ Երգոց, 25.—
Գիրք Իմաստութեան, 26.— Ժողովող, որ է
Սիրաք, 27.— Եսայեայ Մարգարէի, 28.—
Երեմիայի (նաեւ Ողբք), 29.— Բարուքայ,
30.— Եղեկիէղի, 31.— Դանիէղի, 32.—
Օվսեայ, 33.— Յովկեհայ, 34.— Ամովսայ,
35.— Արդիոս, 36.— Յօնանոս, 37.— Միք-
իայ, 38.— Նաւումայ, 39.— Աբրահիմայ,
40.— Սօփոնիայ, 41.— Անգեայ, 42.— Զա-
քարիայի, 43.— Մաղաքիայի, 44.— Մա-
կաբայեցւոց Առաջին, 45.— Մակաբայեց-
ւոց Երկրորդ, 46.— Մակաբայեցւոց Եր-
րորդ, 47.— Եզրաս Երրորդ (ըստ Լատի-
նացւոց՝ Երկրորդ), 48.— Եզրաս Զորրորդ

(կ'ըսուի նաեւ Գիրք Նէեմեայ) :

Մինչեւ այստեղ 50-էն երկու պակաս
կ'ընէ, առանց միացնելու Թագաւորու-
թեանց չորս, եւ փոքր Մարգարէներու 12
գրքերը :

Նոր Կտակարան՝ 1.— Սրբոյ Աւետա-
րանի Մատթէոսի, 2.— Ս. Աւետ. Մարկո-
սի, 3.— Ս. Աւետ. Ղուկասու, 4.— Ս.
Աւետ. Յովհաննու, 5.— Գործք Առաքե-
ւոց :

Թուղթք Պողոսի Առաքելոյ 6.— Առ Հռո-
մայեցիս, 7.— Առ Կորնթացիս Ա, 8.— Առ
Կորնթացիս Բ, 9.— Առ Գաղատացիս,
10.— Առ Եփեսացիս, 11.— Առ Փիլիպպե-
ցիս, 12.— Առ Կողոսացիս, 13.— Առ Թե-
սաղոնիկեցիս Ա, 14.— Առ Թեսաղոնիկեցիս
Բ, 15.— Առ Տիմոթէոս Ա, 16.— Առ Տի-
մոթէոս Բ, 17.— Առ Տիտոս, 18.— Առ Փի-
ղիմոն, 19.— Առ Եբրայեցի :

Թուղթք Կաթողիկեայց 20.— Յակո-
բու, 21.— Պետրոսի Ա, 22.— Պետրոսի Բ,
23.— Յօհաննու Ա, 24.— Յօհաննու Բ,
25.— Յօհաննու Գ, 26.— Յուդայի, 27.—
Տեսչեանն Յօհաննու :

Նոր Կտակարանի բովանդակ գրքերն են
քսանութ (27) :

ԴԱՆԻԷԼ ՎՐԴ. ՇԱՄԼԵԱՆ

ՏՊԱԳՐԻՉ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ

Եւ որ արտին ծանրութեամբ, իբրեւ մասունք երկնամուէր,
 Խռնարհեցաւ խնկաբոյր մագաղաթի մը վրայ,
 Օրհնեալ է միշտ, ըլլալով ցոլքն արեւին հնօրեայ՝
 Որ իր ոսկին ճառագայտէ, երբոր մըռայլ գիշերն էր:

Օրհնեալ է ան դարձ դար, անոր համար բուրվառներ
 Պիտի շարժին լուսակերտ խորաններէ մարմարեայ.
 Մինչ մեղրագետ շարական մ'անհունօրէն երկնահմայ՝
 Պիտի ցօղէ անթառամ ոսկեծաղիկ շուշաններ:

Խօսքն Աստուծոյ կրկնեց ան Սուրբ Մեարոպի բարբառով,
 Ղօղանջներէն հայրենի մեղեդիներ հիւսելով՝
 Մարգարէները կանչեց կամարներուն տակ վանքի:

Այսօր դարեր ետքն ահա՛ տեսիլքն անոր կը յառնէ
 Լուսանանանչ խորհուրդով քանդակագործ քարերէ,
 Բաշխելով մեզ իր հոգին որ յաւիտեան կը ծաղկի:

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ



ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԵԺ ԵՐԱՄԱՍԽՈՐԸ

ճեմք իրրեւ զմի այլի առանց պարսպի
 եւ պահուողի ցրուեալք աստ եւ անդ.
 եւ իմք զիս ոչխար ի մէջ զայլոց եւ
 սրպէս զգաւինք ի մէջ առիւծուց. եւ Խ-
 մենեթին իմք զերի ի ներքոյ անողորմ
 տէրանց, որք վասն մեզաց մերոց ամե-
 նայն օր տանջեն եւ շարժարեն զմեզ Խ-
 զահուժեանք եւ ոչ կշտանան բնաւ, զի
 տեսնի եւ աղբաւք իմք եւ ոչ կաշեմք
 շարժիլ թալլ մի առանց երկկիւղի եւ մեն
 փորձանաց: ...Եւ մեք որպէս զերկիր
 ցամաքեալ որ կու հայի ջրոց, որ ի
 յերկնից, եւ որպէս փափաքէ եղջերու
 յաղչերս ջուրց, եւ որպէս սատաֆն
 հայի ջողոխն:

Ազարիա կաթողիկոսի կողմէ տրուած այս ցնցոզ պատկերը մեր ժողովուրդին էր ժԶ. դարու երկ-
 բորդ կէսին եւ անկէ ալ առաջ, ինչպէս որ շարու-
 նակաւեցաւ ըլլալ, աւելի տատկութեամբ էր աք-
 հաւիրմանու ամենէն ասկիւնները՝ յայտնի հա-
 թիւրամեակներուն եւս: Պարեր շարունակ, մեր լայ-
 նատարած հայրենիքը եղաւ ոտքի կոխման ասպա-
 տակներու եւ իրարու դէմ խռատցող զագանացած
 բանակներուն. չանցաւ տասնամեակ մը որ տվին ու
 հաւանաբար կը շարունակէ շարք մեր հոգին մինչեւ
 ամենահետադուր անկիւններն անցաւ, եւ ինչու օր
 մը որ հայը բարով արթնմար եւ գայի՜ իտղալ եւ
 ապահով գիշերի մը յայտնվել լեցնէր իր ցերեկը:
 հաւարի մէջ կորսուեցաւ ժողովուրդը մը ամբողջ եւ
 գիրն ու ցրակամութիւնը, երգն ու գրիչը դարձան
 քաղաքի անհատներու մայրամու քաղաքի զբաղում:

Եւ բայց համապարտ անյաւարտ եւ խա-
 ւարին մէջ մոյնիսկ, այս ժողովուրդը, անհատաբար
 բէ որպէս հաւաքակամութիւն, հաւատաց միշտ քե-
 րուոր գիշերներն ալ քննադատ եւ արշաւանով ալ
 արհուլ, պայծառ օրերու արգաստար սեղմերով:

Ու այս հաւատաքին մերժանաւորաւ ռոժով էր
 որ, ժե. դարու առաջին կէտէն ետք, արիւնի ու ա-
 լերի. տարագրութեան եւ բռնագաղթի մարա-
 ներէն հագիւ պահ մը համագտացած, հայը մտածեց
 իր հազիկան սմունդին՝ գրիքն ու մերկին, քանդա-
 կին ու կարօնիկէին մտային:

Բայց ամ մտածեց մանաւանդ *սպուռն* գիրքին
 մտային: Եւ այդ դարը ի՜ է սխրագործութիւններով
 եւ իրագործումներով, պայքարով եւ, գո՛մէ ան-
 ցամբ մը համար՝ յաղթանակով:

Ժե. դարը հայ տպագրութեան սկզբնաւորու-

թիւնը չի՛ տեսներ. այդ արդէն իրագործուած ըլլա-
 լով 1512-ին, վեմենտիկի մէջ: Սակայն մանուանդ
 1600-էն սկսեալ՝ հայկական իրակամութիւնը ապա-
 նատեւ ու վկայ կ'ըլլայ հրաշալի երեւոյթի մը —
 գիրքի առատութեան, եւ ամոր հետեւեալ՝ զագա-
 փարներու եւ ռուսման քեւատարած սխառութիւնը:

Ներկայ յօդուածը կը բանայ ամփոփ կերպով
 տալ տղաները Ոսկան Երեւանցիի տպագրական գոր-
 ծունէութեան, միաժամանակ բնական յարմարի
 սկզբնաւորման պայմաններն ու պատճառները. եւ
 հետեւեալով մեծ երախտաւորի աշակերտներուն եւ
 յայտնիներուն գործունէութեան, մինչեւ ժե-
 դարու առաջին տասնամեակը:

*

Հայերէն առաջին Առտուածաշունչի, ինչպէս
 շատ մը այլ գիրքերու տպագրութիւնը ամփոփա-
 կանօրէն կապ ունենալով Ու-
 ՆՈՐ — ՋՈՒՂԱ կան Երեւանցիի հետ ամբողջ-
 ժեշտ է գէթ ամփոփ կերպով
 մերկայացնել այն միջավայրը եւ ա՛յն անձերը, ուր
 եւ որոնց շուրջին տակ ապագայ տպագրիչը մեծցաւ
 եւ կ'աճամարտնայաւ:

Այդ միջավայրը Նոր-Ջուղան էր, Պարսկաս-
 տանի Սլահան Բաղաֆի մեծ այդ արտաբան-գի-
 դաբաւոր, բնակուած 1605-ի Դահ-Արքատեան
 բռնագաղթով Արարատեան մահալէին բայց մտնու-
 ւորաբար վաճառաւի Ջուղայէն բնուած հայերէն:

Այս բռնագաղթը, իր տեսակին մէջ ամենէն
 զարիւթիկներէն մին, ի կատար ածուած գոյնալիմ
 վայրագութեամբ եւ անգործութեամբ, ցամաքացուց
 մեր հայրենիքին ու կտորակուած ժողովուրդին ա-
 լ մենէն յետին ուժի ալիշներն անցաւ, գիւղեր, գի-
 դաբաւորներ, աւաններ ու ամբողջ Բաղաֆի մէկ
 օրէն միւսը ամայացուց, եւ մեր երկիրը զրկեց
 բնիկ իր տարրէն:

Սակայն Դահ-Արքաւ, իր ժամանակի ըմբռնու-
 մով՝ ազատամարտ բռնաւոր մըն էր, որ կրնար իր
 անձնական փառատենչութիւններէն դուրս՝ տեսնել
 մահւ անհրաժեշտութիւնը իր երկրին մէջ առաջ ու
 զօրաւոր օժանդակութիւն մը աւանդաւ: Աս այդ ամ
 ամէն կարգի գիւրտութիւններ ընձեռեց տարապաշտան
 յարաբանմանով իր հոգը բերուած հայերուն. ըն-
 ծայեց հազիր, գիւղեր, կալաւածներ, իւ արժայակամ
 հրովարտակներով հրամայեց զագրակամներուն մե-
 ղաւորսն չպատահաւել: Այս բարեպաշտութիւնէն
 օգտուելով, Նոր-Ջուղայի մէջ 1608 թուականին կա-
 ռուցուեցաւ Ս. Ամենափրկչեան վանքը, որ շուտով

գարձաւ աւամա եւ մշակութային գործունէութեան կեդրոն, երբ միւս կողմէ Հայաստանի վաճառքն ու մեծատոմսները կը ինքնին ստացատկողներու անընդմէջ յարձակումներուն եւ տարառութիւններուն պատճառաւ անտանձնի պայմաններուն տակ:

Այս վամբը, շէքորեմ վերակառուցում 1635-ին, փայլեցաւ մանաւորաբար իր վամահայրներէն մէկուն: Կաշառաբ Կեսարացիի անարձագութեան տարիներուն, երբ 1640-ին, հոս վերիկին յամենով ու զեկավարութեամբ այն հաստատուեցաւ տպարան մը՝ ամբողջութեամբ ինքնահմար. սեփական միջոցներով: Տպարանական մասնաւոր, փայտափորագիր տառերը, մշկանք եւ նոյնիսկ բուլբուր պատրաստուած էին Կեսարացիի եւ իր աշակերտներու ձեռքով. եւ մարդիկ էին տանգի՝ արձեւ տեսնել ինչ էին մասնաւոր կամ տպարան:

Ոսկան Երեւանցի, որ 1614-ին ծնած էր Նոր-Ջուղա, Երեւանցի բայց Շահ-Աբրահամէն բռնազաւորին Պարսկաստան թերուած ծնողէ՛ մը, մայրական շատ անբաւարար ու ինքզին աւուստ մը ինքն իր գրատուի Կեսարացիի հիմնած պոքրոցով եւ, հակառակ իր ծնողքի փափաքին (պաշտակաբար կը փափակէին զինքն առնուրական շէքնը...) կը մտնէ Ամենափրկչեան վամբ եւ կը սկսի ինքնուրու ծածոթանալ այն բոլոր ուսումներուն՝ որոնք կրնային դաստանդաւորի այդ օրերու մեր պարզակն կզերակամներուն կողմէ:

Այդ օրերուն, ինչպէս առաջ, Հայաստանի մեծագոյն մասը ենթակայ էր Հռոմէի առաքում

ԿԱՐՈՂԻԿ

ՔՐԻՍՏՈՍԻԹԻԿԻՆ մամ չանցյալ ախորժակներուն:

մէջ ամբողջութեան եւ խաւարամիտ հայտնամբներու դարեր էին. երբ լուսաւորեալ Նորոգած կըրնար խարոյկահանդէսներ կազմակերպել կողմնակաւ կամ փայլուն զինքներով, եւ կամ երբ արտասայտուած սխալ գաղափարի մը համար կարելի էր անն մը խարոյկ նետել: Երբ այդպէս էր իւրաքայի մէջ, որքան աւելի խի՛տ տրեւէ էին ըլլալ մեր վերաբերմամբ՝ մեզ բրիտանիկութեան դարձնելու եւ կան հաստատել արաքաշները. ամենի՛ որոնք ո՛չ մէկ միջոցի եւ ոչ մէկ պայմանի միջեւ խորութիւն պիտի չգտնէին՝ իրենց ձգտանքի իրագործման համար: Իսկ իրենց ձգտանքի կարողութեամբ իր հաւաքութեան, այն հայրութեան, որ արեւմտ ճաղագիտներու մէջ կը յոգար եւ որ օգնութեան աղաչական ձեւէ կ'երկարէր Նորոգած իր սարսփափին տակ պահող Հռոմի:

Բայց մեր առջեւ գոց մնացին բոլորի դռները, որովհետեւ հակառակ մեր տնկարութեան, հակառակ որ բունակ եւ ազատաշէ էինք, համարականութիւնը ունենէ տնկարական զննուելու մեր հաւատքին ու դասանմանին վերաբերող հարցերու շուրջ, մեր զոյնեւ ազատութիւնը Գրիգորիականին հետ չյիմարելու, այն կամարներ կըրգով մեր աւանդութիւններէն ու մտաւորութիւններէն չիբաժանուելու:

Պաշտարաններու եւ դասանմաններու այն կամ-

հաշտութեան իր արդիւնք՝ ամէն տեղ էին կարողիկ գործիչները, որոնք չնուազող ինքնուրու կը պայտաւորէին ու կը թափանցէին մեր եկեղեցիներէն, վամբներէն ու տուններէն ներս:

Լեւաստանի տիրաւորչիկ Նիկոյի օրերն էին. եւ Հայաստանի թէ Պարսկաստանի Պարսկաստան հայ գաղութին մէջ իրենց գործունէութեամբ համարած-նա՞ց դարձած էին կարողիկ միարաններ՝ Պրոպագանդիստիկայի Կաշառաբի անհրաժեշտ այս վերջերը, որ հեռակային բարեկամութիւն պիտի հաստատէր Ոսկան վարդապետի հետ: Այս քարոզիչները, գրեթէ բոլորն ալ քաղաքացիական հայրերն ինքնին եւ մեր ազգային պատմութեան ու աւանդութիւններուն, անհամեմատ առաւելութիւններ ունէին հայ կրօնականներուն վերայ՝ որոնք, գամազմ պայմաններու թերութով, ինչին կընար իմացական անհրաժեշտ գիտութիւնը ամբարել կամ մայրական Հայաստանեայց եկեղեցիի դասանմանին հիմնական սկզբունքներուն տիրութեամբ յամալ: Քաղաքական սարսփափի պայմաններու անհրաժեշտ էին մեծատոմսներն ու վամբները, եւ, պատմիչի մը վկայութեամբ, մասի վրայ կարելի էր հաշտել զիրի ծանօթութիւն ունեցող կրօնականները: Ս. Եւրմանի կարողութիւնները, պարսկերէն տակ ճշգրտութեան եւ ինքնուրու ընդհանրապէս փախտական կեանք մը կը վարէին: Հետեւաբար գարմանակ՝ է որ կարողիկ քարոզիչներ տանձարձակ ազատութիւն ու ընդարձակ ասպարէզ գտած ըլլային իրենց զինքնարար գործունէութեան համար:

Սակայն եթէ պայմանները մինչ այդ ձեւաւորէին ինքնուրու կրօնականները, Նոր-Ջուղայի եկեղեցականները պիտի փախտէին իրանաւ թէ յարաբերական ԿԵՄԱՐԱՅԻ տէրն իրանաւ թէ յարաբերական ԿԵՄԱՐԱՅԻ բար ինչպէս երկինքի մը տակ իրենք կրնային յամալգոմբէն եւ դրազող պաշտպանին ու պահպանին եկեղեցիին, եւ այդ եկեղեցիով պարունակուած ուղարկէ թէ կրօնական մեր հիմնական հարաւորութիւնները:

Այս կարեւորութիւններուն մեծագոյններէն էր Կեսարացի, որ ամբողջութեան պատճառաւ ճաւառացուներուն ենթարկուած էր աշտարակ Սիւնն Ջուղայեցիին հետ՝ երբ Լեւաստան կը գտնուէր Նիկոյի օրերուն եւ երբ հայազեւր կարողիկներու հետ վեճի միջոցին չէր կրցած զվարձիք բաւել իր կամ գոյական ըլլալը ստուգել... Այս տգիտութեան վերացման համար էր որ Եւրմանի վերադարձին՝ իմ առաջադրութիւնը գաղազած վարդապետներէն՝ Միշիքիւնէր դասեր կ'աւանդէ Սիւննի հետ եւ Նոր-Ջուղայի Առաջնորդութեան կոչուելով կը հաստատուէ իր կրթարանը, որ այնքան յայտնաւորուէր խաւարայիններէն:

Երեւանցի, որ Սիւննի դարձնելով էր՝ ըլլալով միաստանական խալարային կեսարացիի տնկարներ, մեծապէս կ'օգտուէր այն գիտութիւնէն զոր ամբարան էր իր ընկերը Միշիքիւնէրի աշակերտելով Երեւանի ու Եւրմանի մէջ. բամ եւ որով զոյնի ճիշտութեւնն իր Ոսկան հետեւեալ պարզազանգեւորն տակ: Միշիքիւնէր դասեր կ'աւանդէ Սիւննի հետ եւ Նոր-Ջուղայի Առաջնորդութեան կոչուելով կը հաստատուէ իր կրթարանը, որ այնքան յայտնաւորուէր խաւարայիններէն:

առանց անկէ՝ էջմիածնի միաբաններ լսելով գորգացացած այս վարդապետին համարաւ, կը խնդրեն կաթողիկոսին որ Միջինեքի էջմիածնին կանգէ՝ իրենց ալ դաստիարակելու իր գիտածը: Կեսարացի կը ճաշկերպէ Երեւան մնալ շրջան մը եւս եւ իր բով կը լսանէ Ոսկանը, այս վերջինի իսկ հաւատաւարեամբ. մինչ Սիմոն կը տեղափոխուի էջմիածին:

Կեսարացի Նոր-Ջուղայի Աստուծոյն յարգումն դառնալէն ետք Սիմոն եւ Ոսկան դարձեալ կը միանան իրարու Ամենափրկչեան վանքին մէջ եւ, ըստ Ոսկանի վկայութեան(*), Սիմոն իրեն կը սորվցնէ ինչ որ ստացած էր Միջինեքէն: Այս ընկերասիրութիւնը բաւական բան կ'ընէ Սիմոն Ջուղայիցիի ճկարագրին մասին. ան եւս հայ գործօճի եւ մշտնջենային շարժումի նշխարաշատ գործիչներն էր կը համոզիստանայ եւ ինչիւնս է զանազան գրութիւններու, մտածանք տեսչականութեան մը՝ որ կը թուի դարբաններու մէջ որպէս քստագործ գործածուած րլլալ եւ որ տղայուած է գրութեանն շատ ժամանակ վերջ, 1725-ին:

Այս անգիւրը կը պատահէին Մովսէս Գ. Տաքեւացիի (1629-1632) կաթողիկոսութեան օրերուն: Իր մով է որ կը սկսի էջմիածնի վերակառուցումի եւ փառքի իջմիւսմանի մէջ յրջամբ: Իր վախճանաւմէն ետք գահ կը բարձրանայ փրկիպետ Ա. Ագրակեցի (1633-1635), որուն հետ կեսարացի աշակերտած է Մովսէսի: Փրկիպետ մասնաւոր նախնական էջմիածնի կը կանգէ Ոսկանը:

Հոն էր որ Ոսկանի կեանքին մէջ մեծ փոփոխութիւն յառաջացնող անձի մը հանդիպեցաւ. ան կը կոչուէր Պօղոս Պիրամայի եւ Հառիի կողմէ գրելուած գործիքն էր, որ կը կարգած էր Ոսկանի թափանցել էջմիածնէն ներս եւ, փրկիպետ կաթողիկոսի հետ ծանօթանայ: Այս վարդապետը, որ գրչուշտիւնն ու խորամանկութիւնը ունէր իր ծրագիրները սփռուած պահելուն շուրջ խօսեցերա շարքին տակ, շահած էր վստահութիւնը շատերու եւ այդ վստահութիւնը հետագային, զանազան առիթներով գործածեց՝ ի ճշտաստ իր ծրագիրներու իրականացումին:

Անա այս անձն էր որուն կը ծանօթանար Նոր-Ջուղայէն եկած ճաղաւանմաշտ վարդապետը, ինչպէս զիմ կը կոչէ իշխտակաքան մը եւ, ուղղակի տարուելով գործիչին գիտութեանն եւ զարգացումն, կը սկսի զասեր առնել անկէ, փոխարէնը անոր սորվցնելով հայերէն լեզու: Ըստ իր վկայութեան, կ'ուսանի նախ եւ ապա յտոնիւնն ու ապա՝ գիտութիւն. քնարութիւն, իմաստասիրութիւն, երկրաշափութիւն եւ այլն:

Յետակ է որ Պիրամայի նախքան Ոսկանի հետ ծանօթանալը արդէն հայերէն գիտէր, բայց չէիջ մը տկար էր այդ լեզուին մէջ: Իսկ իր գիտցած հայերէնը կարողիկ Պրոպակամայի Հառի մէջ՝ սորվել:

(*) Ինքնակենսագրութիւն, Առաջիկ Դուրիսիցիի գիրք «Պատմութեան» Ոսկանեան 1668-ի տպագրութեան վերջաւորութեան 1

գացած հայերէնն էր, տղանտուած, յարափոխուած եւ անհամաշխիք ըլլալու աստիճան խղարփելուած՝ վառն մաքրութեան եւ յատկաւարեան... Գործախտարար Ոսկան ազգուեցաւ Պիրամայիէն եւ անոր հայերէնէն, եւ այս իրազուրբան մէջ կը գտնուի անհնէն տեսար փաստ մը շրջանի իրականութիւններուն ու տպամանկներուն մասին: Ոսկան, քաւական ուսում ամբարած կեսարացիի մօտ իր աշակերտութեան օրերուն, զո՛նէ հիմնական հայերէն մը գիտցած պիտի ըլլար երբ էջմիածնի կու գար. եւ ասկայն հոն, Պիրամայիի հետ ծանօթանալով, բոլորովին կ'ընկնուէր կարոյիկ գործիչին ունեցած յայտնի կամ անգոյ ռուսման մեծ պաշարէն ու բարոյական կ'իշխար անոր ազգեցութեան տակ՝ իր մաքար հայերէնը մոռնալու չափ... Հայերէնի ուսուցիչը անհատակ, որ իր աշակերտին սխալներն կ'իրաւորէ՝ փոխանակ զանոնք ուղղելու: Այս փաստը տակայն ո՛չ մէկ ձեւով արատ կը բերէ Ոսկանի անձին կամ նկարագրին, որովհետեւ դիմախտ իրազուրբան է որ անգիտութեան մէջ մնացողներ անմիջապէս պիտի ընկնուին բազմաթիւ քաղաքացի իրենցմէ ասելի բարձր մտկարդակի վրայ գտնուողներու կողմէ:

Հետեւաբար զարմանալի չէ որ Ոսկանի դէմ գաւազան դժգոհութիւններ ու գանգատներ կը յարուցին էջմիածնի միաբաններու կողմէ, որովհետեւ անպահպարտ Ոսկան իր ճոր գտնուած ռուսացիէն խանդավառուած՝ կընար ծայրայեղութիւններու մէջ ինկած ըլլալ:

Էջմիածնի մէջ անցուցած այդ օրերուն է որ լատիներէն կը թարգմանէ զանազան ազգեցներ (չէրիբ մասնական ազգութիւն, որմէ նմաւ մը կը տպենէ Վիճիկի ներկայ թիւին մէջ՝ զապափար մը տալու հետեւ որ հայերէնի մասին), ինչպէս նաեւ լատիներէն տեսականութիւն մը:

Ոսկան վարդապետ 1634-ին պիտէ է գացած ըլլալ էջմիածին. Նոր-Ջուղայի Ամենափրկչեան վանքին մէջ շարունակուած է կըր-

ՆՈՐ-ՋՈՐԴՈՅԻ ԹԱԿԱՆ ԳՐՈՐԴՈՒՆԵՐԻՆԵՐ ԵՒ ՅՊԼԻՆԻՆԻ ԴՄԵՆԻՅԵՆԻ ԵՒ ԵՐԻՏԱՄԱՐՈՂ ԿՐՈՏԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՆԵՐԱՆՈՂ ՄԵՐ

որուն ռուսմանկալ պահանջները այլեւս չէին տարապիտի ըլլար գոհացնել բանի մը ինչ ու պատուած ձեռագիրներով՝ դժուար ճեպ բերին եւ պահուած վանքիցնա կամ մեծաւանքներու մէջ:

Այսպէս է որ իտալատուր կեսարացիի եւ իր գործակցներուն եւ արտաքիններուն մէջ կը ծնի փափաք տղարան մը ինքնելու, տղարանութեան միջոցով անհրաժեշտ գիրքեր մեծ քանակութեամբ ունենալու եւ հետեւաբար հայոց մէջ ռուսութիւն սիրեցնելու եւ տարածելու:

Նոյն փափաքը ունեցած էին, Ամենափրկիչի այս նախարաններէն առաջ, Մովսէստեցիէ մինչեւ Մովսէս եւ Փրկիպետ կաթողիկոսներ, որոնք իրարու փոխանցած էին տղարանական աշխատանք պիտիւն եւ առաջին արիքով Աստուածաշունչ տղայն իզոքը որպէս կտակ:

Հետեւաբար, անկախիւնութիւններու երեւութա-

պէս ամբողջով պատի մը առջեւ գտնուելով, հաշտաւոր կեանքորոշեալ եւ իրենց յանգրտեմ կը ծրարեցին իրենց ձեռքով եւ հնարամտութեամբ շինել ալմ' ինչ որ պայմաններու բերումով եւ մարդկային անբարեհապաւնութեամբ պատճառով կը զրացուէր իրենց։ Ու սեմանչիկ պատկեր մը կը բացուէ մեր առջեւ, երբ, քանի մը տարիներու ամբողջատ աշխատանքներէ ետք 1640-ին կը հիմնուի Նոր-Ջուղայի լինեմափրկչեան վանքի տարածքը, ուր ամեն ինչ' մասնով, գրեթէ, բոլոր, գիր եւ միանալ ինքնաշարժ էր, անգործութեամբ արհեստաւոր մարդոց կամ կրօնականներու հնարքով ու կամով։ Ով որ տարրական գաղափար մը ունի տպագրական արհեստի մասին, կրնայ եզրակացնել թէ ամերիկայեցի ինչ զփուրտ բնութիւններու առջեւ պէտք է գտնուած ըլլաւ այս ուխտեակները, որոնք ո՛չ տպարան էին սեռած եւ ո՛չ ալ գիր կամ մամուլ։

Առաջին տպուած գիրքը՝ հաստափոր Հարաւոր վարձք մը, տպագրական արհեստի տեսակէտէ իր բնութիւններով հանգեր, հրաշքի համագործը գործուած մըն է, երբ մտնականը նկատու ունենալով ժամանակն ու պայմանները որոնց շրջանակին մէջ կը գործէին Նոր-Ջուղայեցիները։ Եթէ կը հաշարտանալով ամեն վայրկեանն ու ամեն բնած թէ մշակոյթը սիրող եւ ամբողջ համար գոնեակ ժողովուրդ ենք, ապա վերջապէս մտնական ժողովուրդն փաստեմք նաեւ որ մարմինն ու շունչը կու տան մեր հպարտութեան եւ բարձրամակարայ յայտարարութիւններուն։ Որովհետեւ Պարսկաստանի նման յաւաք երկրի մը մէջ անկեղծ մէջ տպարան հիմնել եւ գիրք տպել՝ ինքնին հերոսութիւն էր։

1642-ին կը տպուի երկրորդ գիրքը՝ «Ժամագիրք Առնեմ», դարձեալ հաստափոր հատար մը, համեմատաբար աւելի յոնարուած եւ աւելի ներկայաւոր։

Բացառիկ երևոյթ էր տպագրական այս գործունէութիւնը, մանաւանդ ամբողջ համար, որ, ինչպէս Լէօ կը շեշտէ իր Հայկական Տպագրութիւնը աշխատութեան մէջ, այս գործունէութիւնը նկատու ունէր չէզոքացնելու ամբողջութեամբ եւ կարողիկ գործիչներու ազդեցութիւնը հայկական շրջանակներէ ներս։

Հետագային, 1688-ին նոյն տպարանին յայտարարութեամբ Գրեթէ համառօտ վառ ինքնաշարժ ճշմարիտ հաւատաշատ գրքին յաւաքարանին մէջ գրուած է։ «Արդ որովհետեւ աչ գայր յագգին մերայ տպագրատունն եթէ տպուել յուրվեցուցեալ սփռեալ էին ք տուեալ հայոց եւ ձեռագրով հազար տպուել եւ այսման լինի որպէս տեսանելիք։ Եւ յոյն տպագրութիւն ինքնին թրքականաց անմարմին էր եւ անկար։ Զի մերս գիրք ինքնաշարժ գրութիւն է ներկայ։ Վասն որոյ աչ կամեն եւ ոչ թոյլ տան առ ի զայնմանայ մեղաքիտ արդար վարդապետաց Գրեթէնդ։ Այս տպագրութեան արձանագրութեան են 1688-ին։ Ուստի եր տպարանն սակայն 1620-ին, 1630-ին կամ 1640-ին։

1642-ի «Ժամագիրք Առնեմ»ի յիշատակարանին

մէջ կը հանդիպենք հետեւեալ խօսքին. «...եւ գնով համեմատ վարդապետն որ երկուսի գնացեալ շրջի յաշխարհին լաւ ՅՈՎԻԿԱՆՆԵՐԻ տիմարաց, արդեալ ուսնալ ի նոյնման եւ եկեալ աւագացել է հաստատեցել զայն ի մէջ հայաստանացի։ Այս այն Յովհաննէսն է (յաճախ կոչուած Ջուղայեցի) որ նախքան Հարաւոր վարձքի տպագրութիւնը, ապա ի վարար 1630-ին Կեսարացիի կողմէ գրուած էր «Հայտարարին լատինացեան», տպագրական արհեստին տիրանալու եւ թերեւս զիրեր շինել տալով հետը Նոր-Ջուղա բերելու համար։

Յովհաննէս վարդապետի առաջնութիւնը առաջին իսկ վայրկեանէն արգելափակուել էր համագիրքի, զիստարարար յարաւորութեան կարողիկ եկեղեցիին կողմէ։ Ի վերջոյ հայը հերձուածող էր եւ ամերիկայեցի թշու էր ամեն ձեռքով ազդել համագիրքի աշխատանքը շարունակելու եւ տեսականացնելու ճշմարտ տպագրական աշխատանքներուն։ Վեներական եւ ինքնին մէջ երկար ժամանակ մնալէ ետք իր ձեռքին տուած գիրքով կ'անցնէ իր իրական (հասկում) եւ, հակառակ արգելափակումն ու դժուարութիւններուն՝ կը տպէ «Մազմուս» մը 1643-ին եւ օրինակներն ու գիրքեր հետը մամուլ կ'ելլէ զեղի Նոր-Ջուղա։ Տեղեւորացի Կեսարացիին կը գտնէ վախճանած իր տպագրական գործունէութիւնը այս անգամ կը համագիրքի պահպանութեան հայերէն ընդգրկութեան, այնպէս էր «Պարսկաստան» մը տպելէ ետք (1647) կ'անցնէ երկրորդին։

Իրմէ ատեն սակայն նոյն նպատակով վեներական եւ ինքնին մէջ յարկ Յովհաննէսն մը, Սկիւրացիի կոչուած, որ իր կարգին մօտ վեց տարի կը ղեկըրի Բագրատէ Բագրատ, ճաշկոյց Յովհաննէսն տարբեր՝ կը մշակէ մտնականութիւնը կարողիկ կրօնականներուն, նոյնիսկ քաղաքային իշխան եւ գրադարանի նման աստուծոյ կը վարէ, եւ ի վերջոյ 1642-ին կը տպէ «Մազմուս» մը եւ յաջորդ տարի ալ «Երեսուն Որդի» վեներականին։

Երկու Յովհաննէսներու այս փորձերը, ինչպէս կը տեսնուի, մեծ գործունէութիւններով եւ աշխատանքով յաւաք տարածուած ըլլալով համոզեմք մեծ բան մը չեն անցնելու միջոցով կատարուած տպագրական ճիշդ վայր։ Թերեւս նշանակելի կտոր ըլլայ առաջին տարի այն՝ որ առաջին անգամ կը տպուէր Նոր-Ջուղա Երեսուն Որդի չափածոյ երկը, որ հետագային բազմաթիւ վերահրատարակութիւններու պիտի արժանանար։

Ջեռով մը այս փորձը կրկնելով կը սկսի իր գործունէութիւնը Մարտէս տարեցի, որ Փիլիպպոս Կարաղիկոսի յաջորդ Յակոբ Ջուղայեցի (1655-1680) հրահանգով կը գրուէլ երեսուց, նոյն նպատակով։ Մարեցի տարեցիները եւ իր կայիր, լաւ գտագրող եւ հաւանաբար բուսական տարիքաւ, երբ 1656-ին մամուլ կ'իջեց։

Եւ, ըստ աւանդութեան դարձած տնտեսական, Երեսուն եւ ժողովուրդ կ'ազդէր նախ զեղի վեներականին,

ուր կարող արհեստաւորներ չգտնելով՝ կը դիմէր Հոռով։ Անաստիկ Թէ Ի՛նչ կը գրէ այս մտտին։
«...Դիմեցի ի մենէ Հոռով, անդ եւս եղէ վերահասու որ ոչ կային վարդապետութիւնը կատարելաբէր այսմ գործոյ եւ մանաւանդ ուժեղք եւ հակառակասեցը եւ բարեհաւատացը կեդրոնցին գծեմութենէ, եւ գծողմա առ թ խորանել զայս գործ որ եւ եղեւ իսկ հրաման ել ի Ժողովոցն յայտէ։ Որք ինչ արեւա մերովից արհեստաւորք այսմ գործոյ մի ոչ ի խնացի հանել զայս ուրհետ եւ տայ ի ձեռս հայոց եւ որք անորդհնալ արագցնել զայս գործ Ժամկուտի եւ կամ յայտնի պատիժ սաստիկ կրելոց են։ Ի մէնջ եւս կամէին ահալցանալին։ Բայց ոչինչ էր փոխթ մեզ սոցին որոտմունք։ Մտնցի ի Հոռով ամբաս ի (Տ) անողք գործոյ եւ քահիցս անգամ աղտաբարի կարտինալաց Ժողովին եւ Փափին իսկ։ Բայց ոչ կեցեւ Հնաքը»^(*)։

Հոռ, այս առիթուն մէշեն իսկ կը գզմաճ տարբերութիւնը որ կար Մարեցիի եւ իր ճարտարգնեում միջեւ։ մէկը որ Հոռով մէշ գտնուելով եւ Պապի անասմամ իշխանութեան գիտակ ըլլալով հանդերձ կրնայ համարակալորէմ գրել Թէ գրայց ոչինչ էր փոյթ մեզ սոցին որոտմունքէ, այդպիսիմ որոշ է որ վնաս է յայտդիլ անպայմանօրէն իր ձեռնարկուած մէշ։

Եւ Մարեցիի վիճակուեցաւ գլուխ հանիլ իր ճշգրտակը, կամ, աւելի ճշգրիտ ըլլալու համար՝ տեսնել իր գործին սկզբնաւորութիւնը։

Որովհետեւ վերջնականօրէն հիասքափ Հոռովն եւ անոր ճեմեանիճ օժանդակութեմնէ, կը հեռանայ եւ շեյնալ դիմեցի ի յերկիրն Յօլանդա, ի գեղեցկաշէմ վայելուչ քաղաքն Ամսթըրտամ, ուր կը պատահաստակ տպի Շմորիայի Յիսուս Որդին։ Գիրքնար գծագրութեան եւ ձուլման գործը կը յաճանէ Քրիստափոր վան Տայքին։

1680-ին, հուզի տառապանակ մը պատրաստ, Մարեցի կը սկսի ճիստաւ Որդին սպագրութիւնը։ Սակայն, ինչպէս յիշեցնիճ վերը, ապահովաբար բաւական տարիքաւ ամմ ըլլալու էր ինչ, որովհետեւ սպագրութիւնը հազիւ կէսին հասած՝ հիւանդանալով ամկողմի կ'իյնայ։

Մարեցի յաջողած էր առանց գիրք մը սկսած ըլլալու՝ ինչպիսի Ժամը պարտքերու տակ...։ Ու ասիկա գարնանակն չէ, որովհետեւ այժմ իսկ դժուար կ'ընթանէ որ մտդիկ հեռաւոր էջմիածնէն գացած ըլլամ միջեւ Հոլանտա, Ամսթըրտամ՝ սպագրում հիմնելով գիրք հրատարակելու համար։ Դժուար ամար համար՝ որ կը գիտակցիճ անհամար դժուարութիւններում, բայց մտնանալ անտանելի ծախսերում, որոնք պէտք էր պատմադատելիմ մտնմ ձեռնարկութեմնէ մը։ Մարեցի չի խրոչիլ եւ կը հաստատէ իր սպագրումն ու տշխատանքի կը սկսի։ Բորք էր Թէ ուրկէ՛ կրնայ գտած ըլլայ մեղիականմ ծախսերում համար անխաթեշտ դրամ։ Կարողիկուք չէր կրնար Յիւթական կարեւոր օժանդակութիւն մը

ընձեռած ըլլալ, քանի որ Մայր Աթոռը ի՛նչ պարտքերու տակ կը հեծէր։

Հիսուսաբար պարտապահանջներ կը սպոռնան ճարտաստաւոր սպագրման փռակն տալ եւ կը բոլորւին ծերունի դպիքին սմարին շուրջ։ Բարեբախտ գուգաղիկութիւն մըն է այդ տարիներուն Ամսթըրտամի մէշը ճերկալալութիւնը Զուգայեցի վաճառականի մը՝ Աւետիս Ղլիմեցիի, որ Ոսկեմ վարդապետ Նրեւանցիի եղբայրն էր։ Զանազան կողմերով վիպականին սակմանները մտնող այս գուգաղիկութիւնը փրկաբար կ'ըլլայ Մարեցիի տպագրման համար, որովհետեւ Աւետիս կը համաձայնի ընկեր դառնալ մտնամերձին, այն պայմանով՝ որ գործատուներ կոչուի Սուրբ Էջմիածնի եւ Սուրբ Սարգիս Ջօրապարի անունով եւ հասոյթը յատկացուի էջմիածնին։ Վաճառականը ճոյնիսկ յաճան կ'ամռէ աշխատի տը պարանմ մէշ։

Մարեցի կը մահանայ 1681-ի ընթացքին եւ Աւետիս կը մնայ առանձին, անբաշտութեան մէշ։ ահաւասիկ իր քառերը։ «...Որժամ որ մտաւ (Մարեցին) եւ իբրեւ որք մնացի Ամէսթըրտամ վաճառ մը որ սրբապաղք ոչ դոյր բայց միայն եւ ի կարողացող, որ չէ իրտա Հէ՛մուտ։ Ժամանակ մի տարէկուեալ եւ պարագ միտդիի եւ եւ սահմանը եւ գործին եւ մակն։ Բ. ամիս Ժամանակն անցաւ, սկսան հաւելն դնալ ի դէմ արեւելս ի քաղաքն Զորմեայ, աթոռն սուրբն Պողոթկարոսի որ է յօթնասնիցն։ Անճարութեան սկսայ մնացել ԺԻ տեսնել, սպագրեցի վախելով։ Այսպէս սրբապաղքեմ. օրինակն եղի մի կողմ, տը պայգրածն մի կողմ. մին կու հայի օրինակն, մի ի տպագրածն. յորժամ որ սկսալ լինէր կու մէկնէ։ Այսպէս սրբապաղքի մնացեալ ԺԻ տեսնել տպայ ուսայ ըզբարայրելն որ դուրին էր։ ...Ամէն սէղալիս թողութիւն սակէ որ իմ կարու այս էր, ոչ կարիճ շարայղըրէ բան գրոյթ»^(*)։

Վաճառական մարդ մը, կիսապաղէտ. տարեներու թեւ մը շալակին, որ ճիստաւ Որդին կը սըբաղըր գիրքերու գծագրութիւնները ունենալով որպէս ուղեցոյց, եւ որ յետագի կը գրէ Թէ քալայ ուսայ ըզբարայրելն որ դուրին էր...։ Ո՛չ, դիւրին չէր եղած, չէ՛ր կրնար ըլլալ այդ առաւաղանքը, եւ մեզի կը մնայ միայն հիմաւ այս մարդուն ոգին եւ ճարտարածութեան վրայ։ Կարգացէ՛ մերկայ թիւով տղաւոջ յիշատակարաններում մէշ 1680-ի ճիստաւ Որդին մտը, եւ այդ առն՝ միայն կրնա՛ գրալ Թէ որժամ մակերեսներում, որժամ ին՛դճ է զատուր «բարեստարան» Գարեգին Լեւոնեանի, որ Հայ գիրքը եւ սպագրութեան արուեստը՝ գրքին մէշ կը գրէ (էջ 106)։ «Այս էր անա Աւետիս Ղլիմեցի գործունէութեան կալուարական արժէքը։ Չենք կապածուք, որ ճաւ, արդէս առեւարական, շահագրգռուած է եղի հրատարակած գրքերի հասոյթով. գիրք մը ան տեսակի աղբանք էր, որ աւերէր իր սպագրութեանը»։

(*) Ճիստաւ Որդին, 1680, Ամսթըրտամ, Յիսուս տակարան։

(*) Ճիստաւ Որդին, 1680, Ամսթըրտամ, Յիսուս տակարան։

Եթէ Աւետիս անուորական մարտակներով մօտեցած ըլլար տպարանին, շուտով պիտի հեռանար Դարեցիէն եւ ո՛չ մէկ կապ պիտի ուզէր շանճալ ճեղքարկութեան մը հետ՝ որ, տրուած պայմաններուն տակ, միայն *գնահ* կրնար ընել եւ ոչ թէ շիրտարակած գրքերի հասոյթս կուտակել: Պէտք չէ մոռնալ որ Աւետիս Նոր-Ջուղայեցի էր, այսինքն իր արեան մէջ էր անուորական-վաճառականի բնագրը, եւսր հասաւութիւնը: Ո՛չ, բայց տուեալներով, Ա-

ինք տեմշացոյ մը ըլլար ճիւղական շանի եւ անուտարի, ո՛չ մէկ գնով պիտի ուզէր երկրորդ անձ մը բերել գործին մէջ, նոյնիսկ եթէ այդ անձը ըլլար իր եղբայրը: Իսկ, հետագային, երբ տպարանը փոխադրուած էր Մարտիկա եւ Ոսկան վայրանման, կը հաւնդիպինք Աւետիսի անունին՝ իբր գիրքերու տրուագրական ծախսերը հոգացող եւ ճմտակարար, Այգ աստի՛ ալ արդեօք շան կ'ակնկալէր ամ տպարանէ մը՝ որ իր գոյութեան աւելի քան տասնինգ



«Աստուածաշունչ», Ամստերտմ, 1666:

ւետիս միմիայն փափա՞ց էր ապագային գործունէութեան: Ու իր այդ փափաքին գրգռւմով էր ապահովարար որ գրեց իր եղբոր՝ Ոսկան վարդապետի, այդ օրերուն վաճառայր Ուշիի վանին: Իր փափաքն էր որ Ոսկան Ամստերտմ երբոր եւ տէր կանգնէր Ս. Էմիլիանի եւ Ս. Յարգիսի անունով տպարանին, քանի որ ինք պիտի չկարենար իր ժողովրդներէն գրական աշխատանք տանել: Եթէ

առիթներու ընթացին միայն ճիւղական վնաս հասցուած էր իր տէրերուն...:

Գլխինց 1661-ին կը սպէ ժամագիրքի մը, եւ 1662-ին, Էմիլիանէն գրկուած Կարապետ վարդապետ Անդրիանոսի հետ՝ շնորհաւոր մը: Անուանիկ հաւատենք յիշատակարանէն. «...Եւ որք ապա զինքն իրաւն Աստուծոյ ձեռն ի Բրիտան, գրաւորան երկամբք եւ զքանոնք աշխատութեամբ չապարար-

ձան ևս գտնադրարեւ տպարանիս, զՏէր Ոսկանի
Բարունանցիպետի զգործարն, զԳեորգորոսի որդի զԵ-
րուանցի Ղլիննից Աւետիս... Հուսկ յետոյ Հայնք-
ցէք եւ վասն իմ վերջալոյս եւ անտրտանիս, որչառոյ
Տէր Յովհաննիսի՝ Կարապետի կրօնաւորի Անդրեա-
նացոյ, եւ կարեցեալս զոլ լսանի սպասաւորի։
...Երկրն անգամ խելգրեմ ի սիրելեացդ իմոց, յիշել
առ Քրիստոս զՋուզգոյցի խոյն Շահրիմանն,
...Կանս զընկերն իւր Միդկնից Յովհանն, ...զի յայտ
օգնական եղև ձեզ ի նեղութեան ձերում. զանդի
տարակուսեալ պաշարեալք վասն զբաժի եւ բազումք
ոչնիկն կարողութիւն, թոյց ոչ կարէին գտնել թէ
զգիրն աւարտէաք. իսկ սա ձեռնառն եղև եւ ես
ձեզ ա եւ ինչ ժամշիւղ, որով աւարտեցինք...»(*)։

Այս տաղերէն կարելի է հետևումը թէ Աւետիս
Ղլիննից ի՞նչ շնորհատարակած գրքերի հետաշրջի տա-
կընկալութիւն կրնար տեսնա՞ծ ըլլալ Գ. Ղլիննիանի
կողմէ՝ ՎԻՍ Թար տեսակի տպարանէ՞ն, ճկատւած գիր-
քէն...։

Ոսկան վարդապետ Երեսնացի 1662-ին, Յակոբ
Ջուզգոյցի կաթողիկոսի հրամանով եւ եղբոր՝ Ա-
ւետիս Ղլիննիցի ճամակին իբր
ՈՍԿԱՆ ԴԷՊԻ տղայի՛ն կը ձգէ Ուշիկ վանքի
վանահայրաթեմն իր պաշտօնը
եւ ճամբայ կ'ըլլէ գեղի Եւ-
րոպայ, ամուլոյս ոտանձնելու համար Սևադրիսամի
տպարանին պատասխանատուութիւնը եւ մամուլանոց
տպելու այնքան ցամկացումը Աստուածաշունչը։

Ոսկան վարդապետ (որ ճախեմս մեկնիլը կա-
թողիկոսէն նշանակաւորական օժանդակ կը ստանայ)
իր հետ կը տանի Աստուածաշունչի ձեռագիր օրինակ
սը, գայն իբրեւ օրինակ գործածելու համար տը-
պագրութեան տպարագային։ Այս ամիս ձեռագիրն մը,
որում մէջ Ոսկան եւ Պօլսոս Պիրամիի գտնազան փա-
փոխութիւններ մտնուցած էին եւ իրարմէն ու
գեղծած էին հիմնգործող պարու գեղեցիկ թարգմա-
նութեան մասեր։ Արդէն, Ոսկանեան Աստուածա-
շունչի մասին կատարուելիք գլխաւոր բնագրաւոր-
թիւնը՝ մեր ճախնիքներու լեզուն ազատած եւ
Սուրբ Գրքի դասաւորումն ու դասակարգումը լա-
տինական վաւերագրային հետ համաձայնեցնել ջա-
նացած ըլլալն է։

Իր ուղեւորութեան սուտին մասին առնչու-
թեամբ մամուլամանութիւններ կը պահօնը. չնք
գիրտը թէ էյմիսմենն իշիւէն ետք ի՞նչ ուղղու-
թեամբ յառապատու կամ ո՞ր բաղաձայնը հանդիպե-
ցաւ։ Արդեօք միջին եւ լիպոնն հասնելը որեւէ
փորձ կատարե՞ց ապահովելու համար Յիւրպան օ-
ժմանակութիւնը մեծահարմարութեամբ կամ վանա-
նակներու։ Դոյմիսի եթէ մօտեցաւ ամուսանորդ՝
ամլաբաղ ամացած պիտի ըլլամ իր բաժնիքը, բանի որ
ւալիկ վրքը, Նուրագայի մէջ քաւական դժուարու-
թիւններ պիտի ունենայ Յիւրպանի տնտեսական։

Լեւ, Յիւրագրելով Ոսկան Երեսնացիի ճամբոր-
դութիւնը, այնպէս կը խելագործէ՝ իբրեւ թէ ամ էյ-
միսմենն

(*) Գեղարքունիք, 1662, Ամսօրնաւոր, Յիշատա-
կարան

միտմենն գալով Զմիւռնիա հասած՝ եւ անէն ճաւ
նտած ըլլալ գեղի լիպոնն. տնտեսիկ ինքնոր
տարակալ ճախատասութիւնը. Վեմենից շատ ճրամ
(Ոսկանին) յափշտակել էր Աստուածաշունչ տպագ-
րելու միտքը։ Եւ որպէսզի հեշտ լինի մի այսպիսի
մեծ գործ կատարելը, ճաւ վնեց ճախեմս Աւետիս-
րում գնալը՝ ապակիցներ որոնել իտալիայում։
Զմիւռնիայից ճաւ ճամակ է գրում իր աշակերտ
կարագին վարդապետին, յոյժմարտելով ճրամ
գործը երեսի վրայ չը գցել միջին եւ իր տեղ հաւա-
նելը» (Հէլայկան տպագրութիւնը, էջ 264)։

Յայտնաւոր թիւրիմացութիւն մը կայ այստեղ,
որովհետեւ Ոսկան վարդապետ ա'յ մէկ պատճառ
ունէր Զմիւռնիոյ մէջ երկար մնալու եւ հետեւաբար
իր աշակերտ կարագին վարդապետ Անդրեան-
ցիին ճամակ գրելու։ Եւ մամուլանի՝ Երեսնացի ի՞նչ
կը վկայէ այս մասին՝ 1665-ին Յմացիտում մէջ
կարագին վարդապետի կողմէ սկսուած եւ իր ձեռ-
նով աւարտած Հեթանոսի յիշատակարանով. «Եւս
նուստաւ յամենից եւ ամուսմբ միայն քամի տա-
սաւորող՝ եւ ոչ գործով, Ոսկան վարդապետս, երա-
մամաւ վեհապաւ կաթողիկոսին Հայոց Տեառն Յա-
կարայ եկի ի Լիվոնիա, ի ճաւանդութեամբ գրա-
դունիլ» յաղագս տպարանին։ Եւ գտնալ ա՞նչ գեղ-
արայն իմ գլխաւոր գի գնալը յի՞միւսին, վառն ու
րոյ գտագրամեն առի ի ձեռագր մարս ձեռագրով իւ-
րով։ Եւ գրքերն ու սեպական աշակերտն իմ Կարա-
պետ վարդապետ որ էր յի՞մաւէրս, ...»։

Ուրեմն լիվոնոյն է որ Ոսկան կը գտէ իր ա-
շակերտին՝ շարունակել տպագրական աշխատանք-
ները միջին իր ժամանակը։ Այս գտնուութիւնը ամ-
ուլոյս ամբ համար՝ որ լիվոնոյի մէջ շուտով ինք
այն հերթակցութեան եկած իր թէ պիտի չկարենար
տեղւորել նալ վանաակներէն ճիւրպակ օգնա-
լիւն ստանալ, եւ թէ տարիւրած պիտի ըլլար տա-
կալին որոնումներ կատարել եւ ուրիշ բաղաձայն
եւս հանդիպիլ ճոյն, ինչպէս ճաւ այլ ճախակներ-
րով։

Յամենայնդէպ, լիվոնոյի մէջ կարճ ժամանակ
մը մնալ եւ ճիւրպակ ժամանակութեան համար ա-
պարդիւն դիմումներ ընելէ ետք կը մեկնի Հառն,
Հոյնիայ անդ գտցի յայտնութիւն գործառնու-
թեամբ, ինչպէս ինք կը գրէ Աստուածաշունչի յի-
շատակարանին մէջ։

Ինչո՞ւ սակայն այս յաղագս մը լիվոնոյի եւ
Հառնի մէջ։

Նախ ամբ համար որ Ոսկան կը փախաւքը
գործի ձեռնարկելէ առաջ Աստուածաշունչի (ինչպէս
նախ տարբեր գիրքերու) տպագրութեան անհրա-
ժեշտ գաւազան ի ձեռնի առնալը։ Բայց տակիւ երե-
ւարական պատճառն էր եւ իրագրութեան մէկ մտա-
մայն։ Որովհետեւ, եթէ դրամը ապահովվել էր
իր ճախակներ, այդ ապագութեամբ ի՞նչ կը յառա-
գանի Հառնի մէջ՝ ուր կայ վանաակներն մեծ
թիւս կը չէին կազմէր եւ տակալին, ինչո՞ւ վեհա-
պիկ չէր երթար Ոսկան, բաղաձ մը՝ որ բազմաթիւ
կայ վանաակներն կային, որոնք կ'աղարկէր որպէս

կազմակերպւած համայնք մը գրեթէ՝ իրենց հինգ-հինգիս է հռչակուի:

Կը թուի թէ Ոսկանի այս այցելութիւններուն բուն նպատակը եղած է Մտօղեթտանի տարածքը լի-վոնն կամ Հոռոմ (հս կամ Քորնուս վանտիկ) փո-խարդիլ, եւ ասիկա՝ քանի մը պտտմաններով: Նախ անոր համար որ Մտօղեթտա, որպէս բողոքական հուպ, Կաթողիկէ եղբայրացի թղմամարտիւնը իր վը-րայ հրաւիրած էր ու հոն տպուած գիրքերը կա-կածելի էին յայտ կաթողիկէներու եւ մամաւանդ՝ ա-ւանդապահ եայներու: Զարմանալի էր թուիր այս պարագան, երբ յիշեմք որ ասիկի քան երկու դար վերջ՝ Կարա-Մուրգա եւ ուրիշներ բողոքական ըլ-լալու յանձնառեմով ամբաստանուեցան՝ իրենց կազման երկուսն երգչախումբներով համար... Որոշորագ, Ոսկան՝ Պիրամալիի հետ իր ունեցած բարեկամա-րեւնէն հետեւեցնելով եւ աշուշտ որպէս տարիւնք այս վերջինին դիւանագետ ու յաղգար խորաման-կութեամբ՝ կրնար կարծած ըլլալ թէ կաթողիկէ երկրի մը մէջ ասիկի գիրքին պիտի ըլլար տղապարտեմ գործ մը սկսել: Եւ նոյնիսկ մերթապան թէ բարոյա-կան օժանդակութիւն ստանալ քրիստոնէայ եւրո-պացիներէն: Այդպէս չէի՞նք բռած Մեզապարտ, Ար-գար Թախարեցի, Սուլթանշահ, երկու Յովհաննէ-ները եւ ամենավերջինը՝ Մարցիս: Մեծ հաւատով եւ վստահութեամբ չէի՞նք դիմած զէպի Հոռոմ եւ վե-նետիկ՝ միշտ օգնութեան եւ օժանդակութեան յո-սով: Սակայն միշտ ալ յուստիար չէի՞նք եղած ա-նոնք:

Ինչպէս յիշեցիմք արդէն Նոր-Ջուգայի մէջ 1688-ին տպուած Յովհաննէ Մախարի գրքին յիշա-տակարանին առիթով, եւ ինչպէս Ծարեցիի յիշատա-կարանէն ալ մէջբերեցիմք, կաթողիկէութիւնը չէր հանդուրժեր ի՞ր իսկ հոգին վրայ ունեցալ տպարան մը՝ որ պիտի ծառայէր շինքաւանդող եայներուն հայաթափելու ծիսական ու դասաւարտական գիր-քեր. բոլորն՝ սրունք ամենէն ցորաւոր եւ հետու գէն-քերն էին այդ օրերուն փոքորակ կրօնական վիճա-րաճաբիւններուն եւ պայքարին մէջ:

Կրիկանք թագաւորութեան շրջանէն սկսեալ, հայ թագաւորներ կամ կաթողիկոսներ զանազան ա-րիթներով դիմումներ կատարել էին Հոռոմի մօտ, ամենակարող Պապին օգնութիւնն ու միջնորդու-թիւնը աղերսելով: Այս հաւանական օգնութեան հաշույն ամոքի (յարտի բռնադատուած ունիթու-ներէ եւ կաթողիկէ այլ գործիչներէ), ստիպուել էին դասական թուրքերի ալ գրել: Հայերի ամբողջա-րդի կերպով միշտ յուսացող էին եւրոպայէն (եւ մասնաւոր Պապէն) իրենց համընդհն օգնութեան, ասանց պահ մը իսկ ճիշտի ունեւնալու թէ մեծագոր-կիւսանալու ա՛յլ մէկ պարագայի գործնականօրէն արտայայտուծ էր հայութեան համոզել իր ունեցած «սէրն ու գործը»։ Միեկարաբան Գարեգին վարդա-պետ Զաքարեանէլեան իր Հատուցութիւն չնչակաւ ճապարկութեամբ գործին մէջ հետեւեալ չնայխորհիկ տարրերը ունի այս ուղղութեամբ (չէ 39)։ «Մասնա-ւոր մտադրութիւն եւ քորով ցուցեր էին մերագգիւսաց նաեւ Հռովմայ քահանայապետական աթոռայն վրայ

բազմոց հայապաշտմէ: Ձեռնորմն ունիմք մատակ-ներ, ծանրակշիռք եւ մեծ գնահատութեամբ արծա-մաւորք, ման եւրոպական տնտեսական փոխա-դարձ վստահութեամբ գրուած եւ ընդունուած ի Ռուսիոնման թագաւորաց մեկոց եւ ի հայապաշտաց առ քահանայապետ Հռովմայ, եւ անոնց տրուած պատասխանիք կամ ցրաւոր յանձնադրարութիւնք առ քրիստոնէայ թագաւորն եւրոպայէն, խօսքով կամ միջնորդութեամբ, երբեմն ման դրամական տրօք եւ հարկ տնտեսած տաննիմ: ման գիմուք, ժամա-նելու յոգեմարտի վերահաս մահաւան վտանգի մէջ գտնուող ազգի մը եւ ժողովրդեան: Սակայն ամէն ցամեքով ալ կարելի չեղաւ այդ անկուսթ խափա-նել, եւ Միւխլէյի հայապաշտութեամբ ժամանակ՝ արդէն կատարուած իրողութիւն մէջ այն, եւ Հա-յաստան՝ ամէն իրեն գրացի եւ անամանակից ազգաց համեմատ՝ ինչպէս ունեցեր էր իր փառաւոր կեան-քը, պիտի ունենար ման ամոր պակասութիւնը. պատմութեան անհրաժեշտ օրէնքէն չէր կրցած գերծ մնալ:

Գիշերցի կերպով ըսուած խօսքեր այս բոլորը, որոնք սակայն իրականութեան չեն համապատասխա-ներ, նոյնիսկ կապ չունին ամոր հետ: Պրովիտոր Պապեթու մեզի համոզել ունեցած «մասնաւոր մտադ-րութեան եւ գործիչն» մտնին կրնան շատ լաւ վկա-յել ունիթուները՝ Կրիկիկը, եւ կաթողիկէ բարոյ-չութեան գործիչները՝ Հայաստանի ու Պարսկաս-տանի մէջ... Ի՞նչ սէր արդարեւ՝ որ կը ստիպէ գիրքին քահաներծ քրիստոնէայ ժողովուրդը մը քր-իստոնէութեան զարմեղն աշխատիլ, բոլորովին ունեւն բռած ոչ-քրիստոնէաներու փրկութեան գործը...: Այն «մանակշիռն» մամակաները, որոնց կ'ակնարկել յարգելի հեղինակը, ովկտառիկ ամենի արիւնքուն խաղալիք դարձած խնայեմները գրուած արիւնքներէ աղերսագրերն են, որոնք բոլորն ալ ան-պատասխան մնացին եւ անարդիւն. որովհետեւ ան-հաստնելու կողմէ գրեթէ բռնութեան տակ գրուած այդ բուրգներուն չէր ընկերանար ամբողջ ժողո-վուրդի մը դատամարտութիւնը, հոգեփոխութիւնը: Ու տակաւին կը խօսուի Պապեթու կողմէ եղած յանձնարարութիւններու մասին. որոնք էին «Եւրո-պայէն» այդ քրիստոնէայ թագաւորներն ու իշխա-նները՝ որոնցմէ մեր Գրիգորիական փրկութիւնը կը սպասեմք: Մարդիկ ամոքի՝ որոնք մէկ սրբութիւն ունենին — փառնէ ու դարմը, եւ մէկ միջոց իրենց նպատակին հասնելու՝ դաւն ու խարդաւանմամբ: Եւ կան, խոսեցիմք Կրիկիկի, եւ տխրաւ ու գրուեցու-ցի՜ զէպեցիք ծանօթ են բոլորին:

Ու կարելի ի՞լլայ պաղարիւնութեամբ գրել՝ թէ «ամէն ջանքերով ալ կարելի չեղաւ այդ անկուսթ խափանը...»:

Նոյն այս Հոռոմին էր որ կը դիմէր այժմ Երեւ-անցի, ի խնդիր հայ գրքի ու տպագրութեան: Եւ, ինչպէս միշտ, ի՞նչ էր պիտի մեծօրէն մարդոցմէ՝ որոնք տակաւին էրէ մը տառը հրահանգած էին առ-պագորդներն եւ արհեստանքներն՝ իրենց գիտու-թեանէ բացարձակապէս ոչինչ տալ չարեցիքին, Ռա-կանի մարտիրոսին:

*

Սակայն Ոսկան Լիվոռնո կամ Հռոմ դիմեց եր-
րորդ քայլ գլխավոր պատճառով մը հետ. այդ՝ տը-
պարան հետադարձ Մանդրիտալմէն աւելի մօտ վայր
մը փոխադրելու մտահոգութիւնն էր։ Մանդրիտալմի
մէջ տպում գործը շատ երկար ծովային ճանա-
պարհորդութիւն պիտի ընէր, հասնելու համար թափ
Ջփուսիան կամ Կ. Պոլիսը. եւ ապա շարունակելու իր
թամբան դէպի Էյփածին, Նթ-Ջուզա կամ այլ
վայրեր։ Իսկ մնա՞ն երկուր յոգան մը բազմաժախտ էր
ու արկածալի։ Ոսկանի տղան Աստուածաշունչներէն
մեծ մասն մը, ինչպէս ճանաչուաւ տպում այլ գործեր
փոխադրող առաջատարներէն մը ընկերակցելով՝ առաջին
նիւթական վնաս պատճառեց՝ երեւանցիին հետագա-
յին։ Մինչ, Լիվոռնոյի, Հռոմի կամ Կ.Նիւտիի մէջ
հաստատուելով, անհամեմատօրէն մօտեցաւ կ'ըլլար
Հայաստանի եւ փոխադրութիւնն ալ կը դիւրանար։
Բայց Ոսկան չյաջողութեան իր ծրագրին մէջ եւ
Լիվոռնո վերադառնալով դարձեալ սկսաւ իր ջան-
քերը՝ ի ինչիւր նիւթական օգնութեան։ Երկար ա-
տեն մնաց այդ բողոքին մէջ, անգործ եւ անարդիւն.
որովհետեւ չկրկաւ իր ձեռնարկիլի գործին մեկն-
նակներ գտնել։ Արդեօք կարծիքի իշխանութիւն-
ներու կողմէ քանիցստան ճնշումներ ազդեց եղած
էին հայ վաճառականներուն՝ իրենց առանձնական ա-
ռուածներէն իրենց մանուսը ա՛յս առիթով ի յոյս
հանելու։ Վստահ ոչինչ գիտեմք. ապայն մէկ թան-
որդ է որ երեւանցի շատ դժուարութիւններէն ետք
միայն կրցաւ ապահովել նուիրատուութիւնը Ջու-
զայեցի երեք հայ վաճառականներու՝ Աստուածա-
շունչի տպագրութեան համար. Մտեփաննա հո-
նեց, Թեղորոս Գրուշեցի եւ Պետրոս Զուլայեցի։
Ըստ պայմանագրութեան, վերաշինակները պիտի
հոգային Աստուածաշունչի տպագրութեան բոլոր
ծախսերը, վաճառումէն գոյացած գումարէն պիտի
վերադարձնէին իրենց յաւակցումը եւ շահը պիտի
բաժնուէր Ս. Էյփածինի. երուսաղէմի եւ Ուշիի
վաճաճեալն միջեւ։

Ոսկան երեւանցի շնորհակալութեան ազնի խօս-
քեր ունի Աստուածաշունչի յիշատակարանին մէջ.
պէրք այս վաճառականներուն հաաղէին։ Սակայն տը-
պագրութեան այս շրջանին հետ կապ ունեցող ուրիշ
անձ մը՝ Թադէոս Բահմայ Համբաստան, ընդ-
հալաւալը շատ սեւ գործերով կը մերկայացնէր գո-
նում տպաշաքիւն եւ երկար գրութեան մը մէջ, ձ-
րան պիտի անդրադարձնէր աւելի ուշ։

Ոսկան վարդապետ, հայ վաճառականներու օ-
ժանդակութեանն սրտապարտ, երկար քափա-
ռումներէ ետք ի վերջոյ

ԱՄՍԻԵՐՏԱՐԻ ՀԱՅ 1684-ի աւարտին կը հասնի
ՏՈՒՐԱՆԸ

Մանդրիտալմ ու անմիջապէս
գործի կը ձեռնարկէ։ Կարո-
պետ վարդապետ Աղգիրմագի, որ հաւատարմի էր
նուիրելով աշակերտ էր Ոսկան երեւանցիին, ձեռն-
ծալ չէր մնացած Աւետիս Ղլիմենցի հետնալէն ետք.
սկսաւ իր առաջին «Շարական» տպագրութեան, ձ-
րան համար անհրաժեշտ խաղերը փորագրելու տուն
էր կարճ ժամանակի մէջ։

Անցնելով գլխիւր Մանդրիտալմի մէջ հաստատու-
ած հայ տպարանին՝ որ իր կեանքի քանի մը տարի-
ներու անհնկապ ընթացքին իսկ այնքան դժուար-
ութիւններ պատճառած էր Մատթէոս Ծարնցիի եւ
Աւետիս Ղլիմենցի. ինչպէս ճանաչուաւ վառահաղարպ
Կա-
րապետ վարդապետի, պահ մը հաջը կը ծագէ Բէ-
իմչ ապահովութիւններ եւ յնարաններ ունէր Ոս-
կան վարդապետ։ Ի վերջոյ տարա մարդոց հետ
պիտի գործառնութիւններ ունենար, տարա հազի վը-
րայ եւ գրեթէ առանց ռեւէ ծանօթի կամ բարեկամի։
Ի՞նչ էր ներքական իր կացութիւնը։

Ս. Էյփածինէն հետը վստահաբար ոչինչ չեղած
էր. որովհետեւ, ինչպէս արդէն ըսուեցաւ, Մայր
Արքայ Իմէ պարտեւրու տակ էր շարունակուող պա-
տերազմներու եւ ներքին դժուարութիւններու պատ-
ճառով։

Կար անշուշտ Լիվոռնոյի հայ վաճառականնե-
րուն խոստումը՝ Աստուածաշունչի տպագրութեան
ծախսերը հոգալու։ Ոսկան իր յիշատակարանին մէջ
յտաւ չ'ընէր Բէ Լիվոռնո գտնուած օրերուն կըր-
ցած է գէթ լայնօրի գումար որ տառնայ անցնելու,
նախնական աշխատանքները սկսելու համար։

Աստուածաշունչի յիշատակարանին մէջ, իր ըն-
տանիքի անդամներ յիշելու տա՛նն կը գրէ. «...եւ
գեղարքայ իմ գնահատելէն գեղարքայեան առ Գրի-
տոս. որք ընչիւրէն մտի եւ ի գործս յայտ»։

Հետեւաբար իր հանգուցեալ եղբոր դրամով է
որ կը սկսի գործունէութեան, միշտ անշուշտ յու-
սալով որ Էյփածինէն օժանդակութիւն կը հասնի.
որովհետեւ, ինչպէս կը գրէ Մարտիրոս մէջ 1673-ին
տպումէն Աւետիս ծամագիրքին մէջ. «Բամիցս ան-
ժամ գրեցաւ առ իմ մեծաշունչ եւ բարձրագահ իա-
րապետ Տէր Յակար, տեղակալ եւ առաջնորդ Սըր-
ոյ Էյփածին, տպագրել զԱպամատարան առնելի
եւ խոստացաւ առաջին գծակաւ. բայց ոչ եղև, քանզի
ոչ միայն ոչ առաջնաց, այլև ոչ բաժնի կարաց օգնել,
վասն վրդավանցն որ անկաւ ի մէջ մոցին։ Վասն
այն եւ կարի սարկացայ վստմ պարտուցն որք ի
վերայ իմ բարգեցանք»։

Երբ Ոսկան կը ծամանէ, ճախ կ'աւարդացնէ
կիսատ «Շարականը» (գործը եւ հատուցեալ էր միե-
յն եւ զայն իմ ի կարգ չ'աւարտածանք, ինչպէս կը
գրէ Ոսկան Յոյն գրի յիշատակարանին մէջ՝ ալ-
մարկելով Կարապետ վարդապետի, ապա կը սկսին
Աստուածաշունչի տպագրութեան պատրաստութեան։
Անբաւական կը գտնէ Ծարնցիի փորագրելու տուած
գիրքը (գիր գիրք Մատթէոսին յոյժ խոշոր էին եւ
անյարմարք) եւ Ս. Գրքի պահանջները չգոհացնող
(ճանաչ գիր ոչ գոյր գիր վասն համաձայնութեան եւ
խորագրութեան), հետեւաբար կ'որոշէ Աւետիսի
շինելու տուածները գործածել («...եւ հոն սկսեալ
աւարի տպել գրովն գործ Աւետիսն էր յորինեալ,
... հանի այսու բարձրգրի. որ յԱւետիսն էր յորին-
եալ»)։ չորս ամսուան շրջանի մը փորագրելու կաւ տայ
ճանի ճարտ. գրերը (հետեւեցաւ առնել զնոյր գրիչ
իմով գոյր)։

Մինչ այս պատրաստութիւնները կը տեսնուէին.
Ոսկան, անշուշտ աշխատանքի խանդավառութեանն

բռնուած, կը յաջողի ժամանակ գտնել եւ տպել «Այբբենարան» մը՝ որ ապահովաբար դասագիրքի կամ ուղեցոյցի դեր պիտի կատարէր, որուն կը միացնէր նաեւ «Բերեառնունակամ» մը:

Հետաքրքրական էր Ոսկան վարդապետի տպագրական թիւղում գործունէութեան այս առաջին փորձը՝ «Այբբենարան», Կարօնի եւ քսի որ իրը առաջին տպուած դասագիրքն է մեր մէջ. եթէ չհաշուենք Արգար Թոյրաթեցիի Պոլսոյ մէջ 1567-ին տպած «Փոքր Բերեառնունակ» կամ «Այբբենարանը», ինչպէս նաեւ Հռոմի Ուրբանոսեան եւ Փարիզի Արքեպիսկոպոսի եւ այլ տպարաններէ տարբերուն կողմէ եղած հստակոտոր հրատարակութիւնները:

Ոսկան վարդապետի այս հրատարակութիւնը կ'արժեւորուի եւ իմաստ կ'ընդունի ամբողջ համար՝ որ Յայեանապաշտ կու տայ ինտեսայ իր գործունէութեան եւ ունենալիք ուղղութեան: Եւ իրապէս, երեսնացի միշտ հաղորդ մնաց մեր առօրեայ կեանքի պահանջներուն. իր ուղղութիւնը երկու հիւշաւորում ունէր. մէկ կողմէ կը ցանկանար եւ կ'ընդհանրական պիտի գտնեցնէր տպագրական հայուն, տպելով «Այբբենարան», Գարիթեցիի «Պատմութիւնը», հորինեցի վերադարձող «Այնթափ» հազարերկնը, առակներու հաւաքածոյ մը՝ «Աղբաւարներ» առանց:

Եւ ասիկա՝ Ոսկան երեսնացիի գործին փառք կը կոչուի ապառնովաբար: Իրմով է որ աշխարհիկը մտաւ՝ կը գործէր տպարանէն հերս եւ գիրք կը դառնայ խորհրդատու եւ ընկերը հայուն: Թուվհետեւ ճիշդ է որ Աստուածաշունչ տպելով Ս. Գիրքը վար բերաւ գրակալին ու մտնեցաւ բոլորին, առայն այդ բոլորը ինտեսափոր հատոր մը գնելու ո՛չ կարողութիւն եւ ո՛ր ալ տարմադրութիւն կըրնար ունենալ ըլլալ... Մինչ այդպէս չէր պարզանք իր հրատարակած միւս գիրքերէն շատերուն՝ որոնք փառածաւալ, գրականի մէջ սեղմուելիք գրեթէ կանգնել են յաճախ, այս անգամ իրողով մտաւելի բոլորին:

Այս ուղղութիւնը շարունակուեցաւ, Առեղծբարտունք եւս Բաքի Մարտիկոյ մէջ, իր եւ իր յաջորդներուն՝ Ստեփանի եւ Նաթիթի կողմէ, ինչպէս նաեւ իր գրաշարներէն Մարտեան վաճառեցիքի միջոցով՝ կրկին Անտիքրատի մէջ:

Նման ուղղութեան մը եւ ամբողջ յաջադ բերած յաջող արդիւնքն ու վատակալին պատճառով է մասնաւորապէս որ Եր. դարու վերջին կէտը նշանաւոր կը դառնայ հայ տպագրութեան պատմութեան մէջ եւ կը համընթացայ անցման շրջան մը տպագրութեան սկզբնական, ճախնական եւ անկազմակերպ վիճակէն՝ ղեկի պարտաւորութեան, ծրագրութեան եւ նպատակաւոր հրատարակչական գործունէութիւն: Այս վերջինը երեսնացի տարի գալ մասնաւորապէս Կ. Պոլսոյ մէջ եւ պիտի շարունակուի մինչեւ ի. դարու առաջին երկու տասնամյակը:

Կոթազական գործ մըն է Ոսկան երեսնացիի

տպած Աստուածաշունչը, իր ժամանակի մակարդակով գրեթէ ամբողջ իտալաթուով, որ անմահացուցած ԱՍՏՈՒԱՄԵՆՈՒՆԷՉ է զայն տպողին, ամբողջութեամբ օժանդակութիւն ընձեռողներուն եւ ամբողջաբար աշխատող հստակոտոր հրատարակութեան անունները:

Մտն 1470 մեծադիր եւ երկրիւն էրեք բազկացած, լաւագոյն բուրձի վրայ տպուած եւ անիլի քան 150 մկարներով, Ոսկանեան Աստուածաշունչը որպէս գեղարուեստական ձեւաւորում եւ տպագրութիւն՝ անթերի է եւ ահաւոր աշխատանքի արդիւնք:

Գործարարաբար զարդերը եւ մկարները հայկական դրոշմ չեն կրեր եւ ձեւով մը կը նուագենեմ արժէքը այս հրատարակութեան բարձր արժեքը համար՝ որովհէտ կը փափակեմ հայկականութիւնը պահել ամենաբարձր Սիւնի գիրքերու սկզբնաւորութեան առաջին տողի բառերը կատարուած են հայկական մանրամասնաշունչներէն տառաւոր թռչնագիրներով, ընդհանրապէս ճշգրիտով եւ յարմար դասաւորմամբ: Նկարները գործն են գտնուած օտար մկարիչներու, մասնաւորաբար Ալլադիթի Տիւրքի՝ Յայեանութեան գրիկն մէջ: Փորագրութիւնները կատարած է Բրիւսթօֆի վէն Սիլիսի: Մակաւն յստակ է որ այս մեկարները Ոսկանի կողմէ եղած մասնաւոր պատուերի մը արդիւնքն են: Ան գնած ըլլալու է գտնեմ, մոյնիսկ պահելով շատ մը մկարներու մէջ երեքգոյ լատիններէն Ա, Բ, Գ եւայլն գիրքը՝ որովհէտ օտար երեքատարակութիւններու մէջ ապահովաբար բացատրութիւններու քանակներ էին: Ինչ որ ասկանը հասկարներ է, այդ՝ Ոսկանեան Աստուածաշունչի մեկարներուն ձգած ազդեցութիւնն է հայ հետազոյ տպագրիչներուն վրայ. այս ուղղութեամբ մասնագիտական առաւմասիրութիւն մը մեծապէս հետաքրքրական եւ օգտակար պիտի ըլլար:

Ձանց կ'ընենք յօտի Աստուածաշունչի խրատագրած մտքեր, քանի որ այդ ուղղութեամբ մասնաւորապէս քաղաքագրութիւններ տուած է երեսնացի յիշատակաբանին եւ իր ինքնակենսագրութեան մէջ (երկուսն ալ կը տպուի «Միմիս» մերկայ թիւով): Նկատելի կ'ընէ իր կատարած քաղաքագրութիւններուն անընդունելի ըլլալն է ռեական հարապատութեան եւ յատակութեան ու մարքութեան տեսակէտէն: Եթէ պայմաններն ու շրջապատը, Նոր-Ջուրի եւ Էրմանքի մէջ իրեն անիլի ինքնակենսագրութիւն է իր գիտութեան վրայ հաւատք մերկայութեան ըլլալն՝ թեպէտ յատարել Պրոմալիի հայեարեմէն: Սակայն, ինչպէս Գ. Լեւոնեան կը շնորհ, Ոսկան երեսնացի իր քաղաքագրութիւններուն կամ ինքնագիր աշխատանքներուն համար չէ՝ որ կը յիշուի իր փառք՝ Անտիքրատի Ս. Էրմանքի եւ Ս. Մարգրիտեան տպարանն է եւ անով մեր տառագրած ծագութեան ընծայուած գիրքերու խումբը, արդիւնք՝ անմահագի մոլորաբերումի եւ անսահման սիրով:

Քանի մը քանակներն քաճում արարութեամբ մը յայտարարած են թէ Ոսկան երեսնացի մերկան

պէս յարած էր կաթոլիկ դաւանանքին և ճոյնիսկ առիթով մը դաւանութեամբ բուզք մը գրած: Բազմաշարքաբ վարդապետին կեանքը մէջոնջն է, ինչպէս մանուսկր թուրքի տեսողութեամբ առջեւ կը գտնուի իր վաստակը, իր տպած գիրերու խումբը. ամենց մէջ չկայ գիրք մը որ հսկանակ ըլլայ Հաստատանայց Եկեղեցիի դաւանանքին ու հաւատալիքին: Իսկ կաթոլիկներու վրայ իր ունեցած վստահութեամբ և իր զբաղեցմանը ստացած հարուածներու պատմութեամբ մէջ պէտք է փնտռել

Եւրոպան, մինչ Ռուսիան և իր մտանքները նոյն այդ Եւրոպային մէջ կը հարուածուէին ու տկար մարմնով կը ճգնէին դէմ կանգնել իրենց խեղճուկ տպարանները լռեցնել աշխատողներուն:

Իսկ այդպիսի աշխատանք տանող մըն էր ամեն թաղէնս քահանայ Համապատկան, որ Աստուածաշունչի տպագրութեամբ աւարտին (կը սկսի տպուի 1666-ի Մարտին և կը վերջանայ 1668-ի Հոկտեմբերին) կը ժամանէ Ամսդերտամ և կ'ընդունուի տպարանէն ներս որպէս աշխատող:



«Աստուածաշունչ», Ամսդերտամ, 1668:

միայն ոգեբերութիւնը այն ճակատագրին՝ որ կը բռնադատէր Երեսնակի մեծ խայրեմատը բարձրաստիճան եկեղեցականի մը՝ առօրէ տակ առնել Հաստատան, Իտալիան ու Ֆրանսան՝ շոգ մը լոյս և ուսում գրկելու իր խեղճ եղբայրներուն, որոնք կը տուայտէին իտալի և արիւնի մէջ: Կը տուայտէին ու ձեռք կը կարկառէին դէպի քրիստոնեայ

Առանց ճկատի ունենալու այն պարտիքը որոնք երեւոյնտէ կը դիզուէին Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգիսի տպարանին վրայ, և տկար ՈՍԿԱՆԱՆ յոյս մը միայն սնուցանելով քէ էջ-Գիթիթի միածնէն և վաճառելի գիրքերէն ճիշակամ օգնութիւն մը կրնար հասնիլ. Ռուսիան վարդապետ և իր հաւատարմները

անգուլ կ'աշխատին, տարին մօտավոր հաշուով երեք-չորս գիրք հրատարակելով: Տպուած «Շարահ» կանցանքում, «Սաղմոսներում», «Մշտնջենքում» մէջ յիշատակելի է Նոր կտակագրանի տպագրութիւնը, որ, ծաւալով համեմատաբար փոքր, շատ ձեռնատւ կրնար ըլլալ առօրեայ գործածութեան համար:

Կարեւոր է խորհմանքի վերագրուող «Աշխարհագրութեան» տպագրութիւնը (1693), խորհմանքի մինչ այդ գրեթէ մոտացուած մատենագիր մըն էր, գրիքէ տնտեսութեան, եւ Ոսկանի շնորհիւ հետաքրքրութիւնը կը շատնար իր ամուսնին ու գործին շուրջ: Ամօքներուամեծ տպարանն է որ, Թովմաս Եպիսկոպոս վանանդեցիի ջանքերով, 1695-ին կը տպէ Յոյն հեղինակին «Հայոց Պատմութիւն»ը, «Ազգայնականութիւն տոհմին» Յարեթեան, յօրինելու ի Մովսիսէ խորհմանքու ընդհանուր խորագրին տակ:

Իսկ բոյորովին ճորտութիւն էր տպագրութիւնը Առաջին Դարկիցիի «Պատմութեան» (1698): Հեղինակը տակաւին ողջ էր տպագրութեան միջոցին (կը վախճանէ 1670-ին եւ կը թագուի էջմաշքի մէջ) եւ իր պատմութիւնը ճկարագրութիւնն էր ժամանակակից ղեկավարու եւ ղեւհեալ: Դարկիցիի յետակ ձեռք կը ճնշկայացնէ մամուլանոց այն ղեւհեան ու պարզանքներ, որոնք պատմաբանով կարողիկ եկեղեցիին կողմէ «մարտ» կենդանու գրիկն» առաջնորդանցու լեհատանի հոն հայ գաղութը: Այս գրիկն առիթով է որ Ոսկան Երեւանցիի հանդէպ անգիրագրութիւնն ու թշնամական վերաբերումները կը օրօւի անմեղ կզգով՝ որոնք բուժարի պատճառներ ունէին Ամօքներուտի հայ տպարանին խափանումը տեղաւոր եւ այդ նպատակով աշխատու:

Դժբախտաբար մեր մատենագիրներն ու ժամանակակից գրագիրներ հրատարակութեան տալու Ոսկանն ուղղութիւնը տէտէ եղած ջանքով չշարունակուեցաւ հետագային. շատ քիչ են մեր տպագրութեան մատենագիրները մինչեւ Միօթարեանն: Անոր տպարանին հետատանումը Ս. Ղազարի մէջ:

*

Բայց, բոլոր այս հրատարակութիւններուն առերեւոյր, աւելցած էին տպարանին պարսկերէ եւ Ոսկան Երեւանցիի հասած՝ ճիւղական անապատանութեան ծայրակէտին: Ինչպէս 1688-ին տպուած «Նոր տպարան»ին յիշատակարաննէ յայտնի կ'ըլլայ, կողմարան փոխանցուած է Շաշախանի իմալ Կարապետի բանին տպատարանին, որոշ չէ թէ ինչ պայմաններով:

Դեպի Ճմրանիս եւ արեւելք գրկուած գիրքերու վաճառքէն գոյացած գումարները չեն փոխանցուիր կանոնադարար, եւ երբեւեկի ալ ամապատկութիւնն ու վաճառքները (ինչպէս յիշեցինք՝ Աստուածատուին) եւ այլ գիրքեր փոխադրող առաքատաւուն մը կ'ընկղմի) սնանկութեան դուռ կ'առաջնորդեն տպարանը:

Ոսկան արպէս միակ էի՝ կը վճեն տպարան փոխարքի այլուր, Հոյսանտայէն դուրս, պարսա-

պահանջներու հետադարձեան տեսմանն հետ: Այս նպատակով ալ, տպարանի մը կը գրկէ Փրանցիայի Թագաւոր Լուի Ժ.Ի., բնծայելով ճանի իր տպած Աստուածածնակէն օրինակ մը: Լանդու որ իր Յուլիքը բնդումուած է, հապանակով կը մեկնի Փարիզ եւ արեւելագետ փրանցիայի մը միջնորդութեամբ կը մերկայամայ զարեւս թագաւորին, կը մերկայացնէ իր խնդրանքը՝ փրանցական հոգին վրայ տպարան հիմնելու եւ կ'ընդունի համապատասխան արտօնութիւն:

Բայց այդ արքայական արտօնութիւնը առանց պայմանի չէր. Ոսկան կրնար տպել ինչ որ կը փափակէր, պայմանաւ որ տպուած գիրքերը «հոռու» կամ ուղարկուաւ կրօնին եւ հաւատալիքներուն հակառակ բան մը չպարունակեն, ինչպէս պիտի կարեւոր կրօնական մեր ծեսերուն եւ դաւանութեան հետ առնչութիւն ունեցող «Մատուցներ», «Շարակիանքներ» ու «Ժամագիրքներ» տպել՝ առանց առաջարկուած պայմանին սահմանէն դուրս ելլելու...: Այստեղէն ալ կը սկսի Ոսկան Երեւանցիի յորքերուն մը, որ զինք հանի մը տարիէն գերեզման պիտի տանէր:

Եւ այսպէս, պայմանաւոր արտօնութիւն մըր գրաւանին մէջ, Ոսկան իր տպարանը կը փոխադրէ:

Բայց փոխանակ Մարտիկոյ. որուն ԹԱՎՈՒՄԱՆՍԻ ԿԱՆՈՆ համար փրանցական իշխանութիւնը ՏՊԱՐԱՆԸ մերէն արտօնութիւն ստացած պիտի ըլլար, կ'անցնի Լիւդուիգ: Այսպէս:

Նապէս անբացատրելի ճկատուող այս քայլը ամբողջաբար՝ որ թերեւս կը յուսար տեղակէ հայ առեւտրականներէն ճիւղական օգտուի եւ իր տպարանին տնտես ու անմասնակցի կացութիւնը գէթ ժամանակաւորապէս բարելաւէ:

Իր այս փափակին մէջ եւ կրնար մտացած ըլլալ թէ տպարանը փոխադրած էր կարողիկ ֆալաֆ մը, ուր պատկան մուրաբի կրնար ամենէն զօրաւոր ազդեցութիւն մը բանցնել Ֆադաւային իշխանութիւններուն վրայ եւ խափանել Ոսկանի գործունէութիւնը: Եթէ բողոքական եւ ազատամիտ Ամբարստմի մէջ իսկ Հռոմ կրնար իր ազդեցութիւնը գտալի դարձնել, որքան աւելի դժուար ու գրեթէ անտեսելի պիտի ըլլար հետեւաբար Երեւանցիի եւ իրենցներուն վիճակը՝ Լիւդուիգի մէջ:

Այդ կացութեան մասին զուգաբար մը կրնանք կամօր՝ ճկան ունենալով համ տպած իր գիրքերը. «Էրազմապետութիւն Բրիտանական», «Ռոքերդուս Բիլլարմինոս», Թարգմանուած Բարսեղ Վրդ. Կոստանդնուպոլսեցիէ. տպուած 1670-ին՝ այսինքն Լիւդուիգ փոխադրութեան առաջին տարին եւ ապա, նոյն թուին, «Պարտագր հոգեւոր», Թարգմանութեան Թովմանէս Վրդ. Կոստանդնուպոլսեցիի, որ աւելի ծանօթ է Հռոմ կուգումով: Այս վերջինին հանգիպելու առիթ պիտի շունամք աւելի վերջ:

Հետեւաբար երկու գիրք՝ որոնք շեղած մը կը նշանակեն Երեւանցիի մինչեւ այդ առնձ բանած ուղղութեան: Ոմանք այս գիրքերու հրատարակութիւնը (կարողիկ գրումներ) բարեբեղ մը կը նշանակեն Ոսկանի անուան, պատմադրանքի մը աւելի կ'ենթադրէ ազատամտութիւն՝ եւ ազատաշ-

հալածվան Երեւանցիի կոչմամբ. Ոսկան, կը արտամարա-
մանն այսպիսիներն, հայկազան իր դէմ եղածն շնու-
մանմեկնէր, ունէր լայնախոնարհօքինը իր պարամուն-
է հրատարակելու կարգիդի դաւանաւթքանն պատկանազ
գրիքքէ: Մինք չեմք խորհիլք թէ մնամ ազատամտու-
թիւնն մըն է պատճառը այս գոյգ գրիքքինն հրատա-
րակութքանն. երբ պարտախոր տակ կը հնչէր տղա-
րանը, Ոսկանը Վարդապետ ինչպէս կըմար հրատա-
րակիլ գրիքքի՞ր՝ որոնք իրենց ընդամենայնութեամբ
նր հեղինակներնազ ո՛չ մէկ ընդունաւթքանն զիսի
գտունէիմ հայ ընթերցողներուն կազմէ: Իրականա-
ւթքանը տյն է որ Երեւանցիի իկողմայի մէջ տարի-
ւթքան տը տոցի այդ գրիքքը, պարգապէս շնուեալ-
կանն ուղղափառ կրօնիմն են հաւատարաիկներուն հա-
կադասիս ըամ մը չհրատարակելու մտտիազդութեամբ,
Յոյնիկ տըր տակակամ Ֆրանսն չէր տեղադիտուած:
Այս կը փաստէ մանաւանդ գրիքքերուն վրայ դոր-
մըսած լատիներէն յայտարարութիւնը՝ «Հրամանաւ
Իմեւորաբաց»։ Իրեմն հայ գիրէք գրաքննութիւնն
կ'եթեարիտուէր, են կարաիլ է եղրակցեմն թէ ի՞նչ
նեղմտութիւն են անդեղորութիւն կըման թիտարիլ
ազծիքը եղած ըլլայ «Երեւանորքանցի» գրիքքեր
մննիլու գործողութեան ընթացքիմ:

Ի՞նչ կարելի էր սպասել մեման պայմաններէ: Ունակ, որ 1988-ին 1989 թուորներուն երկուստեան հեռակէ աւելի գիրքեր յայտ գտնայուն էր, կը դադրէ գործելէ: Ա՛յ չենք կարգաւ գիրքերու առումառթերէ-
 քերում վրայ՝ շերտ տապառանում Սրբոյ իւրմանա-
 րի Սրբոյն Սարգիս Զօրավաճի: Թօրերի ինչ տա-
 ռապաններ կրեց ամ խիճառելի իր գծախոս օրե-
 ռուն, եւ քրեքեւ անգործաբիւրծը որա՛մ մաշեցուց
 զին՛ք և կրե՛քք անոր խա՛նք:

Մօտաւորապէս 1872-ին տպարանը կը փոխադրուի Մարտիկի, Յո՛ր հեռանդով վերսկսուին աշխատանքներ։ Յայտնով չէ թէ ուրի՛շ կ'իջնէ քիչ-քիչ միջոցներով կը հոգայ փոխադրութեանց ծախսը (որ մեծ գումարներ պէ՛տք էր ըլլար) եւ մասնաւորի՝ ինչ-պէ՛տ է որ կրնայ տպագրական մօք Կաթողիկոսներու վերսկսելի։ Կրնէ՞ն յիշեցնիմ թէ Յակօր Կաթողիկոսն ա՛յս օգոհութիւն չէր տաւած եւս եւ թէ Վանայ այն եւս կարի ստրկացայ վասանց պարտուեց ճա՛ր Վանայ իմ բարդեցեան։ Ուրեմն իրեն կը մնար մէկ խմորայ միայն։ քննեքեա՛մ թաղուտ քանանայ չամաճապսեանք։ չամաճապմութեան պայմանները ետեւեալներն էին. տպարանը սօրօտայ ծախսերուն համար իւրաքանչիւրը սկզբնապէս պիտի տրամադրէր 1000 դանեանք։ Ոսկւն մաքառանդոն պիտի ցոյցեր տըր-բարգազով իրաւունքն եւ որպէս վարձք իր այա՛ր յաւատեցնի՞ն՝ տպուած գիրքերէն պիտի ստանար 350-ական օրփուն։ Իսկ մնացեալներէն գոյացած շահն պիտի տաճուէր իրենց պիշեւ։

Հուս առնաբաժնու է շեշտով վերալիշելով տրամադրությունները մին՝ որպեսզի թանաքի հրաշալիքը հայտնվի եւ որ արարածությունիւ ընտել Ոսկան եւ Հաստապետանման պարզ մտանով փորձերն ուզագործական կամ վրդապակներն արարածությունը չյն հասնեմար, այլ հեռով մե՞ տարտու գրիտերն բնութարանին, հիւրերն զաստարում, յաւելումովն կամ

կրճատումներ ընկու արսոնութիւն. մէկ խոտով՝ գիրքերու խմբագրութիւն: Այս ձեւով, Ռոկոմ տը-
պարանին մէջ շինեցած իր պատասխանատուութիւնը
պահած կ'ըլլար եւ Համագասպեան միայն ճիշտական
անհրաժեշտ պայմանները կը ստեղծէր:

Ո՞ր էր սակայն այս փոփոխումը, որ Ոսկանին տը-
պարանին մէջ արհեստաւոր մը ըլլալով համընդ
կրճար 1000 դանեանով տրամադրելի ու ընկերի դառ-
նաւ... , փինջ միւսները՝ Կարապետը և Գրգռապետը.
Սողոմոն (Ոսկանի բնորոշին) Եւ Մատթէոս վա-
նամզեցիի իրենց օսեմաներէն հաջը հազիւ կրճարին
մարտի:

Հայ տղագրութեան պատմութեան մէջ ունի նա-
մուռ մըն է Թադէոս Բահանայ Համազասպեան. որ
պատմաւոր կը նկատուի Ոսկանի տղա-

ԹԱՂԻՆՈՄ բանին կործանմամբ և նախնիքն տը-
 ԳԱՆԱՆԱՅՑ պագոթիչին անժամանակ վախճանա-
 Վին: Այս բանաման զգած է տաղա-
 չափեալ ընդարձակ գրութիւն մը՝ Պատմութիւն
 Պետրոս ասոց գեմուղին հայոց, և երկու ընկերացն
 քրեշնչեց զեւդարարս, և խառնեց տեսեմորինն՝ Վր-
 անացին: Այդ երկին մեջ, զոր ինք բն գրած է
 բանտն ելլիէ ետք, Քրասնասեդակամն օճով կը
 պատմէ իր ինչպէ՛ս Ոսկան Իրեւանիցի կազմէ ին-
 վանօց գրկուած է Աստուածաշունչի տպագրութեան
 ծախսը հազարոց երեք՝ վասնապալանքեան մօտ, ի
 ինչպէ՛ս այս վերջինները զինք հոգապատած հն ու
 բանտն նետել տառած, և ի՛նչ նեղութիւններ կրած
 է այս աղետը:

Ըստ իրեն՝ Ամսդերտամ կը հասնի 1668-ին, երբ արդէն Աստուածաշունչի տպագրութիւնն իր աւարտին հասնելու մօտ էր:

«Հազար հարիր տոմն եւ Խօթի,
Եւ ի յաւսնամն յույսիս,
Քսան եւ չորս օրն արբաթի,
Անդէ՛ն գործ ինձ ինձ պատահի.
Ի պատճառէ առնուորի,
Ընդ որս եւ ի զմիւսնիոյ ելի.
Գնալ յեկիրիմն հօլանտայի,
Սա ռուս մեծի վարդապետի,
Տնտան ուղարկալ մերս քարգմանչի»:

Քահանայ մը հետեւաբար, որ չի պատճառէ առեւտրային երազումները կը չափային... Իր այս իմէն մանածաթաղային սակայն յաւիտէս է, երբ մանաւանդ նկատի ունենեմք որ իր շատեղագործութիւնը՝ բաժնուած է յայն շրջանակի կը վրայաւ երթուին է՝ ստինքն փոքր մանքամամաշկներուն անցած: Ո՛չ մէկ ձեռով ուրիշն կը պատճառաբանուի կը Ամսդերիւսում զայր եւ Ռուկան կը ծանօթեցնուի հաստատելով: Ըստ այս մարգում, Ռուկան կը պատարիտ իրեն Լիվոռնո երբայ եւ վաճառականներուն հետ տակաւի հաշիւները մտաբն: Լիվոռնո հասնելով անանցելի կը խաբարի եւ առանց որեւէ գումար ստանալու՝ ամռնց կը յաճմէն համապատասխան ստացուիր: Երբ ձառտումը կը դիմէ, զի՛նք կը բանաւորարկն եւ բազմաթիւ յարչաբաններէ նսէ կը:

մուտքեանք կնքել տպագրական գործարանը, և սեմետկայի դատարանին փոխանորդ մտցրնել ի սուս վախճանելոյն»։ «...Սակայն թաղէի մտաց խոր-կուրդք հոն չէին, որ ինչպէս քսիմք՝ իր Յիշխանան շահէն աւելի նպատակ ունէր տպարանին խափա-նումը քան ամոր վերահաստատութիւնը...» Ենեն-կայի փոխանորդին դատարանն զիմելով՝ ամբաստա-նութիւն ըրաւ արդէն ի Յակոբայ (մեր վերել յիշ-շած է ձուլմը եւ, քննիչ կարգուած էստիկ կողմէ) քա-հաճանք էմնուած ժամագրոց վրայ, իր քէ տակա-ւին կը գտնուին ի մտ հերձուռնողական բռնաք, հակառակմարտք ուղղակիա հաւատոյ...» (էջ 117-118)։

Ինչ կարելի է աւելցնել այս դատապարտող խօսքերուն վրայ, քան այն՝ որ Ոսկան, իր ազնիւք ժամագրքին առնչութեամբ յարաբերած բիւրաւոր դժուարութիւններուն եւ մասնութիւններուն պատ-նասած վիշտերէն յոգնաբեկ, կը վախճանի 1674-ին, բարբառիմ ամտեր ու անգաշտական ճգնելով իր Էն-Պրոքին Սոզոմանը եւ տպարանին ամենէն հաւատա-րիւք հերոսներէն մին՝ Նասիպ Գրիգորեանը։ Գերեզ-մանն իսկ ամլայտ է այժմ։

1674-1683 տարիները կ'ըլլան անարդիւն եւ վա՛տ պայմաններու երկար օրեր, երբ թաղէտն Համա-գասպանի անօրէնութիւնները ՏՊԱՐԱՆԸ ԱՌԱՆՆ ԿԱԳ ԳԵՐԱԳԱՆՑԻՆ յուրիք ՈՍԿԱՆԻ հայ մը՝ կարողիկ թովմաս քահանայ Հայրապետեան, որ իրրեւ գրաքննիչ կը դիմէ նոյնիսկ Հոսմբ գաք-մացնող ծաղրայեղութիւններուն...։ Խեղճ մեր ճժա-մագրիքը տարիներով կը մնայ կիսատ, կը պտրտի դատարանէ դատարան եւ 1674-ի հատորը լոյս կը տեսնէ ...1679-ին։

Մինչ այդ, տպարանը, գլխաւոր քանկերով Սո-զոմանի եւ Նասիպի, կը հրատարակէ քանի մը գիր-քեր... կցուած ցանկէն կարելի է գտալափոր կազմել

անոնց պարունակութեան եւ արժէքին մասին։ 1676-ին կը տպուի «Մաշտոց» մը։ Նոյն տարիքիւր կրող եւ բացարձակապէս նոյն տպագրութեամբ «Մաշտոց»-ը կը իր հանդիպմէ, որ տպուած է «ի Զմիւռնեայ», ըստ ուսման»՝ Մարտիկոյ տպարանէն գրաշար Մկրտիչի կողմէ։ Ըստ բանասէներէ ուսման»՝ գիրքը տպուած է Մարտիկա, սակայն գրա-քննութիւնն ու կրօնական իշխանութիւնները խա-րելու համար անուանաբեքքին ստակ տպագրու-թեան վայր դրուած է Զմիւռնիա։ Մինք քէական կը գտնենք այս կարծիքը եւ կը խորհիմք քէ ցման տը-գագրութիւն մը իրապէ՛ս կատարուած է Զմիւռնիոյ մէջ, որովհետեւ Ոսկան եւ իրենները յաճախ կապ մը ունեցած են այդ քաղաքին մէջ։ Որինակ, նրու-տաղէմի Ս. Յակոբեանց Զեռագրատան քիւ 186՝ ձե-ռագրած մէջ, քիւ 53ր մասակ մը կայ, գրուած 1672-ին Գ. Պալսէն. հետեւեալ մակագրութեամբ. «Պալի գիրն է որ գրեր է իզմիր Ոսկան վարդապետի եղբոր որդայն Սոզոմանին ու Աւետիքին»։ Կը Էշա-նակ է այդ տարեշրջանին Աւետիք եւ Սոզոման Զմիւռնիոյ կը գտնուէին, մեզի անմոռօք պատճա-ռով մը։

Սակայն, ինչ ու կարծիք ըլլան պարագաները՝ այս խումբ մը հուրիւրայններուն համար շրջան մը ետք ա՛յ անկարելի կ'ըլլայ զիմարդի Մարտիկոյ Արքեպիսկոպոսութեան եւ կամ այլ գաղտնի ու-ծերու մեքիմայութիւններուն եւ խափանարաւո-րիւններուն։ Խումբը կը սկսի ցրուիլ եւ 1683-ին արդէն յաւել գոցուած է Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգսի բեղուն տպարանը. այն՝ որ նոր էջ մը բա-ցաւ մեր տպագրութեան եւ մշակոյթի պատմութեան մէջ, եւ որուն ծառայողները՝ Մարտիք, Աւետիք, Ոսկան, Անդրիանայի, Սոզոման, Յոսան, Մարտիք, Նասիպ, Մկրտիչ, եւ ուրիշները՝ դարձան սեմետկի տպարանը. ամենամուտիւրմի, ազգասիրութեան եւ հերոսութեան։

Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգսի տպարանը, իր գործունէութեան մօտ քան տարիներուն ընթացքին, լոյս ընծայեց հետեւեալ գիրքերը.—

ՔԱՂԱՔ	ՏԱՐԻ
Ամառնորտաւ	1685
»	1686
»	1686
»	1686
»	1687
»	1687
»	1687
»	1687
»	1688
»	1688
»	1688
»	1689
»	1689
»	1689

ԳԻՐԷ
Շարակնոց
Արքեպիսկոպոսական եւ բիստոնական
Աստուածաշունչ
Փերականութիւն
Ժամագիրք
Մաշտոց
Վարդապետութիւն բիստոնական
Գիրք Ազօրից
Ազուէսագիրք
Նոր Կտակարան
Տօմար
Պատմութիւն (Ա. Գալիքիցի)
Շարակնոց
Տօմարայց

Լիվոնո	1670
»	1670
Մարսիլիս	1673
»	1673
»	1673
»	1673
»	1674
»	1675
»	1675
»	1675
»	1675
»	1675
»	1676
»	1676
»	1676
»	1676
»	1677
»	1683
»	1683
»	1683

Վարդապետութիւն քրիստոնէական
Պարտէզ հոգեւոր
Ժամագիրք Առեմի
Գրեմի կարեւոր ւ
Սաղմոս
Նարեկի (կիսատ)
Ճարտասանութիւն (Հոյով)
Գիրք Այրարեմից
Արեւստ համարողութեան
Պարգատումար
Կանոնի գրուշութեամբ պահելով գտնմն
Գրեմի կարեւոր
Մաշտոց
Նուագարան երանուելով կուսիմ
Սաղմոս
Ալիմ հոգեկան
Ազուէագիրք
Պարտէզ հոգեւոր

Ահագին վատակ մը արդարեւ, քէ՛ իբր որակի եւ քէ որակէ քանակ, որ պիտի կարենար փստէր կազմի հայ որեւէ տղարանի:

Աւելի վերջ, 1685-ին, Մատթէոս Վանանցի վերադարձաւ Ամսոյիտում եւ սկսաւ հրատարակութիւններու. որոնց ծախսը չկրցաւ սակայն հոգալ: Մեկնեցաւ Հայաստան եւ տարիներ վերջ, 1690-ական թուականներուն, դարձաւ հո՛ւ այս անգամ ընկերակցութեամբ Թովմաս Եղօ. Նուրիքանեան եւ Ղուկաս իր ազգականներուն. որոնք, ընտանեկան եւ բարեկամական համոռոշի մթնոլորտի մը մէջ կրցան տպագրական մօր եւ արժէքաւոր շարժում մը ստեղծել, որ երկարեցաւ մինչեւ 1713. Թովմաս Նուրիքանեանի վախճանումէն բաւական ետք:

Սակայն վանանցիներու այս շրջանը կը կազմէ առանձին գլուխ մը հայ տպագրութեան պատմութեան մէջ եւ ճիշդ է մասնաւոր եւ անցատուումնապետութեան:

*

Ջանդաղութիւններով եւ դժուարութիւններով ծնաւ հայ տպագրութիւնը: Սակայն հայը առաջին օրէն սիրեց տպուած գիրքը. փարեցաւ անոր եւ ի՛րը ըրաւ գայն, իր մտերիմը. իր խորհրդակամը, իր անառժանեի ընկերը. քերեւս ասիկա ամօր համար՝ որ վշտի ու տառապամբի մէջէն ծնած ըլլալով՝ աւելի սիրելի էր մեզի համար ու քանկագին, արեւմտիկ եւ պայքարով ձեռք բերուած:

Յովնանեւ Ջուլայացի, 1643-ին իր տպած «Սաղմոս»-ին յիշատակարանին մէջ, խօսքը ուղղելով իսլամաւոր Կեսարացիի եւ գրին ակնարկելով կը գրէ. «Վասն որոյ, բնութեան լիցին Տեառնդ իմոյ

վատակ ծառայի քոյ, իբրեւ նուէր անձնուէր, վանեղի մտեալ որպէս ի պատիւազմ, իբրեւ արեւմտ ստացալ զսա»: Նոյնը եղաւ պարագան բալո՛ր մեր տպագրիչներուն, որոնք պայքարի մտան եւ արեւմտիկ շահեցան այն էիջ՝ զոր օտարացիներ արտօնեց մեզի շնորհել:

Այդ պայքարողներէն էր. քերեւս ամենահեռուսկանը. Ոսկան Վարդապետ Երեւանցի. որ տրպագրական իր կարճ գործունէութեան իւրաքանչիւր պահի եւ իւրաքանչիւր վայրկեանը վերածեց ոսկիի. ու մեզի ժառանգ ձգեց անգին հարստութիւն մը:

Հիմա, գիրքի առատութեան այս օրերուն, նոր իր տպածները երեւութապէս կարծեցուցած են իրենց անմիջական արժէքն ու կարեւորութիւնը, երեսանցիի դէմքն ու մտքաւաճառը մկրտելովն է որ կը յառնէ մեր աչքի եւ իր միշտ կենդանի ոգին կու գայ ոգեւորել ու խանդավառել մեզ, մեր կեանքներ իմաստաւորել, գոյն ու ձեւ տալ անոնց, եւ գրաւել մեր բազուկները յանուն այն բալորին՝ որոնք սուրբ էին Ոսկան Երեւանցիի եւ իրեններուն համար, որոնք սուրբ են տակաւին իր ժառանգողներուն՝ մեզի՛ եւս:

Զրճուելու եւ հպարտամալու լաւագոյն առիթ մըն է Աստուածաշունչի հայերէն առաջին տպագրութեան մերկայ երեւոյթութեան առաջինը:

Հպարտամալու բայց մասնաւոր խանդավառելու՛ ալ այն սքանչելի եւ բացառիկ իրագործումով որ Ոսկան Վարդապետ Երեւանցիինը եղաւ, եւ որ մե՛րմ է այժմ՝ իբրեւ մեր ժողովուրդի հոգիին եւ իմացականութեան ամենէն հարագատ արտայայտութիւններէն մին:

ԱՐԱՑ ԳԱՆՔԱՅԱՆ

ՈՍԿԱՆԻ ԱՍՏՈՒԱԹԱՇՈՒՆՁԻՆ ՓԱՅՏԱՓՈՐԱԳՐԵԱԼ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

1937-ին երբ «Բազմավէպ»ի 10-12 թիւերուն մէջ կը հրատարակէի «Փայտափորագրչական Մանրանկարչութիւնը եւ Մանրանկարչներ Հայ Տպագրութեան Մէջ» պատկերազարդ ուսումնասիրութիւնս, որ 1938-ին իբր առանձին պրակ կ'արտատրուէր, կը խոստանայի որ «ուրիշ առթիւ Ոսկանի տպագրութիւնը (Աստուածաշունչի) նկատի պիտի ունենամ եւ այն ատեն աւելի ընդարձակօրէն պիտի խօսիմ» (էջ 8)։ 1940-ին հրատարակեցի անգլերէն ուսումնասիրութիւն մը «Armenian Woodcuts» Հայկական Փայտափորագրութիւններ, (The Print Collectors Quarterly, 1940, February), ուր արդարեւ քիչ ինչ աւելի ծանրացայ նիւթին վրայ՝ առանց սակայն հարկ եղած կերպով։ Արդ այս առթիւ «ՄիՈՆ»ի խմբագրութեան ցանկութեան ընդառաջելով, պիտի ջանամ պարզել կարգ մը հարցեր եւ շփոթութիւններ Ոսկանի Աստուածաշունչին փայտափորագրեալ պատկերներուն վերաբերմամբ։

Ոսկան Վարդապետ ծնած է Սպահան եւ որովհետեւ իր ծնողքը Երեւանցի էին, ինքն ալ կոչուեցաւ Երեւանցի։ Իր կենսագրութիւնը չէ որ հոս պիտի տամ, որ արդէն լաւ ծանօթ է հետաքրքիրներուն, միայն պիտի ընեմ որ Ոսկան Վարդապետ տպագրական գործի ցանկութեամբ հասաւ Ամստերդամ 1664-ին։

Ոսկանի Ամստերդամ հասնելէն առաջ 1657-ին կը հրատարակուէր «Biblia Sacra» (Աստուածաշունչ) T' Antwerpen by Ian Van Moerentorf en nv Herdruckt by Pieter Iacopsz, 1657։ Այս հրատարակութիւնը ունէր մեծաթիւ փայտափորագրեալ պատկերներ, որոնք փայտափորագրուած էին երկրորդա-

կան նշանակութեամբ փայտափորագրել վարպետէ մը՝ Christoffel Van Sichem, Գրիստօֆէլ վան Սիխէմ երէց կոչուած։ Ոսկան երբ Ամստերդամ կը հասնէր 1664-ին, Գրիստօֆէլ վան Սիխէմի «Biblia Sacra» արդէն եօթ տարէի լի վեր լոյս տեսած էր։ Ոսկան անտարակոյս շուտով տեսաւ թէ Աստուածաշունչը աւելի հանրամատչելի եւ զաստիարակիչ ընելու համար պատկերները մեծ կարեւորութիւն ունէին։ Օտար տպագրիչներ իրենց Աստուածաշունչերը առատօրէն կը զարդարէին պատկերներով։ Նոյնիսկ կային Աստուածաշունչեր՝ որոնք միայն պատկերներէ կը բաղկանային, որոնց տակ տող մը կամ երկու Աստուածաշունչէն բացառութիւններ կային միայն։ Օրինակ, իմ հաւաքածոյիս մէջ ունիմ հարիւրաւոր ներկայերէր պարունակող նման պատկերաւոր Աստուածաշունչ մը, պղնձի վրայ կատարուած պատկերափորագրութիւններով՝ քաջ ծանօթ արուեստագէտ Nicolaes Visscher-էն, տպագրուած Ամստերդամ 1659-ին։

Գրիստօֆէլ վան Սիխէմ 1657-ի «Biblia Sacra»-ի պատկերները օրինակած է զանազան համաշխարհային մեծ համբաւ ունեցող վարպետներէ, անոնց փայտափորագրութիւններէն, եւ երբեմն իր փորագրութիւններուն առկ չէ մոռցած նշանակել նաեւ այդ մեծ վարպետներուն բաղկարար ստորագրութիւնները, նոյն ատեն գետեղելով իր փա-

հարիւր ստորագրութիւնն ալ սա ձեւով՝ Գրիստօֆէլ վան Սիխէմ օրինակի համար օգտագործած է Ալլպէրտ Ժիւրէրի Յովհաննու Յայտնութեան (Die Heimlich Offenbarung Johnis, Apocalipsis, 1498) միակ գերմաներէն զրքի ձեւ հրատարակութիւնը, որ նոյն ատեն առաջին տպագրութիւնն



Նկար թիւ 1. «Յովհաննու ճայտնութիւն».

Ապրիլի 3-ի 1876 թ.

է, կատարուած 1498-ին: Ան օգտագործած է տառնովեց նշանաւոր փայտափորագրեալ նկարները, միշտ իր օրինակութեանց մէջ ղեռնդեղով իր փակագիր ստորագրութեան հետ նաեւ Ալպրէիդ Տիւրէրի հանրածանօթ փակագիր ստորագրութիւնը՝

Ոսկանի Ամսդերտամի մէջ գործունէութեան եւ յարաբերութեան մանրամանութիւնները դժբախտաբար ծանօթ չեն մեզի:



Նկար Թիւ 2. «Աստուածաշունչ», 1666.

Քրիստօֆէլ վամ Սիլեմ:

Սակայն յանկարծ Ոսկանի Ամսդերտամ հրատարակած Շարահնոցին («Երաժշտական սրգեցեմունք») մէջ, որ տպագրեց 1664-ին, մենք կը գտնենք նոյն այն փայտափորագրեալ պատկերներէն՝ որոնք արդէն հրատարակուած էին 1657-ին «Biblia Sacra»-ի մէջ, որոնց բոլորն ալ, ինչպէս ըսինք, Քրիստօֆէլ վամ Սիլեմի փայտափորագրութիւններն էին: Ոսկան 1664-ի իր Շարահանին մէջ կը հրատարակէր այդ փայտափորագրութիւնները առանց որեւէ փոփոխու-

թեան, առանց ջնջելու Քրիստօֆէլ վամ Սիլեմի ստորագրութիւնը: Անոնք Շարահանի հրատարակութեան մէջ երեւելէ վերջ կը տպագրուէին նաեւ Ոսկանի Աստուածաշունչին մէջ, տպագրուած Ամսդերտամ (1666-1668): Սակայն ոչ միայն Ոսկանի Շարահանին մէջ հրատարակուածները, այլեւ 1657-ին տպագրուած «Biblia Sacra»-ի մէջի ԲՈՒՐ Քրիստօֆէլ վամ Սիլեմի փայտափորագրութիւնները տեղ կը գտնէին Ոսկանի Աստուածաշունչին մէջ: Անոնք Ոսկան հոն կը հրատարակէր առանց որեւէ փոփոխութեան: Օրինակ, Աւետարանիչներուն նկարներուն տակ իրենց լատիներէն անունները փորագրուած էին «Biblia Sacra»-ի 1657-ի հրատարակութեան մէջ եւ անոնք եղածին պէս լատիներէն տառերով փորագրուած անուններով տեղ կը գտնէին Ոսկանի հայերէն Աստուածաշունչին մէջ ալ: Կամ օրինակի համար 1657-ի «Biblia Sacra»-ի հրատարակութեան մէջ պատկերներէն շատեր ունին A. B. C. D. E., որոնցմով ընթերցողը կրնար ճանչնալ ու որոշել պատկերին մասնաւորութիւնները զրգին մէջ պատկերին յարակից բացատրութեանց միջոցաւ: Ոսկանի Աստուածաշունչին մէջ ատոնք եղածին պէս գործածուած են նոյն A. B. C. D.-ով, սակայն առանց բացատրութեանց կամ ծանօթութեանց՝ որով այդ լատիներէն զիրերը բոլորովին անպէտ են հայերէն հրատարակութեան մէջ:

Որոշ է որ 1664-ին Ոսկան Ամսդերտամի մէջ իր Շարահնոցին հրատարակութեանն առաջ կերպով մը ձեռք բերած է 1657-ին հրատարակուած «Biblia Sacra»-ի փայտափորագրեալ պատկերները, որոնք գործն էին Քրիստօֆէլ վամ Սիլեմի: Մեզի յայտնի չէ թէ ի՞նչ պայմաններու տակ Ոսկան գտաւ եւ գնեց այդ փայտափորագրութիւնները՝ գործածելու համար նախ իր տպագրած Շարահնոցին մէջ 1664-ին Ամսդերտամ, եւ յետոյ ալ իր Աստուածաշունչին մէջ, տպագրուած 1666-1668-ին, դարձեալ Ամսդերտամ:

Ուրեմն ճիշդ չէ երբ կ'ըսուի թէ Ոսկանի Աստուածաշունչը պատկերներով եւ զարդերով ճոխացած, որոնք ամէնքը կրնան պատիւ բերել Ոսկանի արուեստագիտական հանճարին» (Օրմանեան, «Ազգապատում», էջ 2240)։ Ոսկան որեւէ կերպով պատասխանատու չէ իր Աստուածաշունչին մէջ Հրատարակուած փայտափորագրութեանց զեղարուեստական արժէքին։ Աժան ար-



Նկար Թիւ 3. «Աստուածաշունչ», 1666-

Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ:

ւեստով, զեղարուեստական եւ փորագրական որեւէ հանճար ցոյց չտուող այդ փայտափորագրութիւնները Ոսկանի ձեռքը հասած ըլլալու են պատահաբար եւ պարզապէս նիւթապէս մատչելի եղած ըլլալուն համար։ Այդ պատկերներուն տէրը կամ տէրերը, որոնք հաւանաբար տպագրական դործի մէջ էին, առիթ մը տեսան Ոսկանի Աստուածաշունչը Հրատարակելու ցանկութեան մէջ եւ աժան կերպով Ոսկանի տրամադրեցին

պատկերներ՝ որոնք յաջող կամ անյաջող կերպով արդէն իրենց գործը տեսած էին «Biblia Sacra»ի մէջ Հրատարակուած ըլլալով։ Ոսկան որ երբեք պիտի չկարենար իր համեստ միջոցներով նոյնիսկ աւելի սովորական պատկերներ գտնել իր Աստուածաշունչին համար, առիթը չփախցուց եւ ձեռք բերաւ այս փայտափորագրեալ նկարները։ Բոլորովին կը սխալի փայտափորագրութեանց միջոցաւոր հեղինակութիւն Arthur M. Hind, երբ կը գրէ. «Նշանակելի է որ Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ արտադրեց մեծ մասը՝ Աստուածաշունչական պատկերատպերուն Հայկական գործերու համար, Ամստերդամ տպագրուած, 1664-ին Շարահանին մէջ եւ 1666-ի Հայրէջն Աստուածաշունչին մէջ» («An Introduction to History of Woodcut», 1935, Houghton Mifflin Co., Boston & N. Y.)։ Իրականութիւնը այն է որ Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ զանոնք չպատրաստեց Ոսկանի Հրատարակութեանց (Շարահան, Աստուածաշունչ) համար, այլ զանոնք փորագրեց 1657-ին տպուած «Biblia Sacra»ին համար։ Յետոյ էր որ Ոսկան պատահաբար ձեռք բերաւ այդ փայտափորագրեալ պատկերները եւ գործածեց զանոնք իր Հրատարակութեանց մէջ։ Arthur M. Hind-ի անձանօթ մնացած է որ Ոսկանի գործածած փայտափորագրեալ սոյն պատկերները արդէն գործածուած էին 1657-ին։

Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ երէց յանուանէ ծանօթ, երկրորդական, երրորդական փորագրիչ մըն է, որ կ'երեւայ թէ Ոսկանի անձանօթ էր անոր Ամստերդամ հասնելէն առաջ եւ շատ հաւանաբար անձանօթ ալ մնաց Շարահնոցին եւ Աստուածաշունչին Հրատարակութեանց ալ վերջ, քանի որ ոչ մէկ տեղ անոնց մասին Ոսկան որեւէ յիշատակութիւն կ'ընէ Շարահնոցին կամ Աստուածաշունչին մէջ։ Եւ սակայն ինչպէս որ պիտի տեսնենք, Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ Ոսկանի տպագրութեանց շնորհիւ տեսակ մը բնատուր եղաւ 18-րդ դարու Կ. Պոլսոյ Հայ տպագրութեան մէջ ծագող փայտափորագրիչ վարպետներու։

Քրիստոֆէլ վան Սիխէմի փայտափորագրական արհեստը զժախտաբար գեղարուեստական որեւէ նշանակութիւն չի ներկայացներ, երբ մանաւանդ մենք ուշադրութեամբ Պամեմատենք մեծ եւ համառաւոր վարպետներու գործերուն հետ, որոնցմէ ինք օրինակած է։ Այդ համեմատութիւնը ցոյց պիտի տայ որ Քրիստոֆէլ վան Սիխէմ որքան աննշան է եւ որքան զուրկ գեղարուեստական ըմբռնումէ։ Օրինակի



Նկար Թիւ 4- «Ժազովտուս», 1710.

Ամստրագիր։

համար, եւ հոս կր ներկայացնեմ Ալպրէիդ Տիւրէրի փայտափորագրութիւններէն մին՝ առնուած բնագրէն Յովհաննու Յայանութեան. ընթերցողը կրնայ նկատել այն մեծ կարողութիւնը որով ոչ միայն յղացուած, այլեւ փորագրուած է այդ պատկերը։ Քրիստոֆէլ վան Սիխէմ երէց օրինակած է Ալպրէիդ Տիւրէրի այդ պատկերը եւ այդ օրինակութիւնն է որ է վերջոյ հրատարակւած է Ոսկանի Աստուածաշունչին մէջ (էջ 711), ուր կ'երևի մեծ հեղինակ-վարպետ

Ալպրէիդ Տիւրէրի փակագիր ստորագրութեան հետ նաեւ սովորական օրինակող Քրիստոֆէլ վան Սիխէմի փակագիր ստորագրութիւնը։ Վերջինս ոչ միայն համառօտած, աղճատած, խաթարած է մեծ վարպետին հեղինակութիւնը, այլ նաեւ բոլորովին զուրկ է փորագրական ճաշակէ, գծերու նրբութիւնէ, դժուարագործ փորագրութիւններէ։ Սիխէմ պարզապէս ամենահասարակ երեւութական նմանութիւն մը պահած է Տիւրէրի գործին։ Անյալող ըլլալէ աւելի՝ ողորմելի օրինակութիւն մը, ուր ճաշակ, նիւթի ըմբռնում, դիմապծային ճշգրիտ արտայայտութիւն եւ այլն բոլորովին մէկդի թողուած են Քրիստոֆէլ վան Սիխէմէ։ 1657-ի «Biblia Sacra»ի փայտափորագրեալ պատկերներուն տէրերը եթէ ամենաշնչին զնէ մը աւելի բան առած են Ոսկան Վարդապետէն, անտարակոյս զայն չարաչար խաբած են։

Տարակուսելի է որ Ոսկան փայտափորագրական գեղարուեստի ճաշակ եւ ըմբռնում ունեցած ըլլար։ Հաւանաբար լոկ ցանկութիւն մը ունէր, որ էր՝ եթէ կարելի է՝ իր հրատարակութիւնները պատկերազարդել։ Ատիկա յաջողեցաւ իրեն։

Աստուածաշունչի բնական հայերէն գրչագիրներուն մանրանկարումը եւրոպական մանրանկարներու ազդեցութեամբ եւ ոճով արդէն սկսած էր Հայոց մէջ 17րդ դարու առաջին քառորդին։ Մեզի հասած են Աստուածաշունչներ եւ Աւետարաններ, որոնց մանրանկարներուն բնագրերը եղած են եւրոպական պատկերներ։ Եւրոպական արւեստի այս շարժումը տարածուեցաւ նախ Լեւաստան պատրաստուած հայերէն գրչագիրներու մէջ եւ անցաւ Կ. Պոլիս, Սպահան, Ղազար Բարեղդի գրիչ-մանրանկարիչ կարեւորագոյն ներկայացուցիչն էր այդ շարժումին։ Շարժումը նոյնիսկ տարածուեցաւ Հայ եկեղեցիներու ու որմանկարութեան մէջ, որուն զլիաւոր օրինակը կրնանք տեսնել Սպահանի Նոր-Ջուղայի Ամենափրկիչ Վանքին եկեղեցւոյն որմանկարներէ։

Ոսկանի Աստուածաշունչը եւրոպական
բնատիրային օրինակելու ըմբռնումը տարածեց
18րդ դարու Հայ փայտափորագրչինե-
րուն մէջ, որոնց ամենակարկառուն ներկա-
յացուցիչը կրնանք սեպել Գրիգոր Մարգ-
լանցի փայտափորագրչի: 18րդ դարուն Կ.
Պոլիս տպագրուած Հայերէն գրքերուն
պատկերները զրիթէ բոլորն ալ ուղղակի
կամ անուղղակի օրինակութիւններ են Ոս-
կանի Աստուածաշունչին միջոցաւ ծանո-

նըկարչները չկրցան մարտել, իւրացնել,
հայացնել եւրոպական եկամուտ աղէցնու-
թիւնը: Նոյն ատեն իրենք չունեցան հարկ
եղած արհեստական կարողութիւնը եւրո-
պականին հետեւելու համար ներկայանալի
կերպով, որով եղած արդիւնքը մնաց լոկ
փառ օրինակութիւն մը եւրոպականին՝ ա-
ռանց ունենալու բնատիպին ներութիւնը,
համաչափութիւնը, ըմբռնումը եւ հեռա-
նկարի հասկացողութիւնը: Հակառակ
թափուած մեծ աշխատանքին՝ թէ՛ ման-
րանկարչութեան մէջ, թէ՛ որմանկարչու-
թեան մէջ եւ թէ՛ կտաւի վրայ գծուած խո-
շոր իւղաներկ նկարներու մէջ բնաւ կամ
չառ քիչ արուեստի կը հանդիպինք:

Կացութիւնը նոյնն է նաեւ փայտափո-
րագրչութեան մէջ 18րդ դարուն: Ոսկանի
Աստուածաշունչը բնատիպի համար գործա-
ծելի պատկերներու աւագին հաւաքածոյ մը
կ'ըլլար Հայ փայտափորագրչներուն: Ոչ
միայն Ոսկանի Աստուածաշունչին փայտա-
փորագրութեանց ինչ ինչ կտորները նոյնու-
թեամբ կը գործածուէին Կ. Պոլիս 18րդ դա-
րուն տպագրուած դանդաւան գիրքերու մէջ,
կամ կը հրատարակուէին լոկ Քրիստոֆէլ
վան Սիխէմի փակադիր ստորագրութեան
քննադատով, այլ նաեւ Կ. Պոլիս գործող Հայ
փայտափորագրչներ, Գրիգոր Մարգլան-
ցիի պէս (ԳՐ ստորագրութեամբ) եւ ուրիշ-
ներ ալ անանուն, կ'օրինակէին Սիխէմի բը-
նատիպերը: Այս օրինակութիւնները այն-
քան փառ էին, որքան որ փառ էին Քրիստո-
ֆէլ վան Սիխէմի օրինակութիւնները
Ալպրէիզ Տիւրէրի բնատիպերու վրայէն
կատարուած: Ասիկա ընթերցողներուն ա-
պացուցանելու համար մենք հոս կը հրատա-
րակենք Ոսկանի Աստուածաշունչէն Քրիս-
տոֆէլ վան Սիխէմի երէցի մէկ փայտափո-
րագրութիւնը՝ մոզբերու ալցելութիւնը ներ-
կայացնող, յետոյ կու տանք Պոլիս 1710-ին
Սարգիս դպրի տպարանէն հրատարակուած
Ժողովածուին (էջ 145) տպուած փայտա-
փորագրութիւնը, անստորագրելի, որ ուղ-
ղակի օրինակութիւն մ'ըն է Ոսկանի Աստ-



Նկար Թիւ 5. «Աստուածաշունչ», 1729.

Գրիգոր Մարգլանցի:

Թացուած Քրիստոֆէլ վան Սիխէմի երէցի
փայտափորագրութիւններուն:

Անմիջապէս ըսեմ որ թէ՛ զբաղարկան
Հայ մանրանկարչութեան մէջ եւ թէ՛ որ-
մանկարչութեան մէջ եւրոպական պատկեր-
ներու օրինակութիւնը մնաց լոկ օրինակու-
թիւն, Հայ արուեստագէտները եւ որմա-

ածաշուշուն չէլ 433ի հրատարակուածին: Եւ վերջապէս կու տանք Գրիգոր Մարգարեանցիի նոյն նկարին փայտափորագրեալ օրինակութիւնը, որ հրատարակուած է 1729-ին Կ. Պոլիս, տպուած Աստուածատուրի տպարանէն, Աւետարանի էջ 239-ին վրայ: Արապ ակնարկ մը խկոյն նկատելի կ'ընէ Քրիստոֆէլ վան Սիխէմի փայտափորագրութեան անհամեմատ աւելի նուրբ աշխատանքը Հայ փորագրիչներուն օրինակութենէն:

Ոսկանի Աստուածաշուշունի պատկերագրող հրատարակութիւնը անշուշտ իր ազդեցութիւնը ունեցաւ իատկերագրող գիրքերու հրատարակութեան վրայ Հայոց մէջ: Օրինակ, Մխիթար Արքահայր 1733-ին Վեֆտիկ, Անտօնի Պօռթօլի տպարանէն կը հրատարակէր իր կոթողային Աստուածաշուշուր րազմաթիւ եւ գեղեցիկ պատկերներով, որոնք մասնաւորաբար պատրաստուած կ'երեւին իր հրատարակութեան համար: Այս պատկերները փորագրուած էին պղնձի վրայ, հաւանաբար ոչ-Հայ փորագրիչէ:

Կ. Պոլիս զործող բոլոր Հայ փորագրիչները ստրկօրէն կ'ապուած չմնացին Ոսկա-

նի Աստուածաշուշունի փայտափորագրական պատկերներուն խաթարիչ ազդեցութեան: Եղան որ կրցան հետաքրքրական եւ շահեկան արուեստի զործեր տալ: Օրինակ, Կ. Պոլիս 1752-ին հրատարակուած «Տաղարան Վայելուչ»ը ունի պատկերներ՝ որոնք շարադրուած են Հայունակ ոճով: Փորագրիչը կը մնայ անծանօթ, սակայն իր փորագրած պատկերները մենք կը դասենք Հայ տպագրութեան փայտափորագրական արուեստին լաւագոյններու շարքին, որովհետեւ առնոք կը հետեւին Հայ մանրանկարչութեան ազգային աւանդութիւններուն:

Աւարտելէ առաջ ճշդեմ որ Ոսկանի Աստուածաշուշունի հրատարակութիւնը իրապէս կարեւոր եւ դնահատեղի կը գտնեմ: Նման խոշոր աշխատանք մը այդ ժամանակ հերոսական բան մըն էր եւ միայն Ոսկանի պէս անձնուրաց նուիրեալ մը կրնար յանդգնել ձեռք զարնելու: Անոր Աստուածաշուշունի մէջ գործածուած փայտափորագրութեանց մասին մեր այս տեսութիւնը ոչինչով կը մնասէ Ոսկանի տպագրական մեծ աշխատանքին:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԺԱՇՈՒՆՉԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՌԱՋԻՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Լ՝ զգրու պատմութեան մէջ մշակոյթի զարգացման ու տարածման կարեւոր ազդակներէն մին է տպագրութեան արւեստը: Տպագրութիւնը միջոց մը եղած է բնդհանուր հասարակութեան զարգացման, անոր մատչելի դարձնելով շատ մը հազուագիւտ ձեռագիրներ՝ ի պահ դրուած վանքերու կամ անհատական գրադարաններու մէջ, որոնք կը կազմեն ժողովուրդին պատմութիւնը, հաւատալիքները, իմաստասիրութիւնը: Տպագրութիւնը օգտակար հանդիսացած է նաեւ մատենագրական մարդին մէջ, կորուստէ եւ փճացումէ փրկելով շատ մը հազուագիւտ մատենաներ: Հետեւաբար, տպագրութեան գիւտը բանաւէրներու, ինչպէս նաեւ պարզ հասարակութեան կողմէ աստուածային շնորհ մը նկատուած է:

Փարիզի պետական համալսարանի ընկ-տոր Ֆիլէ, 1470 թուականին Ռուպէր Հագէն գիտնականին յղած մէկ գրութեան մէջ կ'ըսէ.—

«Ինչպէս ասում են, Մայնց քաղաքից ոչ հեռու ապրում էր ոմն Յովիան Գիւտն-բերգ, որ հմայեց տպագրութեան արուեստը: ...Այս մարդը ճշմարտապէս արժանի է որ բոլոր մեւսաներ, բոլոր արուեստները եւ մարդկային բոլոր այն լեզուները, որոնք օգտուում են գրից, փառաբանեն Յրան աստուածային գովեստներով» (Լէօ, էջ 9):

Տպագրութեան գիւտը յեղափոխեց մարդկային ճակատագիրը:

Տպագրութեան արուեստը կատարելութեան հասաւ շնորհիւ հանճարեղ Կիւթենպերկի ջանքերուն: Սակայն տպարանի հիմը դնողները, այլ խօսքով՝ տպագրութեան

բուն գիւտարարները եղած են Զինացիները: 1900-ին, Զինաստանի Քանսու հանգէն երեւան հանուած է ամենահին փայտագիր տպագրուած դիրքը՝ որուն յիշատակարանին մէջ կը կարդանք.—

«Այն մատենագիրն տպուած է 11 Մայիս 868-ին, Ուանկ Ձիէի կողմէ, որպէսզի օրիորդին բաշխուի՝ իր ծննդաց յիշատակը անքարամ պահելու համար»: Իսկ շարժուն տառերով առաջին տպագրութիւնը կատարւած է դարձեալ Զինաստանի մէջ, Փի Ձէնկի կողմէ, 1041-1049 թուականներուն:

Եւրոպայի մէջ, Կիւթենպերկ իր տպագրութեան գիւտը հանրութեան սեփականութիւնը դարձուց բոլորովին անկախ չինականէն, երկարօրէն տատամեղէ ետք անոր դերակալն կամ ժխտական դերին մասին: Տպագրութիւնը իր ունեցած անժխտելի օգտակարութեան առընթեր՝ ունեցաւ նաեւ իր անուրանալի մասները: Կիւթենպերկի իսկ տպարանէն լոյս տեսան այն ներդաշնակները, որոնք ժողովուրդը հարստահարելու ծառայեցին Միջին Դարերուն:

Նշանակալի մէջ էլ, կ'ըսէ Լէօ, տպարանը եւնց առաջին քայլում ցայց էր տալիս, որ իմէր պիտի ծառայէ թէ՛ լոյսին եւ թէ՛ խաւարին, գիտութեան եւ տգիտութեան, նրա միջոցաւ մարդիկ թէ՛ պիտի կենդանաւորային եւ թէ՛ թուեւորուէին» (էջ 25):

Տպագրութեան գիւտի հրալուրով վառեցաւ նաեւ Հայ ժողովուրդը: Ան, հաւուակ այն իրողութեան որ կեղեքուած ու քստմեղի վիճակ մը կը ներկայացնէր Հայաստանի մէջ, այսուհանդերձ իբր հեռաւոր Ասիոյ մէջ հին մշակոյթ ունեցող ժողովուրդ՝ փորձեց իր վրայէն թօթափել խաւար դարու տգիտութեան շղարշը, երբ յա-

ընդհանու օգտուել տպագրութեան նոր գիւտէն:

Կիւթնայի գիւտէն 57 տարի վերջ, 1512-ին, առաջին հայերէն դիւբը, «Պարգատումար», տպուեցաւ Վենետիկի մէջ, Զուան Անտրէայի կողմէ:

1632 թուականին Յովհաննէս Անկիրացի, լատին աղբիւրներու մէջ յիշատակուած որպէս «Հայաղի Յովհ. Մոյնոս, վենետիկցիներէ թարգմանը Զմիւռնիայում», աշխատանք կը թափէ Աստուածաշունչի տպի հայերէն լեզուով: Ան 1642-ին Վենետիկի մէջ տպած Մաղմուսարանին մէջ կ'ըսէ:—

«Եւ, Յուստահոգի Յովհաննէս Անկիրացիս, տեսնելի գալիսաւ իմ գրեանց ազգիս հայոց եւ վարանելի ի մտի թէ զիմ լինի հեար բազմանալոյ Հիմ եւ նոր Կտակարանաց. Բանգիս պատճառ Եւսագութեան այս էր. զի թագու մայիւս եւ զժուարտութեանք հազի կարէ ոք ստանալ մէկ գիրք կամ երկու եւ կամ երիւս, թոյլ թէ պիտոյանալ բազմաւ» (Սարգիս, էջ 66):

Յովհաննէս իր ծրագիրը յաջողցնելու համար Հռոմ կը մեկնի ու կը դիմէ «Հաւատոյ Տարածման» Ժողովին, որպէսզի արտօնութիւն ստանայ Աստուածաշունչի հայերէն տպելու: Կարգինալ Ռուդրիկին, որ վերջնոյն խնդրանքը փոխանցած էր Ժողովին, կ'աւելցնէ թէ Յովհաննէս մերժուելու պարագային Հոյանտա պիտի մեկնի մտադրած գործը իրագործելու համար: Հոյանտա ըլլալով բողոքական երկիր մը, Ժողովականները հաւանութիւն կու տան անոր Հռոմի մէջ տպել Ս. Գիրքը՝ որպէսզի «չլինի թէ Հոլանդացի հերետիկոսները տպեն զայն»:

Յովհաննէս Անկիրացիին չորս տարի պատրաստութիւն կը տեսնէ տպելու համար Նախընտանէն գալիչ Դոմինիկեան կրօնաւորներու կողմէ վուզատայէն հայերէնի թարգմանուած Աւետարանին ձեռագիրը: Նկարագրելով իր փնտրել, կ'ըսէ թէ «բազում չարհարանօք, զոր չէ հնար ի գիր ար-

կանել, զոր ծածկագէտ ստեղծաւորն իմ գիտէ: Եւ հանի զպողոստն եւ զկաղապարքն եւ զծաղիկքն եւ զծաղկապարհն բազում աշխատութեամբ»: Դժբախտաբար անոր չի փնտրուել որեւէ տպագրական գործ ընել Հռոմի մէջ «Վասն բազում պատճառից»: Բայց, մեկնելով Վենետիկ, 1642-ին կը հրատարակէ երկու գիրք, Դաւիթի «Մաղմուսարան»ը եւ Շնորհալիի «Յիսուս Որդին»:

Հայերէն Աստուածաշունչ մը տպել փորձած է նաեւ Յովհաննէս Վարդապետ: Ան, ինչպետեւ Վրդ. Կեսարացիի խորհուրդով Եւրոպա կը հասնի հմտանալու համար տըպագրութեան արուեստին, որպէսզի կարող ըլլայ զարգացնել Նոր-Ձուղայի Ամենափրկիչ Վանքին մէջ 1640 թուականին իրենց Հիմնած տպարանը: Նոյն տարին անոնք նախնական միջոցներով տպած են «Հարանց Վարք»ը:

Հռոմի մէջ Յովհաննէս պատրաստել կու տայ զանազան մեծութեամբ տառեր եւ փորձի համար 1643-ին կը տպէ «Մաղմուս»ը: Ապա կը վերադառնայ Նոր-Ձուղա եւ կը հրատարակէ «Պարգատումար Ազարիայի» գործը, 1647-ին: Յետոյ, Յովհ. Վարդապետ կը սկսի տպագրել Աստուածաշունչը, բայց իր դէմ եղած պայքարին պատճառով կիսատ կը թողու զայն ու կը վերադառնայ էջմիածին:

Հայերէն Աստուածաշունչ տպելու երրորդ փորձը կատարողը եղած է Մատթէոս Մարեցին: Ան, հմուտ նկարչութեան եւ ծաղկելու արուեստին, Յակոբ Կաթողիկոսի փախաբով Եւրոպա կը զրկուի իւրացնելու համար տպագրութեան գաղտնիքները:

Մարեցին, Վենետիկ-Հռոմ ճամբով կու գայ եւ կը հաստատուի Ամսդերտամ քաղաքը: 1658 թուին ան կը պայմանաւորուի Գրիստոֆ Ծան Դիւ անուն հոլանդացի փորագրիչ եւ ձուլիչին հետ եւ 1660-ին լոյս կ'ընծայէ «Յիսուս Որդին»:

Կ'արժէ հոս մէջբերել Հոյանտացի պատմիչներու վկայութիւնը Ամսդերտամի մէջ հայկական տպարանի մը հաստատուելուն առիթով:—

«Հայաստանի պատրիարք Յակոբ Զ. ար-

ւեստի եւ գիտութեանց սիրահար մի մարդ, 1666-ին լսելով, որ վեհաժողովի եւ Զուլֆայի տպարաններին տառերը մաշուել, անգործածելի են դարձել, իր սարկաւազ Մատթէոս Մարեցուն Հռլլանդա ուղարկեց, որպէսզի այստեղ լաւագոյն տառեր պատրաստել տայ: Եւ իրօք 1660-ին է, որ առաջին Հայ տպարանը սկսեց գործել Ամադիտամունս (Սարուխան, էջ 71):

Մարեցին երբ Նիւթական դժուարութեան առջեւ կը դռնուի, կը դիմէ Ղլլօնեց Աւետիս վաճառականին (Ոսկան Վարդապետի եղբայրը) եւ օժանդակութիւն կը ուսանայ իր տպագրութիւնը շարունակելու: Վաճառական Հայը պայման կը դնէ սակայն որ տպագրութեան աւարտին Տպարանը դառնայ էջմիածնի եւ Ս. Սարգիս վանքի տնօրէնութիւնը:

1661-ին Մատթէոս Մարեցին կը վախճանի առաջն կարենալ տպելու Ս. Գիրքը:

Մատթէոսի անկողնկալ մահով, տպարանին գործը կը վարէ Աւետիս՝ իրեն աշխատակից դարձնելով տեղւոյն Հոգեւոր Հովիւ Կարապետ Վարդապետը: Անոնք միասնաբար ժամագիրք մը կը տպեն 1662 թուականին:

Աւետիս ըլլալով առեւտուրի մարդ, տպարանով զբաղելու համար իր եղբայրը՝ Ոսկան Վարդապետը կանչել կու տայ էջմիածնէ:

Ոսկան արդէն կը մտածէր Եւրոպա ճամբորդել, քանի որ Հայերէն Աստուածաշունչը տպելու զաղափարը կրանած էր իր միտքը: Նաեւ, ան էջմիածնի մէջ մտերմացած էր Դոմինիկեան Պողոս Պրիոմալիի հետ: Պրիոմալիէն ան ուսուս լատիներէն ու անոր սորվեցուց Հայերէն: Պրիոմալի լատիներէնէն Հայերէնի թարգմանեց Աստուածաշունչը, ի մտի ունենալով զայն հրատարակել, սակայն Հռոմ արգելք հանդիսացաւ անոր տպագրութեան:

Նախախնամութիւնը կարծէք կը փափաքէր Աստուածաշունչի հրատարակութիւնը հանրատրիկոս Հռլլանդայում: Լիովոնոյի մէջ Ոսկան Վարդապետ կը յաջողի համոզել Զուլապեցի երեք վաճառականներ, «Աստ-

ւածաւերք եւ կորովի այսաքիլ» հայելով ի նուազութիւն ստուածաշունց կտակարանաց որ ի մէջ ազգիս հայոց... ջերմեռանդ սիրով յօժարեալք յորդորեցին զմիմիանս, քաջակերելով եւ զինս նուաստութիւն, առ ի յօգուտ ազգիս եւ ի շահ Ս. Աթոռի» (Սարուխան, էջ 78). եւ կ'ապահովէ անոնց Նիւթական աշակցութիւնը՝ իր մեծ ծրագիրը գլուխ հանելու համար:

Ամսդերտամի մէջ Ոսկան մասնաւոր նոտրը գիրքը ձուլել կու տայ. ի մտի ունենալով նաեւ պատկերադարձել Աստուածաշունչը, Ս. Գրային պատկերներ ալ շինել կու տայ:

Ոսկանի օրով, Ամսդերտամի տպարանէն առաջին անգամ կը տպուի «Գիրք Այրարեանից յաղագս նորեկ տղայոց եւ մանկաց անկրթից, մանր որոնց դեռ եւս ոչ ուսելոց, որոց լիցի օժանդակ հասաքի ի կատարումն կրթութեան եւ ի վարժումն ճշտագէտ ընթերցողութեան: Յօրինալ մեր Տպարանում սրբալ էջմիածնի եւ սրբայն Սարգսի գորավարի: Յամադիտամ քաղաքի: Ի մեր քուում Փրկչին 1666, իսկ հայոց ՌձԺԾ Յովնաթի Գ.»:

Այստեամենայնիւ, Ոսկան Վրդ. Երեւանցին անմահացաւ Հայ Ժողովուրդին կողմէ, երբ յաջողեցաւ տպել իր գլուխ գործոցը՝ Աստուածաշունչը. «Աստուածաշունչ հնոց եւ նորոց կտակարանաց մեր պարունակող, շարակարգութեամբ նախնացմ մերոց եւ մշմարտութիւնաց քարգմանաց: Իսկ ըզկնի հրատմաւ վեհափառին Տեսնն Յակոբայ Հայոց Կաթողիկոսի» գլխակարգեալ եւ տնտեսալ ըստ դազմաստակաւացմ, մանր գիտմածայնութիւն համուրց գրոց ստուածաշունչից, ընդ իրեքս աղոթքեր կարգեալ աւեմեցուն, նուաստի ուսմում քանի սպաստուորի Ոսկանի ներմացւոյ: Յամստեղաւ, մեր տպարանում սրբալ էջմիածնի եւ Սարգսի գորավարի ի քուում Փրկչին 1666 իսկ հայոց ՌձԺԾ ամսեանն մարտի մեռասանի»:

Ոսկան Վարդապետ չորս տարի կը գործէ Ամսդերտամի տպարանին մէջ եւ իրարու եւ տեւէ կը հրատարակէ հետեւեալ գրքերը. —

Սաղմոս, Քերականութիւն, Քրիստոնէական, Ժամագիրք, Մաշտոց, Աղուէսագիրք եւ Աշխարհագրութիւն խորհրդակցութեան, Նոր Կտակարան, Առաքել Պատմիչ, Զայնքադ եւն.:

Ոսկան ալ ունեցած է հակառակորդներ. անոնցմէ ձերբազատուելու նպատակով կը մեկնէր Ամսդերտամէն ու կը հաստատուի Մարսիիա, ուր եւ իր մահկանացուն կը կնքէ 1674 թուականին:

Պատմարան Լէօ անդրադառնալով Ոսկանի մահուան պարագաներուն՝ կ'ըսէ.—

«Եթէ ամպատմաւ հարկաւոր է, որ իւրաքանչիւր նոր գործ ունենայ իր գոհերը, մեծմ Ոսկան վարդապետին կարող եմք համարել ամենախաղաղ գոհը, որ ստացում էր տպագրական գործը Հայերից: Նա առաջին Հայ մարդն էր, որ կամեաւորաւ ու յարատեւ դրութիւն ստեղծեց տպարանի հասար. նա առաջին Հայ հրատարակիչն էր, որ ունէր համեմատաբար շատ լայն հայեացք իր գործի վրայ, որ գիրք տալիս էր ոչ միայն տիրացուին, այլեւ վաճառականին, հասարակ ընթերցողին: Աւելին, Ոսկանը պատրաստեց Հայ տպագրիչներին սերունդ, որ նրանից յետոյ շարունակեց գործը» (էջ 290):

Վերոյիշեալ սեղմ տողերուն մէջ խոսացած Աստուածաշունչի հայերէն տպագրութեան պատմութիւնը ցոյց կու տայ թէ Հայ ժողովուրդը, գիտակից իր հոգեկան ու մտային կարողութիւններուն, արժանի ժառանգորդն ու պահպանը իր դարաւոր

բարձր մշակոյթին, գիտէ քաջ պահել տպագրած դարուն գիտական յառաջգիտութեանց եւ դժնդակ պայմաններու մէջ իսկ զոհացնել իր պահանջները:

Աստուածաշունչի առաջին տպագրութեան երեք հարիւր տարի ետք, Ներկայիս, գիտութիւնը հսկայական նուաճումներ կատարած է տպագրական աշխարհին մէջ: Այլեւս տպը դարձած է հարց ըլլալ: Խրնդիրը տպուելիքին մէջ կը կայանայ:

Կը տեսնուի թէ կը պակսին մեզի Ոսկան վարդապետի քաջութիւնն ու երկաթէ կամեցողութիւնը՝ ձեռնարկելու համար Աստուածաշունչի աշխարհաբար թարգմանութեան մը, որուն այնքան կարիքը ունինք այսօր:

Հայ ժողովուրդը պահանջ ունի անթերի ու վաւերական աշխարհաբար Աստուածաշունչի մը տպագրութեան, որպէսզի կարգալ զայն իր խօսած լեզուով, հասկնայ անոր բովանդակութիւնը եւ անկէ ստանայ հոգեկան իր սնունդը:

Մենք պարտինք մատակարարել Հայ ժողովուրդին այս արդար ու հակառակ պահանջը:

ԲԱՅԳԻՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ

ԱԼԻԻԻՐՆԵՐ

Լէօ. «Հայկական Տպագրութիւն», Թիփլիս, 1904:

Առաքել Սարուխան. «Հայկական եւ Հայերը ԺՁ.-ԺԹ. Դարերում», Ազգ. Մատուց. ԶԺԴ., Վիեննա, 1926:

ՀԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ՎԱՍՏԱԿԱՒՈՐ ՏՄԱԳՐԻՉՆԵՐԸ

(ԺԶ.—ԺԵ. ԴԱՐ)

Ա. ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ

1666 թուականը Հայ մշակույթի եւ տպագրական արուեստի պատմութեան մէջ մի նշանաւոր տարեթիւ է նրանով, որ մի տաղանդաւոր Հայ տպագրիչ, հեռաւոր հռոմէական Ամսդերտամ քաղաքում իր հիմնած տպարանում, նիւթական զոհողութիւններով ու հերոսական ջանքերով տրպագրում եւ Հայ ժողովրդին աւանդ է թողնում առաջին հայերէն Աստուածաշունչ հռոմէական մատենար եւ Հարստացնում Հայ մատենագրութեան դանձարանը:

Դա իր ժամանակի առաջադէմ գաղափարներով տոգորուած եւ Հայ ժողովրդի լուսաւորութեան Գոթիքում Ոսկան Երեւալի է, հին Հայկական տպագրութեան ամենափայլուն ու պայծառ դէմքերից մէկը, որ 17-րդ դարի կիսում, 1660-ական թուականներին հրապարակ է գալիս եւ Հայ տպագրութեան արուեստի զարգացման գործում նշանակալից դեր կատարում:

Նա խորապէս հասկանում է Հայ ժողովրդի լուսաւորութեան եւ մշակույթի զարգացման խնդրում տպագրութեան արուեստի կառարած խոշոր դերը: Այդ գիտակցութեամբ եւ անսահման հաւատքով նա ո՛չ միայն հիմնում է Հայկական մի տպարան եւ կարճ ժամանակում այն դնում հաստատուն հիմքերի վրայ, այլեւ պատրաստում է Հայ մասնագէտ տպագրիչներ, որոնք ամբողջ հողով նուիրւում են տպագրութեան վսեմ գործին եւ բարձր պահում Հայկական տպագրութեան վեհութիւնը:

Երեւանցու տպագրական արուեստի զարգացման զլխաւոր կենտրոն է հանդիսանում Ամսդերտամ քաղաքը, ուր նա իր տրպագրական եռանդուն գործունէութեամբ ժամանակի առաջադէմ մատաւորականներից սիրւում է եւ յարգւում:

Ոսկան Երեւանցու հռոմէական տպարանը

Հայ տպագրութեան պատմութեան մէջ նշանաւոր տեղ է գրաւում նրանով, որ այնտեղ է առաջին անգամ տպւում Աստուածաշունչ մատենար: Բայց դա պատահականութեան արդիւնք չէ: Ոսկանը հաւատարիմ մնալով իր ժամանակի ոգուն եւ ժողովրդի կրօնական աշխարհայեացքի էութեանը, խորապէս հասկանում է Աստուածաշունչ մատենարի հրատարակութեան կարեւորութիւնը: Նա գիտակցում է, որ Աստուածաշունչը մէկն է ա՛յն արժէքաւոր գրքերից, որն իր սիրոյ, եղբայրութեան եւ աշխարհի խաղաղութեան վեհ ու վսեմ մտքերով կր նպաստի Հայ ժողովրդի բարոյական դաստիարակութեանը, իր աշխիւ ու բարձր գաղափարներով կը լուսաւորէ մարդկանց մտաւոր աշխարհը, կ'ազնուացնէ նրանց սրտերն ու հոգիները, առաջնորդելով նրանց դէպի բարին, գեղեցիկն ու վեհը, միաժամանակ ժողովրդի սրտում վառ կր պահի ընթերցանութեան սէրը:

Երեք հարիւր երկար տարիներ են անցել այն օրից, երբ Ոսկան Երեւանցու Հայ տպարանը Հայութեան պարգեւում է Մեսրոպատառ Աստուածաշունչ առաջին մեծահատոր եւ լուսագոյն հատորը, որով Հայ մատենագրութեան ու մշակույթի պատմութեան մէջ մի նոր շրջան է սկսում:

Դա այն պատմաշրջանն է, երբ նոյն 1666 թուին կատարւում էր պատմական մի այլ ուշադրաւ երեւոյթ, որի էջերը ձեռք տանում են Նոր-Ջուղայի արուարձանը: Նոյն թուականին է, որ Հայ առեւտրական ընկերութեան ներկայացուցիչները եւ 40 Հայ վաճառականներ, Գրիգոր Լուսինեանի զլխաւորութեամբ, Նոր-Ջուղայից ճանապարհւում են դէպի Մոսկուա եւ Ալեքսէյ ցարի հետ առեւտրական պայմանագրի կնքում, որի տրամադրութեան համաձայն առեւտուրի մենաշնորհը պատկանում է միայն Նոր-Ջուղայիցի Հայ վաճառականներին, ո-

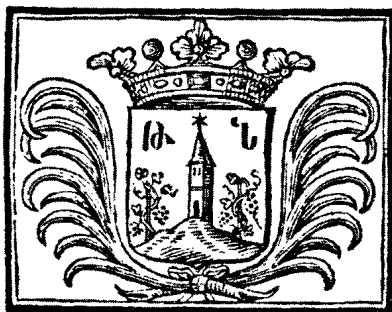
բոնք պայմանագիրը հիմք ունենալով իրանական մետաքսն ու բոժոժը տանում են Ռուսաստան եւ վաճառում, իսկ մի մասն էլ Ռուսաստանից փոխադրում են Եւրոպա:

Բայց պատմական դէպքերը հիմք ունենալով, արձանագրե՞նք մի այլ նշանակալից երեւոյթ, որը պատկերում է ժամանակի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս՝ Յակոբ Զուղայեցու եւ Հայ վաճառականների հայրենասիրական ջերմ ոգին:

Առաջին Աստուածաշունչ մատենաի տրպորտութիւնից վեց տարի անց, 1672 թը-

նորանոր զրբեր եւ հարստացնում Հայ մատենագրութեան դանձարանը:

Այսօր կարգում ենք Ոսկան Երեւանցու տպագրած հնասիւս գրքերի եւ այլ մատենների յիշատակարանները, որոնցից պարզում է, որ նրա հիմնած տպարաններում տպարդուել են յիսունից աւելի հայերէն տարբեր բովանդակութեամբ գրքեր, որոնց տպաքանակը, մի քանի բանասէրների յիշատակամբ, եղել է 30-40 հազար օտինակ: Դա Հայ տպագրութեան արուեստի պատմութեան մէջ նշանակալից մի երեւոյթ



**ՂԻՍԵԱՅԱԿԱՆ ԴՕՂԹ ՆԱՀԱՆԳԷ
ՈՒՍՄԱՍ ԽՐՐՈՒԱՅ ԳՃՆԳԱՊԱՅԷ.
ՅԻՆԷԼ ՏՂՈՐԹՈՒՄ ԻՍԽ ՍՐՐԱՆԷ,
ԳԻ ԲՈՒԺԵՍՅԻ ԴԷՂԱՐ ԱԽԱՆԷ:**

«ԻՈՒՈՆ ԻՄԱՍՏՈՒՅԵԱՆՑ, ԱՄՈՂԵՐՈՒՄ, 1699.

Թողման Եպս. Նուրիկանեանի տնտեսման:

ւին, տեղի է ունենում մի պատմական ժողով, ուր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Յակոբ Զուղայեցին եւ Հայ վաճառականները մի գաղտնի նամակ են գրում եւ Գրիգոր Լուսինեանի միջոցով ուղարկում Ալեքսէյ ցարին, խնդրելով նրա միջամտութիւնը իրանի Շահի մօտ, որ Հայերը հալածանքների չենթարկուեն:

Այդ ժամանակաշրջանում էլ Ոսկան Երեւանցին Ամոգերտամից տեղափոխում է Մարսէլ, ուր նրա համար սկսում է տպագրական գործունէութեան մի նոր շրջան: Իր հիմնած նոր տպարանում Ոսկանը տպում է

է, որն արժեքաւորում է Ոսկան Երեւանցու Հայկական տպագրութեան դժով կատարած խոշոր դերը, որ արժանի է ամենաջերմ գնահատութեան: Բայց նրա տպագրած եւ Հայ ժողովրդին աւանդ թողած գրքերի գլուխ-գործոցն է Աստուածաշունչ հոյաւկապ մատենան, որի հնացած էջերն այսօր թերթում ենք առանձին գուրգուրանքով ու հիացմունքով եւ ցայտուն գաղափար կազմում տաղանդաւոր տպագրչի տպագրական վեհ վաստակի մասին, թէ նա նիւթական ու բարոյական ինչպիսի՜ մեծ գոհողութիւններով, օտար ամբարում, տպել է այդ հոյա-

կապ հատորը, որի մէջ ցոլանում է նրա եռանդուն գործունէութիւնը, աշխատասիրութիւնը եւ անսահման հուսադրութիւնը Այդ ցայտուն կոթողն էլ նրա անունն ու պայծառ յիշատակը վառ է պահելու ապագայ սերունդների սրտերում:

16-րդ դարի Հայկական տպագրութեան արուեստի զարգացման գործում նշանակալից դեր կատարող Ոսկան Երեւանցու մասին չկան կենսագրական հարուստ տեղեկութիւններ: Սեղմ տողեր կարդում ենք միայն ձեռագիր ու տպագիր յիշատակարաններում, որոնք Ոսկան Երեւանցու մասին խօսում են առանձին գնահատանքով, դրուստելով նրա աշխատասիրութիւնն ու նախաձեռնութիւնը, նրա տոկոնութիւնն ու համբերութիւնը, լուսադոյն յատկանիշներ՝ որոնք արժէքաւորում են Հին Հայկական տպագրութեան վաստակաւորի պայծառ կերպարը: Նա իր ուսումն ու կրթութիւնն ըստանում է ժամանակի նշանաւոր գիտնական ուսուցիչների մօտ, բայց չի բաւականանում իր ստացած կրթութեամբ եւ ինքնաշխատութեամբ լրացնում է իր ուսման պակասը, ձեռք բերելով մեն պաշար: Ուսումնասիրում է նաեւ լեզուներ, իսկ տպագրական արուեստում փայլում է իր բացառիկ բնութեականութեամբ եւ իր բեղուն վաստակով:

Բ. ԹՈՆԱՍԵՅԻ ԱՐԳԱՐ ԴՊԻՐ

Հայ տպագրական արուեստի առաջին վաստակաւոր մասնիկների գործունէութեան սեղմ պատմութիւնն արձանագրելիս, գծենք 16-րդ դարի կիսում Հայ մշակոյթի եւ տպագրութեան ռազմիրանների շարքում ուրույն եւ առանձնայատուկ տեղ զբաղող մի այլ վարպետ տպագրչի ցայտուն կերպարը: Դա Թոնասոյեցի Արգար Դպիրն է, որ 1565 թուականին, հայրենիքից հեռու, գեղածիճաղ Վենետիկում, Հիւսնում է իր տպագրութեան ռազմիրանների շարքում ուրույն եւ առանձնայատուկ տեղ զբաղող մի այլ վարպետ տպագրչի ցայտուն կերպարը: Դա Թոնասոյեցի Արգար Դպիրն է, որ 1565 թուականին, հայրենիքից հեռու, գեղածիճաղ Վենետիկում, Հիւսնում է իր տպագրութեան ռազմիրանների շարքում ուրույն եւ առանձնայատուկ տեղ զբաղող մի այլ վարպետ տպագրչի ցայտուն կերպարը:

Դա Թոնասոյեցի Արգար Դպիրն է, որ 1565 թուականին, հայրենիքից հեռու, գեղածիճաղ Վենետիկում, Հիւսնում է իր տպագրութեան ռազմիրանների շարքում ուրույն եւ առանձնայատուկ տեղ զբաղող մի այլ վարպետ տպագրչի ցայտուն կերպարը:

Իր մշակութային եռանդուն գործունէութեամբ եւ հայրենասիրական ջերմ ու մաքուր զգացումներով նա ժամանակի ժողովրդից եւ առաջադէմ մտաւորականներից սիրւում է եւ յարգւում:

Դա այն մօտյլ պատմաբանն էր, երբ Հայաստանում տիրող պատերազմները, անբուխներն ու գերվարութիւնները ծանր դրութիւն են ստեղծում Հայ ժողովրդի համար եւ վտանգում Հայկական տպարանի եւ մատուցատառ գրքերի գոյութիւնը: Բայց ուշագրաւ երեւոյթն այն է, որ օտար հարստահարիչները չեն կարողանում ստրկացրել Հայ ժողովրդի ազատագրական ոգին:

Արձանագրութեան արժանի է նաեւ այն, որ Հայ ժողովրդի պատապարհական վեհ գործին իր ջերմ մասնակցութիւնը բերում է նաեւ Արգար Թոնասոյեցին: Բայց դա պատահականութեան արդիւնք չէ: 1562 թուականին, Սեբաստիայում, Հայ ժողովրդի ազատագրութեան վեհ գաղափարով համակալած ժամանակի Հայ մտաւորականները մի գաղափար ժողովում որոշում են մի նամակով խնդրել Հռոմի պապի օգնութիւնը: Այդ կարեւոր նամակի յանձնման պարտականութիւնը վստահում են Միքայէլ Կաթողիկոսի կողմից: Իտալիա ուղարկուող Արգար Թոնասոյեցին, որ իր որդու՝ Սուլթանահի հետ ճանապարհւում է դէպի Վենետիկ:

Այդ լուսաւոր քաղաքում Արգար Թոնասոյեցին գրաւում են լոյս տեսած տաղարանները, որոնք իրենց բովանդակութեամբ խոր տպաւորութիւն են թողնում նրա գրասէր հոգու վրայ: Շուտով նա Վենետիկից անցնում է Հռոմ եւ կոտարում իր հայրենասիրական ազնիւ սրտակալութիւնը: Հայաստանից բերած նամակներն ու դիմումները յանձնում է պապին, միաժամանակ Վենետիկում հայերէն գրքեր տպագրելու իրաւունք խնդրում:

Նրա ազնիւ ջանքերով էլ Վենետիկում Հայկական տպագրութիւնը կարճ ժամանակում նոր փայլ է ստանում: 1565 թուին նա Հայկական նոր տառեր է ձուլում եւ իր օգնականների հետ տպում է նախ՝ մի օրացոյց, ապա՝ մի պատկերազարդ Ս. զմոռաբան:

Այնուհետեւ նրան տեսնում ենք Հայաստանում:

շատ Պոլսում, ուր նրա տպագրական գործունեությունն համար սկսում է մի նոր շրջան:

Մի քանի բանասերների վկայությամբ՝ Արզար Թոխատեցու աղյուս ջանքերով Հայկական տպարանն առաջին անգամ հաստատում է Պոլսում 1567 թուին Այնտեղ, Ս. Նիկողայոս եկեղեցու կից բաղժամ մի համեստ տան մէջ, Արզարը կենտրոնացնում է իր սեփական տպարանը եւ առաջին անգամ տպագրում է մի այլոսնարան: Մի տարի անց՝ 1568 թուին, Արզարի տպարանից լրյա են տեսնում չորս հայերէն գրքեր, որոնց մէջ պատուաւոր տեղ է գրաւում «Տաղարան»ը:

Յաջորդ տարին՝ 1569 թուին, Արզարը Հայ մատենագրութեան է նուիրում երկու արժէքաւոր հատորներ՝ Ներսէս Շնորհալու Փօէմը եւ մի Մաշտոց:

Այնուհետեւ Արզար Թոխատեցու տպագրական գործունեութեան պատմութեան էջերը լուսաբանող տեղեկութիւններ պակասուն են: Միայն մի քանի ձեռագիր մատենաների յիշատակարաններէ սեղմ տողերի վկայությամբ՝ այսքան յայտնի է, որ նա իր կենսի վերջին յիշանում ձգտում է իրադրոծել մի վեհ ծրագիր — անցնել էջմիածին եւ այնտեղ տպագրութեան արւեստը զարգացնել եւ դնել զեղարուեստական բարձր սյուսունանդանի վրայ: Այդ նըպատակով էլ նա Պոլսից ճանապարհւում է էջմիածին, բայց ճանապարհին վախճանում է եւ չի իրականանում նրա հայրենասէր սրտի աղին. ձգտումը:

9. ՅԱԿՈԲ ՄԵՂԱՊՈՐՏ

16-րդ դարի Հայկական տպագրութեան պատմութեան մէջ իր պատուաւոր տեղն ունի առաջին Հայ տպագրիչ Յակոբ Մեղապարտը:

Ո՞վ է, սակայն, Հայ տպագրութեան այս պատուաւորը: Նրա մասին կենսագրական փաստական տեղեկութիւններ, դժբախտաբար, սակաւաթիւ են, բայց պերճախօս. միայն այսքան յայտնի է, որ նա եղել է իր ժամանակի զարգացած ու գիտուն մարդկանցից մէկը, իսկ զրբերի տպագրութեան վեհ աշխատանքն եղել է նրա մտքի

բարձր իդէալը եւ նրա սրտի աղին. ձգտումը: Նա առաջին տպագրիչն է որ խորապէս հասկնում է Հայ ժողովրդի լուսաւորութեան ու յառադիմութեան գործում զբրբերի կատարած խնդր դերը: Այդ գիտակցութեամբ էլ նա վճռում է սմբողջ հողով նուիրուել հայերէն գրքերի տպագրութեան աշխատանքին: Նա իր հետ մի շարք ձեռագիր մատենաներ առած, յաղթահարելով ճանապարհորդական դժուարութիւնները, Հայաստանից գնում է Վենետիկ: Դա այն պատմաշրջանն էր, երբ Վենետիկը յայտնի էր որդեկ տպագրական արուեստի մի խնդր կենտրոն եւ հպարտ էր 250-ից աւելի տպարաններով:

Վենետիկում Յակոբ Մեղապարտի արպագրական գործունեութեան պատմութիւնն, փաստական աղբիւրների վկայութեամբ, ընդգրկում է 1512-1513 թուականները: Այդ շրջանում նա Նիթական գոհոգութիւններով հիմնում է իր սեփական արպարանը եւ Հայ մատենագրութեան նուիրում հինգ տպագրուած գրքեր, որոնք վկայում են Հայ մատենագրութեան զոծով նրա կատարած վեհ աշխատանքի մասին: Այդ գրքերից յայտնի է 1512 թուին Վենետիկում տպագրուած «Պարգատումարը»: Դա մի հնամեն օրացոյց է եւ համարւում է հայերէն առաջին տպագիր գիրքը, թէեւ բանասիրական գիտութեան նոր որոնումները արձանագրել են որ «Պարգատումարից առաջ եղել է աւելի վաղ Հայկական տպագրութիւն: Չնայած երեւոյթին, «Պարգատումարը» համարւում է Հայ տպագրութեան սկիզբը, որով Հայ մատենագրութեան ու մշակոյթի պատմութեան մէջ մի նոր դարաշրջան է սկսւում:

Տպագրիչ Յակոբ Մեղապարտի հայերէն տպագրած գրքերից յատուկ ուշադրութեան արժանի է նաեւ «Պատարագատեարը», որի վրայ տպագրուած շատ փոքր յիշատակաւորում կարգում ենք այսպէս. «Տպագրիչ Յակոբ Մեղապարտ, Վենետիկ, 1513»։ Այս սեղմ բայց խոսուն արձանագրութիւնն էլ վկայում է, որ Յակոբ Մեղապարտի տպագրական գործունեութեան գլխաւոր վայրն եղել է Վենետիկը:

Սակայն 1513 թուականի վերջում Վենետիկի իշխանութիւնը փակում է նրա տպա-

բանը, թերեւս ներթափանցող, եւ զբերում նրան հայերէն գրքեր հրատարակելու իրաւունքէն:

453 երկար տարիներ են անցել, որ Յակոբ Մեղակարտը գերեզման է իջել, բայց նա չի մեռել, այլ իր վեհ վաստակով ապրում է Հայ գրասէր ժողովրդի սրտում:

Վենետիկում հայերէն գրքերի հրատարակութեան սեղմ պատմութիւնը գծելիս նկարներ նաեւ վաստակաւոր տպագրիչ Յովհաննէ Տէրգնցու գիմնաստեղծութիւնը, որ մեղանից 381 երկար տարիներ առաջ, 1585 թուականին, Հռոմում, Արգար Դպրի որդի Սուլթանահի հետ, տպագրում է մի նոր դիրք, իսկ երկու տարի անց՝ 1587 թուին, Վենետիկում, իր ձուլած տառերով, տպում Սաղմոսարան:

Սնտուանայի է նաեւ տպագրիչ Բաղիշեցի Բախմայ Քարամատմեցը, որ հրատարակ է գալիս 1616 թուին եւ Լեւաստանի Լիով քաղաքում հիմնում է մի տպարան: Դրա տպագրած են Հայ մատենագրութեան ուսանող թողած գրքերից մեզ յայտնի են Սաղմոսարանը եւ Բժշկական Մատենան:

Արձանագրենք նաեւ վաստակաւոր տպագրիչներ Յովհաննէ Անկիւրացու եւ Յովհաննէ Ջաղայեցու անունները, որոնք իտալիայում, յաղթահարելով մի շարք դժուարութիւններ, տպագրում են մի քանի գրքեր եւ հարստացնում Հայկական տպագրութեան դանձարանը:

Հայ հին տպագրութեան պատմութեան մէջ իր ուրոյն տեղն ունի 17-րդ դարում Նոր-Ջուղայի Ս. Ամենաիրկէան Վանքում հիմնուած տպարանը, որի գոյութեան համար պարտական ենք մենաստանի ժամանակի յուսաւոր, իմաստուն եւ գործունեաց առաջնորդ՝ Խաչատուր Վրդ. Կեսարացուն:

Նա պատմական արուարձանի առաջին հիտակից, գրասէր եւ իր կոյման բարձրութեան միայն կանգնած հոգեւորականն է, որ խորապէս հասկանալով տպագրական արւեստի կատարելիք խոշոր դերը, վանքի դարգազած վարդապետների հետ, հերոսական աշխատանքով տառեր է ձուլում, թանաք պատրաստում եւ մի տպարան հիմ-

նում: Դա ոչ միայն Նոր-Ջուղայում, այլեւ ամբողջ Իրանում եւ Միջին Արեւելքում հիմնուած առաջին տպարանն է, ուր 1641 թուին, տպւում է Հայրանց Վարջ խորագրով հաստ գիրքը: Դա Նոր-Ջուղայի վանքի տպարանում հրատարակուած իրանահայ առաջին գիրքն է, որի ետեւում ցոլանում է մինաստանի վաստակաւոր հոգեւորական, գրասէր առաջնորդ, Իրանի ամենաառաջին տպարանի հիմնադիր եւ Նոր-Ջուղայի վանքում հրատարակուած առաջին հայերէն գրքի տպագրիչ Խաչատուր Վրդ. Կեսարացու պայծառ կերպարը:

Գնացէ՛ք Նոր-Ջուղայի Ս. Ամենաիրկէի Վանքը եւ այնտեղ պիտի տեսնէք մեղանից 325 երկար տարիներ առաջ մենաստանում տպուած Հայրանց Վարջ-ի մի քանի օրինակները եւ Խաչատուր Վրդ. Կեսարացու ձուլած հայերէն տառերի նմուշները, որոնք մինչեւ օրս էլ առանձին սիրով ու գուրգուրանքով պահւում են վանքի մատենադարանում:

Սրանք են ահա Հայ առաջին վաստակաւոր տպագրիչները, որոնց անունները այսօր առանձին խորհուրդ ունեն եւ յիշում ենք երախտագիտական ջերմ զգացումներով: Ներանց՝ Հայ ժողովրդին նուիրած գրքերից շատերն այսօր հաղուագիւտ են եւ առանձին սիրով ու ուրբողութեամբ են պահւում Նրեւանի ու արտասահմանի Հայ ու օտար մատենադարաններում, գրադարաններում եւ մասնաւոր գրասէրների մօտ: Այդ թանկագին հատորները վկայում են, որ Հայ ժողովրդին պատիւ բերող տպագրիչները, հայրենիքից բաժանուելով՝ հեռաւում ճանապարհներ են կտրել, ապրել օտարութեան մէջ եւ մի շարք դժուարութիւններ յաղթահարելով՝ նուիրել են իրենց լուսագոյնը եւ տպագրել մի շարք ուշագրաւ գրքեր, որպէսզի Հայ ժողովուրդը լուսաւորուի եւ պատուաւոր տեղ գրաւի քաղաքակրթ ժողովուրդների շարքում, որպէսզի Հայ մատենագրութեան գանձարանը հարստանայ եւ միշտ միտ մնայ Հայ մշակոյթի ջահը: Դա Հայ տպագրութեան եւ մշակոյթի զարգացման պատմութեան մէջ մի խոշոր երեւոյթ է:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵՆԸ

Փեիլիւի (Իրան)

Գ Ե Ղ Օ Ն Ո Ւ Տ Ա Ղ

Ի Պ Ա Տ Ի Ի Հ Ա Յ Մ Ա Տ Ե Ն Ա Դ Ա Ր Ա Ն Ի

ՈՒ անցեալի լուսօրեան յոյգով բեղուն այս ժամին
Թէեւ բզգում են իմ մէջ զգայարան ու կորով,
Բայց ի՞նչ հանդէս խեղճութեան, դատակնիք անգնին՝
Դէմքի մի թել խորշումով, այս աչքերով, ձեռքերով
Պարփակելու ելնել քեզ,

Ահագնութիւն ընկուզիչ:

Ի՞նչ աւիւն էր, որ արեց սլացք բոկարելի
Մասիսի դէմ, նրա պէս հայապատում անհնար:
Քեզ ընդգրկե՞լ. բայց յաճախ կարողանալ յառե՛լ իսկ
Քեզ՝ քիբերն այս, մէ՛կ վայրկեան, խիզախում է ինձ համար,
Մինչ քեզ փորձել ըմբռնել՝ տեսաւարում է լոյսից:

Ահե՛ղ, ինչպէ՞ս եղար դու:
Զէ՞ որ այդքան հոյանիստ քեզ կոփելու ի խնդիր
Ժաշտաբեկոր չփնտռեց ո՛չ մի վարպետ՝ Գեղարդում.
Զէ՞ որ այդքան ամրակուռ, ակնախտիդ ու ընտիր
Կառուցելու համար քեզ,
Սովորութեամբ մեր նախնաց, բազալտ քարերը իրար
Զգոգուեցին կապարով ու գամերով երկաթէ:
Անգո՛յ, ինչպէ՞ս գոյացար:
Ի՞նչ աւելի անվկանդ քեզնից, ի՞նչ կայ, ի՞նչ կայ դեռ:

Հայր ոչ ի՞նչ չկերտեց այնքան երկար, ինչքան քե՛զ,
Այնքան, այնքա՛ն մեղուաջան:
Թէ քեզ շարէր վէմ առ վէմ, մարմար-մարմար, դու գիտե՛ս,
Լճեհեճակա՛ն տարիքով կը կանգնէիր վաղնջուց՝
Մեր տաճարներն ապացոյց,
Որո՞նք այնքա՛ն են ստուար, որ սրբատաշ մեր երկրում
Պատահական կածա՛նն իսկ
Զոյգ մատուռի կամ վանքի գաւթի դարպասն է հրում:
Եթէ նա քեզ ազուցէր փողրակ-փողրակ, ինչպէս մեր
Ջրանցքներն են ու ջրմուղ՝
Դեռ դարերի՛ մէջ անյուշ՝ Արագից խազ կը խմէր
Արաբատի լանջերին աճած քառուտն երկնամուխ...
Սակայն քեզա՛ն առ քեզան հինեց քեզ հայն յարածամ,
Մասնիկ-մասնիկ քրգացրեց, հայսեց հելլէ առ հելլէ,
Պատահեց, որ անաւարտ քողեց ամբողջ ու տաճար,

Բայց հոգեվարժն իր անգամ
Ամենեւին չդարձաւ դեռ մահառիթ մի պատճառ,
Որ քեզ բջիջ առ բջիջ չխորսխէր, չձուլէ՛ր:

Նա սահմանեց դե՛րը քո, լինելութիւնդ զգաց
Դեռ ա՛յն ատեն, երբ կոյս էր լեռնակղզին մեր համակ
Հայեացքներից, արիւնից, խարդաւանքից այլազգաց,
Երբ տակաւին զառամած
Քսենոֆոնը նոյնիսկ մեր փողերով եղեգան
Զէր ըմբռնել պղպջակ, յափշտակում ու հմայք
Ծովի նման փրփրադէզ գարեջրից հայկական...

Սակայն այնժա՛մ լոկ յառնեց քո ուրուագիծն անապակ,
Երբ որ գիւղում Հացեկաց՝ մեր գոյութեան քառուղում,
Օ, չծնունց, այլ մի բո՛ւթ յաճախանքից տագնապած՝
Վեր ընդոստնեց մի ներանձն ու աներկրորդ այր ու քուրմ.
Եւ բոլորուեց անխտիր Հայոց երկրում ամէ՛ն ինչ
Խշտեակի շուրջը նրա.—
Փողփողումը մականի եւ ադամանդը խաչի,
Արթնութիւնն այդ ջահելով,
Այդ արթնութեա՛ն մէջ միայն աներկպառակ ցոլացին.
Եկան նրան ընդառաջ ճանապարհները աննինջ
Եւ ուղտերի պէս ծնկած՝ անխնջութիւն ուլտեցին.
Բոյրեր կանթեղ կախեցին, երանգները՝ դրասանգ.
Պտուղ ջրեր մզուեցին, ու աւիշներ, խոխոջով,
Հոդի ալիքը հասան, նրա սրտի՛ց անցնելով.
Շուքեր շրթներ շարժեցին.
Ամէն թռչուն գեղազրեց թեւծումներն իր խրթին,
Շուշանափայլ ձիւների մագաղաթէ մի թերթին,
Իսկ ամենուր ծառ ու թուփ
Օրօրեցին մանկօրէն մանկանմա՛ն լուրթիւն...

Ներանձնացմանը նրա մի ողջ երկիր սատարեց,
Մի ողջ երկիր այդ գիւտի սնեց անտառը Սօսեաց,
Մի ողջ երկիր, աչքերում տարածութիւն եւ տարերք,
Այդ տեսիլքի էջքի դէմ կարկառեց նիչ ու յուսաց.
Եւ տառերով, որ տակաւ
Բուրում էին տփնութիւն, աղապատանք ու հսկում՝
Սողմոնեան պատգամի՛ց անգամ առաջ՝ առյաւէտ
Երկաթագրեց նակատիդ նրա անունը իսկոյն,
Հասկերիդ խուրճը պրկող իբրեւ կապո՛յտ ժապաւէն:

Ու այն օրից ո՛չ մի շունչ, ո՛չ մի շարժում ապարդիւն:
Ո՛չ մի նայումս՛ք որ հատնէր
Յնցումն ինչպէս խարշափի միջոցի մէջ մի բարդու,
Առանց դէմքիդ ցանելու գէթ հովի բի՛լ ժպիտներ:

Քո հիմքերի՛ց մեկնեցին արահետներն այն բոլոր,
Որոնք, իրենց դերձանին մեր բիւր վանքերը շարած,
Կարծես խուլ ու արեւկող մի Աստուծոյ ճանճարոյթի
Վարդարաններն էին լոկ,
Բայց արդարեւ կո՛ն էին ու պարաններ բազմալոր,
Որոնցով մեր ուղեղը, իբրեւ մածիկ ու շաղախ,
Ի քեզ, ի քեզ առկախուեց սափոր-սափոր, թի առ թի:

Մեր վանքերը... Օ, նրանց բուխերիկները փուլայ
Ծխերի տեղ ամպեցին է՛լ սիւները բոլորշի,
Սանահիճից Հռոմկլա:
Նրանք՝ արցունք ու քրտինք, դարձած աղի գոլորշի,
Պոկափարի պէս սառած քանափ շիթ ու կոհակ,
Նրանք՝ բերնի շամանդաղ, բիւրեղ խարտուփ ասիերի
Ոսկեղիճիկ փերթոզաց, գրիչների վայրահակ,
Սառնամանիք ձմրան մէջ ու անաստուած տապերին:

Այդ սիւների միջեւ էր,
Որ քեզ վրայ կծկւած՝ քո գովացփի, ակութի,
Մեր նախնիները, որոնց զգացումներն աշխարհիկ
Սփեմների պէս իրենց, իբրեւ ծիւ ծիւ ցնցոտի
Կախում էին մարմնից վար, մարմինն այդ գէթ մի պահիկ
Տափացնելու անատակ՝
Միշտ, փոխն ի փոխ փակելով մէկ աչքն իրենց բորբոքում,
Քո կոթողման ի խնդիր դիզեցին լոյս ու ատաղձ,
Դիզեցին դար ու խոկում:

Ես՝ կորնթա՛րդ հայելի, կարողութիւն թէական,
Ես՝ անծաւալ մի անօթ հեռագգալու, խորհելու,
Թէ քեւերն իսկ Աստիկ կը լինէ՞ին բաւական
Չափերը քո գրկելու,
Եթէ հասնէր քեզ, ինչ որ ինքնամոռաց մեր ոգին
Բարդեց վանքի փեթակում, անձանների խորշերում
Ու անմատոյց ծերպերին մզմանալի, մորմոքի:

Բայց մեր գրքերը՝ հայի ճակատագի՛ր արիւնոտ...
Ո՞ր յելուզակն յաղթական չի շարտել դէպի վեր
Գէթ մէ՛կ մատեան, նրա տակ բռնած նիզակ ու սուսեր.
Ո՞ր նահանջող վռնակի փախուստն է, որ մեր աւեր
Տանաքներից չի ձգուել,
Սալարկուած գուցէ բիւր անյա՛յտ «Նահանջ բիւրոց»ով.
Թուացել է, քերեւս, մոռցի՛ն իսկ ասպատակ,
Երբ վարգել է մագաղաթ մեր գրքերի շեղջերում,
Թէ մտել է մի խշշուն բանջարանոց կամ ալգի.
Ձեռագիրները մեր՝ միշտ ստրուկ, գերի թէ պատանդ,
Ո՞ւր չեն իսնուել առուղի եւ ե՞րբ, որպէս եղջերու,
Չեն մատնուել տագնապի, խժոճութեան, փայփի...

Իսկ այն վերջին սեւ ու սուգ, այն սուրբընկա՛լ օրերում,
 Ո՞ր լամուկը մեր Գողթան ձեռագրի ձիւն թերթերով
 Նաւակ շինած՝ չծափեց,
 Երբ որ տարաւ, անարմատ նունուփարի պէս, առուն
 Այդ մակոյկին բարձրած քեզից քանի՛ ցուցափեղկ:
 Թուրք մսագործն իր կեանքում առաջի՛ն հեղ «քարեկիրթ»
 Առեւտուրի հետամուտ՝
 Արնոտելուց վախեցաւ գոռոդի ձեռքն արնախեղդ,
 Պոկոտելով Մեսրոպի անտարանն ինքնագիր,
 Որ իբրեւ գառն Աստուծոյ քարմանդից էր առկախել... ,

Ո՞ր հայն հիմա չգիտէ, թէ Աստուծոյ թեւերն իսկ
 Ձէին լինի բաւական չափերը քո գրկելու,
 Եթէ հասնէր դեռ ինչ-որ տարիներին եղեռնի,
 Ահ, շուտով ետ դառնալու հաւաստիքով, երդումով
 Վստահուեց ծեր գորովին մայրի ծառի, եղեռնի,
 Թաղուեց գոմում, նկուզում, թաղուեց թաղո՛ղ մարդու մօտ:

Դարի աւիշը արդէն,
 Վիրակապի պէս ծծան, յիսուն խաւ է փաթաթել
 Եաթաղանով մեր բնին բացուած ծորո՛ւն վերքի շուրջ,
 Սակայն դեռ օ՛ր չի մթնում, որ արագիլ թէ տառեղ
 Բանան կտուց ու թաթեր
 Եւ չանձրեւեն մեզ, իբրեւ դարասկիզբեա՛ն վերջիշում,
 Մագաղաթի փշրամփներ, իրենց աչի՛ր պէս տառեր:
 Արաքսի ա՛յն եզերքից անգամ հովերը տակաւ
 Մեր այս արմն են թոցընում ձեռագրի թերթ ու կափկափ,
 Որ դաշտերում աշխատող հայ գիւղացին շտապաւ
 Քե՛զ է բերում իր վերքից որպէս պոկուած վիրակապ...

Դեռ զարմանա՞լ, որ ունես
 Մէ՛կ էջ միայն, ուր ոսկի դարից բիրբեր են յածում,
 Մէ՛կ հառիկ էջ, որ աննառ խանդաղանքիդ մատենանում
 Փուխր մատով դիպումա՞ծի թերթատու՛ւմ է կամացուկ:
 Բայց ահա մեր պատմութեան աչքերն են գոյգ թէ՛ծ ածուխ՝
 Զարմացական, հիացիկ,
 Թէ մենք ինչպէ՞ս ունենք դեռ, ունենք այսօրա՛ն բիր առուն,
 Թէ մենք ինչպէ՞ս ունենք քե՛զ...

Քե՛զ՝ բոցեղէն պատկառանք, քե՛զ՝ լուսանիւթ լուսիւրն,
 Շտեմարան շշուկի, զգաստութեա՛ն հրաւեր,
 Քե՛զ՝ ցանց, որտեղ կայծկլտաց յոյսի տառեխը կայքուն,
 Ամէն անգամ մեր տան մէջ երբ երաշտ կար, երբ սո՛վ էր:
 Դու՛՝ ո՛չ միայն Անիի, այլ պատմութեան պահոցում
 Վաղամեռիկ ու չիշխած արքաների պէս՝ անգամ
 Անուա՛մբ ներկայ վանքերի կաղապարում եւ հոծում,
 Դու՛՝ Ռոսլինի, Պիծակի գոյնի կշռոյթ ու զանգակ,

Շիրակացու նայուածքի ծայրին քառած Բիւրակամ.
Դու՝ անընդմէջ ուխտաւոր Օշականից Հացեկաց,
Ուր մեզ, մե՛զ էլ ես տանում
Եւ ետ կանչում, երբ որ դու արդէն վաղո՛ւց ես եկած:
Դու՝ ուխտաւոր, նոյն ատեն դու՝ նոքիմա՛ստ ուխտավայր,
Ուր չենք մտնում մենք այնպէս, ինչպէս հայրերն էին մեր
Ջեռագրի դէմ փակցընում մոմ ու մրմուռ մշտավառ,
Այլ ալիքի՛ նման այն,
Որ ռվկիանի բացերից գետաբերան է դիմում
Եւ ձուլելով վաղեմի բոյրեր, ձայներ ու համեր,
Շարունակում գետն ամբողջ մինչեւ խորքերը տնոյն...

Բայց ի՞նչ, ի՞նչ յոյգ կը շարժէր քո մէջ այսֆա՛ն փառատրում,
Ի՞նչ կը փոխէր գովքերիս, ներբողներիս բովանդակ
Կշռաֆարն այս քո լեցուն, բազմագեղո՛ւն նծարում,
Եթէ նաեւ, մա՛նաւանդ, չունենայի գորավիզ
Քեզ աներկմի՛տ կոչելու Բարեյուսո՛յ Հրուանդան,
Անդարձօրէն, վե՛րջնապէս
Բարեյուսոյ հրուանդան գտած երկրում Հայաստան՝
Մեր գրքերի համար ողջ, որոնք ծուխկ առ ծուխկ,
Նաւի նման նարեկեան, խլեակ խլեակ եկան քե՛զ...

Մրրիկների հրուանդան կը մնայիք անպայման,
Ինչպէս մեր մէ՛ն մի գրքի ծննդավայրն էր ամէն,
Թէ մի մրրիկ, սպիտակ գիշերների հովերից
Երան երան կուտակուած՝
Ամպրոպներից չմաքէր մեր երկինքն էլ ամպամած,
Ծովն յարածուփ, ուր հայեր ճգնում էին երամել,
Թէ կապոյտից չթորէր մեզ վրայ էլ մո՛վ երիզ՝
Կը մերկանա՞ր, կը յառնէ՞ր մշուշներից հեռաբաժակ
Նաեւ քո դէմքը, իբրեւ կտաւագե՛րծ մի արձան:

Քանափեռի լանջերից ահաւասիկ մի քամի
Երեւանի վրայ է տարուրեցում քեզ մեզմիւ,
Ցոյց տալով քեզ իմ երկրի ամենախո՛ւլ կողմերում:
Առագաստը Մասիսի, տե՛ս, անցած շեղ մի կայմի,
Քո բացխփիկ փարոսի դէ՛մ է միայն հողմուռոյց:

Ծխաններից շրջակայ քո ապագան է նաեւ
Ընդարձակում, ծալուելով մեր տրոփող դրօշում:
Պատումատոյց հիացում քո ներկան է, որ նայեց
Սա վերժանող ծերունու եւ մանկան հետ՝ Մետրոպի
Արձանումին, որի շուրջ
Նո՛ր է դառնում օրաուր անցնող ամէ՛ն մէկ բույլէն:

Թերեւս հայը այսպէ՛ս բարձրանայ լեռն Արարատ՝
Տեսիլներից ծանրացած, կաշկանդուած ֆայլերով,
Ինչպէս որ ես՝ կարկինիս դրած սուր ծայրը վրադ,

Ժամանակի՛ց էլ անդին շրջանակներ գծելով,
Քո սանդուղքով դէպի քե՛զ ելնում, ելնո՛ւմ եմ հիմա,
Յետոյ դիտում դարպասն այն, որ—

Օ, յզա՛ցք գերիմաստ,

Գիւտ, գիւտարա՛ր հանճարեղ,—
Դե՛ռն է վանքի Թարգմանչաց՝ նրա պատնէնը թէպէտ,
Սակայն միա՛կ կատարեալ քո աւարտումն արդարեւ,
Հրաշագե՛ղ ձայնանիշ, սրտամալիկ վանկ ու շեշտ
Քո յաղթերգի լրումին, քո թափին՝ ա՛յլ անջրպետ,
Անհունօրէն անհրաժեշտ...

Քեզ, միայն քե՛զ ներյատուկ մի լուրջեան զմայլում:
Սակայն, ահա, զգո՛ւմ ես՝
Կոմիտասի լուսանուան երաժշտանոցն է, լսի՛ր,
Մի նորահունչ «Տօնական» երգեհոնում, ծաւալում
Եւ կարկառում մինչեւ մեզ՝
Մինչեւ քո մի՛շտ բազմամարդ ցուցասրահը լոյսի,
Որտեղ Սայաթ Նովայի բաց ձեռագրին մարգարտէ,
Ջութակահար մատների, ճիպտոնների բարունակ
Ստուերներ եմ պղպջում: Շարակնոցներ եմ շրշում:
Մի ձեռք, վերին անկիւնից բռնած էջեր ու սիւնակ,
Ի՛նչ վաղնջուց գործիքի գրակալին, ո՛վ գիտէ,
Խազգրների թերթերն է շրջում, շրջո՛ւմ շարունակ:

Իսկ դրան մօտ, դրա՛ն չափ հսկայափեղկ, խլրտուն
Մագաղաթէ քո հսկան,
Կարծես ամէն մի վայրկեան պատրաստ թեւեր ածելու
Ցուցասրահն ընդլայնող հնչիւնների ոլորտում՝
Իր շուրջ խորհո՛ւրդն իր քամոզ աչքերի տակ այցելու,
Ահա դա՛րձեալ գրուցուող, պատահարի աւանդած
Իր այն կեանքն է մտմտում,
Որ ես, ես նո՛ր երգեցի, իբրեւ անգի՛ր անտունի,
Ու ահա քե՛զ եմ քերում, Բարեյուսո՛յ Հրումանդան:
Ա՛ն, քաղցրութեա՛մբ ընդունիր...

ԱՐԲԱՀԱՄ ԱԼԻՔԵԱՆ

«Բարեյուսոյ Հրումանդան»,

էջ 92-101:



ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Լև Հայ էր ազգով, գաւակ բա-
բեպաշտ ծնողներու թորոսի եւ Գո-
հարազիզի, որոնք Շահ Աբբասի հա-
լածանքներուն ժամանակ երեսանցի-
ներուն հետ բռնեցան Սպահան, եւ
հոն մեծնալով ամուսնացան: Ա-
նոնցմէ ծնաւ Ոսկան, Հայոց 1063
(+551=1614) թուականի Յունուար
ամսուն: Երբ մեծցաւ, իր ծնողքը
գինք Ս. Գրոց ուսման տուին: Ան ու-
սանեցաւ իր կարողութեան չափով.
աշխարհականներու փահանանքէն
(ուսուցիչ), մինչեւ Մովսէս Կաթո-
ղիկոսի (այն ատեն վարդապետ)
Սպահան գալը. զայն շատ սիրով ըն-
դունեցին Սպահանի Հայ քրիստոնե-
աները: Մինչ այդ Մովսէսի աշա-
կերտներէն հեգահոգի եւ սրբատուն
մարդ մը՝ հաշատուր վարդապետը
իրենց առաջնորդ ընտրեցին. ան ըՍ-
տահան մնալով բազում բաներ կար-
գադրեց, օրէնքներ դրաւ, բարեկար-
գութիւններ բրաւ, դպրոցներ հիւ-
նեց եւայլն, որով շատեր կրցան ու-
սանիլ Ս. Գիրքը, որոնցմէ էր նաեւ
Ոսկան անուռով այս փոքրիկը: Ան
մանկութենէ շատ փափաքած էր ա-
շակերտիլ այդ մեծաստանին և վար-
ժարանին, բայց իր ծնողքը ընդդի-
մացած էին. սակայն ինք շատ տենե-
լալով այդ կարգին (փահանայու-
թեան) եւ ուսման (Ս. Գրոց), ծնող-
քէն գաղտնի գնաց հաշատուր վար-
դապետի մօտ ուսման եւ կրօնաւո-
րութեան համար: Երբ ծնողքը իմա-
րան, գացին գինք վերադարձնելու,
բայց շատ փորձեցին ու չյաջողեցան
գինք համոզել, որովհետեւ մի քանի
անգամ գացին ու պատրուակներով
եփրին գայն եւ չձգեցին որ վերստին
երթայ: Իսկ ինք այնքան փորձեց

փախչիլ, որ ծնողքը ճանճրանալով
թոյլ տուին իրեն հոն մնալ: Այդտեղ
ան կարն ժամանակի մը մէջ սորվե-
ցաւ Սաղմոսը եւ Հայաստանեայց
եկեղեցւոյ շարականները, ինչպէս
նաեւ ուրիշ Գիրքեր, Կաթողիկեայց
եւ Պողոսի թուղթերը եւ նսայիի
մարգարէութիւնը: Նոյն շրջանին
Շահը Մովսէս վարդապետը իր մօտ
Բաքիոն կանչեց մոմ ներմկեցնելու
համար, ուր իրեն տուաւ իր փոքրա-
ւորներէն չորս տղաք, որոնց մոմ
ներմկեցնել սորվեցնելով տարաւ
յանձնեց Շահին: Այդտեղ հրաման
ստացաւ էջմիածնի լուսարարու-
թեան, ուստի գրեց հաշատուր վար-
դապետին, որպէսզի իր մօտ էջմիա-
ծին երթայ, ինչ որ այս վերջինը
անյապաղ կատարեց: Երբ էջմիածին
հասաւ Մովսէս վարդապետը Կաթո-
ղիկոս ձեռնադրեցին, եւ ան իր ձեռ-
նադրութենէն յետոյ հաշատուր
վարդապետը Արեւմտեան տան մը-
ւիթակ նշանակեց, իսկ ինք վերըս-
տին եկաւ Սպահան, այցելելու մօր
թագաւոր Շահ Սեֆիին եւ զայն շը-
նորհաւորելու, որովհետեւ այդ օրե-
րուն Շահ Աբբաս մեռաւ եւ Շահ Սե-
ֆին յաջորդեց անոր: Կաթողիկոսը
իր խնդրանքը կատարել տուաւ թա-
գաւորին, որ էր՝ 100 թուման տուր-
քին ջնջումը, զոր Շահ Աբբասը հաս-
տատած էր Մելիքսէթ Կաթողիկոսի
յանձնարարութեամբ: Երբ Կաթո-
ղիկոսը աշնան էջմիածին պիտի վե-
րադառնար, փոքրիկ Ոսկանն ալ
հետը տարաւ: Երբ Ոսկան Կաթողի-
կոսին հետ էջմիածին հասաւ, հոն
հանդիպեցաւ Մելիքսէթ վարդա-
պետ վժանցիի, որ կորովի, բանի-
բուն անձ մըն էր եւ մասնաւորաբար
գիտութիւն լաւ գիտէր. բայց Ոսկան
երբեք չուսածեց հետեւիլ անոր գի-

տուֆեան, որովհետեւ տակաւին փոքր էր, մանաւանդ որ Հայոց մէջ ոչ ոք գիտէր այդ գիտութիւնը: Մասնաւորաբար երեւելիները Հայոց — որոնք կը կարծէին թէ իրենց ֆով էր ամեն գիտութիւն —, կը դատապարտէին այդ ուսումը: Ասոնք կ'աւտէին գիտութիւնը, եւ կը մեղադ-

անհնար է իրողութիւնները ճիշդ կերպով հասկնալ եւ Աստուածաշունչը բացատրել: Գարնան Մելիսէս վարդապետ Ատրպատականի կողմերը գնաց, ազատելու համար Ղազարի մէջ գտնուող իր գերի եղբորորդին, բայց չկրցաւ գտնել զայն տեղւոյն խառնակութեանց պատճա-



«Աստուածաշունչ», Ամսդիքստմ, 1666:

րէին այդ ազնուական անձը, որովհետեւ իրենք այդքան բան ըմբռնելու կարողութեւն չուէին, ուստի Ոսկան չհետեւեցաւ այդ լուսաւոր եւ աստուածապարգեւ գիտութեան: Մտնելով մեծագոյն պարսաւողներ: Առանց այդ գիտութեան

հաւ, որովհետեւ Օսմանցիներու գործարար հոսքով Փաշան հոն գալով խաղաղութիւնը վրդոված էր, ուստի երեսն վերադարձաւ ան:

Այս ժամանակ Ոսկանի ուսուցիչը հաշտուր Կեսարացին, Մարմատացոյց (Լեհաստան) երկրէն եկաւ

Սիմոն Զուգայեցիի հետ, որ իր հետ վանական էր և իր աշակերտը. ասոնք շատ ամօթով մնացած էին տեղւոյն քրիստոնեաներուն առջեւ, քերականութեան և իմաստասիրութեան արուեստին մէջ անմուտ ըլլալով: Ուստի էջմիածին հասնելով երբ տեսան Տէր Մելիքէքը, շատ սիրով ձեռնարկեցին գիտութիւն ուսանիլ, որքան որ ան կրցած էր սորվիլ իր ջանքերով: Նախ ուսումնասիրեցին Դաւիթ Ներգինացիի «Սահմանը» երեսանի անապատին մէջ, ուր Ոսկանն ալ սկսաւ ուսանիլ մինչեւ որոշ ժամանակ մը: Երբ արեւդաները և իր ընկերները, որոնք էջմիածին էին տեսնաւ ասիկա, բողոքեցին Մովսէս Կաթողիկոսին և ըսին. Կամ մեզի ալ արտօնէ երեսան երթալ եւ դաս առնել, կամ Մելիքէք վարդապետը հոս բեր որպէսզի մեզի ալ դաս տայ: Ասոր վրայ Կաթողիկոսը, ուրիշ ճար չունենալով, հրահայեց Մելիքէք վարդապետին էջմիածին գալ և դաս տալ այն արեւդաններուն որոնք կը փափաքէին: Երբ Մելիքէք էջմիածին գնաց, հաշատուր վարդապետ չուզեց անոր ընկերանալ, այլ փափաքեցաւ երեսանի անապատը մնալ: Հարկ էր որ այս երկուքէն (այսինքն Սիմոնը և Ոսկանը) մէկը մնար հաշատուր վարդապետին մօտ, որովհետեւ անոր աշակերտներն էին մանկութենէ ի վեր: Սիմոն որ երէցն էր, ըսաւ Ոսկանին. Մեր երկուքէն մէկը հոս վարդապետին մօտ պէտք է մնայ: Այս գիտութիւնն ալ շատ կարեւոր է մեզի համար, որովհետեւ Սպահան երթալէ ետք իրարու կը սորվեցնենք: Եթէ կը կամենաս ուսանիլ, դուն գնա, ես կը մնամ հոս սպասաւորելու: Իսկ եթէ չես փափաքիր, ես կ'երթամ և դուն հոս վարդապետին սպասաւորէ: Ոսկան անփորձ ըլլալով և տարիքով տակաւին փոքր, մանաւանդ Սիմոնին ալ աւագութիւն չնորհելով՝ մնաց երեսան,

վարդապետին մօտ. իսկ Սիմոն Մելիքէք վարդապետին հետ էջմիածին գնաց, ուր ուսանեցաւ Պերփիւրը և Ստորագութիւնը, իսկ Պէրիարմէնիան մինչեւ 14 գլուխ: Այս օրերուն Սպահանէն պատուիրակներ եկան, որպէսզի հաշատուր վարդապետը հոն տանին, որուն հետ գացին նաեւ Սիմոնը և Ոսկանը: Սպահանի մէջ Սիմոն իր սորվածները Ոսկանին սորվեցուց, իսկ Պէրիարմէնիան և Քերականութիւնը միասին սորվեցան, որովհետեւ ինք ալ շատ ուշիմ էր: Այն օրերուն Մովսէս վախճանեցաւ և Փիլիպպոսը Կաթողիկոս ձեռնադրեցին: Կաթողիկոս ըլլալէ ետք Փիլիպպոս նամակով մը հաշատուր վարդապետէն խնդրեց Ոսկանը, որ շուտով դրկեց: Ոսկան էջմիածնի մէջ հանդիպեցաւ Դաւատացի (Լատին) վարդապետի մը, Պողոս անունով, ազգով Խալապի, որ շատ լաւ գիտէր իմաստասիրական գիտութիւններ: Անոր հետ բազմիցս խօսելով, գայն գտաւ բանիքուն և շատ հմուտ, թէպէտ քիչ մը տկար հայերէն լեզուի մէջ: Ասոր համար ձգելով ամէն բան, բոլոր կամով հետեւեցաւ անոր, և քիչ մը լատիններէն և գիր սորվեցաւ: Քերականութիւնն ալ ամբողջապէս սորվեցաւ ու հայերէնի թարգմանեց, որմէ կազմեց ամփոփ քերականութիւն մը: Միւս գիտութիւններն ալ համաօտ կերպով սորվեցաւ, այսինքն գիտութիւն, փիլիսոփայութիւն, գերփիլիսոփայութիւն, նաեւ երկրաչափութիւն և աստղաբաշխութիւն, բայց ոչ լիապէս և իր փափաքածին համաձայն, այլ միմիայն իրեն պէտք եղածին չափ: Բայց շատ յոգնեցաւ, և հալածանք կրեց թէ Կաթողիկոսէն, թէ իր ընկերներէն և թէ մեր ազգէն, և նոյնիսկ իրմէ աւելի ուսմիկ ու խոնարհ անձերէ, որովհետեւ բոլոր իր դէմ ելան իրեն օտարի, և հարուածեցին գայն

խրոխտալով եւ մեծաբանելով, եւ վիճաբանելով ու հակաճառելով այնպիսի բաներու մասին՝ որոնց մէջ ոչ միայն կրթութիւնը եւ ներքին չէին, այլ որոնք ոչ ուսանած էին եւ ոչ իսկ լսած այդ հիւժեւերու մասին: Իսկ ան, թէեւ քանի որ չէին իմացած, անհամարժեքութիւնն ու քրտուքիւնը, սակայն սեփական փորձառութեամբ կը հասկնար նախնիներուն բողոքները, որոնք շատ մը ձեւերով կը գանգատէին գիրքերու մէջ, ինչպէս մեր վեհ թարգմանիչները եւ Մովսէս իր «Ողբ»ին մէջ: Իսկ ինք այս հալածանքներու եւ փորձանքներու հեղեղին ժամանակ ոչ ոք է եւ ոչ մէկ տեղէ օգնութիւն կամ միջառութիւն տեսնելով, այլ միշտ վիշտներու եւ պէսպէս նախատինքներու եւ արհամարհանքներու եմքարկութեամբ՝ սկսաւ իր տրված քերականութիւնը լատիներէնէ հայերէնի թարգմանել, յետոյ՝ աղօթքներ, օրհներգութիւններ, նաեւ «Տարբերք Տրամաբանութեան»ը: Երկար տարիներ կարող կուտար լատիներէնէ հայերէն վախճանեցաւ Փիլիպպոս, եւ իրեն յաջորդեց Յակոբ Զուգայեցին: Ան ալ սկսաւ արհամարհել իսկաներ որոշ ժամանակ մը, մինչ այս վերջինը կը համբերէր ի սէր Քրիստոսի, կրկնելով երբեմն Մարգարէի բառը՝ խօսքը՝ թէ Տիրոջ պիտի սպասեմ եւ պիտի համբերեմ:

Այս օրերուն Ոսկանի եղբայրը Աւետիս, բարեպաշտ եւ երկիւղած մարդ մը, Հոյանտայի մէջ հանդիպեցաւ Մատթէոս Դոյրիին, որ ձեռնարկած էր տպագրութեան, եւ տառերու խումբ մը շինած էր երեք տեսակ՝ մէջագիր, գլխագիր եւ ծագագիր: Ակամբ էր տպել «Յիսուս Որդի»ն, բայց չէր վերջացուցած գայն, այլ սրբած էր մինչեւ «հոսստովանիմ»ը. պարտքերու մէջ մնացած, հասած էր նեանքի աւարտին, որովհետեւ ինչ բանի որ ձեռնարկած էր պարտքով եղած էր: Պարտատե-

րերը մահուան ժամուն իր շուրջ հաւաքուելով պարտքերը պահանջած էին, իսկ ան չկարենալով վճարել՝ ձեռք երկարած էր Վարդապետին եղբոր, որուն անունը Աւետիս էր: Այս ալ իր բոլոր ինչքերը տուած էր պարտատէրերուն, եւ տպարանն ալ ենթարկած էր անոնց, մինչեւ պարտքերուն ու տոկոսներուն վճարումը: Այս բոլորէն ետք գրած էր իր եղբոր Ոսկան Վարդապետին, որպէսզի գար եւ տպագրական գործը յառաջացնէր: Իսկ ինք ձեռնարկած էր շինելու միջակ գիրը, որով տրված ժամագիրք, շարակնոց, Աստուածաշունչ եւ ուրիշ գիրքեր: Ոսկան Յակոբ Զուգայեցիի հրամանով եւ յամենարարութեամբ էջմիածնէն ելելով բազմաթիւ չարչարաններէ ետք հասաւ տպարան, ուր կարողութիւնն հրամանով Շարակնոցը կը տպուէր: Այդ գործը բերած էր մինչեւ «Համբարձաւ»ը, Ոսկանի աշակերտ Կարապետ Վարդապետի ձեռնով: Երբ Ոսկան ժամանեց, ձեռնարկեց նուրբի շինելու՝ Աստուածաշունչի խորագիրներուն համար: Երբ աւարտեցաւ Շարակնոցը, ձեռնարկեց Աստուածաշունչին: Բայց շատ բաներ պակաս ձգուածներէն աւելցուց, կարգաւորելով գայն ըստ լատինական Աստուածաշունչին. գրուածներու եւ տուններու բաժնեց, ինչպէս կ'երեւի անոնց կողմէ տրված Աստուածաշունչին, նաեւ բովանդակ Աստուածաշունչի տարբերակացուց, առնելով լատինականէն, ինչպէս որ մեր մօտ միայն աւետարաններու մէջ կ'երեւի: Թարգմանեց Յեսուի Որդիին Սիրաքի Գիրքը ամբողջութեամբ. որովհետեւ թէպէտ մենք ունէինք, սակայն լման չէր, այլ՝ պակասաւոր եւ համառոտ: Թարգմանեց նաեւ Եզրասի Գ. Գիրքը, որ մեր մօտ պակասաւոր էր, իսկ Աստուածաշունչին մէջ չկար: Լատինաց Աստուածաշունչին ցանկն ալ թարգմանեց, որպէսզի ըն-

թերցողը դիւրաւ գտնէ իր փնտռածը, որովհետեւ բոլորը երկուփական համարով շարայարուած են, այսինքն գլուխներու եւ ենթագլուխներու, որպէսզի եթէ մէկը բան մը փնտռէ, կառնաւ թառին առաջին գրով գտնել: Յանկը այլ բնական կարգով դրուած է, եւ թառին հետ կը գտնէ թէ ո՞ր գրքերուն մէջ կը գրուիր այդ խօսքը կամ բառը: Գիրքէն յետոյ կը գտնէ գլուխը, այսինքն թէ քանի՞երորդ գլխուն մէջ է, յետոյ կը գտնէ ենթագլուխներուն թիւը, եւ անոնցմով կը գտնէ իր փնտռածը առանց տարանշուի: Եթէ նոյն խօսքը նոյն այդ գրքին մէջ մէկ անգամ կայ, մէկ անգամ դրուած է ցանկին մէջ, եթէ երկու՝ երկու, եւ այսպէս շարունակաբար, ինչպէս նաեւ ուրիշ Աստուածային գիրքեր ալ, որոնք դրուած են նոյն տեղը: Առնցմէ զատ ձեռնարկած է բառառանի թարգմանութեան, զոր իրենք (Լատիններ) կալէպինում կը կոչեն, զոր մինչեւ դէ (Դա՞) տառը հասցուցած է: Եթէ Տէրը տալ որ կառնեայ ամբողջացրեն, շատ մեծ շտեմարան եւ զանաւարան է ամէն ժողովութեան, եւ միջոց մը՝ դէպի ճշմարիտ հանձնարը եւ գիտութիւնը: Ան դուռն է եւ բանալին բոլոր նուրբ (Աստուածաշնչային) եւ Արտաքին գիրքերուն, որովհետեւ իրաքանչիւր բառ սահմանումով կը բացատրէ:

Նաեւ մաշու ժամուն կարդացուող ընթերցումներու տօնացոյցն ալ (Յանկ) մտցուած Աստուածաշունչներէն ունանց մէջ զոր Ոսկան ընդօրին

նակած էր, որով դժուար կ'ըլլար գտնել: Տե՛ղ տե՛ղ համարներուն թիւերը սխալ դրուած էին, եւ Տօնացոյցին մէջ տե՛ղ տե՛ղ գրչագրական սխալներ կային, մէկ թիւով շարած էին, հետեւաբար դժուար կամ անկարելի կ'ըլլար գտնել: Իսկ Ոսկանի պատրաստածը երկու թիւով շարուած էր, որուն միջոցաւ փընտառը շուտով կը գտնէ: Մանաւանդ նախկինին մէջ գիրքերուն անունները եւ մասնաւորաբար թիւերը շարժուած էին: Ան շատ դժուարութեամբ գտնելով տեղերը եւ թիւերը կարգաւորեց. որպէսզի փնտռողին համար դիւրին ըլլայ: Տպեց նաեւ շատ մը հայերէն գրքեր, քրիստոնէական վարդապետութեան հետ կապ ունեցող, ընտիր աղօթքներ գորս ինք թարգմանած էր յատկանշէն, նաեւ հոգեբանութեան, Պատաստամարը եւ Տոմարը, Մովսէս հոգեբանագիի «Աշխարհացոյց»ը, «Աղւէսագիրք»ը: Ի փառս Սուրբ Երարդութեան տաեց նաեւ Նոր Պատմագիրք մը որոնք Առաքել վարդապետի կողմէ, զոր ոչ միայն տպեց, այլ նաեւ անհմուտ գրչագիրներու եւ անոպայ ու բանաստեղծ մարդոց կատարած աղաւաղումներն ու քերականական սխալներն ալ սրբաբանեց: Բայց նեղութիւններ կոնց եւ կը կրէ տակաւին նենգամիտներէ, եւ հպարտ իմաստակներէ, եկեղեցականներէ ու աշխարհականներէ, մերձաւորներէ եւ անժամօքներէ՝ իսկ ան չարչարանքները կրելով կ'ըսէ. Եթէ մարդոց հաճոյ ըլլամ, Քրիստոսի ծառան չեմ:

Գրք. Թրգմ. Արշէն Արք. Այվազեան
Առաքել Դարիժեցի, «Պատմութիւն».

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ ԵՒ ՆՐԱ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ

Տպագրական գիւտը, կատարուած դերմանացի Գուտմմերկի ձեռքով, սկսեալ 15-րդ դարի կէսերից, մի նոր յեղաշրջում ստեղծեց զիր ու զրականութեան ծարաւ սպգերի կեանքից ներս, որոնց թուում եւ Հայ ժողովրդի կեանքի մէջ:

Թէեւ համեմատած եւրոպական մի քանի ազգերի հետ, տպագրական աշխատանքները մեղանում աւելի ուշ զարգացան, հազիւ 60 տարի յետոյ, բայց այսուհանդերձ մենք առաջին այն ազգերից էինք եւ Ասիոյ եւրոպականացած այն ժողովուրդը՝ որ կարողացանք ըմբռնել տպագրական գիւտի կարեւորութիւնը եւ սկզբնական շրջաններում միմիայն անհատական ճիգերով փարեցինք զրբեր տպագրելու մեծ ու դժուարին աշխատանքներին:

Հայերէն լեզուով տպագրուած առաջին դիրքը՝ «Պարգառումար» անունով, լոյս է տեսել 1512 թուին, մի երախտաւոր հայի՝ Յակոբի կողմից Վենետիկում, որը իրապէս մի մեծ քայլ է որպէս առաջին տպագրութիւն: Երկրորդ արժէքաւոր քայլը այդ ուղղութեամբ կատարել է Արգար Դպիր Թոքատեցին, սկսեալ 1565 թուից, Վենետիկում ու Կոստանդնուպոլսում: ԺՁ. դարի վերջին տպագրիչներն եղել են Յովհաննէս Տերզեցին ու Սուլթանշահը՝ Հոռոմում, ապա միայն առաջինը՝ Վենետիկում: Այնուհետեւ աշխատանքներ տարուել են նաեւ Լվովում, Միխնում, Փարիզում, Նոր-Ջուղայում, Լիվոռնոյում, Ամստերդամում եւ այլ վայրերում:

Այն օրերի տպագրութիւնները այժմեան ակնոցով թէեւ երբեմն թոււմ են խեղճուկրակ, զուրկ արուեստից ու ճաշակից, բայց համեմատած անցեալ դարերի զարգացման եւ միջոցների ու սլայմանների հետ, երբ դեռ տպագրութիւնը հաղիւ կէս դարու անցեալ ունէր, պէտք է ասել որ կատարուած աշխատանքները եղել են գերազույն ճիգերի

արդիւնք եւ արժանի՝ դնահատութեան:

Տասնիցե-տասնեօթերորդ դարերի Հայկական տպագրութիւնների մէջ կայ սակայն մի աւելի քան մեծ ու կոթողական դործ, որ պատիւ է բերում ոչ միայն իրեն՝ տպագրիչին, այլեւ իր ծնող Հայ ժողովրդին: Դա առաջին Հայերէն Աստուածաշունչն է, որ տպագրուել է Ամստերդամում 1666 թուին, մի Հայ անխոնջ հոգեւորականի՝ Ոսկան Վարդապետի ձեռքով:

Բայց նախ տեսնենք թէ ո՞վ էր Ոսկանը: Հայ հոգեւորական դասի մէջ, որպէս հարազատ գաւակները մեր մեծ Լուսաւորիչներ Ս. Սահակի ու Մեսրոպ Մաշտոցի, ունենք բազմաթիւ անձեր, որոնք իրենց կատարած աշխատանքներով պատիւ են բերում Հայ ժողովրդին: Ահա անձնուէր այդ դասին է պատկանում եւ Ոսկան Վարդապետը:

Միւռել է Նոր-Ջուղայում 1614 թուին. ուրեմն բնիկ Ջուղայեցի է, թէեւ մինչեւ վերջ էլ ինքնիրեն անուանում էր Երեւանցի, ծնողները՝ այնտեղից գաղթած լինելուն պատճառով:

Ոսկանի հայրն ու մայրը՝ Թորոսն ու Գուհարադիրը Երեւանցի էին, որոնք Ծահ-Որբասեան մեծ գաղթի օրերին, դեռ եւս պատանի հասակում, Երեւանից գաղթել էին Սյազան (Նոր-Ջուղա) եւ այնտեղ ընտանիք կազմելով ունեցել դաւակներ, որոնցից իրենց տպագրական աշխատանքներով յայտնի են Աւետիսը եւ Ոսկանը(1), ազգանունով կոչուած Ղլիճեք (Ղլիճեան):

(1) Ոսկան Վարդապետի ծննդեան եւ տպագրութեան գործի մասին բացի իր տպագրած Աստուածաշունչի յիշատակարանից եւ Առաջի վրդ. Դաւրիթեցու «Հայոց Պատմութիւն» գրքից (1669 թ. Ամստերդամ, էջ 629-638), խօսում են ցաւ հետեւեալները.

Ա. Միխայել Զամչեան «Պատմութիւն Հայոց», Կենետիկ, 1784 թ. Գ. հատոր, էջ 620-664:

Ոսկանը իր սկզբնական կրթութիւնն ըստացել է Նոր-Ջուլայում, ապա աշակերտել Իրանի Հայկական տպագրութեան հիմնադիր եւ Հայ Գուտեմբերգ անուն արժանի թաղատուր Վրդ. Կեսարացուն, որը 1620 թուին, որպէս կաթողիկոսական նուիրակ Մովսէս Վարդապետի (յետոյ կաթողիկոս) հետ Նոր-Ջուլայ է գալիս եւ տեղի ժողովրդի խնդրանքով մնում այնտեղ որպէս առաջնորդ:

Ոսկանը ի տես Ս. Ամենափրկչեան Վանքում խաչատուր Կեսարացու կողմից րացւած դպրոցի ու դպրանոցի աշակերտների, ինքն եւս իր ուսման տենչը գոհացնելու համար, հակառակ ծնողների կամքի, սկսում է յաճախել Վանքի կրօնական դպրոցը:

խաչատուր Կեսարացին 1628 թուին կանչւում է էջմիածին, իսկ երբ Մովսէս Վարդապետ Տաթևացին, 1629 թուի Յունուար 13-ին օծւում է Կաթողիկոս, Կեսարացուն գործուղւում է դէպի Արեւմտեան Եւրոպա-Յունաստան, որպէս կաթողիկոսական նուիրակ(2), իսկ ինքը, կարճ ժամանակ յետոյ, երբ մեռնում է Իրանի մեծ եւ հզոր արքան՝ Շահ Աբբասը, գալիս է Նոր-Ջուլայ, նրա յաջորդ Շահ Մէֆու զահակալութիւնը

շնորհաւորելու եւ էջմիածնի վրայ տեւրցուած շուրջ հազար թումանի հարկը նուազեցնելու համար:

Մովսէս Կաթողիկոսը Սպահանում մնում է շուրջ ութն ամիս, աշնանը վերադառնում է էջմիածին, իր հետ տանելով նաեւ Ոսկանին, որ արդէն վարդապետական կոչում էր ստացել:

Ոսկան Վարդապետը էջմիածնում շարունակում է իր ուսումը Մելիքեթ Վրդ. Վեհեցիի(3) մօտ, ապա, երբ խաչատուր Կեսարացին իր նուիրակութեան շրջագայութիւնից վերադառնում է էջմիածին, Ջուլայից խնդրակներ են գալիս նրան Սպահան տանելու համար: Կեսարացու հետ Նոր-Ջուլայ են գնում Ոսկան եւ Միմէոն Վարդապետները:

Ոսկանը Ջուլայում մնում է շուրջ երկու տարի: Երբ Մովսէս Կաթողիկոսից յետոյ՝ 1633 թուին յաջորդում է Փիլիպոս Ա. Աղբակեցին, Ոսկանը կրկին կանչւում է էջմիածին: Այնտեղ նա հանդիպում է Պօղոս Փիրումալի(4) անունով մի լատին կրօնաւորի եւ նրանից ուսանում լատինական լեզուն, միաժամանակ ինքն եւս նրան սովորեցնելով հայերէն:

Ոսկանը օտար լեզուն սովորելուց յետոյ ձեռնարկում է մի շարք թարգմանական աշխատանքներ, որոնց մասին րացասական արտայայտութիւններ կան մեր պատմական եւ ուսումնասիրական մի քանի գրքերում(5):

Ոսկանը հետագայում Փիլիպոս Կաթողիկոսի կողմից նշանակւում է Ուշիի Ս. Սարգիս Զօրավարի վանքի վանահայր եւ 1650-ական թուերին(6), այնտեղ ձեռնարկում է շինարարական մի շարք աշխատանքներ. նախ հարթեցնում է տաճարի շրջա-

Բ. Խաչատուր Աբեղայ Ջուլայցիի զՊատմութիւն Պարսից, Վաղարշապատ, 1905 թ. էջ 121:

Գ. Մազաբիւ Աբբ. Օրմանեան շլգգապատում, Կ. Պալս, 1914 թ. Բ. հատոր, էջ 2537-2547 (1745-1749, ճառ 1713):

Դ. Գ. Լեւոնեան շւայ Գիբիք եւ Տղաքաւթեան Արուեստը, Երեւան, 1958 թ. էջ 100-110:

Ե. Յ. Ղաւկասեան շլսկան Երեւանցի, Վեպ, Երեւան, 1962 թ.:

Զ. Փրօֆ. Ա. Աաբելեան շւայ ժող. Մտաւոր Մշակոյթի Զարգացման Պատմութիւն, Բ. հատոր, Երեւան, 1964 թ. էջ 296-98:

(2) Խաչատուր Կեսարացու Արեւմտեան Եւրպայի (Յունաստանի), Ճաւրիկ լիմնիւ առթիւ Նոր-Ջուլայի պատմագիր Յ. Տէր Յովնանեանը, իր Պատմութիւն Նոր-Ջուլայի գրում (1881 թ. Բ. հատոր, էջ 24-ի յաւելում 2), կասկած է յայտնում, միեւնոյն թոյց վկայում է իմքը Ոսկանը, Ա. Դաւրիժեցու շւայոց Պատմութիւն գրում (էջ 630), լիճպէս Կ. Հայր Միք. Ջաւչեանը (շՊատմ. Հայոց, Գ. հատոր, էջ 633):

(3) Դաւրիժեցի, էջ 631. Ջաւչեան, էջ 610:

(4) Դաւրիժեցի, էջ 633. Ջաւչեան. էջ 620:

(5) Ոսկանի գրական աշխատանքների մասին րացասական են արտայայտւում Ջաւչեանը եւ Օրմանեանը:

(6) Ուշիի վանքի շինարարական քուակմնի մասին Դաւրիժեցին արեւ յիշատակութիւն չի անում, իսկ Ջաւչեանը այն նշանակում է 1654 թիւը (Գ. հատոր, էջ 648):

բաժարի» անունով, Այս դէպքից կարճ ժամանակ յետոյ մեռնում է Մատթէոսը 1661 թուի Յունուար 22-ին:

Եսրեցու մահից յետոյ, Աւետիսը վճարում է նրա պարտքերի մի մասը, միւս մասի համար էլ մուրհակ տալով տպարանին առնում է իր իրաւասութեան տակ եւ լրացրնում Եսրեցու ակտն եւ թերի թողած «Յիսուս Որդի» գիրքը:

Աւետիսը նկատելով որ ինքը բաւականաչափ զբաղւտ չէ տպագրական գործը վաճելու համար, մի նամակով դիմում է եղբորը Ոսկանին՝ Ամասերդով գնալու: Ոսկանը եղբոր նամակն ստանալով դիմում է Յակոբ Կաթողիկոսի, որ անմիջապէս կարողացրում է Կարապետ Վրդ. Աղբիւնացուն շտապ Ամասերդով մեկնել, իսկ յետոյ էլ 1662 թուին Ոսկանին է ուղարկում, եպիսկոպոսական ատրիան տալուց յետոյ:

Մինչեւ Կարապետ Վարդապետի տեղ հասնելը, Աւետիսը 1662 թուին ձեռնարկում է տպագրելու մի-«Ժամագիրք», որը լոյս է տեսնում 1663 թուին: Կարապետի տեղ հասնելուց յետոյ, 1664 թուին միաժամկէտ ուսերով տպագրութեան են յանձնում մի «Սաղմոս»:

Նախքան Ոսկանի Ամասերդով գնալու, Աւետիսը իր ապրանքների հետ վերացրնում է մինչ այդ տպագրւած գրքերից 1200 օրինակ «Յիսուս Որդի», 2700 օրինակ «Սաղմոս» եւ 3000 օրինակ «Ժամագիրք» եւ մեկնում Հայաստան(7):

Երկու եղբայրներ՝ Աւետիսն ու Ոսկանը Լիւովոն քաղաքում հանդիպում են միմեանց. այդտեղ Աւետիսը Ոսկանին է փոխանցում տպարանի իր բոլոր իրաւունքները, իսկ Ոսկանը մինչեւ Ամասերդով հասնելը մի նամակ է ուղղում Աղբիւնացուն՝ որ տպարանի աշխատանքները չզադրեցնի մինչեւ իր հասնելը: Այստեղում դիմում է մի քանի Հայ վաճառականների, Աստուածա-

չունչի տպագրութեան համար օժանդակութիւն ստանալու համար, բայց մերժում ըստանալով մեկնում է Հոռոմ, տպագրական գործին ծանօթանալու եւ օգնութիւն ձեռք բերելու նպատակով:

Ոսկանը Հոռոմում եւս յաջողութիւն չդտնելով, կրկին դառնում է Լիւովոն, ուր գտնում է երեք ջուղայեցի վաճառականներ՝ Ստեփաննոս Խոնենց, Թէոդորոս Քրքլենց եւ Պետրոս Տէր Աւագեան, որոնցից ստանում է անհրաժեշտ օժանդակութիւնը: Աստուածաշունչի տպագրութեան համար, պայմանով որ գրքերի վաճառքից յետոյ իրենց դրամը նոյնութեամբ իրենց հոտ վճարուի, իսկ գոյացած շահը բաժնացուի Ս. էջմիածնի, Ս. Երուսաղէմի եւ Ուշիի Ս. Սարգիս Զորավարի վանքերին(8):

Ջուղայեցի վաճառականների բերած օգնութիւնը յուսադրում է Ոսկանին, եւ այդ դուժարք միացնելով իր միւս մահացեալ եղբոր՝ Յովհաննէսից իր մօտ ունեցած գումարի հետ, այդտեղից մեկնում է Աւրատերդով եւ նոր հոտնով ու սիրով անցնում տպագրական աշխատանքին:

Ոսկանի տեղ հասնելուց առաջ, Կարապետը ձեռնարկած է լինում տպագրելու մի «Շարական», զոր աւարտում են միառին, իսկ Աստուածաշունչի համար պատուիրում նոր տեսակի տառեր ու զարդադրեր: Մինչեւ տառերի պատրաստուելը, 1666 թուին տպագրում են մի «Քրքիւնարան եւ Քրքատնէական» եւ մի «Քերականութիւն»(9):

Նախնական մի շարք աշխատանքներից յետոյ նոյն 1666 թուին Ոսկանը ձեռնար-

(8) Մեր օգոստոսն աղբիւրների մէջ, որոնց աւանդ յիշեցինք սկզբում, կամ որոշ պատմական տարբերութիւններ: Մեզ միտքի ենք տան ակնի հիմ հրատարակութիւնները:

(9) Ա. Ասաբեկեանը իր «Հայ ժող. Զարգ. Պատմ.» մէջ (Բ. հատոր, էջ 287) գրում է «Այբբեմարմ եւ Քերականութիւն», իսկ Գ. Լեւոնեանը իր «Հայ Գիրքի եւ Տպ. Արուեստը» գրքում (էջ 102) «Այբբեմարմ եւ Քրիստոնէական»: Այս մտքիմ գրքում է նաեւ Գուրիթեան «Հայոց Պատմ.» մէջ: Մենք սեռի տակ ունեցնումք «Այբբեմարմ» եւ Քրիստոնէականք, ինչպէս եւ «Հայ հմտակ» գրքի մասնագիտական ցուցակք, գրում ենք երկուսն էս:

(7) Աւետիսի Հայաստան տարած գրքերի մասին յիշատակութիւն ունեն. Գր. Լեւոնեանը՝ «Հայ. Գիրք», էջ 100 եւ Ա. Ասաբեկեանը՝ «Հայ ժող.», էջ 286, Ա. հատոր: Ժամագրքի քանակը առաջինը գրքում է 200 օրինակ, իսկ երկրորդը՝ 3000 օրինակ: մեզ հետեւեցինք վերջինին:

կում է տպագրելու Ժողովրդի փափաքների գերբը՝ Աստուածաշունչը, որն աւարտուած է 1668 թուին, տեղանքն ու երանդուն աշխատանքներից յետոյ:

Ոսկանի տպագրած առաջին հայերէն Աստուածաշունչը մի կոթողական դործ է, որ պատմի է բերում ոչ միայն իր տպագրչին, այլ նաեւ Հայ Ժողովրդին: Ունի 26 x 21 x 10 սմ. ծաւալ, 1468 էջ, շաբաւած է երկսիւնակ- զրքերի սկիզբներում եւ էջերի ճակատներին երկուական եւ որոշ տեղերում սիւնակներին մէջ մէկական պատշաճ նկարներ կան, որոնցից Հին Կտակարանում կայ 51, իսկ Նոր Կտակարանում՝ 107 հոտ, միասին՝ 158 նկար: Լուսանքներում աւրւած են այլ գրքերի համարաբառներ:

Գիրքն էջակալուած է Հիմքի մօտ հայկական, իսկ վերելի մասերում արաբական յիւանանքներով, զրքէ էջակալութիւնը բաժանուած է երեք մասի, առնուաբարժրից յետոյ, որի ք էջում որում են «Համարողական» արհեստ ընդ Հայոց համեմատութիւն հայկական իւ, արաբական թուանշանների աղիւսակները, իսկ քաջորդ՝ Համարակալւած թերթում երկու էջի վրայ, Յակոբ Կաթողիկոսի ուղղուած տպագրողի խօսքը որպէս նախարան, միասին՝ 4 էջ(10): Գիրքը Մինոցը-ը սկսում է էջ 1-ից եւ շարունակուած մինչեւ Գիրքը երկրորդ Մակարայեցոց-ի վերջը, էջ 628 (Հայկական սիւն) և ուր ընդհատուած է թուերի շարունակութիւնը եւ Գիրքը Յօբայ-ից կրկին էջ 1-ա շարունակուած մինչեւ գրքի վերջը՝ 834-պլդ:

Յովհաննու Կոյունութիւնը վերջանում է 718-գծը էջով, որից յետոյ մինչեւ գրքի վերջը կան հետեւեալ վերնագիրները.

Աղօթք Մանասէի Արքայի Յու-
յայի 52 719

Գիրքը Նորասայ չորրորդ էջ 719-744

Ջերոնիմոսի առաջարանութիւն

առաջարանուալ եւ Աւետարանների
նախադրութիւններ էջ 745-759

Յանգ վկայութեան ի Գրիստոս
եւ յառաքելոց ներ Նորում Կտակա-
րանում համառօտեցելոց ի հնոյն էջ 760-765

Երբայեցեոց, Գաղղէացեոց եւ Յու-
նաց անուանց Թարգմանութիւն էջ 765-776

Յանգ մատենական էջ 774-829

Ոտանաւոր բարեպաշտի Թագաւո-
րին Հայոց Հէթմոյ էջ 829-831

Առ ընթերցողս էջ 831-833

Յիշատակարան էջ 833-834

Ոսկանի տպագրած Աստուածաշունչից Ս. Ամենափրկչին Վանքի զրադարանում շտնուած են երկու օրինակ, իսկ մի քանի այլ օրինակներ՝ զանազան անհատների մօտ, Անհատների մօտ զտնուած մի օրինակը (Սահգրբարան գիւղում, Փերիա) ունի դու-
նաւոր նկարներ, որոնք յետոյ ներկուել են մի վարդու նկարչի զորմից:

Ոսկանի տպագրական ճիւղերի եւ Աստ-
ւածաշունչի տպագրութեան մասին մինչ
այժմ գոյութիւն ունեցած միակ վէպը լոյս
է տեսել 1962 թուին Երեւանում, «Ռական
Երեւանցի» խորագրով: Վէպի Հեղինակը
բանաստեղծ-փիլադիր Յովհաննէս Ղու-
կասեանն է, որ ծնուել է Ասորդատականում
եւ 1946 թուի ներդադրին մեկնել Հայաս-
տան:

«Ոսկան Երեւանցի» վէպն ունի միջին
ծաւալ եւ 666 էջ: Գրքում շատ վարպետօրէն
նկարագրուած են այն դժուարութիւններն
ու հալածանքները, որ կրեց Ոսկան Վարդա-
պետը իր տպագրական դործի մէջ: Այնտեղ
շատ գեղեցիկ ձեւով պատկերացուած է Ոս-
կանի կամքն ու չլուսահատուող ոգին:

Ոսկանը Աստուածաշունչի տպագրու-
թիւնից բացի, որի 300-ամեակը լրանում է
այս տարի, իր ձեռքով տպագրութեան
յանձնել Ամստերդամում շուրջ 15, իսկ
Մարտիոյում եւ Լիվոնոյում՝ 10 գիրք: Իր
նախորդների ու յաջորդների հետ միասին՝
Ամստերդամում, Լիվոնոյում եւ Մարտիոյ

(10) Անուամբերքի եւ Յակոբ Կաթողիկոսի
ուղղուած խօսքի թերթիկի մէջ կայ մի այլ թերթ,
որ Հէիմ եւ Նոր Կտակարանների վկայութեանց հա-
մարաբառն ունի. բայց էջերը կարուած լինելով՝
տեղը հնարաւոր չեղաւ ճշգիլ:

լում հրատարակել են շուրջ 60 ամսուն
դիրք(11)։

Այս դրեքերի մէջ որպէս ազգային պատ
մութեան դիրք, խոշոր արժէք է ներկա-
յացնում Առաքել Վրդ. Դաւրիժեցու գշտ-
յոց Պատմութիւնը, որ տպագրուել է
պատմագրի կենդանութեան ժամանակ (1669
թուին(12), բայց այսուհանդերձ Աստուա-
ծաշունչն իր ստուար ծաւալով ու տեխնի-
կայով մնում է որպէս մի փառաւոր ու
պատուաբեր գործ, անգամ յայս օտար-
ներին(13)։

Ոսկանը իր տպագրած Աստուածաշուն-
չից մէկ օրինակ նուէր է ուղարկում Պրան-
սայի Լուի ԺԻ. Թադաւորին։ Լսելով որ
թագաւորը հաւանել է իր գործը, անձամբ
դիմում է այնտեղ եւ Պրանսայում տպարան
հիմնելու արտօնութիւն ստանում։ Բայց նե-
ղացած իր չընդապառի ու որոշ գործակից-
ներին ազդանքներէից, տպարանը Պրանսա
փոխադրելու փոխարէն, դաւանական որոշ
պատճառներ նկատի ունենալով, անցնում է
Լիվոնիո, իսկ այնտեղից էլ 1672 թուին փո-
խադրում Մարսէլէ եւ կրկին տպագրու-
թեան յանձնում մի ջանի գրքեր։ Նիւթա-
կան ծանր վիճակը եւ նոր տպարանի ընկե-

րակիցների ունեցած վատ վերաբերմունքն
ու դաւանանական ստոր արարքները, ինչ-
պէս եւ երկրի իշխանութեան ու հոգեւոր
դասի անզիջող ու նենգամիտ սադրանքները
այնքան խոր են ազդում այդ երկաթեայ
կամքի տէր հոգեւորականի վրայ, որ 1674
թուին ընկնում է մահին եւ վախճանում
կարճ ժամանակից յետոյ, պանծալի անուն
թողնելով իր համար։

Ոսկանի մահով թէեւ նրա հարազատ ու
անդաւանան գործակիցները մնում են զուրկ
իրենց հովանաւորողից, բայց այսուհան-
դերձ դեռ երկար տարիներ գերադոյն ճի-
գերով շարունակում են տպագրական աշ-
խատանքը, միշտ երախտադիտօրէն իրենց
գրքերի վրայ յիշելով մեծ ուսուցչի սիրելի
անունը։

Ոսկանի մահուան առթիւ տեղին է որ
մենք եւս այստեղ կրկնենք Լէոնի խօսքը.

«Եթէ անպատճառ հարկաւոր է որ իւրա-
քանչիւր նոր գործ ունենայ իր զոհերը,
մենք Ոսկան Վարդապետին կարող ենք հա-
մարել ամենախոշոր զոհը որ ստանում էր
տպագրական գործը Հայերից»։

Թող յաւէտ անմեռ մնայ մեծ մարդու
մեծ գործը, աւելացնենք մենք։

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Նոր-Ջուզա,
30 Դեկտ. 1965

(11) Ոսկանի եւ իր գործակիցների տպագրած
գրքերի մօտաւոր ցանկը կազմել եմք ըստ հայ եմա-
տիկ գրքի մատենագիտական ցուցակի- (1512-1800
թ.)։

(12) Դաւրիժեցի մեռել է 1670 թուին եւ քաղ-
ւել Ս. Էջմիածնի միաբանական գերեզմանատանը։
Տապանաքարը հետեւեալ արձանագրութիւնն ունի-
«Պատմագիրն այս է տապան Առաքել Վարդապե-
տին Ռձժժ ԲՎԻՃ։ Յայտնի չէ Եւ թե իր գրիքը տե-
սել է տպագրուած ԲՒՆՑ։

(13) Երբ 1663 թուի Հոկտեմբերին Հովանդայի

քազուի ժուլիսման այցելեց Ամեմպիւրիսիւմ վամ-
բը ու քանգաւորը, յատուկ այդ օրուայ համար
ցուցադրութեամ էր դրուել Ամեմպիւրիսիւմ տպագ-
րուած Աստուածաշունչը։ Երբ այդ մասին իրեն բա-
ցտորութիւն տրուեց որ 300 տարի առաջ Ամստեր-
դամում տպագրուել է հայերէ՞ առաջին Աստուածա-
շունչը, ուրախացաւ եւ ծղիտով ստաց. «Ենտ ու-
րախ եմ»։

ՏԱՂ ՈՍԿԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԱՍԱՑԵԱԼ

Ողկոյգ պտղաւէտ յոստոյն մախնոյ սերեալ.
Ծառ նորաբողոք ծաղկափռքիք՝ քերկրեալ:

Սաղարք գեղազարք գեղապահոյն ընծիւզ.
Տունկ տերեւալիք երանգ երանգ գունով:

Կինամուն մարդոս՝ եւ պալասան հոտով.
Քըբբում եւ ստաշխէ մարդկան ցեղի բուրեալ:

Աշտանակ յուսոյ երփնադիտակ փայլեալ.
Արփի եթերեան բացայայտեալ հրաշխւ:

Նկար բազմալի քոյ միածնի հօտի.
Եւ պարզ հայելի կըրօզ կերպին իսկի:

Ի մարմնոյ սեռէ ծաղիկ վարդի բուսեալ.
Հընուալեաւ հասով գգիմս մերայնոց լցեալ:

Երկընծիւզ շուշան վերաստեղնեալ զարդու.
Շնորհիւ երկնայնով գրոյսն բարձեր մահու:

Իամբ հանուրբ գունոց՝ եւ տնջալեաց մարդոց.
Առ քեզ ներեալ գեր յօրինուած մշտուկ:

Երփներփն գունառկեալ շաղաշարեալ գիտով.
Խուռն երամագարդ՝ եւ պարամած հիւսով:

Իւրաքանչիւր մասն շիկագեղեալ ոսկւով.
Փայլփայլեն համայն ոստ դրախտի ծաղկով:

Աղբիւր բարեհամ՝ եւ քաղցրահոտ առու.
Հանդարտախաղաց եւ ծաղրանեմ վըտակ:

Ներամըմանեալ ասացելոյն վեհի.
Կենդանոյ ջրոյն ըստ Սաղօմօնեան երգի:

Յօղալից պարտէզ երկնաւորին իջմամբ.
Գեղմն Գեղէօնին զարմանահրաշ տեսլեամբ:

Նիւթեղէն տաճար աննիւթական գոյին.
Տիրածին սուրբ Կոյս՝ եւ մարմնաբան Բանին:

Ողորմած կամօբ՝ եւ քաղցրալիք սըրտի.
Այժմ եւ յարակայ հովանի լեր ըզձի:

Յորսողէն պահել ըզՄիածնի քոյ հօտս.
Մանաւանդ գերգօզս՝ եւ գովեստիս զըծօզս:

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ

«Զեղքածուրիւն Յերկինս»
Ամսդերտամ, 1705, էջ 344-346

ԳԻՐՔ ԱՂՈԹԻՑ. ՄՏԱԹՈՒԹԻՒՆՔ ՄԱՂԹՈՂԱԿԱՆՔ

(Հատուած)

Աղօթք՝ առ Երանուհի Կոյսն Մարիամ

Այդպէս զքեզ տիրուհի՝ սրբուհի Մարիամ մայր Աստուծոյ, գթութեամբ գերալրացեալ։ Վեհագունի թագաւորին դուստրը։ Մայր փառաւորագոյն. մայր որբոց. մխիթարութիւն վրտարանդելոց. ճանապարհ մոլորելոց. ողջութիւն ամենեցուն ի յուսացելոց։ Կոյս նախքան զծնունդն. կոյս ներ ծննդեան. եւ կոյս յետ ծննդեան։ Աղբիւր ողորմութեան. աղբիւր առողջութեան եւ շնորհի. աղբիւր մխիթարութեան եւ քաղցրութեան. աղբիւր գթութեան եւ խնդութեան. աղբիւր կենաց եւ թողութեան։ Ի ձեռն այնորիկ որբոյ եւ անճառելոյ խոնարհութեան որով զնծացաւ հոգի քո. նայնմ ժամու յորում քեզ ի ձեռն Գաբրիէլի հրեշտակապետի աւետարանեալ եւ յղացեալ եղեւ որդին Աստուծոյ։ Եւ ի ձեռն այնորիկ որբոյ եւ անճառելոյ խոնարհութեան. նորում դու պատասխանեցեր հրեշտակապետին Գաբրիէլի. Ահաւասիկ կամ աղախին Տեառն եւ եղիցի ինձ ըստ բանի քում։ Եւ ի ձեռն այնորիկ Աստուածայնոյ մատակարարութեան զոր յայնժամ ներգործեաց ի քեզ հոգին սուրբ։ Եւ ի ձեռն անճառելոյ շնորհի գթութեան, ողորմութեան, սիրոյն եւ խոնարհութեան. ի ձեռն որոց որդին քո՝ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս էջ առնուլ զմարդկային մարմին. ներ վերապատուեցելում արգանդում քում։ Եւ ի ձեռն փառաւորագունեղի ուրախութեան, զոր ընկալար յորդուոյ քումմէ եւ Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ։ Եւ ի ձեռն այնորիկ սրբոյ եւ մեծագունեղի չարչարակցութեանն եւ դառնագունեղի սրտիդ վշտի՝ զոր ընկալար յորժամ զորդին քո զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս առաջի խաչին մերկացեալ եւ ի նմա բարձրացեալ՝ կախեալ՝ խաչեցեալ՝ վիրաւորեալ՝ ի ծարաւիլն զդառնագոյն ըմպելին՝ զլեղի եւ զքացախ բերանոյ նորա առ եղեալ տեսեր։ Ձէլի աղաղակելն լուար եւ զմեռանիլն տեսեր։ Եւ ի ձեռն հնգից վերաց նուեոյ որդւոյ քոյ։ Եւ ի ձեռն զալարման աղեաց քոց. վասն սաստկագունի ցաւոյ վիրաց նորա. եւ ի ձեռն ցաւոյն զոր ընկալար յորժամ տեսեր զնա վիրաւորեալ։ Եւ ի ձեռն աղբերաց արեան նորա եւ ի ձեռն ամենեցուն կրից նորա եւ վշտաց սրտի քոյ՝ եւ ի ձեռն աղբերաց արտասուաց քոց։ Ձի յորժամ ամենեքումբք սրբովք եւ ընտրելովք Աստուած եկեսցես եւ փութասցիս յօգնութիւն եւ մխիթարութիւն ինձ ներ ամենեցուն աղօթից եւ խնդրուածոց իմոց։ Ներ ամենեցուն տառապանաց եւ հար-

կաւորաց իմոց եւ ներ ամենեցուն աշնոցիկ իրաց՝ ներ որոց ես
 դայլ իմն եմ առնելոց, խօսելոց կամ խորհելոց յամենայն աւուր,
 ի գիշերի եւ ի տունջեան, ի ժամում եւ ի պահում կենաց իմոց:
 Եւ ինձ պաշտօնէի թոյ հայցեսցես ի ցանկաւոյ որդւոյ քումմէ
 Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, ամենեցուն առաքինու-
 թեանց զշարալրութիւն, հանդերձ ամենայնիւ ողորմութեամբ եւ
 մխիթարութեամբ, ամենայնիւ խորհրդակցութեամբ եւ օժան-
 դակութեամբ, ամենայնիւ օրհնութեամբ եւ սրբազործութեամբ,
 ամենայնիւ փրկութեամբ՝ եւ յուսադրութեամբ, ամենայնիւ
 խնդութեամբ եւ ուրախութեամբ՝ նաեւ զառատութիւն զամենե-
 ցուն բարեաց հոգեւորաց եւ զբաւականութիւն մարմնաւորաց եւ
 զշնորհս սրբոյ հոգւոյն որ զիս բարեպէս ի ձեռն ամենեցուն
 շարակարգեսցէ, զհոգի իմ պահեսցէ, զմարմին իմ կառավա-
 րեսցէ եւ հովանաւորեսցէ. զմիտս իմ ուղղեսցէ, զբարս յարգա-
 րեսցէ, զգործս ընկալցի, զմտածութիւնս սուրբս ներկայացու-
 ցեսցէ. անցելոց շարացն ներեսցէ, ի ներկայէն մաքրեսցէ եւ դա-
 պառնին հանդարտեցուցէ, զկեանս պատուելիս եւ զվճիտս ինձ
 առատրեսցէ. զհաւատ, զոյս եւ զսէր ինձ բաշխեսցէ՝ մասանց
 հաւատոյ հաստատարս հաւատալ եւ զհրամանս պատուիրանի
 պահել զիս արասցէ. զգայարանս մարմնոյ իմոյ կառավարեսցէ
 եւ հովանաւորեսցի եւ ի մեղաց մահու հափից զիս միշտ փրկեսցէ
 եւ պաշտպանեսցէ մինչեւ ի վախճան իմ: Զաղօթս զայսոսիկ հե-
 զութեամբ լուիցէ եւ ընկալցի եւ զկեանս մշտնջենաւորս ինձ պար-
 գեւեսցէ: Լուր եւ միջնորդեա վասն իմ, քաղցրագոյն կոյս Մար-
 իամ, մայր Աստուծոյ եւ ողորմութեան, ամէն:

Լատիներէնէ թրգմ. ՈՍԿԱՆ ԵՐԵԻԱՆՑԻ

«Գիրք Աղօթից. Մտածութիւնք Մաղթոզականք»
 Ամսդերտամ, 1667, էջ 12–16:

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ

(Վէպ)

Առաջին Մամուլն Ի Նոր-Ջուղա

Մեյամազձոտ մի երգ էր տարած-
ւում Հայ անդրանիկ տպարանի ցածրիկ կա-
մարաների տակ :

Միայնակ ու եօթն գմբեթներ ներկա-
յացնող այդ շինուածքը, որ ծաղկոցի շա-
քունակաթիւնն էր, կառուցուել էր շրջա-
կայումս գտնուող Փառչիշ, Փաւրսն, Ներ-
քին Խոյիգան և մոյնիսկ հեռաւոր Փարիս
գաւառում սփռուած Հայ մարշալն գիւղե-
րից եկող ուխտաւորների համար, որոնք հե-
կեղեցիներ չունենալու պատճառով, ամէն
տարի, Յարութեան և Համբարձման տօնե-
րին Ամենափրկիչ էին դիմում Հայ մոռաց-
ւող խօսքը լսելու և վերջիշնչու հայրենի
երբերմի շքեղ տօնակատարութիւնները :

Ահա, հէնց այդ երկարուկ, մէկը միւսին
կաւարակալ, ամբուռ մուտքերով միացող
եօթ քաժամանումի մանցող շէնքի խորքում,
երեք գմբեթի տակ էր տեղաւորուել Հայոց
առաջին տպարանը : Լոյսի եօթ սիւն, տեա-
ցած երդիքներից շեղակի ընկնելով, լուսա-
ւորում էին այդ անդուռ ու անպատուհան
շինուածքը, որի մուայլ պատերից ու հողէ
յատակից ձմեռ ու ամառ փչում էր խոնա-
ւութեան հոտը :

Ամենավերջին քաժմում, գետնին փռու-
ած ուշխարի մորթու վրայ ծայապատիկ
նստած էր վարպետ Մինասը և ձեռքի կըր
զայաւով հացեհու կտորի վրայ փորագրում
էր «Հ» տառը : Դա մի գեղեցիկ քանդակ էր .
վարպետը նրան տուել էր արծուի տեսք ու
արծուային խոյանք, և այժմ, կարճ մօ-
րուքը մխրճած կրծքին, նա ամենայն զգու-
շութեամբ զայաւի սուր ծայրը սահեցնում
էր արծուափետուրների վրայով, և բըր-
տինքի մամրիկ կաթիլները ծածկել էին նրա
ծերունակի մակաւոր : Երբեմն, գլուխը ետ
զցնելով, նա, կկոցած, ուշադիր աչքերով

նայում էր փորագրուածին, յետոյ դէպի
կացարանի խորքն ու մեղմ առում .

— Զգոյշ կտրիր, Ոսկան, չծռես :

— Ուղի՛ղ է, վարպետ, ուղի՛ղ, մի՛ վա-
խենայ, — գրնգուն ձայնով արձագանգում
էր իսկայն Ոսկանը, որ հացեհուց բառա-
կիւնի ձողեր էր սղոցում տառերի համար :

— Ի՞նչ լաւն է, վարպետ, — նկարչի
ուսի վրայից փորագրուող տառին նայելով
այս անգամ շշմեցաւ Ոսկանը, — արծի՛ւ է :

— Արծի՛ւ է :

— Իսկ ի՞նչու՞ արծի՛ւ :

Նկարիչը ժպտաց :

— «Հ»-ն Հայաստանն է, Ոսկան, Հայու-
թիւնը . արծիւը Հայոց զինանշանն է, նա-
զալը այդ լուս պիտի իմանայ : Արծիւը չի
մոռանայ իր լեռինքը, այնպէս էլ Հայ պան-
դուխտը անպատասխան մէջ չի մոռանայ իր
լեռինքը : Մենք այդ սուրբ հուրը ամմաբ
պիտի պահենք պանդուխտ Հայոց մէջ :
Գործն իր իմաստով է գործ :

— Մենք սուրբ յոյս ունենք, վարպետ,
և հէնց այդ յոյսն է որ բնդ փորագրել է
տալիս : Եւ ինչքան լուս է անել Միւսն Ա-
պարանքին, որ յոյս ունենք, գարնան արե-
ւոյ չերմութիւնը կը վանէ մշուշն ու խա-
ւարը և այլ ժամ :

Քաղցրիկ հնչէ ձայն տատրակում,
Մարդիկ միմիանց տան անտիք,
Ասե՛ն՝ եկաւ մեզ նոր գարուն,
Զէ պարտ կտրել գրել յաւայն...

— Այո, չէ պարտ կտրել գրել յաւայն, —
պայծառանալով կրկնեց վարպետ Մինա-
սը, — երանի ամէն ոք բնդ պէս մտածի, Ոս-
կան :

Կից քաժամանումն մտքից վերահասեց
տպագրիչ, կամ կեսարացու կազմից «գլա-
նազ» անուանուած Թորոսի մշտնադձոտ
երգը : Այն գրել էր Սիմէոն Ջուղայեցին

հէնց նայն այն երբանիկ օրումս գիշերը, երբ հիւսն թռուիկն ու ոսկերիչ Յովնա-թանը երկար մտորումներից յետոյ հնարել էին Հայոց անդրանիկ մամուլը.

Հգնես անդադար, սիրելիս մամուլ,
Տարածեա քո լոյս, չի մնա ամուլ...

— Օրինեա՛լ է Աստուած, — արձագանգեցին թոքոսին կից բաժանումսներում մի քանի ժողովրդ.

Յոյս ճառագայթեա ի սէր նեղեցոյ,
Ի ուր ճշմարտի, ի սէր Հայ գրոց...

Մամուլը բաժնում «գլանում էր» տպագրիչ թորոսը: Դա նախալեզուի կացարանն էր, «տառից բաժնին» կից, ուր աշխատում էին Ոսկանն ու վարպետ Միմանը: Կոնդանումսն ուսերն ունեցող եռտնուս վրայ ամրացրած քառակուսի մի տուփ էր թռուիկի եւ ոսկերիչ Յովնաթանի հնարած մամուլը: Տուփը, որ լուսանցներ թողնելու համար կարող էր բաժանուել չորս կամ կրկնակի հասարար մասերի, ուներ տառերի բարձրալեզուից հիշ ցածր արտաքին ամշարած շրջանակ, որի վրայ բացուած ծակերից փայտեայ պտուտակներով ամրացում էր շարուածքը՝ առնուած լինելով ներքին չորս շարժական փայտերի միջեւ: Տուփի երկու հակադիր կողմերից, շարժական լեռնակների վրայ կախուած էին դաստակներ ունեցող երկու գլան: Դրանցից մէկը կիսով չափ ընկզմունքով սեւ, թանձր ներկով լրջ-

բաժ կիսագլանաձեւ ամանի մէջ, դաստակների միջոցով պտուտակելով, ներքին իր վրայ առած իս ու առաջ էր անում շարուածքի վրայ, իսկ փափուկ մահուդով փաթաթւած միւս գլանը անցնում էր շարուածքի վրայ փռուող թղթի վրայով:

Դրանքների հետ գործ ուներ մրադարկ թորոսը, որին դէմ առ դէմ, մամուլի հակադիր կողմում կանգնած էր ծաղկացի աւագ սաներից մէկը՝ ծաղկատար դէմքով, արաբիք ու նիհարակազմ Մառուկը: Տասնեօթամեայ այդ պատանին ամենայն գզուշութեամբ, իր նիհար մտոներով շարուածքի վրայ էր փռում կապտաւուն, անհարթ, մազմուկներով եւ փայտի չլուծւած կտորտանքներով լի ինքնահնար թուղթի: Իսկ թուղթը եփում, գլանում ու լրջկում էր կից բաժնում, ու չորանայու համար կախ տուում մինչեւ ելքը տանող հինգ ուստարկ կացարաններում եւ կամ ուղղակի հողէ յատակի վրայ: Քրտնքի մէջ կորած կաթսայապանը՝ վանքի հովիւ Համբիկը, մերթ փայտ էր աւելացնում պղնձեայ հրեկայական կաթսայի տակ բորբոքուող խրուիկն, մերթ ամբողջ ուժով, հսկայական շերտով հարում մածուցիկ, եռացող թղթախմբոք: Յետոյ այն կիսասառն վիճակում գնդիկների վերածուելով գլանում էր մարմարեայ սպերի վրայ, ապա վերջին ամօգած յղկում ոսկորէ հերիւններով ու կախ տուում օղանցների եւ մուտքի միջեւ սուլող քառու հոսանքի տակ:

Հանդիպում Եղբայրներու

Բուրքն ունում էր դրսում: Բուխարուց, որտեղ բոցկտում էին վերջին ամսակաթերը, մերթ ընդ մերթ ներս մտնող ծխի բուլանքը աւելի էին թանձրացում սեմեակի կիսախաւարը:

Մահակալի եզրին, գլուխը ձեռքերի մէջ, Ոսկանը տարուել էր խոհերով: Ամբողջութամբ հասնելու համար ճա երկու ճանապարհ ուներ. մէկը ծովով, որ կրկնակի ժամանակ պիտի խլէր նրանից, միւսը ցամաքով՝ որ ընդամենը մէկ ամսուայ ճանապարհ էր: Ծովով նա պիտի անցնէր ապահակոց ափերով. ըստ ընդունումն ու-

ղեցծի՝ ճա պիտի կանգ առնէր Ակաթաշում, Մալիկայում, Կալիսում, եւ ապա Թեւիկայից մինչեւ Ամսոյերում պիտի կտրէր մօտ քսաներկու օրուայ ճանապարհ: Միճոյհո ցամաքով՝ նա միայն կանգ պիտի առնէր գլուխական վանապահ Լիմարոց քաղաքում, որտեղից Ամսոյերում ընդամենը եօթ օրուայ ցործ էր:

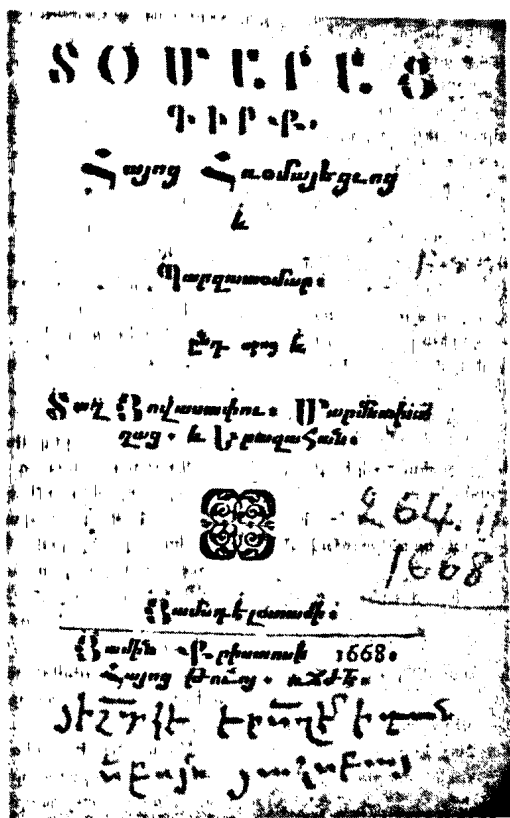
Սակայն նրան տանում էր մի այլ հոգ եւս: Դա ամենաթոք եւ հիւանդ Հայի վիճակն էր, որ մահատարի բերանով դարձել էր նրա մտաւանդութեան առարկան: Ինչպէ՞ս եւ ի՞նչ խղճով թողնել նրան այսպէս միայն-

նակ, անձամբ, օտար եւ անտարբեր այս
 փառաբան: Գնալ խնդրե՞լ խրախմամբի
 նստած վաճառականներից, թե հե՛նց վազն
 առաւօտ իսկ դիմել Ագուլիցուն՝ հոգ տա-
 մելու նրան: Գուցե աւելի լաւ կը լինէր մի
 որոշ գումար թողնել իշխանի տիրուհուն,
 այդ բանի համար:

յապաղումը ոչ միայն կարող էր դատարկել
 նրա առանց այն էլ աղքատ փականը, այլև
 պատճառ դառնալ փրանցիսկեանների վրեժ-
 խնդրութեանը ենթարկուելուն:

Հիւանդի յանկարծական հառաչանքը
 կտրեց նրան իր խոհերից:

Վերցնելով պատի խոռոչում պարաց-



«Տօմար», Ամսկերտում, 1668- Անուանաբերք:

երկաթ մտորելուց յետոյ, թէև ճանա-
 պարի ծախսը հազիւ բաւականացնէր նը-
 րան, նա որոշեց հե՛նց այդպէս էլ անել՝
 լոյսը բացուելուն պէս դիմել տիրուհուն,
 ապա մի էծամագին ջորիով բռնել լիւրորդի
 ճանապարհը: Այդ էր պահանջում խոհեմու-
 թիւնը: Լիպտոնոյում նա աննիւթ չուներ-

ւած մումը, ոսկանը զգուշօրէն, ռոտերի
 ծայրերի վրայ մօտեցաւ նրան:

Հիւանդն արթնացել էր եւ լուռ ու ակ-
 նայիչ ծայում էր առաստաղին: Պարզ էր որ
 ուշքի գալով նա չէր կարողանում հասկա-
 նալ իր, վիճակի փոփոխութիւնը: Մոմի
 թրթռում լոյսը դէպի իրեն ձգեց ասես յե-

Նարամ փնտռող նրա հայեացքը, ու նա այժմ գարմանից չռուած այգերով մայում էր իր գլխավերելում արձանացած ամծա-
նօք «Փրանցիսկեան» խմ:

— Ես... ես հոռոմ չե՛մ... — յանկարծ շնչաց նա անարեկ, աղբարողի աչքերով: — Գիտե՛մ, — հիւանդի խոսակերէլին հա-
յերէնով պատասխանեց Ոսկանը:

Հիւանդը գարմանից փորձեց նստել տե-
ղում, սակայն չկարողացաւ:

— Խաղաղուիր, եղբայր, — կարեկցաբար ասաց Ոսկանը, — ես չար մտօք չեմ այս-
տեղ. ինձ քո սենեակում տեղ տուին:

— Գիտե՛մ, ես ձեզ գիտե՛մ, — անօգնա-
կան հայեացք իր շուրջը պտտեցնելով գը-
րեքէ ազազակեց հիւանդը, — դո՛ւրս,
դո՛ւրս էստեղէն... Ես հոռոմ չե՛մ... դու
սպասում ես մահուս՝ որ ինձ հոռոմաց օ-
րէնքով հաղորդես:

— Հայրենակից, դու ի գուր չես հաւա-
տում... — Խո-խո քաշուելով, յուզմունքից
խեղդուելով շնչաց Ոսկանը, — ես ինքս էլ
հոռոմ չեմ:

— Հոռոմ չե՛ս... ապա ինչո՞ւ ես հոռո-
մաց պէս...

— Սոխպեայ, հայրենակից, կ'երգնում
խաչ Աւետարանով՝ ստիպեալ:

Հիւանդը կտակածանքով մայում էր նրա
թախծալի դէմքին, մեղմ կարեկցանքով լի
գորշ այգերին:

— Դո՛ւք ես ինձ թախտին դրել, — յամ-
կարծ հարցրեց նա:

— Ես...

Երկար ժամանակ նրանք լուռ մայում
էին իրար:

— Որտեղէ՞ն ես, — վերջապէս հարցրեց
Ոսկանը, — փրանկա՞ց Հայ ես:

Հիւանդը ժխտականօրէն օրօրեց գլու-
խը:

— Օտմանցո՞ց:

— Զուլայաւ...

Անպաւասիլ պատասխանից Ոսկանը փը-
շաֆաղուեց:

— Զուլայա՞ւ, ումոցի՞ց:

— Ղլիչենց տէ՛ն, — հառաչեց հիւան-
դը, — ես Աւետիսն եմ, Թորոսի որդին:
Մայրս՝ Գոհարափոյ:

Ոսկանի ծնկները թուլացան, մամը քիչ
մնաց ընկնէր նրա ձեռքից:

— Այդ... այդ դո՛ւ ես, եղբայր իմ, —
յանկարծ ազազակեց նա ու չոքելով մահ-
նակալի առջեւ, գարմանից չռուած այգե-
րով մայում էր ամակնկալի եկած հիւան-
դին:

— Դու ինձ չե՛ս մամաչում, — փոճկալով
շնչաց նա:

Հիւանդը ցնդուածի հայեացքով օրօրեց
գլուխը:

— Ոսկա՛նն եմ, եղբայրդ, Ոսկա՛նը...

Եւ եղբայրները, որ երեսուներկու տարի
էր, ինչ չէին տեսել իրար՝ գրկախառնուե-
ցին:

... ..
Ոսկանն ասաց.

— Գործո՞ւ վ ես եկել:

Աւետիսը հառաչելով օրօրեց գլուխը:

— Ապա ի՞նչ ես ամում այստեղ, չէ՞ որ
գրել էի Զիրունիայից որ գալիս եմ: Աղ-
րիանացին տեղ հասա՞ւ:

— Հասաւ, բայց ինչ օգուտ որ ամէն ինչ
կորած է...

— Ինչպէ՛ս քէ տա՛նք ինչ կորած է, —
ցնցուելով վրայ բերեց Ոսկանը:

— Ծարեցին պարտուց տակ մեռաւ: Ինձ
էլ երեք շաբաթ փկալմենդու քանտում պա-
հեցին նոյն այդ պարտուց պատճառաւ:
Տպարանը, որ ես բան էր, էլ գեւիկ եղ-
բայրները ամուրդով տարան:

— Անուրդով տարա՞նք... — կրկնեց Ոս-
կանը հեւալով, — իսկ ովքե՞ր եմ էլ գեւիկ
եղբայրները:

— Ազգաւ փայմենդ, տպարաններ ունին
եւ ի լեյզա, եւ ի Հանում: Ամենամեծն ի
Աւետիարում:

— Հիմա ո՞ր էիր գնում:

— Տուն. էլ հերիք եղաւ: Հերիք եղաւ
աշխարհս ոտու տակ տալ... Զուլայա կ'եր-
թամ, բայց վախմտմ մեռնիւ ու չհասնիւ:

— Դու չե՛ս մեռնի, — վրայ բերեց Ոս-
կանը խոր յուզմունքով, — կը լուսնաս ու
Զուլայա կ'երթաս: Քեզ քաւ եղաւ երե-
սունեակու տարին...

... Իսկ դո՞ւ...

— Ես Աւետիարում կ'երթամ. հերթը իմն
է. ինձ ուրիշ մարայ չկայ...

— Բայց է՛տեղ ամէն ինչ կորուսեալ
է...

— Պետք է գտանել, պետք է նորէն ըստեղծել...

— Իսկ արծաթ, արծաթ չունի՞ս...

— Աւելնաւէն 22 խալապացի դուկատ եւ վարպետ Միմասի տառաց գծագիրքը:

— 22 դուկատ, — գուշը քախծօրէն օ-

րօրեց հիւանդը, — դրանով հազիւ տեղ հասանես: Իսկ էշմիածինը չօգնե՞ց:

— Այնքանով որ իրաւունք տուեց դուրս ելանելու:

— Էլ ի՞նչ ունեւոր կ'երթաս:

— Ազգի, Մեսրոպայ եւ գրո՞ց սիրով:

Տպարանը ՅԱՄԱՆԵՐԱՄԸ

Արեգակի պայծառ շողերի գալուստով լուսամուտներն ու պարտէզները նորից գարգարանցին վարդակալանքով, ջրբանջներին գոլացած ջրերի վրայով երջանիկ ազմուշով նորից սկսեցին սափել քարով բաժարեղէններով լցուած մակույկները. չարացան ջրանցքների մէջ արտաքուտուղ խոնարհ ու ժանգատու պարիսպները, նւաշինաբաններում եռաց աշխատանքն ու աղանձներին երանքները արեւագոծ քեւերով սկսեցին հալսրել Սուրբ Անտոնիոսի ջրաբերակի վրայ:

Բայց նրանք տեղի շատ էին Ազանետում փողոցում:

Ասեմ, աւել տառաւոր Ոսկանը արթնանում էր հէնց նրանց քեւերի շփշփոցից: Սկզբում ծովային բարակ քամին ցում էր սեւ մրի պէս կայծկլտացող աղամամուրը. յետոյ արծաթափայլ, ցուրտ լոյսը միանգամից վարդագոյն էր դառնում երկնքի վառվռում լաւարքից բխող արեգակի շիւքերով: Ուսերին նետելով մաշուած փառաբան, բոլորի, մագոս կուրծքը բաց, Ոսկանը շտապում էր դէպի նեղ լուսամուտը: Թարմ գեփիւղը խորտակում էր նրա քաւառաւ կուրծքը, մօրուքը փարւում էր վըզիմ, եւ նա կկոցում աչքերով նայում էր շիկացող պարիսպների վրայ այստեղ ու այնտեղ հերդէն գնդերի նման կայծկլտացող աշտարակների դեպին ու կապույտ գլուխներին, եւ հէնց լուսամուտի առջեւ շողազգացող հերմակաքեւ աղանձներին, որոնք նրան յիշեցնում էին հեռուոր Հայաստանի Աղաւնեւանքը, աստղակաքից յետոյ լուսաբացը Սեւանի ափին...

Սակայն սպարանը այդքան ստեղծուած է Ազանետում փողոցի առջեւ գտնվող այն կիւնաղարձի վրայ, որտեղից աւել տառ-

ւտ, դեռ լոյսը չբացուած, դարդոցով դէպի Արեւելեան Շուկայ են գլորում մթերմեքով բարձուած սայլերը: Երկարակամի, անկիւնաղարձի վրայ կիսաշրջանաձեւ աշտարակով, հնուքիւնից բաշխուած այս շինութիւնը ոչնչով չի յիշեցնում հուանդական հեգեմոնների ուժն ու փառքը արտաշայտող հռչակաւոր ճարտարապետ Յակոբ Վան կամայինի Ամսերտամը գեղեցկացնող հրաշալիքները:

Առաջին յարկը, որ բազկացած է երեք սենեակից, գրադեցում է անյայտ մասնագիտութեամբ գրադուող ազգաւ վարձակալների կողմից, որոնց բազմաթիւ ընտանիքները տեղի նեղութեան պատճառով միշտ էլ առիթ են գտնում աղմուկ եւ աղաղակ բարձրացնելու: Տանտէրը՝ հրեայ Հիլլիլը, որ ռուսաց աշխարհից ներմուծուող գերանների առևտուր է անում ֓այտի Շուկայում, դեռ Մատթէոս Երանցու խնդրանքով առանձին մի դուռ է բաց անել տուել առաջին յարկի սենեակների առջեւ ընկած նեղ միջանցքի վրայ, պարտքելով գլխարկ մաւտից՝ այսինքն աշտարակի կողմից դէպի միջանցքը տանող մալիկին դուռը: Այսպիսով, ուրաքապոյտ աստիճաններ ունեցող աշտարակն ու երկրորդ յարկը միանգամայն մեկուսացուած են առաջին յարկից, որով եւ սպարանի համար մնում են երկրորդ յարկի երեք սենեակն ու աշտարակի միակ կիսաշրջանաձեւ օթեւան՝ իր ասեւ կէս արուած կանաձեւ գլուխով:

Աշտարակից, որի նեղիկ կաւարակապ պատուհանը բացում է փողոցի վրայ, փայտալայ աստիճանները տանում են երկրորդ յարկի՝ մէկը միւսի մէջ բացուող սենեակները: Դրանցից առաջինը եւ երկ-

բարդը տպարանն են, իսկ վերջինը՝ խորքի սենեակում, որ և սեղանատունն է, տպարան են Կարապետ Աղրիանացին և Յոհան սարկաւազը:

Կարապետ Աղրիանացին, որ էլ միանում է աշակերտում էր Ոսկանին, այ միայն խազագէտ էր ու լաւ երգիչ, այլ և ճկարում էր ու փորագրում: Ճիշդ է, նա իր վերջին ընդունակութիւններով չէր կարող համեմատուել ամերիկեյի վարպետ Միմասի հետ, սակայն նա բաւական յաջող կերպով կարողանում էր ընդօրինակել, արհիֆի և փայտի վրայ փորագրել գարդանախշ այն գլխազները, որոնք վարպետը իր մանից առաջ ճկարել և կամ քանդակելուց յետոյ դնուել էր Ոսկանին ուղարկած իր «Գրեքաց դափքար»-ում: Աղրիանացին նոյնիսկ փորձում էր ջրաներկով և ոսկեփաշով երփնագրել, ինչպէս երկիրը Հայոց: Վարպետի կարմիր տա՛ւ էր, ինչպէս բրդեայ ծիրանին վարդանանց քաջերի, նրա կանաչը ցոլաշաղ կանաչն էր ձիւնավայրի հովիտների, մանուշակուտը կապոյտը հուլունք-հուլունքից Շամիրամայ, և ոսկին փայլատակող, ինչպէս արեւի շողը Մասեաց գանգաթմերի, ինչպէս ցնծագին ծնծալն հարսանեաց Հայոց: Եւ քարերն ի վեր սոգացող յոսկանից սարսափած կախանների կղկզդը. և իր զարիւսի ետեւից վարդամաշիկ Հայոց հարսների ծիծեռնակի թռիչքով շողող աչքերի կարօտանքը, և լեռնային շողակ աղբիւրներում լուսցունած գարնանաքեր ու վարդագոյն ռուբը արագիլի, և քաղցրոտ կոռնկի թախիծը կար շարականուած այդ գոյների մէջ, և ոգին, և շունչը Հայոց աշխարհի իմանալի և ամիմանալի գանձերի:

Եւ սեւաքիւ, թաւի, սեւաչ ու սեւամորուք Աղրիանացին, պանդուխտի ուսումնած հոգով ճգնում էր վերադարձը, քթի վրայ տեսանլի դարձնել այն, ինչ հեռու էր և երագելի: Սակայն ինչպէս նա իմէր էր հիւժուում օրէ օր, հոլանդական էծամագին

քուղքը ծծում, քամում էր իր մէջ զոգ-զոգ վրձնի ներկերի փայլը, և նրա կարմիրը ծաղկամանում անեցրած հոլանդական վարդակակաչն էր յիշեցնում, և կապոյտը՝ գորշաւուն երկինքը անձրեւոտ Աստղերտաւի և կանաչը՝ մզլած, ինչպէս տխրամած մարգագետինները Վատեռլանդի, իսկ ոսկին՝ Աստղերտաւեան պորսալում վըխտացող դրամաներգների կոզվից կեղծուած, ոչ մի գրաշ չարժող գուլգներ...

Եւ միայն տպարանի տնտես քանամայ Յոհան սարկաւազի համար էր անհասկանալի պաղկտակած թախիծը, և չորս տարիներից ի վեր Աստղերտաւեան գարնան գարթօճով առնականացող նրա հոգուն սիրելի էին այդ գոյները, ըմբռնելի ու հարազատ՝ ինչպէս ալիքների ճողպիւնը յիշեցրեալ, ծովանիւն փլաւանդները: Պատանի Յոհանի համար չկար տալի գեղեցիկ ու երագելի այգաքաց, քան այգաքացը Աստղերտաւի, երբ կուրացուցի ծովափայլը իր ցուրտ ու մեղմիկ երանգներով թափանցում էր մշուշը: Դա հրաշապատում էր մանաւանդ գարնանը, երբ ծաղկում էին յարեհներն ու շաղմակեղները: Ասեւ հրդեհուող ծովից դէպի քաղաքի կապտամշուշ փողոցները ձգուող ոլոր պատրոյզների նմանող քրանցները լոյսի հետ միասին իրենց հետ բերում էին և գարնանային ծովաքոյրը: Յետոյ, ծովաքաղանների ճիչերի, տաքարիցի և նաւաշինարանների ծաւալուող զոգանցների հետ արթնանում էր քաղաքը, և եռուզեռը գնալով ուժեղանում, մինչեւ օր քրանցների վրայ անշարժանում էին յարեհների և դատարկուած բեռնամաւերի ստուերները, և չուրմ սկսում էր աչ գաւացնելու աստիճան փայլատակել: Միօրեի այդ պահերին խորհրդաւոր շշուկներով էին լցում խոռոչի ծառաստաններն ու Հաւիտեան անտառը: Աստղերտաւը Յոհանի համար հեկն այն հեքիաթային պղնձէ քաղաք էր, որի մասին նա լսել էր մանկուց ու երագել, երբ դեռ մեծք էր հայրենի նրեւանում, Կոնդ թաղի ծխատէր Տէր Մարտիրոսի մօտ:

ՅՈՂԱՆՆԷՍ ՂՈՒԿԱՍԻԱՆ

«ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՆԻԱՆՏԻ» Վեպ.

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն Ն Ե Ր

Խորունկ յուզումով է որ հրատարակութեան կու տամք Ոսկանեան շրջանի գիրքերու յիշատակարանները, որոնք, իրենց ժլատ բայց ամեն բան ըսող սուգներու ընդմէջէն ի յոյս կը բերեն շրջանի մը եւ մասնաւոր Ազատակի մը ճուրհոտած խումբ մը սեփական մարդոց անկողնի վատական ու գործունէութիւնը:

Կը խորհիմք որ մտաւարկաններու, բանասերներու եւ պարզ ընթերցողին համար հաւասարակաւ հետաքրքրական եւ օգտակար նշանակութիւն պիտի ունենայ յիշատակարաններու այս մէկտեղումը, որովհետեւ անոց շնորհիւ բազմաթիւ հարցեր կը լուսարարուին: Մանաւանդ որ խնդրոյ առարկայ գիրքերէն շատ քիչ օրինակներ պահուած ըլլալով՝ ամենց յիշատակարաններու մասն ամփոփումը մէկ վայրի մէջ կրնայ իր օժանդակութիւնը բերել ուսումնասիրողներու եւ կամ այլ նիւթով շահագրգռողներու:

Յիշատակարաններու այս մէկտեղումը սկսած ենք Նոր-Ջուլայի Ս. Ամենափրկչեան վանքի ինքնահնար տպարանէն 1841-ին եւ 1842-ին լոյս տեսած Հարանց վարձով եւ Աւետիքի Ժամագիրքով: Ասիկա ամբողջ համար՝ որ Ոսկան վարդապետ, Բէ՛ որպէս Ջուլայեցի եւ Բէ՛ մանաւանդ որպէս շաշկերտ Խաչատուր Կեսարացիի՝ շարունակողն ու իր գարգացման հասցեւորող է Կեսարացիի տպագրական ծրագիրներուն եւ գործունէութեան: Նմանապէս, Ոսկան երեւանցիի Ամսեղերտումի եւ Մարտիրոյ մէջ տպած գիրքերէն զատ, Ազատի ունեցած ենք նաեւ իր վախճանումէն ետք Մարտիրոյ մէջ Սողոմոնի եւ Աւետիքի ջանքերով տպուածները, ինչպէս նաեւ 1885-էն յետոյ Ամսեղերտումի մէջ սկսուած վաճառեցիներու շրջանի հրատարակութիւնները, որոնք կը տեսնենք մինչեւ ԺԸ. դարու առաջին տասնամիակը մօտաւարապէս: Այս ձեւով մօտաւոր պատկեր մը տրուած կ'ըլլայ մեր տպագրութեան Ամսեղերտումեան շրջանին:

Յիշատակարաններու այս մէկտեղումն համար օգտագործած ենք Երուսաղէմի Սըրբոց Յակոբեանց վանքի կիսվեցեան Մատենադարանի մէջ գտնուող հրատարակութիւնները: Ոսկանի կամ վաճառեցիներու հրատարակութիւններէն ուսման յիշատակարան չունին, հետեւաբար անոնք չեն յիշուած հաս. մանապէս չենք յիշատակած այն գիրքերը (թիւով շատ քիչ) որոնք չեն գտնուիր Մատենադարանին մէջ: Այս մասին պիտի անդրադառնանք հետագային, երբ պատրաստենք կիսվեցեան Մատենադարանի մէջ պահուող այլ գիրքերու 1512-1800 շրջանի ցուցակը:

Յիշատակարաններու ուղղագրութիւնն ու կետադրութիւնը պահած ենք նոյնը, մեր կողմէ բաժնւով միայն կրճատուած բառերը:

Ա. Գ.

Հ Ա Ր Ա Ն Ց Վ Ա Ր Ք 1841 Նոր-Ջուլայ

Փ

առջ ամենատարբերորդութեան հոր եւ որդւոյ եւ հոգւոյ սրբոյ: Որ եւ կարողութիւն տառապեալ անձնեցաւ. Հասանել յաւաքս գրոցս որ կոչել հարանց վարձ: Թվին. ա. դ. ի զաղանք շը որ սպանան: Յանապատն Նոր Շուլայայի ի Բազմաւորութեան պարտեցեան սեփոյն. եւ ի հայրապետութեան Սուրբ էջմիածնայ. տեսան Տէր Փրկչկոյսի: Յիշատակեան Գիւլեղադադեցի Շուլայայ: Իշխանաւոր Պարսն իտլայ Սարժուագին իմաստոյ եւ բարեպաշտի. Հետեւոր Նուառա խաչատուր վարդապետի կեսարացոյ. Որ բազում աշխատութեամբ հանգեցնէ իմարան ուխտիւ. Հագիւ կարացաք այսպիսի ի յայտ բերել: Ձի ոչ ուսաք յուսեցէ: եւ ոչ տեսեալ ի վարդապետէ Այլ ի տեսութենէ հոգւոյն: եւ ազօքիւ հոգւոյն շօրն մերոյ. Տէր Մոսէս կաթողիկոսի Փոխեցեայ առ ահէր: Որ կրկին լուսաւորել եղեւ Հայկազան սեռին Նորոգելով Ջուլայի էջմիածինն: եւ զնոցեալ կարաւ Սեր ի Բուրսութենէ յառաջնոցն. զոր տէր աստուած մեր ընդ Երկոտաւան վարդապետացն: Դասակէց եւ պատակէց արտոյց ամէն:

Յիշեցնելիք էլ զհոգեւոր որդեակերն իմ զՏէր Միմէն Վարդապետն: Եւ զտէր Դաւիթ Վարդապետն. որ յայմ ամի. Շնորհին աստուծոյ Տուաջ Գաւազան երկոցուներն. եւ զպատանական ծերունի Տէր Մկրտիչ Եսնե զաշակերտակից սոցին: Զտէր Գաղտասարն. Զտէր Սահակ Զտէր Յովանէսն Զտէր Նիկողայոսն Զտէր Միքայէլն Զտէր Աւետիսն Զյովսէփն: Եւ Զմեծ յովանէսն: Եւ այլ եւս բազումք մեծամեծք եւ փոքունք Զոր մանձրութիւն է յիշելն: Եւ ամենեւեան օտնդակ են այմ գործոյ. ոմն ի թղթի շինութեան. Զի զթուղթն եւս ի տանէ լմք յինեալ: Բայց Նի.թի լուսողոյնն գծուարարկու լինելոյ սակս: Այսպէս ձեռն ետ այմմուս անմեղադիր լերուք. Թերեւս յառաջանալով. լուս եւս լիցի. Ոմն ի կազմութեան գրոցս. Ոմն ի օրբազրութեան. Եւ այլք յայլ իմն գործս. Զոր Հատուցանողի բարեաց ըստ իւրաքանչիւր քանի եւ վաստակոյ. Հատուցէ բազմապատիկ աստ եւ ի Հանդերձնութեան: Եւ տէրն մեր յիսուս քրիստոս: Զեղ յիշողացդ. եւ մեզ յիշեցելոցս Առ Հասարակ ողորմեսցի ի միւս անգամ զայտեան իւրոյ որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք. ի մարտփայլ Եւ ի լուսանաճնէ յաղօթմ մեր: Որք օգտիք ի սմանէ կարգալով կամ օրինակելով: Զփոքրագոյն աշակերտն իմ. Զմարգարէն. Զհայրապետն: Եւ Զանտանն. Զտէր յաղորն եւ զտարգիսն Որ բազում քանի. եւ աշխատութեամբ եղնն մեծնաւ: այմ տպագրութեան: Եւ պակասութեան օրին Ամեղադիր լերուք: Եւ որ յիշէ յիշելոյ լիցի ի քրիստոսն ի միւս անգամ զայտեանն. որ է օրհնեալ այմ եւ անգլաւ յաւիտեանս ամէն Հայր մեր որ յերկինս ուրբ:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
922

ԺԱՄԱԳԻՐԻՔ ԱՏԵՆԻ 1642 Նոր Զուգա

Ով վայելող սուրբ մատենիս
Մազքեմ յիշել զեղկելիս
Ազարիայ շարօղ տառիս
Դաւթի սրբոյ երգարմիս

Էջ 604

Փառք Համագոյ զուգափառ Հասարակապիւս անբաժանելի սուրբ երբորդութեան. զուցուցչին բուրից եղանակնայ: Հօր: եւ Որդւոյ եւ սուրբ Հոգւոյն յառաժ քան զամենայն յաւիտեանս: Եւ այմ: Եւ անկէա յաւիտեանս: Ամէն:

Որոյ ամէնառաւ շնորհին յանկելեալ կատարեցաւ տպագրութիւն Հոգէնուագ սաղմոսացն զաւթի բնդ սմին եւ կարգաւորութիւն Հասարակաց սաղօթից եկեղեցեաց Հայաստանեաց:

Յամի Հաղար եւ ինսնբերորդի եւ միակ թուոյ. Յամեսանն: Հայոց տէրի երեք: Եւ Հոռավեցոց: Յունվարի ի երկոստասն:

Յաշխարհիս պարսից: Արքայանիւտ քաղաքին ընդ դրոց չօժ կոչեցելոյ. որ այմ ասպանան արտաձայնի: Ի դիւղաքաղաքին Նոր Մուղայու: Ընդ Հովանեաւ սոլքր ամենափրկիլի վանիցս: Որ է մենաստան կուսակրօնից քանասերաց: Ի Թաղաւորութեան պարսից Շահ սափուն:

Եւ ի դիտապետութեան Հայոց Հանուրց սեռի: Տեանն Փիլիպոսի երկես երանեալ երջանիկ Հայրապետի. Եւ ի վերանայութեան Նահանգին ընդհանուր պարսկաստանի Հեղձադի արհիպիսկոպոսի եւ շնորհալար Վարդապետի Տեանն Մաշատի. որ է բնիկ քաղաքս կեասարցի: Որոյ քանիք եւ աշխատութեամբն եղեւ տպագրութիւնս այս ի մէջ առմիտ Հայկական Քանդի այս ամէնեւրջանիկ վարդապետս խաշատուր օրըտօրէ տեսանէր զտպագրութիւնս ի մէջ սաղացն լատինացոց ցանկայր միւս որպէսդ լիցի ի մէջ Հայաստանեաց եւս: Եւ յարգամ խնդրէր Հնար դիւարի արուեստիս այսորիկ Եւ իրեւ ոչ դատւ ուստեղ ետ ի խուլ դիւրափաջ ցանկութեան իւրոյ. ապաւինեալ աշխուհեաւ ի Հոգին սուրբ որ բաշխէ զՆորհա իւր առաստապիւ որք յուսան ի նա սկսաւ աշխատիլ իւրով միտաւն ուխտին մինչ զի ի կատար էնան զտպագրութիւն եւ սփռեալ տարածեաց զդիրս ի մէջ Հայաստանեացս: Որ եւ մամադիրքս զայս աշխատանէր կամօջ քանացեալ յաճարու էնան մեռաւ իւրով. Որ եւ մաղթեմ վայելողացդ եւ պատահողացդ զի խնդրեսցիք ի Քրիստոսն տալ ամա երկարակեաց իսա

դադուրեթամբ առողջ կեանք։ Եւ ետ ստաի կենացս ընդ որոց աշխատանքն վարդապետաց զատուորիլ է փառս Աստուծոյ ամէն։

Այլեւ ինչպիսի անմեղադիր լինել սակս անյարմարութեան քանդի ամենեւին է վարդապետաց ալ է տեսնալ ալ իւրով Հանճարովն ըստ պարզեւելոյն սմայ է հոգոյն արքայ այսքան յայտանեալ երեւցոյց վասն օգուի բազմաց։

Ընդ որոյն երջանիկ ճորս յիշել մաղթիմ զմարտաւուն աշակերտեալ մանկուսն իւր։ Զտէր Սիմէոն թալ եւ արի աստուածաբան վարդապետն որ է աղբիւր իմաստութեան։ Եւ զհեղեհոյի Տէր Գրաիթ վարդապետն ճշմասէր եւ զծերունի Տէր ժկառիւն։ Եւ զտէր բաղտառար վարդապետն։ Եւ զյովանէս վարդապետն։ Որ զնացեալ չըլի յաշխարհին լատինացոց որպէսդի ուսեալ է Նոյանէ եւ եկեալ սուրբացի եւ հաստատեացի զատ է մէջ Հայաստանեաց Ընդ որս յիշել աղբիւրն եւ զայլ աշակերտեալ արամիտ սարկաւազուսն։ Ըզտէր ասեւորն խուհեմ։ Զխալտաւորն։ Զսիմէոն Զգալուսան։ Զսահակն։ որք միւս աշխատին է վերայ զործանութեան։ ոմանք որբաղբիւրով եւ այլք կազմելով։ Այլեւ յիշել հայցեմ է սուրբ աղթոս մեր։ Զմեն յովանէս այր թալպատի որ է վերակացու սուրբ ուխտիս որդին Հայր Հասարակաց խեմէ զամենեւեան։ Նաեւ զծերունի խաւարար։ Զտէր յուսիկն որ ծնր զուով սպասուորութիւն ասնէ երբորցն ամենեւեան։ Որոց Բրիտանո լիցի վարճաւառուց ըստ վրաստանց իւրեանց։

Ընդ սոցին յիշել պաղատիմ եւ զիս զստապետալ Հէրս զկերկին ժարգով խթանեաց սիմէոն կարառ բանի։ Որ ակար անձամբ սահեա ինչ աշխատեցայն է վերայ որբաղբութեան սորա Հինգ կանանիւ չափ եւ է վերայ անացուցին գրլիսովին իսկ։

Եւ 805-808

Դիտասլիք ով ամենախէր զի մեն եւ երանելի Հայրապետն Տէր Մովսէս որ Նորայեաց գաւուր իմիտնինն որոյ ըստ արժանոյն զովասանութիւն ստաքինաւոր վարուցն եւ աշխատանքն վաստակոցն որ է վերայ կարգաց եկեղեցւոյ եւ կրօնից Հաստատութեան ունէր այլում թողից ասել, եւ կամ բաւական Համարեալ մեր զման զյատաւաղութին ասացեալան։ Սա ինքն իորհրդոյն տասնմեկ թուոյն։ Այլեւ վկայ անելով զմեն փիլիսոփայն եւ զհասաւարիմ քահանայապետն զուորին ստեփաննոս։ Որ զուաղ օրհնութիւնէն ասան ասան շարական արար եւ ոչ աւելի կամ նուաղ։ ըստ ասան զատուց քանակեաց նմանապէս եւ արբաղան Հայրս կանոնեաց ասան շարական ասել օրհնութեան է փառս Բրիտանոն եւ արքայ Նորայ։ Եթէ Հանեցին կամք եղբարութեան մերոյ ասանն զհնութիւն եւ եթէ ոչ տխրութիւնէ կամք մեր եղբիւն։ Իսկ՝ զմեզ է մեղադրանաց եւ է բամբասանաց ազատ թողուլ ազաւիճ։ Աւարտ էսա ժամադիրքս բուրովն է թուին Հայոց. ու զ. եւ ու. Յապրիլ ամսոյ. իս. շնորհօց Բրիտանոն Աստուծոյ մերոյ անան ամենակալի։ Որ է օրհնեալ յախտեան ամէն։ Ենդրեմ է մէջ՝ որք պատահիցէր այսմ ապագրութեան յիշելիք է սուրբ յաղթոս մեր զաշխատուցն այսմ ապագրութեան։ Զտէր յաղթոսն։ Զարգտասարն։ զարգին. եւ զաղարիան։ Ընդ սոսին եւ զնուստա. Սիմէոն որ սակաւ ինչ աշխատեցայ է վերայ որբաղբութեան սորա։ Եւ որք յիշեալ յիշեալ լիք է Բրիտանոն Աստուծմէ մերոյ որ է օրհնեալ յախտեան ամէն։

Կիւլլեկիեան Մտտեմարամ

Յ Ի Ս Ո Ւ Ս Ո Ր Պ Ի 1660 ՅԱՄԱՂԷՍՏԱՄ

Յիշեցէր զիս մեղաւոր իօթար մաթնոս յես Նորայ որ մենն տուեղ է նա որ երեսանեցի զւշիկն անտառ որ յիշեալ լիցիք աւելին ասանին բրիտանոն ամէն։

Եւ 468

Մանուցում Պայծառ Ընքիրձաղաց

Շնորհօց եւ ամենազօրին աստուծոյ եւ նախահմամութեամբ անան մերոյ եւ փրկչին յիտուի բրիտանոն է թուին Հայոց ոճն է մայիսի ամսեան։

Եւ նուստա ծառայ բրիտանոն մաթնոս զպիւր. Կարեցի Նուար եւ սպասաւոր փրկիպոսի որբաղբ կաթուղիկոսն ամենայն Հայոց կամակցութեամբ սուրբ հալոսն եւ Հրոմասաւ անան անան Հայոց յակոր կաթուղիկոսի յիզիրու. Ելեալ զմեզի քարեմուս յերկիրն իտա-

սկսա մնացեալ ժող տներն ազգաբնիկի վրիճիւմով առաջնորդեցի օրինակն եղի մի կողմ ազգաբնիկն մի կողմ մին կու նայի օրինակն մի ի թողալըսն յարժամ որ սղու լինէր կու մեկնի այսպէս որբաբնիկն ճշնացալ ժող տներն ազգայ ուսայ ըզբորբարբին որ զուրկն էր թինն ունձ մարա առմին ին սորբ աստուածածնին միշնորդ առնելով եւ բարեխա ունիլ եւ յուս աստուած զընել սուրեն զըրկոր յուսաւորիլն բարեխա ունիլ ամենայն սուրբքն ազգաբնիկն մեքին սուրբ եւ մաքաւ աղաւթիւն մայրն ին աւարտ եղեւ. Դարձեալ վասն աշտոբիկ ազայնձ ըզմեկ ով եղաւոր որ իմ վրաստութեան ներէջ որ ոչ եւ եւ արժանի սնունն իմ զընլ անխիթ յիշատակարան բայց տէր իմ այսպէս զիպեցուց զիս այս գործոյս որ միշտ ասղորութիւն տէրն իմ այսնն որ զորձ քարի նա կու. ուսնեղ ի մեռս մեղադրաց որպէս յաժմուս եւ ի մեռս իմ անարժանիս այս գործս փառք նմա որ արժանի արար զիս այսմ բարուս.

Վասն որոյ աշխատանք ունիմ ի վերայ այս գործիս թէ զէրմով թէ այլ օգնութեան որչափ որ կարումս կէր օգնեցի յանձնել եւ եւ ուխտադիր եղեր որ մինչեւ ի մահս կարեն ին որ ելանք ցայեւ եւ ցէրեկ պիտի որ աշխատեմ վասն սուրբ էջմիածնուն եւ ասեմահաս սուրբն զորպիսոյս ասղորպին եւ որդոյն նորա մարտիրոսին որ եւ պատմաւ եղայ որ ազգաբնիկն արժեան արհեստն որ մաթէսեմ սուրբ էջմիածնուն վախճ արար թէ որ եւ լինա այնպիս կու մեռնէր լէկիտիկ թէ ով պիտէր տէրիլ ի վերայ քարտանին ու ասղոր չոր պարտք կէր քարտանին զեւ եւ մաթէսեմ աստուած չէր եւ յուսաւով առ աստուած եւ ամենայն սուրբք յանձն տոք որմա մեռաւ այլ պարտք յանտեցաւ վասն էն զիս եւ ընտանիքն իմ ի յիշատակարան զընցի զարձակայ սորայ յետ աստուածածնէջի զիս պիտի դուս զալ տիրացուն մեռաւ զեւ ի կամ կ զիբ չէր փորել զեւ ընի զիբ եւ պիտի փորվել եւ եւ վարձ տալս մինչեւ ի սուրբ խաչի գոհայ թէ վարպետն ի մեռնիլ Դարձեալ ազայնձ ըզմեկ ով եղաւոր որ ով հանտիպէր սմայ ստա(նա)յով եւ վայելով կամ կարգաւով կամ օրինակելով յեկեցէր զիս արժանաւոր աղաւթն մեք էրեւանեցի զընէկնն ոսկան վարդապետի եղարա աւետիսն ի կողէ ծրնալ աղաւթայ պօշակակեցի իմ մարմաւ տասն որ է փոխեալ առ հանդերցեան.

Դարձեալ յիշեցէ ըզհանգուցեալ ծնուղն իմ թորոն մայրն իմ զուհարպղն ըզաւ ազ եղարն իմ սոկան վարդապետն միւս վաճառական երարն իմ յովանէն ըզբուրն իմ յուստութիւն կրօն եղարն իմ միջոյնիւն եւ պապէն եւ հանիկն իմ մէլիքիստութեան եւ ամենայն արեան մեքցայորն իմ յսկնեղանիս եւ ըզմեռալ սուրբ արքին եւ սերտ հաւատով.

Աստուած ողորմի ասցէ որ աւեղ տանին ի ջրիտասն ողորմութիւն զրտանէր ի նմանէ ամեն սէղալիս թողութիւն անէր որ իմ կարեւ այս էր ոչ կարեմ շարադրելու րան զրոյ.

Դարձեալ յիշեցէ հոգեւոր եղալորն իմ նորարոյս վաճառականն զէրվանից. Մահաւանիւնն Պողոսի որդի զիբարն իմ յանձնաւոր պարտքն գորայ էր սալ ով մարն էն ի յիշատակարանն զընցալ զորա անունն Լայր մէր որ յերկինդ եւ սուրբ եղիցի անուն զո եկեղէն արքայութիւն զո եղիցին կամ զո որպէս յերկին եւ յերկի զհաց մեր հանապաւոր զոր տար մեղ աշտոբ թող մեղ պարտք մեր որպէս եւ մեր թողութեմ մեքց պարտապանաց եւ մի տար ըզմեկ ի փորձութիւն այլ փրկա ի շարէն զի քոյ է արքայութիւն եւ զորութիւն եւ զո են փառք յաշխանս ամէն. ի թարալորութեան օսմանցուն տղիցեալ զբերքս սուլթան իպրաւճիմ որդի նորարուս որ էր ի ամենայն սուլթան մահաւանս սիրտ նորա զաղցըրտիցի վերայ զէրիտանից զորութեան աստուածայն եւ աղաւթիւր ամենան օրոց ամէն.

Կիւլպէնկեմ Մատեմալարաթ
811-21 ՇԹ.

Ս Ս Ղ Մ Ո Ս 1662

Փա՛ռք անհոտանիկ մարգարէութեանդ քա՛ Տէք իմ Յիսուս Բրիտանայ որ ետուր զգործութիւն ամենապաշտ եւ բազմաճեղ անձին իմոյ. Եպատարեց հոգեւանդ հաւակարանի քա՛ իւ հոտանիլ յուսար սորին: Վասն զորս երկընդակն ընդ ընդ Հօք եւ ընդ Սուրբ Հոգւոյդ այժմ եւ անպարս յուսեմնին. ամէն:

Արդ հոտարեցաւ Նորոգ զմենազօրին քնարական մարտնան մարգարէութեանդ գաւթի: Ըսմի որ ի ծնընդեկն Բրիտանոս. ու եւ յո եւ է եւ քա յանձնան հոգեւանդ յաշխի, ժ եւ հընդին եւ ի Յուսարեութեան հայկական, զերիս՝ ու եւ ձյ է հոգեւանիկն՝ յոսման անհոգ: Ժայ յիշխանութեան հաւակարան յարանայ. Վիշէմեռա քրիկփինի ի Ժովապառ քաղաքիս ար. Թալէ, ամպէրաւ: Ներ տպարանում ասրք էլմիտմեմ եւ արպարեւտ մկային իւրաքս որբոյն արպաի զորավարին: Յեթնեարդում ամի գիտապատութեան երկըն երանկըն ճովապառ

գեանի լուսաւորչական հոգին. Տեսան Յակոբայ երորդի որդեանեւ զաթուղիկսին Զուգայեցալ: լուսաւորոյց եւ զմեզայոյ՝ երկնաշատակ եւ Քրիստոսարեւի փառչին. որ վերածային Սուրբ Էջմիածին: Այլեւ ազօթիւք ներազումարեւ իրաքց կուսակոթից եւ արքիակաւ եւ բարեւանպետութեան խմբից, աւարանցիկք զսա առ ի վայելումն մանկանց սինել զիս մանալի բուրստատան: Ի փոստ Քրիստոս. եւ ի զովեստա ամենաուսար անուան նորա ամեն:

Եւ արդ՝ ազայնմ զնկ սիրովն Աստուծոյ յիշել ի Քրիստոս, զբազմալան երկամբք. եւ ջրանածոր աշխատութեամբ Հոգաբարձան եւ զմասակարան ապարանին. զճէր Ոսկանի Բարեւանպետի զգործարին, զճիգորոտի որդի զերեւանի զիշենց տեսարին: Որ եղև պատահաւ յորդորելով զմաթէոս սարկուազն. ընծայել զայս ազնուակերտ եւ բղձալի ապագարանն Սուրբ Էջմիածին եւ Սուրբ սարգսի: Քանզի մաթէոսն ի Հիւանդութեան իւրում, կոչեալ զվերորդեալ աւետիսն եւ ինքզեր ի նմանէ. չ եւ ժե. մառչի փոխ. զի ապցէ պարտապանեաց իւրոց. որք յոք վնասցուցեալ էին զնա: եւ ապեմք ասէ բո. սաղմոսարանն. եւ ո եւ ժ Յիսուս որդիս. եւ վաճառեալ եւ զշահն նորա արասցուք ք բաժինս. ինմ եւ զեղ: Իսկ թէ մեռայց զու ի գործ արկեալ զապարանն մինչեւ վնասեցեա զպարանն իմ. եւ զքոյն եւս առցն հանդերձ լարիւն. եւ ասէր կոչիք ընդ զեղ: Եւ զայս ոչ էտա յաննն աւետիսն ասելով. Իթէ տոցնս զապարանի յիշատակ սուրբ Էջմիածինն եւ սուրբ սարգսին. եւ ասմ զփոքս- եւ եւս աշխատիմ անմամբ ի ապարանիս սրբան եւ կենդանի իցեմ. եւ զարգիւնա զբաժին իմոյ բաշխեմ վերորդերնս արքայն. եւ յետ մահուան իմոյ զբովանդակն: Որոյ Հաւանեալ մաթէոսն. եւ յոժար քրտիւ արար կտակ՝ զի յետ մահուան իւրոյ՝ եւ վնասման պարտոց երկնայնոցն՝ ասի ար- պագաւտունն վերորդեալ մենտաանիցն: եւ ինքն յեւ եւս աւարտեալ զյիսուս արդիսն հանդեակ ի բրիտան: Ձորոյ զթերին լցեալ աւետիսն. եւ սկսեալ բազմածք եւ փափաքմամբ տեղեւ ա եւ չ փոխադարձայն եւ զովիկ սաղմոսարան, առ ի ընթերցումն Աստուածաբանաց - արանց եւ կանանց: Վասն որոյ յիշուիք քննող սորին զթիւղորոտն. եւ զմայրն զգոհարալիցն. եւ զպալի զլիճենց զաղբարին. եւ զմամն զմէլիք խաթիւն. եւ զփոքը կորայրն զմիշալ խանն. եւ զը- շալիքն ասուրինն. եւ զհանդեպեալ կորայրն զյովանննն: այլեւ. զկենակից որքին զմարմն ասան. եւ զամենան իպղատահման եւ զերախտաւորս սորին. եւ ասացէ լիով սրտիւ. տէր Աստուած ողորմեաց նոցա. եւ ընկա զղբի յանցանաց նոցա. եւ արժանի արա արգալսութեան բում: Հուսի յետոյ Հայեցեալ եւ վասն իմ վերջացելոյս եւ անարժանի. որչաւոյ ասէր յովանն- իսի. կարապետի կրօնապետի անդրիանացայ. եւ կարծեցեալ զոլ բանի պատասաւորի. եւ յի- մար եւ անպիտան աշակերտի. վերորդեալ տեսնն սպւոյ մանկիմաստ Հոստոթակաւորի. եւ փի- լոսոփայի. եւ զազմասակակոցն Բազմանի: Եւ ներեռիք սխալանաց ինոյ. զի անծանօթ էր ի ապական արուեստիս եւ եւս յարստոյ ազգացն Հայնդկաց յրպէս եւ նոցա մերոյս զի եւ իկուրի: Վասն այսորիկ յոք տաժանմամբ եւ մեծաւ աշխատութեամբ. հազիւ կարացի այս- քան բայս ամեն: եւ զլուստա ըստ այլւայն արկի ի գամանակս տեսնել. եւ ամենայն կերպիւ ջնանքի ըստ կարողութեան իմոյ Հետին Նշարտութեան: մինչորդութեամբ եւ օմանակաութեամբ վերորդեալ աւետիսն: Քանզի օպէք միւս ինմ. խոսելով ընդ նոսա. եւ ի սրբազրել փորձոյն. եւ ի բողոքանի պատկերացն: զի զմանա ըստ վերնադրացն. եւ զմանա միոյ տան. կամ շարադրութեան. եւ զայսն ըստ Փռանկաց օրինակացն եղիք: Այլեւ յիւրեաց հանդիսացու- եալ օրինակաց արգալեցաւ. մինն յառաջնոյ ասացելոյն. եւ միւսն ի կնիստացւոյ տեր խաչատուր ըստաւանպետի տպեալ յատենելոյն ասի որոյ զբաւառ ոմանն եղինք առնթեր ի լու- սանցն, ստաղատական եւ բացասական նշանք: Նախդէս եւ զստան Հերթայեցելոյ. հանդերձ անուամբն իւրեանց, ի լուսանցս անքնացն: Եւ որ ի նայն հանոյ Փռանքի ձեզ. ընկալիք: Իսկ Եթէ յայտնեցի ուրեք Թիւրութիւն կամ սխալութիւն. ի ադիտութիւն պատանեալ. ուղ- կաւիք ներելով. իբրեւ ընտրանակիցք. եւ փորձիւ դիտողք զսխալութիւն մեր. որք ունիք կարողութիւն կատարելապէս. եւ մի բարկանայք, զի եւ մեք մարդ զոլով զթիւղք. եւ զի անփոփոխն զու միայն Աստուած է գործ: Իսկ որք յիցնն ներադրեալ յարուեստս շարադրու- րեան եւ ոչ ճանաչելոյն զստեւ եւ զհնուպի մասանցն բանի. նոցա չէ պարտ մեռնաուել լինել աշտորիկ. արելով. կամ եղնելով, այլ կարգալ զոր ինչ ի կարգին գրեալ է: Դարձան յիշեալիք ի տէր. զամասախի իուստապալիս որդի միւսան. մարքն իւրով ստիպ տալիցս. որով մուլեւել կեր- քանքնար ջանիւ կերպացոյց զպողոժմանաց եւ զպղծմանի տիպ տալիցս. որով մուլեւել կեր- պանքն Կապարայն զգրն: Նաեւ զարադր գրոյս, Եւսն Եւանջն Տիգրէման, պատանին. որ Թուգ- մանի Յօճանէն: Յօճանիւ. որոյ բազում աշխատութեամբ ուսուցի զգիրտ Հայոց. ի որչա- րործոյս իսկ զգիր արքին Եթէ տէր կամիցի եւ օպնեցէ մեզ աղօթիլք կորալեք. ապազոր- անք փորձիլ մամալիք. վասն հասարակաց անմանց. մինչեւ ի հասանելի աս մեզ աստուա- ծալեցին եւ հրամանաց վնասպետն հուսու՝ եւ յայնմամբ արասցուք գրատուութիւնն թ նժանէ. ստանց ճանճրանալուց:

Կրկին անգամ խնդրեմ ի սրբեկնացդ խնայ, յիշել առ քրիստոս, զՂուդայեցի խօյայ շահերիմանն. եւ զկողակիցն իւր շահասէն. եւ զորդին իւր խօյայ սուրբառն եւ զկողակիցն իւր սպլիման. եւ զորդին իւր զպաշարիւն եւ զմարգարէն եւ զայն արեան մերձաւորն սորին, նայեւ զընկերն, իւր ժիւղեցն յովհանն. եւ զհայրն իւր մնացականն եւ զմայրն իւր անային. զհեքայցն իւր զկրտսումն աննշխարձ ազգականովն իւրով՝ զի յոյժ օգնական եղեւ մեզ. ի նեղութեան միւսում. քանզի ստորակուեալ պաշարեաք վասն դրամի եւ ըստովմք սննէին կարողութիւն, բայց ոչ կորէին օգնել, թէ զդիւսն աւարականք, իսկ սա մեղսւն եղեւ. եւ ես մեղ. ու եւ էն մասշիւ որով. աւարտեցինք. զքո եւ զէն. սաղմոստարանն վասն որոյ յերեսանկեալ աղայեմ զմեզ զի լիով սրտիւ աստուած ողորմեաց ասիցէ՛ք վերողբեալ աստուածախորաց տաճնն կենդանեացն ննջեցելոցն. եւ միով շայր մեղայելւ յանձն արաջի՛ք անառն. առելով. շայր մեր որ յերկինս:

Կիւլպենկեան Մատենադարան.

Չ Ա Յ Ն Գ Ա Ղ Շ Ա Ր Ա Կ Ա Ն 1665

Շնորհօք տեսան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. եւ ողորմութեամբ նորին՝ յանկելալ աւարտեցաւ տառա երաժշտական, որեւ շարեկնաց, ի տպագրանի սրբոյ աթոռոյն կ'ըմբանէր. եւ սրբոյն Սարգսի՝ զօրավարի եւ որդւոյն Նորա Մարտիրոսի: Եւ նուազաւ յամենեց. եւ անամբ միայն բանի սպասաւորոջ՝ եւ ոչ զործով. ոսկան վարդապետս, Հրամանաւ վեհափառ կաթողիկոսին Հայոց Տեառն Յակոբայ. եկի ի լիվոնայ ի նաւաւանդոստն զբողոյնկի: յապաքս տպարանին: Եւ գտեալ անդ զկարայրն իմ գաւեռինս զի զնայր յիզմեռնիայ. վասն որոյ զտպարանն առի ի մեղաց Նորա մեղագրով իւրով: Եւ գրեցի առ անպնական աշակերտն իմ կաթապետ վարդապետ. որ էր յամսգէրտամ որպէս զի բոտ կարողութեան իւրոյ զգործարանն ի զործ շարժեացէ մինչեւ Հասանելին իմ առ ինքն: Եւ նա շարժեալ ի զործ՝ եւ սկսեալ զպաշտօնորդ խաղիցն սալ շինել. եւ մինչեւ յաւարտումն խաղիցն տպեալ մեռք մի առջմաստան. եւ զկնի զարարականն. զորս եւ Հասուցեալ էր մինչեւ ի զալն իմ ի կարգ Համարմանն: Իսկ թ Հասանելին իմ աստ մեղմարկեալ ետու քանդակել զնոսր զիրտոյ սակա խորագրութեան տատուածաշինին. որ մեծաւ լուսին Հաղիւ մինչեւ ի դ ամիսն աւարտեցաւ. զորս սակա փորձի Հաւարդեցեաց ի կարգս մարտիրոսաց. Բայց զբաւ եղեւ այսմ մասանի. ներ թուում փրկչի. Հաւար վեցարեւուր եւ վաթսուն եւ Հնգումն: յամեանն Նոյմբերի. սրոյ էին աւուրք մէկ: Իսկ ըն թուում Հայոց Հապար Հարիւր եւ Հնգումն ներ ամսում նաւասարդի որոյ էին աւուրք բառնեալ: Ի լոյսկապ նաւաւանդոստս ամսաշրջամ: Արդ որք Հանդիպիք աստուածայնոյ իրգարանիս այսմիկ՝ ընթեռնելով, կամ Հարեանցի զրոնելով: Ատուած ողորմեացի միով յիշատակել մի իմայեք, զի կարի աշխատեցաք ի սրբազրութեան զորա. թէ ի լոյսում անուանց՝ եւ ի նախագրութեան նոցա. թէ ի մամանկո բայցն. եւ ի կերպաւորութեան նոցա, Հետեւելով Հետեորին արիստակէսի: վասն որոյ եթէ ոք Հմուտ է զերթութեան. եւ վարձ գրչութեան արիստակեալ, արդէ եւ ոչինչ պակասայ ի գրելոյն Նորին: Բայց եղիւր բայն զոր եթէ ոք քննեցէ ըստ խոնարհմանց բայցն, արդէ զհաւատարմն: Նաեւ սակա աներեւութիցն այլապիկարութեան ինքրեմ մի վրդովիլ: այլ խոնարհար քննել. եւ ընդ բային իւրոյ Համեմատել եւ զկերպաւորութեան բային ներ ներկայումս սահմանականին խուզիլ. զի մի անհնթիւ լինի եւ վերկարարալի: Եւ թէ այլ ինչ սխալութեան արդէ արն չէ ի կամաց մերոյ այլ ի մոռացմանէ. եւ կամ այլ իմ կտակեմանաց. վասն որոյ խնդրեմք ներել. զպակաս լնալ եւ զանելորդն յապալել: որք Հմուտք էք արհեստի եւ մակացութեան. եւ զմեզ պահել անմեղադրելի: Իսկ որք ոչ էք ներ Հմուտեալ արհեստից զընթեան. եւ զերթողութեան. մի այլ ինչ բարութեք յանդգնարար. այլ ջանացարուք ուսանիլ զդրեալն. եւ տեղեկանալ ներպարտեալ զիտուութեանն. եւ փառս վերջնայել քրիստոսի աստուծոյ ընդ Հօր եւ սրբոյ Հոգւոյն. այժմ եւ անգրբաւ յաւիտենիւ. ամէն:

Վ Ե Բ Զ

Չկնի որոյ Շնորհօք Յիսուսի եւ արթութեք մերօք սկսանելոց եմք զԱստուածաշինչն:

Կիւլպենկեան Մատենադարան,

264.2

1665

բառ սրբոյ անտառանին, առ մեկ ոչ գտանին, այլ առ դադաժառցոյն միայն. թէպէս առ մեկ
ևս գտանին ի դադաժառցոյ թարգմանեալ: արդիս ի Աստուածաշունչի դադառու վարդա-
պետի վաղաքայոյ՝ եւ որք ի նմանէ հաղափարեալք են ներ զաղաքում չօյւմ, այդք եւս
նաշտառեալք՝ եւ աղարարեալք ի զբայ: Բայց եւ նուազաւ յամենից՝ եւ յեմեղաւ անմահ
եւ զհառութեամբ ի մէջ մանկանց եկեղեցւոյ տէր ոսկանս բանի սպասաւոր յերկրէն արարողու
ի գիւղաքաղաքէն երեսանայ՝ Հրամանաւ հասնի հայոց՝ եւ իսկուղիկոսին սեանս Յափարոյ՝
եկեալ յամառազած մեծաբարկի մատենոյս ուսումնաժողոյ: Ազխատեանի ի նախնեաց՝ եւ եւս
անառաքել ըստ գաժաժառցոյն: զթիւն, եւ զհամաձայնութիւնն առաջերկի մի ըստ միոյն՝
որպէս էր նաւար. քանզի ոչ ամենեւին, եւ ամենայն իրօք միտանեցան. այլ ի տեղիս յալովս
տարաձայնեցան զյիտով՝ եւ ամար՝ ոմանք յեւ եւ յառաջէ՝ ոմանք թերիք եւ աւելորդք, որոց
յարմարունքն ընդ իրեարս կարի գտաւարաւ եղեւ, եւ քաղմաւ ջանի: Որքն է տեսանել ի
գիրս մօտէսի, յետեայ: Թաղաւորութեանց. մանաւանդ՝ ի գիրս եսթերայ: եղբայս, տա-
րիթայ: սողօժօնի: դանիէղի: եւ այլոց:

Որք են ալիգրիք տարագանութիւնք: Նախորդն գրութիւն զիտով՝ եւ տանցն: Երկ-
րորդն գոն եւ ոչ գոն գրոց՝ զիտոց՝ եւ տանց: Թէ առ մեկ՝ եւ թէ առ նոսա: Երրորդն, զլե-
տոց եւ տանց առաւելութիւն եւ նուազութիւն: Չորրորդն, զիտոց եւ տանց յեւ եւ յառաջ լի-
նիւն: Հինգերորդն, բանիցն ալլաւարադութիւնք, եւ խաղիպօփութիւնք: Վեցերորդն վաճա-
մերայ ցանգոյ եւ նախադրութեան:

Նախորդն, որ է գրութիւն զիտոց եւ տանց. ոչ է յամենայն ուրեք ըստ կարգի շարա-
կարգեալ՝ այլ խառնիթուան. քանզի ուրաժօր էին համեմատք շարակարգեալք իրեայց, մեք
ևս ըստ այնմ շարի զթիւն յարադրեցաք. իսկ ուրաժօր ոչ էին համեմատեալք եւ յարմարք. բո-
նիք եւս խառնիթուան խաղիպօփ: Ըստ զիտով դոժմութեան գտանին, միայն ի գիրս եղբայս-
յանթիւրայ: Նաեւ ի գիրս առաջիկան աւլօժօնի. եւ դանիէղի: բայց ըստ տանց նամանն գիրս
գտանին. դոժմութեան համարան ընթանան: Թէպէս ի մատենան նոցոց կապարանայ տակաւ
գտանին ալլաւարադք. որպէս քաղմաւ ընթերցողաց քացաւոյն երեսի: Արդ այսոցիկ այսպէս
գոլով. ոչ գիրքն շարակարգութիւն ընթերցել կարացաք խախտել: եւ ոչ զնոցայն զիտայ թիւ եւ
տանց. քանզի թէ զթիւն զիտոցն խախտեալ՝ կամ տանց. ընդ նոսն հարկ լինիւր եւ զթիւն հա-
մաձայնութեանց փոխել՝ եւ թիւս ցանգոյն. որ էր անտանելի գործ: վաճա՝ որոյս այսքանս
հարեցաք հազիւ: զմերայինն շարակարգութիւն անխախտ պահել: եւ զլիստութիւնս եւ զանոս-
աութիւնս ան թաւոյ նոցա յօրինել, որպէս ահա տեսանեալ ի գիրս եսթերայ. եղբայս, առ-
գանօնի: դանիէղի եւ այլոց:

Երկրորդն է գոյ գրոցն եւ որ գոյ՝ առ մեկ եւս նոսա: քանզի առ նոսա գոն գիրք
յետեայ որդւոյ ներքաւոյ կատարելապէս ընկալեալ եւս այլոց Աստուածաշունչի գրոց՝ անա-
համարով զիտով եւ համաձայնութեամբ փակեալ, զոր եւ եւ ըստ իմում կարի թարգմանեալ
յօրինեցի ըստ դադաժառցոյն: քանզի մեկ ոչ գոյս լիպէս: այլ նաղկաճաղ արարելու: նաեւ
անսկիանեալ վարդապետն պղծեացի թարգմանեալ եւ առաքեալ ըստ մերայ խնդրոյ. բայց ոչ
մամանեալ մեկ յօդութիւն, այլ զինի մօր միայ: Նաեւ զլորորդ գիրս եղբայս՝ որ մեկ ոչ
գոյք ներ մատենից Աստուածաշունչ: այլ միայն ի փրյարկս սողօժաժանից՝ գայն եւս նաշա-
ռաղ արարեալ: նաչպէս եւ գայն գիր ի հայոս քաղաքս արտալանեալ շարակարգի: նաեւ բզ-
ցանգա Աստուածաշունչին: Բայց այս յորրորդս եղբայս առ նոսա եւս երկրայն գոլով ոչ ունի
համաձայնութիւն: եւ ոչ ի տեղով իւրում, այլ ի վերջոյ մղեալ ընդ եղբայս երրորդի
իսկ եղբայս՝ որ է առ դադաժառցոյն երրորդ՝ առ մեկ առաջին էր կարեալ՝ եւ եւս ըստ մե-
րայն առաջին կարեալի, փոխարկելով զթիւն համաձայնութեանց ներ ցանգոյն, եւ ի լուստե-
սին: բայց կորի ի խախտանք եղեւ: Յակոբն երրորդ զիւր մակարապետացն սակա առ նոսա ոչ
գոյրն եւ եւս ըստ մերայն որպէս էր եղեալ թարց զիտով եւ համարոյ՝ եղի:

Երրորդն է զիտոց եւ տանց առաւելութիւն եւ նուազութիւն. գտան եւս ի գիրս եսթե-
րայ. աթիթայ: դանիէղի եւ այլոց քաղմայ ցանց. որք ի մեծ՝ համարաթիւնց քացալայտ-
նին: քանզի որք ի մեկ պաղաւտ գոն, զթիւն նոցին եւս եմք թողեալ՝ ուրաժօր տեսանեալ գե-
րեք կամ զլորս համարն գեղեալ՝ եւ գայն ըստ կարգի. եւ ի մէջ այնոցիկ համարոցն, թիւով
միով կամ երկուքուք: կամ եւս յալովիւք ի բաց թողեալ՝ որքան թիւ ոչ պոյն աշխատով
թիւով գմեկն պակաս լիւս իմա: նաչպէս եւ գոնիլան ի մեծ՝ յարմար տեսանիցն քաղմա-
սողով ոչ անատեալ. գիտացեալ թէ աշխանս բանն աւելորդ է առ մեկ: մանաւանդ զի
րդեպեմանն նշանն լատինացոց եղաք ի մէջ, որքանք պարունակին նմը՝ այնք րդեպեմանոց
նշանացն, թէ բան, թէ բան, աշխանքն են աւելորդք, եւ առաւելեալք քան զլատինացոցն,
որպէս գտանեալ ի գիրս թաղաւորաց. եսթերայ. առաջիկան: եւ այլոց: Բայց գոն եւս յայնք՝
նշանացն՝ որք ըստ լատինացոցն են եղեալք:

Չորրորդն, զիտոց եւ տանց յառաջ եւ յան գոյն: քանզի գոն զիտեալք ի գիրս եսթերայ՝
եւ աղօթօժօնի, եւ այլոց. որոց կէսն աստ, եւ կէսն յայլում վայրով է գրեալ: նաեւ տանեա-

մեկն, յառաջ է գրեալ եւ մինն յետոյ, երեսուն յառաջ է գրեալ եւ քսանհինգն յետոյ, տասնեւերեք յառաջ է եւ մինն յետոյ, եւսպէս եւ տասնց զոն յետևյալաւթութիւնքս զորս զամենեանս նոր տեղով իւրեանց դասեն ճարձմանայ։

Բայց երբորք մակարայցիքն, որ ոչ զայ լատինացոց, ոչ տնայեաց, բանդի զցոնդն եղեալ են, եւ ի մէջ քնարանին զխաւամար ոչ են զարգեալս զի քնդ ցանդոյն համեմատեալ անտաւելաւ, թէ լաւ, եւ թէ վատ, վասն տախրիկ՝ աշխատ անդրուի եւ անհամար տպեցաւ Այսոյն եւ աշխի, զխաւամարք քնարանին ընդ համարոյ ցանդին ոչ համեմատին յամենայն, եւ ամենայն ուրեք, այլ զուն աւրեք, որով համարօք եւ ցանգօք անկարելի էր զհամամայնութիւն յորինել, վասն որոյ զայսքանս հետեցաք՝ զի որքանք զլուրիք տարանխաւայ էին ի միմեանց՝ եւ կամ յետևյալաւ էին ընդ լատինացոցն, արեք ի կրկին տեղով զլուրիք կարգեալ ցաք, եւ զանաթիւնս ըստ կարգի եղաք, զի ի մեռն զխաթուացն, եւ անցն թուոցն մարթաղ ջիբ, եւ զհամամայնութիւնսն, եւ զթիւս ցանգոյն ի տեղիս իւրեանց հաւաքածու գտանել, Այս սինքն կրկին երեսունեւմէկ, եւ կրկին մեաստն, բայց զմանքաթիւնս ըստ կարգին դասեն յերկուսն տեղիս։

Հինգերորդ՝ անուանց եւ քանից չազգագութիւն եւ չաղկորութիւն, զի զմի եւ զնոյն տունն ի բազում տեղիս թաղմարիմիք են եղեալք, Զայն ոչ տուն, որոց այլեւայլ տնո լատնիզնութիւն է հանդիպեալ, որպէս զէդէսեմ, եւ սեղեկոյնի, եւ այլոց յորոշեց, այլ զայն, որք միեւնոյն են ի բազում տեղիս թաղմարիմիք են եղեալք, նայեալս եւ շտաղդորութիւնք յալովք զան տղամասնաւք, որք ամենեւին գտեսութիւն իրի ոչ յայտնեն, այսպիսեացս ըստ կարի հոգ տարեալ ուղղեցաք, ոչ քնուին, զի մի ի պարտաւորեացն եղերիցիմէս տնն զմտնա, նաեւ զոր ոչ ինիցեաք փոխարկել՝ կամ քանաք ի լուսանցն նորուս գրով եղաք, զի հշտաքտաւեղձի՝ եւ վերահասուք տեղեկացին, եւ մաղախք յիցին, Իսկ որք ոչ կարի տաղանջաւոր երեւեցան, եւ կամ տարանջաւոր ելով այլով կերպիս զայլ վիճ զրան նշանակեցին, զայն ոչ իտեանցաք՝ եւ ոչ ի լուսանցն գնալիցեալք։

Վեցերորդ վասն ցանգոցն եւ նախագութիւնացն նախեաց, զորս շտաղդադեղ անհաճ թուեցան մի զի համար ուրին աշխատք ցանգով, եւ ոչ տնայութիւնք, եւ ոչ համամայնութիւնքն երկերորդ՝ զի տալին կարի տաւաք գայր՝ եւ նախ յալովք որոյ աշխատեցին եւ նախ գտեսութիւնսն ոչ արեւին, բանդի գիտաւորութիւն զնիւնոյն, ոչ ուլ ինչ էր, եթէ աշխատեցին, զի նախնեացն վաստակ մի քարցի, իսկ ազատութիւն եւ ոչ զիլ ինչ գայր, մասնաւոր զի ներ քնարանիցն աշխատ տեղի լեղեւ զի քնդ գաղմատացոց համարոյն զմերն եւս եղաք եղեալ, Թորք քնարանի համարոյն զանգոն զնիւ անհեթեթ էր, երբորք՝ զի եւ համար ցանգոցն ընդ համարոյն զլուրք քնարանին էր անպատեան եղեալ զալեւելով գրաց, չորրորդ՝ զի համար զայնցն ի քնարանն՝ է ուրեք զի եղեալ է՝ եւ է ուրեք զի ոչ է եղեալ, նաեւ եղեալք ի տեղիս յալովք տնամասնաւք են եղեալք ընդ ցանգոյն, Մեկն այսքանաց պատահաց ոչ եղան նախագութիւնքն եւ ցանգոն առաջինք, Իսկ զկարգեալսն եւ զեղեալսն ի փառք Քրիստոսի ընկալաւորք, եւ զմեկ ի մեղադրանաց անպարտ արբեց։

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն :

Գտնութիւն, պատիւ, եւ փառք էութեան ինքնադոյ՝ յալութեան յարակալի, Երբորդականն անմատուցութեան, եւ միակնի Աստուածութեան շօր եւ Որդւոց, եւ Հոգւոյն սբոր՝ մեղքի եւ մեղքելոյ, եւ յիցիդի ի նոցանց էութենէ, Համագեացա՝ համագեայից՝ եւ համագեայց, եւ հանուրք արարածոց, եւ քնալիք տեղեւանոց, իմաստայն եւ զգայնաց, նիւթականաց տարրելիցաց, եւ յանիւթից Հրարունից սեռից, յանցելով ամանակաւ, եւ ներկայիս կենցալի, եւ ապագանա յաւիտենի, զի եւ զկաղաղութիւն տնաթանութեան ի մում մեռնաւորութեամբ եւ օմնաշուկութեամբ ընկերակցութեան մարմնականօք գոյնաւ պայապատափաւաք, Ստեփաննոր, Թեոփորոսի, եւ Պետրոսի ջուշայցեոց, բանդի Աստուածաւորք եւ կորովիքս աշուրիկ հայելով ի նուազութիւն Աստուածայնոց կտակարանաց որ ի մէջ աղբն հայցօք մտնաւոր զարդապետաց՝ եւ փառականաց՝ եւ զրոց աշխարհաց, վասն որոյ շնոր մեռալիս սիրով յօժարեալք յորդօրեցին զմիմեանս, զալալիցելով եւ դիմ նուաւաւորութիւն, որ սակօ գոյնց վարանելի, մեռնաւոր եղեն ինչ ներ դործանութեան աշմիկ, ալալով արդաւալ պէն գնալիս դրամին ըստ որում եւ յորժամ պիտոյանայք։

Քաղաք եւ իշխանութեամբ եւ հրամանաւ վեհապառի Կաթողիկոսի եւ պատրիարքի Հայկական սեռի, ներ պատրիարքարանում սբոյ իմիմեմի՝ լուսակալի՝ եւ Քրիստոսաւմենեցելոյ, առան Յակոբու, ներ Թուղ իրկէին վից հաղարորդի վաստնորդի իսկ ըստ հայոց Թուղ հաղարորդի, հաբիրորդի մեռաւորդի, սեպեմեմբրի, ի՛, նիւալ յերկրէ եւ յաղլէ իմմէ զմիմեմի ի կողման Եւրոպիոյ, յաղաղս ապմեմ մասնին աշուրի անաղաւանայ, եւ բաղմաւ վշտի եւ տառապալարութեամբ եկեալ հառի ի սահման յետալ-

իոյ՝ յերկիրն թուլացանու. ի ճաղաքն իլիվօնայ. ներ նախնուժ նուազում զուրջ զտի ինձ
զօժանդակ. սակս որոյ թողեալ զնացի ի Հոռմայ. գոնեայ անդ զուր յաղոութիւն զործառ-
նութեանս. եւ անդ եւս ոչ եղև ինչ միթաբարութիւն օգնականութեան գործոյս. վասն յոգունց
պատճառաց ներակակաւոց. Թէ ի մերայնոց աղանց. եւ Թէ ինքեանց կանօնաց իս ծանձա-
նաց՝ զորս մի ըստ միովէ շարագրէր ձանձութիւն է:

Իսկ թ Կառնաւն իմում անդրէն յիլիվօնայ յետ բազմաց հակառակութեանց ստատա-
կապատից եւ փառքուսաց մերայնոց ապանց. որք ոչ զօգուստ աղէի եւ զորոյն աթոռոյն այլ
զանձանց զցանկութիւն. եւ կամաց զհաճութիւն կամէին ընդւր որոց. ընդ իմեակայալ. զու-
րինչ ետու հաւանութեան բռնու այլ ընդերից հաւատարմազունից վերագրեցեցոց տրանց եւ
Բրիտանոստերաց՝ յետ բազմաց քննութեանց եւ հարցափորձութեանց մխարանեցոյ տիրով՝ եւ
զոյնադպակմաք գրով՝ զի անքա երեքեան ընդ իս հոգեսցին զամենայն զմաք վերագրեցելոյ
նոտանին թինչև Կառնաւն. ստ յօգուստ աղգին եւ ի շուհ սքրոյն աթոռոյն:

Բայց այսպիսի եղև Կառնաւն, քանզի ի Թուին. ուժգի փետրվարի. իս վերագրեցեալ
պարոն ստեփաննոսն. եւ զպարոն պետրոսն խոտաացան զուռնիւլ շահն որ թ վոճառմանէ
Առաւածաւնչոյն լինիցի սալ սուրբ էլմիաննի. նոյնպէս եւ պարոն Թէւդորոսն զիւր բամնի
շահոյ զկէս խոտաացաւ սուրբ երուսաղէմի. եւ զկէսն յուշոյ վանից սարգսի զօրա-
վարին: Այսու պայմանաւ եւ եւս չու. արարեալ հասի ի կողման հիստիսոյն յերկիրս բնդի-
կոյ. որ այժմ կոչի հոլլանտիայ. ի ճաղաքս յամօթէլտամի ի սպարան սքրոյն էլմիաննի եւ
սքրոյն Սարգսի զօրավարի. ուրանօք եւ սկիզբն արարի տպիլ զբովն զորս աւետիսն էր յո-
րինեալ. զի զիրք ժառթեալն յոք խոշորէ էին եւ անյարժարք. նաեւ զի ոչ գոյր զիր վասն
համաձայնութեան եւ խորագործութեան Շարկեցոյ տանէ զնոսր վիրջ իմով գոյիւ, զոր վասն
փորձի եղեալ եմ ներ վերջում շարակնոցին: Նաեւ այսու բոլորդրիւ որ յաւեան էր յօրն
եալ. որովք զրովք զսկիզբն տրարաք նեք Թուալն որպիս զընայն թ օկքանն, եւ յառարտ սո-
րին ժամանեցաք զորմութեամբ նունչ Տեան եւ փրկիմն Յիսուսի, նեք Թուալն Քրիստոսի
հազարդդի վնցհարկերորդի վասններորդի ութերորդի. յամենան հակառակքերի, որոյ էին
աւուրք երեքստաներորդ: Իսկ բոս մերոյս հազարդդի հարկերորդի եւ Թիւստաներորդի,
ներ նոյնում ամսում հոկտեմբերի երրորդի. իսկ ըստ հայոց ամսոյ հրտայք քաններորդի
հինգերորդի:

Արդ սահաք սուրբք եւ ծառայակիցք ի Քրիստոս, որք հանդիպէր այժմ նորատնկոյ
բուրասանի. եւ Առաւածակերտի գրախախ՝ եւ յոնեղանի այգւոյ. եւ յեղեմարդի ճա-
ռամականէն զետոյս, որ իսկզբաւ արուացանք՝ եւ Կոդրոյն զարեւոյն յոյիս յաւանկանց
զպէսպէս ահապիս տառաքինութեանց՝ եւ վարուց բարեաց: | |

Երկուսիք միով Հայր մերով զվերագրեալ խաննց պարոն Ստեփաննոսն. եւ Կառն-
աւնից Ենդան նորին. զճայրն եղումն, եւ զճայրն զփառանմանն. եւ զայլ արեան մարմուտս
նորին:

Այլեւ զքթուչենց պարոն Թէոդորոսն. եւ զՀայր նորին զմաճառի յապարհ. եւ
զճայրն աննամէլիք: եւ Կալ Համազգումն նորին յուրորովին:

Նաեւ զպարոն Պետրոսն. եւ զՀայր նորին զտէր աւագն. եւ զճայր նորին զօգանդա-
րաքն. եւ Կալ Հոմանեոս նորին զնոր եւ Գրին:

Ընդ նոսին եւ զՀայրն իմ զպարոն Թորոսն. եւ զճայրն իմ զօգահարողն. եւ զեղբայրն
իմ զՅօհաննէն զփոխեցեալն ստ Քրիստոս, որոյ ընչիւքն ժառի եւ թ զորմ յայտ: այլեւ զմիւս
եղբայրն իմ զաւետիսն որոյ զբովն սկսու զիրք. եւ ինքն եւս աշխատեցաւ ժամանակս ինչ ի
խաւհարարութեան եւ թ առեքիւսառութիւն գործոյն եւ զայլ աղագրեղա նոյնի:

Ընդ որ եւ զՀաւատարմով աշակերտն իմ՝ զկարապետ զարդապետ անդրիանայի. որ
մէլս եւ առնանիք՝ աքնեցաւ ի վերայ սքրագրութեան, եւ այլոց զարմոց:

Այլեւ զճեռնառուն աշակերտն իմ զԵօհան արկաւապ Երեւանցի. որ զառաջներորդ
փորձն մէլս ընթերցաւ ընդ իս եւ ընդ վարդապետին՝ եւ աշխատեցաւ թ փրկին զՔրիստոսն եւ
թ Ժողովին: եւ թ կապիւն՝ եւ զառնաւս տան Հոգն եւ զամենայն զարաւաքին զորմս հոգաց եւ
ծառայեաց մտերմարար:

Եւ Կալ Հոմանեոսն զաշխատարար եւ զարարմիս ջանացողս յիշեալիք: զի եւ զուր
յիշեալ լինէր յարգանքեան Տեան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի լուելով զերանուէտ բարբառ
նորս. որ է օրհնեալ ընդ Հօր. եւ ընդ սքրոյ Հոգւոյն յաշխատեան, եւ յաշխատեան յաշխտեմնց.
Ամէն: Հայր մեր որ յերկինս:

Գ Ի Բ Ք Ա Ղ Օ Թ Ի Ց 1667

Ենթերջ ամենագործին Աստուծոյ, եւ Նաւաստ անմեա բանի սպասաւոր տէր Ռահմէյի արտաւաստ ի զհիշատակութեն Երեւանոյ, սղորմութեամբ ամենաբարոյ երրորդութեան, եւ բարեխոսութեամբ սրբուհւոյ ամենորհման Աստուածածնին զազոթմատոյցս զայս որ եւ յարարանաց Տեառն Յիսուսի ժառանգիւնք արտազրկաւ Թաղամեայքի ի լեզուէ զազոթմատոյցս ի Հայո բարբառ: զոր եւ շարադրեցին սրբագրութեամբ, եւ ետու ապկ ի ապարանի սրբոյ Էջմիածնի, եւ սրբոյ սարգոյ զօրավարին, որոյ աւարան եղև ներ Թուղ փրկչին Հաղարդի վեցհարկարդի, վաթսնհարդի, իսկ Հայոց Հաղարդի Հարկարդի վեցաստուհարդի, Նամահանն Յուշերի, որոյ աւարք էին քաներորդ աթիւրորդ: Ի Հայրապետութեան Տեառն Յակօրաւ Հայոց Կաթողիկոսի, եւ յիշատակութեան վերհիշման քաղաքի Ամստերդամու քնդ Հովանեաւ սրբոյ սարգոյ զօրավարի, Արդ որք Հանդիպէք եւ ազախք ի ամանէ յիշխիք զվերայգրեալ զսեան վարդապետն, եւ որք յիշէք յիշեալ իշխէք ի Քրիստոսէ Յիսուսէ Տեառնէ մերմէ, որ է օրհնեալ անդաւառ յաւիտեան, Ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
248 Ազ.

ԳԻՐՔ ԱՇԽԱՐՀԱՑ ԵՒ ԱՌԱՍՊԵԼԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆՑ.
ՈՐ Է՛ ԱՂՈՒԷՍԱԳԻՐՔ 1668

Ենթերջ եւ սղորմութեամբ ամենագործին Աստուծոյ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ տաւարեաց զբոլոք շաւաւտաւ:
Ի Թուին. 1669. Յունվարի. 20: Իսկ քառ Հայոց. Կնժք. Տրէի քր:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
956-62 եռ.

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ
ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՑ ԵՒՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ: 1668

Ենթերջ եւ ամենպիւնութեամբ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի տաւարեացաւ Նոր կտակարանն ի Հայրապետութեան Տեառն Յակօրայ Կաթողիկոսի սրբոյ Էջմիածնի, Երկաթաբութեամբ Նաւաստ Ռահմէյի Եպիսկոպոսի եւ բանի ապաստաւորի երեւանցւոյ, քաղաքանի աշուկերանի իմոյ կարապետի բանի սպասաւորի քաջ իմովք գրովք, իսկ արդեամբք երկուցունոց, եւ սրբագրութեամբ, եւ ապաստաւորութեամբ աշակերտի եւ Հարապետի իմոյ յօնանու սարկաւադի, որ բազմաւ խնդի Հոգ տարեալ Ժառայեաց, Ի Թուոյ փրկչին. 1668. Ի յեթնհարգաւ աւար ամի ամառմութեան վերափոխման Տիրամօր Կուսի, յԱմսթէլհաւամու քաղաքում: Ի Թուոյ Հայոց Կնժէ: Ի փառս Քրիստոսի:

Արդ Հանդիպողացդ ամին ընթերցմամբ կողմ քաղաքի քաղաքաւ աղերսել, անմեղալ դէր լինի սղալանացն, զի ըստ կարի խնացաք ի սրբագրելն՝ Թէ քառ քերթողականի արհեստի՝ եւ Թէ գրութեան արհեստի: Թէ առ լծորդս, եւ Թէ առ Հոյովս անշան եւ քաշի, եւ Թէ առ Թիւս Նոյնոցն, առ Նախագրութիւնս եւ առ պարզաշա Նոյնոցն եւ գիտաւորութիւնս, Նաեւ ի գտաւորանութիւնս աշխատանք՝ որոյ բուն Նախադասաւոր լեալ է՝ իմով մեծաւոր գծեալ Նոր կտակարանի գլխի Հեթմոյ Թաղաւորին աստուածաշունչ սրբագրութեան զաղաքաւ՝ առ աստան Հաւաստացուցիչ զաղաւատկանն պարզարանոց զարգաւոր՝ Թէ առ բառս՝ եւ Թէ բանս, զի մի երկրաշական Թիւրութիւն ինչ ի ներս անկնի՝ որպէս զոյ ընտելալ ի մէջ գրոց մերոց ի գրաց անհմայի եւ անվարժից, զսահ եւ զյոյովութեան վարժուց միայն Հոգացողաց, Ժանաւանդ սակոս սովորականաց յառաջնկութեանց վաստազովաց՝ եւ քնաւեցելոց կրթմանց լաղակրատութեանց, զորս բովանդակ ի քոյ հեղաց: Թէպէտ ուրեք ուրեք ըստ տեղունի բերման, եւ ըստ Նախնեանցն դիտաւորութեան բարեւոյ վարկադ Նաեւ ոչ ի ինիցաք ալլալոյն, զի մի մեք մեզնեկ եպերեալք լիցուք:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
225-4
1668

ՏՕՄԱՐԱՑ ԳԻՐԲ ՀԱՅՈՑ ՀԻՕՄԱՑԵՑԻՈՑ ԵՒ ՊԱՐԶԱՏՕՄԱՐ :
ԸՆԴՈՐՈՑ ԵՒ ՏԱՂ ՅՈՎԱՍՏՓՈՒ :
ՄԱՐՄՆԱՅԱՂԱՑ ԵՒ ԵՐԱԶԱՀԱՆ : 1668

Ժամեք յընթերցողաց անմեղադրելի առնել զմեզ ի տղալանացն, զի ոչ ի բողմաց ուրինակաց ստուգեցաք վասնզի ոչ գտանէին աստ. այլ ի մերոյ օրինակէ որ ինչ գրեալ էր փոխարեկաց աստ. որպէս եւ ինչգրեալ եղեւ յոմանց :

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
 264-11
 1668

ԳԻՐԲ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ ՇԱՐԱԴԻՐԵԱԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ
ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԴԱՎՐԻԺԱՑԻՈՑ 1669

Շնորհօք եւ ողորմութեամբ ամենազօրին Աստուծոյ շարասողեցեալ յաւարտ ժամանաց մատենան Պատմաբանական ներթուղի Փրկչին ուղիթ. նաժանան Մայիսի. որոյ աւուրք էին. զի իսկ ըստ Հայոց. ոմնժ. նաժանան Արեգի. որոյ աւուրք էին. զի Սրբազրութեամբ եւ ընչիւք Ոսկանի վարդապետի Երեւանեցոյ ի տպարանի սրբոյ իշխանին, եւ սրբոյ սարգսի. ի Հայրապետութեան անառն Յովորու. Հայոց կաթողիկոսի. ներ զաղագում Հոյակապում Ամաղէրասումում : Արդ որք հանդիպէք ամին տեսանելով կամ ընթեանելով յիշեալիք զաշխատութեան. նաեւ զեղբայրն իմ զաւետին, որ պատեաւ է եղեալ այսորիկ զործարանի իշխանին լինելոյն. մանաւանդ՝ զի զայս զիրս ինքն ընչիւք իւրովք է արարեալ՝ որոյ ներուսն յանցանաց մտղթել եւ վարժոք բարեաց ի Քրիստոսէ, ինքեան եւ ծնողաց իւրոց հօրն Թորոսին. եւ մօրն Գոհարադիկին. եւ այլոց արեան առուաց մերձաւորաց : Բայց որք յիշէք միով ողորմելու յիշեալք լինիք յողորմութեան առատրին ի փառս ամենօրնեալ անուան նորա. այժմ եւ անգրաւաւ յաւիտենին : Ամէն :

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
 956-632 Կա.

ՏՕՆԱՑՈՑՑ ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ՏՕՆԻՑ 1669

Շնորհօք ամենազօր մարդասիրին Աստուծոյ. եւ նուաստ անձն բանի սպասուոր տէր, Ոսկան Երկրէն արարատու ի քաղաքէն Երեւանայ. տեսանելով իմ զպապատութիւն ազգին մերոյ Հայկազնիայ ի կողմանէ ամենից զրոց. յաւետ Հարկաւորաց եւ կարեւորապէս պիտաւ նշուցաց. զորս ի բողմաց զապաւս յովումք աշխատանքս եւ յովովիւք ծախիւք տպագրեցաք մինչեւ ցայժմ. տինա վաղապունիս ժամանակաւ եւ կանխաւ ամաւ. Հարկեցեալ ի Աստուածասիրաց ամանց վաճառականաց եւ բարեպաշտ քրիստոնէից. առ ի տպուած սրբոյ մատենին, որ կույն տեսցոյց. այսինքն ցուցանող տնից բնաւից սրբոց եւ ժամակարգութեանց նոցին. նաեւ Համայնից անօրէնութեանց Տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. սպասելով զիպօղ ժամու. որ եւ քառալ զնայն ձեռնարկեալ կատարեցի Աստուծով վայելուչ եւ գեղեցկագոր յօրինուածով զարդարեալ քերականութեան արհեստի ըստ կարողութեան իմոյ, առ ի զուարեութիւն բնաւից Թորգոմանեաց. եւ ի լուսաւորութիւն ընդհանրից սրբոց եկեղեցեաց. յաւետ ի պէտս իւրաքանչիւրոց արանց, յորոց եւ Հարկ իսկ է. որպէսզի յամենայնում աւուր յիշատակելով զամօք սրբոց կարգելոցն. յաւուրս իւր բարեխոս ունիցին առ Աստուած, վասն ամենից զործառութեանց իւրեանց Հողեկանաց եւ մարմնականաց ի փառս Աստուծոյ : Որոյ աւարան եղեւ ներթուղի փրկչին. 1669. նաժանան Մարտի, 25 : Ի Հարապետութեան Տեսուն Յակոբայ Հայոց կաթողիկոսի եւ յիշխանութեան վիշէլժուսին զաղաքիս Ամստէրդամու ընդ Հոմանեալ սրբոյ Սարգսի զօրավարի : Արդ որք հանդիպէք այսմ Աստուածայնոյ մատենին եւ օտարի ի սմանէ. յիշեալիք ի Քրիստոս զմեզուց զՅովհաննէսն, եւ զՅովհաննէսն իմ զԳոհարադիկն. եւ զեղբայրն իմ զԿանգուցեալն ի Քրիստոս զՅովհաննէսն, եւ զՅովհաննէսն իմ զՆիկիայի. եւ զԳեորգիոս զաշխարհաս իմ եւ զարեան առաւ ազգականն՝ զՍաղամոսն եւ զԵօնալիսին : Ընդ որս եւ քուք յիշեալք լինիլիք մերովք ամենայնի յաւուրս յայնչեալ յառաջագոյն զառաջագոյն Տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի օրհնեցելոյն ի յաւիտենան յաւիտենից : Ամէն :

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
 264-1
 1669

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ 1669 Յալիկոնա

Ներ Տպարանում սրբոյ էջմիածնի:
 Հաճութեամբ ճեռնմ Ոսկանի Արքեպիսկոպոսի Հայոց:
 Սրբազորութեամբ Կարապետի վարդապետի Ամգրեանցացի:

IN LIVORNO.
 Con Licenza de 'Superiori.

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
 238 ՊԷ.

ԳԻՐԳ ՎԱՅԵԼՈՒՉ ԵՒ ՀԱՐԱՒԱՌՐ ՊԱՐԱՋԱՏՈՒՄԱՐ 1675 Մարչիկեայ

Աւարտեցաւ գրգուկոյ յաւաւէտ եւ օգտակար աղագրեցեալ ի պէտս եւ ի հրճուանս
 Հայկազունեաց եւ ժառանգի վաճառականաց: Արդ՝ որք վայելէք զսա առողջութեամբ եւ
 խնդութեամբ ի փառս Քրիստոսի յիւնցէք զպատահաւս զմատակարարս եւ զաշխատօք ի սին.
 եւ ժառանգի զհանգուցեալն ի Քրիստոս զՈսկան վարդապետն, ընդ որս եւ զուր յիւնցեալք
 յիշէք ի նշանս սեռանէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ. Ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան
 264-11
 1675

ԳԻՐԳ ՍՐԲՈՑՆ ՄԱՇՏՏՈՑԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ 1676 Ի Ջվրլոնեայ

Որ ըստ աշխարհութեան վերախնամ տեսչութեան կամաւոր յօժարութեամբ մատուցին
 զինքնան ի պաշտամատարութիւն մատակարարութեան բանին Աստուծոյ տնտեսութեան.
 Եւսուցանելով զպէտս սրբոյ տառաշրկանի եկեղեցւոյ. Հաստատեցելոյ եօթեամբք սեւմբք
 խորհրդոյ. եւ զարդարելով պայծառացւցին նույնաթիւ շնորհօք հոգւոյն սրբոյ, առ ի լու-
 աւորութիւն ոգւոց խաւարեցելոց անձանց բանականաց. Ժաւալելով զնոյնս հոգեկեղ զեղ-
 մունս ընդ ամենեանան աինգերս արիւնիւն քալութեամբ. ի լրամութիւն կամաց սրբոյ հօրն
 կրկնաւորէ. ընձնելով բազմաթիւ տեղանօք առ միմեանս միշն. ցլոյ վայր: զոյցն զԱստ-
 ւածունակ ամանգութիւն անխախտելի ունի մայրս մեր օտոր եկեղեցի. եւ կատարէ յար ան-
 թերապէս ցնծալով ի փառս ամենաօրոյն երրորդութեանն՝ եւ մի աստուածութեանն օրհնեցե-
 լոյն ի յաւիտեանս յաւիտեանց: Ըստ որում եւ յայտմ Աստուածականի մատանիս աստատու-
 թեան եւ յուրմութեան. վստն սրբոց եկեղեցեաց միշտ հարկաւորութեանց յոյգալօսար բազ-
 մանօք փափագեցեալ ամենաբնիկ հօրն Հայաստանեայց տնտն Յափօրայ ամենայն հայոց
 դիտապետի. չորիւք ամօք կանխաւ գրեալ էր առ բազմաշխատ եւ սիրելի աշակերտն՝ իւր տէր
 Ոսկան աստուածաբան վարդապետն: Տպել զսա աշխատող ըստ բաւելոյ կարողութեան իւրոյ,
 օժանդակութեամբն Աստուծոյ. եւ ձեռնարկութեամբ քրիստոսաւոր վաճառականաց. յորոյ
 յաւարտն յայնսնիկ նախաւ զհասանիլ հրամանի պետականին ուղանամաւ վարդապետն միա-
 բանեալ էր ընդ կայնանսն եւ օժարարոյ արիստապաւան յիւրեցին Թաղէոսի երեւանեցւոյ առ
 ի ապումն ասեմի սաղմոսին. յորմէ պատեալէ կրեալ զգանազան փորձութիւնս եւ զնորատե-
 հաւատածութիւն ձեռնանէ աստուածաբարտին եւ տիրապաւան երկրորդ յուրապին զտնն մահուամբ
 բարձաւ ի կենաց աստի. զորոյ զլայիր պատմութիւն անցից նորին ամենայնի ընթեանոց էք ի
 յատուկ դիրս նորին. եւ այսու ամենայնի. զկնի մահուան տեսնն իմոյ մասնեցոյն եւ տրուպս
 փոխանակ նորին ի ձեռն անօրին զողորմութեան ամս չորս կալով ի շարժարանս պղծապի լրագի-
 մին. զորքնելով միշտ ընդդէմ հայոց ազգին եւ սրբոյ Բաթումի էջմիածնին եւ զորաբանի նո-
 բին ոչինչ համարելով զամենայն հայոս եւ զյուրով բանազաւան կաթողիկոսին եւ ամենայն
 վարդապետաց. զորս Տէր Յիսուս խալատապեալ քարացէ զսա ի միշտ աթօթիւք հարցն սըր-
 ան Հայաստանեայց: Որովք այսօրիկ ամենիւք պատմաօք. ոչ կայացաւ ցարդ կատարել
 զհրաման վեհին Հանուրց: Այլ այժմ սակաւ ինչ զողի առեալ ի բաց եղաւ զմանրաբանութիւն
 պարտուցն եւ զյարուցմունս ամենալար յիւրեցւոյն. յուսալով յորժմութիւնս Աս-
 տուծոյ եւ յազօթն սրբոյ հօրն մերոյ տեսնն Յափօրայ, եւ ի խնամարկութիւնս քարեւէր եւ
 աստուածապաշտ Հաւատարմի եւ բարեբարոյ ազգին հայոց: ձեռնարկաւք առ ի ապել վայելչա-

դիէս ահիւնեւիւմը բարեպէս կատարմանն. նախ ղիգոքը ծաւոցն եւ արայ ղկատարեալ րունն րտա չրտմանի հոգեւոր տիրին. առ ի դուստրութիւն հիկիշեկոց Հայաստանեաց եւ ի կատարութեւ ղաղաքութիւնն ընտելի կարգաւորաց. եւ ի պէտս աստուածածնէր վաճառակցանաց յուսմ. սիրով ըղձամտութիւն ի քառա միժտոյնն Անուամոյս:

[illegible]

ԿԻՆՈՒՄԱՆԻՏԻԱՆ ՄԱՍԻՆԱԴԱՐԱՆ

264-3

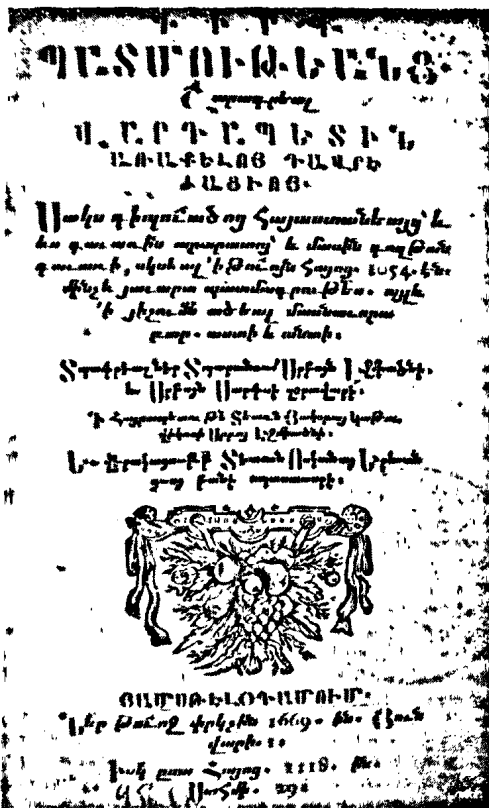
1676

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԵՐԳԵՑՄՈՒՆՔ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՔ 1685 ԱՄՍԴԵՐՏԱՄ

Ծնորձօք տեսան ձերոյ Յիսուսի Գրիստոսի եւ սղորմութեամբ նորին յանկելեալ աւարտեցաւ զիրեւ կրթմանակեան, որ է շարակնոց։ Ի պարարանի մասովէսի վաճառեցեալն։ որ է իմ տնտեսութի յանձնն սրբոյ խնայի եւ ամենեւեկեցեւոյ կուսին Մարիամն Աստուածամանին։ Ի հաշիւարկութեան տեսան Նիշարարաւ ամենայն Հայոց կաթողիկոսի եւ յայնորդ սրբոց տաւաջեցեալ Յովնէոսի եւ Բարթուղիմէոսի եւ սրբոյն զրիզորի լուսաւորչին։ Եւ նուազաւ յամենից մասովէս զպիրն կէի ծառայելով զէն տրեւանից վարդապետին իմոյ յեկկիրն յիսալայեցեալ եւ ի մայրաքաղաքն Հոսո, եւ վեհն իմ զնայ յայլ ուրեք։ Եւ եւ զարժայ յալիզոնայ առ ոտս տալիսով տեսան ոսկեմայ տարիեկպիտեանոսի տեսան կարապետի վարդապետին, եւ ուսայ ի նմանէ դարեհառ շարաքարգութեան, եւ միացի ընդ վեհնն ոսկեմայ տարիեկպիտեանոսի եւ զեւ որդայն նորա սպարձման ամա յորեքասան եւ վարժուց կողմանէ ոչինչ ընկաւ իսլաւ, քանզի եւ տէր Յովնի կաթողիկոսն զրեաց առ իւ ի մարտիրոս թէ ընկալալ զհամբաւ թէն զբարեւց ուսանելին արհեստիւ, վասն որոյ եւ զիրքը նմանիւս օրհնութեան առաջեքի առ Հոգեւոր որդեակի իմ մասովէս զի բարեւց ծառայեցեա տեսան ոսկեմայ տարիեկպիտեանոսի աշակերտին իմօյ, եւ զինի վախճանի նորա իմ ումբէ կարապետեքն՝ այնպէս Համարեա թէ ինձ եւ տարեկալ որպէս առէ Տէրն։ Եւ եւ զս վարձն Հատուցանելոց եմ, եւ եթէ մահ Հատուցանց անձեզայի՝ զհետեւեցեալ ճշտօց որդեյն արժուոյն պարտին Հատուցանելի սակո որոյ մասմանաւ բաղտաւ ծառայեցի։ Եւ զինի փոխելոյն նոցա առ ստուած, եւ իմ տեսեալ զչառփորութեան եւ կանաչողութեան յամենայն կողմանց, վասն որոյ զինեցի յեկկիրն Նուանդին՝ ի վաչիլաւ՝ յաղաքն յամաշէլօղաքմ, եւ զտի զլաւ վարպետ իմն, որ անուանա Նիխորալաւ տախ։ Եւ ետու յորինել զպիրն այրութենից բազմօ աշխատանօք, եւ զայլ տեսակի եւս զդոց նաորք եւ քաղթիք։

Ինչ ի պարամունք գործոյն՝ ոչ ունեզմբ քառականպես զգրման վանն սպելոյս գլխաւ եւ ընթիւն պտղոյ ընդ քեանն յանձնաւ երկունքոց որքանուր ջահանայի եւ ընդ Զուգարիցի պապան պտղոյն սակո իրիւս զրոց միայն շարտիւնցի կէ ժամազարդն

Արդ երեսանկեալ ազատեմ զընթերցողդ յիշել զերևանցի պարոն ուղուբուրճ որդի զաէր յունս սրբանկէր բանասէր, և զանգունցեալ ծնողն զհայրն փւր զպարոն ուղուբուրճ և զմայր նորին զմասունքաւան, և զկողակիցն իւր եղիարեթն՝ և զեղբարս նորին զպարոն աւետիկ և զպարոն կարապետն՝ և բոլր իւրեանց զաթառնն զրէկին զմարիամն և զկատարինն, և զայլ արեանառու մերձաւորսն. բանդի աշխատեաց ի սրբազրութեան շարակնոցին և զթուղթ շորացնին և զայլ աշխատանս նաեւ զնուաշայցի ընկերն մեր զուշխաթէնց խոնայ աշխատանք որդի պարոն զոգոսն և զեղբայր նորին զպարոն պետրոսն, և զմայր նոցին զտիկին սօփիայն՝ և զբոլոր իւրեանց զտիկին եփրօսիմիայն և զզուսար ընտ նորա մաղալինն՝ և զայլ արեանառու մերձաւորս :



«Պատմութիւն» Ուսման Գարիծեցիի. Ամսօրնոմ, 1669. Անուանաքերք :

Հուլի յետոյ և զմեղապարտ ողորդ փաթեթո շարաբարդող եւ մատակարարող եւ օգու նիլ սրբազրութեան յիշեցի զծնողն իմ զանանկն և զմարիամն և զայլ արեանառու մերձաւորսն յիշելով զմիմ հայր մեղայիւ. վասն որոյ եւ զօր յիշեալ լիլիք ք Քրիստոսն յուսոյն մերոյ. Ամէն :

Արդ որք հանդիպէ աստուածայնոյ երգարանիս այսմիկ՝ ընթեռնելով, կամ ճարեմանցի զբանեղով. Աստուան ողորմեացի միմ յիշատակել մի խնայէք զի կարել աշխատեցաք ի սրբազրութեան քարաւ թէ ի նշովս անուանց՝ եւ ք խախտաբար ինեւ նոցա թէ ի փամանակս թալիքս եւ ք ի կիսիպատարութեան նոցա, հետեւելով հեռադիմ արեանա

տակելիս՝ վասն որոյ եթէ ոք հմուտ է զերթութեան. եւ վարժ զըլուծեան արիստակիայ զտցէ
 և ոչինչ պահանաւ ի զընդոց նորին. բացի եզեր րայնն զոր եթէ ոք զննեսցէ ըստ խոնարհ-
 ման բայելին, զտցէ զհաւաստին. Նաեւ առկա աներևութիցն այլակերպութեան ինդրեմ մի
 վրդովիլ այլ խոհեմաբար զննել. և ընդ բային իւրոյ համեմատել և զկերպաւորութիւն պա-
 յին ներ ներկայութեմ տաճարականին խուզել. զի մի անհնարեթ լցիցի և վարկպարագիւր. եւ թէ
 այլ ինչ սխալութիւն զտցի այն չէ ի կամաց միւրոյ այլ ի մոռացմանէ. և կամ այլ իմն կառ-
 կանանաց. վասն որոյ խնդրեմք ներել. զպակասն լնուլ և զուելորդն յապուել. որք հմուտք
 էր արհեստի եւ մակացութեան եւ զմեզ պահել անմեղադրելի. Իսկ որք ոչ էք ներ հմացեալ
 արհեստից զըլուծեան և զերթողութեան. մի այլ ինչ բարուրէք յանդգնաբար. այլ զանա-
 ցաբուզ ուսանիլ զգրեալն. և տեղեկանալ ներպուրեալ գիտութեան. և փառս վերբնայել
 Քրիստոսի Աստուծոյ ընդ Հօր եւ Սրբոյ Հոգւոյն. այժմ և անգրաւ յախենել. Ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատեմատիկ
 264.7
 1685

ԿԱՐԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԱՍԱՐԱԿԱՏ ԱՂՕԹԻՑ 1686 Ամստելոտամ
 Յիշատակարան մամագրկանմ:

Ողորմութեամբ աստուծոյ և սերով Հոգւոյն սրբոյ, և բարեխօսութեամբ ամենօր-
 նեցելոյ սրբուհւոյ կուսին մարիամու աստուածածնին: Աւարտեցաւ ժամակարգութեան զերջս
 փայլուչս որ առիւն և անտի աւազեալք են ի մի վայր. ի պէտս կեկեցեանց յայտատան-
 եայց: Յամի փրկչին. 1686 Սեպտեմբերի ամսոյ ի Հինկն: Ի տուգարանի մասիցնոյ յամենա-
 վայելուչ քաղաքէն վանանդոյ:

Արդ՝ որք հանդիպէ Աստուածայնոյ երգարանիս, յիշեալիք զընկերն իմ զերևանեցի
 զտէր յօհան սրբանուէր քահանայն՝ և զլուդայեցի պարոն պողոսն, քանզի ոչ ունելով բաւա-
 կանապէս զգրամս տպելոյ զայս երկու գրեանս, վասն որոյ հարկաւորեցայ ընկերանալ ընդ
 տեսնել յօհանու սրբանուէր քահանայի և ընդ լուդայեցի պարոն պողոսն, սակեալ երկուց
 գրեանց նախ շարակնոցի և ապա ժամագրքի: Վասն որոյ հայցեմ հարցք բարեաց և եղ-
 բարցդ հարազատաց ծնեալք շնորհօք սրբոյ աւագանին. եթէ ընթերցուցուք կամ եթէ քրոս-
 նուլ ինչ տեսանիցէք զայս գրեանս, արժանի վարկիչք յիշել զերևանեցի պարոն ուղուրուր
 որդի զտէր յօհան սրբանուէր քահանայն, և զհանգուցեալ ծնողն զհայրն իւր զպարոն ու-
 ղուրուրն և զմայր նորին զմատուժաւայն, և զկողակիցն իւր եղիսաբեթին՝ և զեղբարս նո-
 րին զպարոն աւետիքն և զպարոն կարապետն՝ և բոլք իւրեանց զխաթունն զընկերն զմար-
 իամն և զկատարինն, և զայլ արեանառու մերձաւորսն. քանզի աշխատեաց ի սրբազրու-
 թիւն ժամագրքին և զթուղթ շրջանին և զայլս աշխատան: Նաեւ զլուդայեցի ընկերն մեր
 զուլիսթէնց խօսայ աշխատին որդի պարոն պողոսն և զեղբայր նորին զպարոն պետրոսն, և
 զմայր նոցին զսփիկն սփիկայն՝ և զգոյր իւրեանց զտիկին եկրօսեմիայն և զղուստք զեռ նորս
 մագալինին՝ և զայլ արեանառու մերձաւորս: Հուսկ յետոյ և զմեղապարտ զպրի մատթէնս
 յարարագրօց եւ մատակարարօց և օգնիչ սրբազրութեան. յիշեալիք զծնողն իմ զօհաննէն
 և զմարիամն և զեղբայրն իմ զպետրոսն, և զայլ արեանառու մերձաւորսն: յիշելով զմերով
 հայր մեղայիւ. վասն որոյ և զուք յիշեալք ի Քրիստոսէ յուսոյն մերոյ. Ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատեմատիկ
 264.2
 1666

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԵՐԳԵՑՄՈՒՆԻՔ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՔ 1692 Ամստելոտամ

Շնորհօք Տեսնեմ մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և ողորմութեամբ նորին՝ յանկեկալ ա-
 ւարտեցաւ զերկս երաժշտական, որ եւ շարականոց, ի տպարանին որբուհոյ Աստուածածնին.
 Ի հայրապետութեան Տեսնեմ Նահապետին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի և յաջորդ սրբոց
 առաքելոց Թաթևոսի և Խարդուշտիմէոսի և սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին. ի հայակապ նա-
 ւահանգիստ ամասերդամ: Արդ զարձնալ ազանմ, որք հանդիպէ աստուածայնոյ երգարա-
 նիս այժմիկ...

Կիւլպէնկեան Մատեմատիկ
 264.7
 1692

ԱԶԳԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՏՈՂՄԻՆ ՅԱԲԵԹԱՆ ԵՐԻՒՆԵՑՑԱԼ
Ի ՄՈՂՄԻՍԷ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՅ 1695 ՅԱՄԱՏԵՂՈՒՄ

Առ համայն Ընթերցողս Հայաստանայց. •

Բաղնալարից եւ Հմադուհից, Հարց, եւ Եղբարց Ուսումնասիրաց քայայտութիւնս սահաւուր, սակաւաշիկացիոյ Գրոյս, Առն ժննի Մօսէսի Խորենացոյ, զորոյ զդասնին, ամենաբնիկ ուղի՝ եւ պակաս. որպէս պարզագոյն է բանասէր Տեսողաց, Ոգտի եւ իմ նայելով յայսպիսի աղէտ անբերելի, բարեւոյ վարկայ տպագրել Քոմիք Կուսգիւր, վասն անձնեանու զայլ տեղոյս. քանզի յարուցմունք պատերազմաց՝ եւ Հնդկունք անբաւից արեանց, սասանեցուցին զբնաւ՝ եւ զբոլոր կալուածն Եւրոպայու, որք միւս՝ Հնչին՝ եւ զոյնն յոմին լսողաց ամենեցուն։ Ուստի եւ անպիտան, սեւայն, եւ Քափուր յամենից լուաց՝ եւ արտակաւայ, Քօմաւ ծառայ ծառայից Աստուծոյ. ի վաշխուլ Քաղաքէ Վանանդու Գողթնեաց, ձեռնաւ ուրի եղևալ տղեցի զՉնդազմէլ՝ եւ զԳեղեցկաւոր Պատմութիւնս, նախենաց մերոց, եւ Հայկազունեաց Տոմի. Համեղ՝ եւ արորմալուր սեիւ։ Սկսեալ ի Հօրէն հանուրց յԱղամայ ց'նոյ. եւ անոր յառաջ մինչև ցաշտարակն, եւ ց'Արարած, Համառօտիւ, եւ կարճաբօտիւ. սակաւ բազմաց՝ եւ յալովից Պատմագրաց, որք նախ քան՝ զնա խոսեցան լիով՝ եւ անթիւր զյառաջաց նախենաց իրորութեանց. եւ սա եւս զերից արզւոցն Նոյի, զԵրեւունք՝ եւ զարուձմունս առեալ իլանէ. ի յիշատակ՝ եւ յանդիման անելով զիրս զիշատարս, եւ արժանիս հառելով՝ եւ լուրցել. եւ այսուս տարագու իտպայ ց'յաման մենին Աղէկանդիւրի, եւ քալին Արշակայ Պարթևի։ Իսկ զկնի յայտորի՝ բունն Հարեալ զԵրեւունք տունից. զԲաղնայ, Եւրօպայու, եւ երկայն խօսիւք անէ ց'ժամանակ, եւ ց'ամս կենաց իւրոց. յարելով ի նոյն՝ եւ զԵրեւնութիւն Պարսից, վասն ընտանի, եւ մերձաւոր զայլ նոյն, ի պատճառս Վաղարշապատ, Եղբոր մենին Արշակայ Պարթևի. յորոց Սերբեղաց, եւ Տոմէ, բողբոջեցաւ, եւ Լուսաւորիցն մեր. Մուրն Փրկոյր։ Որով ծաղկեցաւ, եւ չեղապարզ պայծառացաւ. Հանուր Աղգմեր, եւ Երկիր, Ուղղափառ Հաւատով՝ եւ բարեկալա վարուք։ Դնէ կից սոցին, եւ զՄեծագոր Կայսերական Իշխանութիւնս Հռօմայեցաց. որք ոչ ուղի՝ եւ պակաս իշխեցին՝ եւ ընդ մեռած արարին զԵրկիր մեր, եւ զԱղգ, որք կային ի բանին կողմանց Յունաց, անելով զհարկս յայնցմանէ, առ յամէ։ Եւ զայստիկ ծանրութիւն՝ եւ զաշխատ յանն առնու, Մեծաւանճեւ, եւ յաբժմատ Այրս Մօսէս, ի Հասակի Երեւնութեան իւրոց, որպէս ուսուցիչ մեզ տառն նորին՝ եւ բան. ի խնդրոյ Ամեն Մեծի, եւ բարեկալուր Իշխանի, Մանկայ Բաղրատունւոյ։ Այլիւ սեմիք արտաքայ ամին Գրոյ, զբաղում Արդիւնս Եկեղեցուլ՝ մերում. այսպէս, զմեծ մասն Զարալափաց, եւ յալով երգ համեղամուտ. Մեղեղեաց, եւ ճաղից զանազանից։ Այլ՝ եւ զգիրք, եւ համառօտ գրոյց. յաղագ թղթից աշխարհաց՝ երից մասանցմ. Եւրոպայու, Ափրիկոյ, եւ Ասիոյ ընդարձակալէ։ Իսկ ժամանակ Երանելուր ամսն 148 ամսս յնա Գրիգորի լուսաւորչին մերոց. եւ 110 ամսս յառաջ քան զՔրուականն Հայոց։ Արդ՝ եւ նուառս Քօմաս, աղանձ զպատ պարզունակ Վենից ընթերցողաց զարժանի սիրոյ, եւ մեծաբանաց անիլ՝ զայս այլ բազմանունս եւ աշխատաւոր, յայտածով՝ եւ Համաբոլ զբոլացսն Հիմարագունից։ Ըստ յորդորից Առաքելոյն. առաքին Քեստանիկեցաց 5. 12։ Աղայեմ զձեզ եղբարք, ճանաչել զվաստակաւորս մեր եւ այլն։ Զի նոքօք ապառիցուք եւ մեք, լնայեւ երեսունամասոյց մերոց բարեբարաց։ Ի Փառս, եւ ի Գովութիւն, ի Պատիւ, եւ յերկրպագութիւն Ամենաբարոյ Երբորգութեանն, միւս՝ եւ յաւէա յաւեանսն. Ամէն։

Ընծայէ ծաղիկ բերկրութեամբ.
Յամկայի ազգին Արամեամ.
Եւամենիմ Վամեղեամ.
Թօմաս Նուրիքեմեամ.
Մորին Մօրեղբոր որդի.
Եւ մատրէնս շարեցի։

Ամենապար Քոմն. որով զայսցեալ Հաստեցան Էալք հանուրք, իւ անթուրեւոք, եւ զԵւրոպայու, չեմպակար զարդուք՝ եւ վայելչակամօք չեղութեամբք՝ եղան՝ կարեցան՝ եւ կացին յԵւրօպայուր կայանի՝ անվրէպ, եւ անսայթաք Հպատակութեամբ. որովք՝ յաւէա, եւ անընդ. յաւեանէն օրհնի, եւ փառաւորի անվախեան շնորհակալութեամբ, եւ երկրպագութեամբ Աստուածայինն Բան, հանդերձ Հարք, եւ Ամենապար Հղուոյն՝ անպատ ամանակաւ Ամէն։

Երբ՝ ժամանակներն, եւ նպատակաւորութիւն ստեղծեալ ի նուազ յետին ի դիրս Մանկանց Եկեղեցւոյ՝ տունն սաղարթապահոյն, եւ անդատանն տառասկարհը, թո՛ւստ Եւպիսկոստս, ի Գաւառէ Գողթնեաց ի մասնէ Վանանուս. տարադրական Հոգեմովարութեամբ անցի ի Կալուածս Եւրօպէս, եւ մեծական աշխատութեամբ փութացայ ժամանել ի զեղեցկադէր, եւ ամենայն զովամանութեան արժանաւոր թաղաքն յԱմստրդամ, առ ի յօրինել՝ եւ Հոգալ գրուն գործին Տպագրութեան, եւ զՏախտակն Պղնձեաց՝ վասն փորագրելոյ զդիրս Հոմանց Գաւառաց, զորս երկամբք բազմօք, եւ յոյնակի ծախիւք կատարեցաք ընդ Մատթէոսի, որ է որդի Եղբոր Մօր իմոյ, զոր նախ յղեցի ի նոյն թաղաք, սակս պատրաստելոյ զպարագայս առաւելկայ Գործոց ձերոց, եւ զկնի կազմելոյ՝ եւ յօրինելոյ զոր պարտն էր, եւ պատեհ. Հոմանցայ տպել զՎիպագրութիւն Բազմերախտի Առն Մօսիսի Քերթողահօրն, իբր՝ Առաջին Պառուզ Երախտեաց՝ իմօց աշխատութեանց, եւ իմօք ծախիւք: Այլ՝ ի լինել մեռնամուխ սմին իրին՝ մինչեւ ցաւարտումն, կրեցաք՝ եւ արբաք զյոզնազան, եւ զանբերելի դառնութիւնս, եւ զտուժանս ի մերայնոց Ուսումնաստեաց, Հանապազատուս եւ Զարարուստ Արանց, որք մորթովք ոչխարենիւք պարուրեալ զինքեանս, իսկ՝ ի ներքուստ յաւէս գիշատօղ զանձ՝ զայլս, եւ բերանք նոցա լիք դառնութեամբ, եւ նենգութեամբ՝ անհարազատ ամենայն բարւոյ, որոց կատարածն՝ ըստ գործոց իւրեանց: Բայց սակայն՝ աղայիմ մեծաւ թախանձանօք զլստս Եղբարցդ Սրբազանից, ի պատահիլն ձեր սմին, ընթեռնելով՝ եւ տեսնելով. եթէ՛ զսանկից ի սմս սխալումն ինչ, ներկի մաղթեմ. զի՝ ոչ Հաւանութեամբ մերով եղան աշխոյրիկ, այլ՝ յօրինակն լեալ ընկալիլէ. զի՝ զմիմայն ունէաք օրինակ, եւ այն նուր գրով եւս: Վասն որոյ՝ կարեկցութեան օրով՝ Հայցեմ, ներել մեզ: Եւս՝ եւ կողկողագին ձախիւ՝ խնդրեմ, ի սրբութեան ձերմէ, յիշել զՊատկերս, եւ զԵնթակայս յոյնազան ախօթց՝ եւ ցուոց, զԹօմաս՝ զՏարաբեցեալս ի Մանկանց Եկեղեցւոյ Սրբոյ: Եւ զՀայրն իմ զԵնթակայն Նուրիկեանն, եւ զՄայրն իմ զԻրիլոսը Համեստակենցաղ, եւ զՀամօրէն ընտանիս նոցա, զկենդանիո, եւ զՀանգուցեալս. ընդ նոսին՝ յիշեցէ ի Քրիստոս, եւ զԵղբարս իմ զԻրիլոսը, եւ զԱրիստակէս, որք Հանգուցեալք են ի Քրիստոս, զՁանա՜ն. նաեւ՝ յիշել մաղթեմ, զՀարազատ, եւ զՁեռնաստեռն Գործակալս իմ, զՄատթէոս՝ զկատարեալ չժողովն յԱրեւոտ Տպագրութեան, որ է սրբի Եղբոր Մօր իմոյ, եւ զԵղբոր սրբի իմ, զՂուկաս Քրիստօֆա, որ է Վարժ Զանազան լեզուաց: Յիշեալիք եւ զՄեզս նոցա ի Քրիստոս, Հանդերձ ընտանեօք իւրեանց. սեւտի՜ եւ զՏրիսուսը սիրոյ ձերոյ, եւ երախտեաց՝ առաւելապէս Հատուցի Քրիստոս՝ յաւաք աներեկի: Ամէն:

Յամկամ բուծիլ յախտից տամբողկամ
Եւ ամպիտան Թօմաս խարսէ քափառակամ:

Կիւպէնկեան Մատնագարամ
956-621 հոռ. 4

ՀԱՄԱՍԱՐԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ 1695 Ամսդէրտամ

Նորօգ Գառգալի Գեղեցկավէպ Հանրամշան.
• Փոխաքերեաց Թօմաս յետմորդ Ոստ Վանանգեանն,

Փորագրութիւն յոյժ ցանկալի,
ի ձեռն Եղբարց Հարազատի.
Արքիամու Ըսկօմբէկի,
Եւ Պետրոսի Քաջավարժի.
Ընդ Ղուկասու Հրմտագումի,
Եղբորդի իմ Ամգրամի,

Երկամք բազմօ՛ք յայտառողի՜
Պահեցէ իմ յիշում փոցի:
ՅԱմստէրդամ,
1695

Hadrianus et Petrus.
Damianus Schoonebeek,
Fratres, Faciebant,
AMSTELODAMI
MDCXCV

Կիւպէնկեան Մատնագարամ

ԲԱՆԱԼԻ ՀԱՄԱՏԱՐԱՄԻ ԱՇԽԱՐՀԱՏՈՒՑԻՆ ՄԵՐՈՑ ՆՈՐԱՆԻ:

1696 Յամստլոգամ

...Ձայն ուրեմն Տեորիկ՝ որ է. Բանալի Համատարածի Աշխարհացուցից մերոյ Յարածի. զոր անեալ ծեփ է իւրոյ, ժառուցանեմք՝ ձեռնեմք՝ եւ նաւիրեմք Ջեղ Ոսուճառէր Եղբարդդ Հայկազունեաց:

Եւ արդ՝ լրջմտութեամբ, եւ զուարթ երեսօք ընկալաբուգ զայս Գործանի մեր ի Վա-
յիտում Բանասէր Համազունեաց, եւ յիշեցէք ի Սրբափայլ յաղօթն՝ զՆուման Վարդապետն
մեր, եւ զէնկուսդի վեհն Վսեմախորհուրդ՝ զՏէր Թաժառ Եպիսկոպոս Սրբոյ Խաչի վանիցն
Գողթնեաց, զի՝ Ընծայն զմաղիկ բերկրութեան. Յանկալի Ազգին Արամեան:

Եւս՝ զյոզենբարեա եւ զմիակ բուն Տպագիրն Հայոց՝ զանուանին Մաաթէս Եւսան-
նիսեան:

Ապա՝ եւ զՏրուպ Գպիրս Դուկաս, ծնունդս Գրիգորի՝ Սերունդս Նուրիջանի, Սը-
նունդս Հոսմայու՝ եւ զՄատուցոցս այսր Գործանի. եւ զայլ Արեանառուս մերոյ Տոճի՝
զինչպանեա, եւ զՀոնգուցեալս. որով՝ եւ զուգ յիշեցանք ի Քրիստոս լիբից յաղօթս Արժանա-
ւորաց. Ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ԳԻՐՔ ԹՕՄԱՅԻ ՔԵՄՓԱՅԻՈՑ 1696 Յամստլոգամ

Ամենաբարձր բնութիւնն, եւ Ամէնառուս զթուփեան՝ ոչ կամեցեալ զիշերանով, եւ
Թաքտեամբ պարանանկիլ զիւր՝ զարեաց, եւ զմեծաց պարզեաց՝ զՆոսան, եւ զնաւա-
րժան. վասն որոյ՝ բացեալ զգրաւս զանեանց, եւ շտեմարանաց իւրոց՝ տնթուկեաց, եւ ան-
նառնեաց, էհեղ, եւ տարանեաց անսպասօրէն. յանդիման աննկնով զիւրն ամենաւարդաւոր
Տէրութիւն: Յարեմով զհեղեղապէր պայտառութեամբ, եւ զանազուն վայելչութեամբ զար-
շարեով, եւ շեղապարսն կայանիւ, եւ Հեղուսի պտուղով կտուցեամբ զանեղեղով ան-
շարժապէս: Եւ ի ձերոյ այդանեաց մշտապէս, եւ անբաւ պարզեաց՝ Իշխան, եւ Տէր՝
զմարդկային ազգս եղ իշխել՝ եւ վայելել, ըստ նորուն աւաղաբանի Հրամանի, եւ կամաց:
Եւ այսու ոչ շտապեալ յաղագս անսպաս արդիս եղելոյ առ մեզ. այլ ի վաթնանի աւուրց՝
զՄիանման իւր պարզեանց մեղ առ ի Հաղորդակցիլ Բնութեան մերոյ, ըստ վկայութեան Սըր-
բոյն Եւսանեա, որ ասէ. Այնպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, մինչեւ զՈրդին իւր Միանման
իւր. Յօսնա. 3. 16: Իսկ ի յարգանց եւ ի Հաղորդութեանց Մեծի Սիրոյ այսորիկ՝ ընտրեցան,
եւ արեանեաց. զորացան, եւ զաղացան անբաւ, եւ տնթուկ. զանապա մաղիօք, եւ շեղապա-
ղաք զարուգ ելին ընդ առաջ Աման փռայնի՝ Թաղապաղացք, եւ Պառակալէլ. ըստ մանի
Սրբոյն Պօղոսի, որ ասէ. Եւ Յա իս գտնան Առաքելայս, գտնան Մարգարէս, գտնան Ան-
տարանիչս, գտնան Հովիւս, եւ Վարդապետս. Եփեսացոց 4. 11: Ուստի եւ Հէջ, եւ ողորց
բազմաց ստորակայեալս, աննշակ, եւ անհաղուոր այնքանեաց բազմանակ, եւ ամենայի ե-
րայտեաց, եւ արտաքանել յերմաց, եւ ի դատուց որդւոց առաջապատի՝ Թաժառ Եպիսկոպոս,
ի Նահանգի Գողթնեաց, ի Մասնի աննշալի վայրից Վանառու. միշտ վերանայելով յունա-
րութեան վանեցեալ զիմ զկեանս՝ տունկս առաքապաղանդ. պատմեալս վարդայ՝ զամե-
կաբոս, եւ զաղագրաճառակ Գիրս Թաժառս Քեմփալոյ աղագրել յիմում Գործարանում,
զոր յարարեցի, եւ կազմեցի վշտօք տնթուկեալ. այլեւ՝ ծախս նոցունց՝ յիմոց ընկից. զի
զոնի յընթերցանէր Եղբարդ ինդրեցից զծիստս սիրոյ, եւ կարեկցութեան, ձեռն եկելի-
ւոյս զվիրանս ժառանգուց առօրից մեռոց. Թիբեւ նոցօք բուժեցայ ի սասանակեանս ար-
տից զի ես որդն եմ, եւ ոչ մարդ, եւ չիթ իմն զիւրածախ, եւ Հոգմավար, որ աչ երբեք ի
տեսութեան ալայ կայանայ: Եւ արդ՝ աղաչեմ զՎառայն իւրոս տպաւանիկեալ Հարց, եւ
Եղբարց. զի մինչ Խաչակէջ ըմպելով ի Համեղարուղի, եւ ի քաղցրաբան աղբերքս սորին, յիշ-
ման աննիշեղ արժանի՝ զՆուսի, եւ զապիկարս, զԹաժառ զանարիւնս յերամս բանասիրաց:
Այլեւ՝ զնոսուն իմ քաղցրանոց. զՀայրն իմ Համեստակեցալ՝ զՆուրիջան Նուրիջանեան,
եւ զՄայրն իմ պարկեղանաց՝ զԻլիզարն. եւ զԵղբարս Հօր իմոյ՝ զԴուկաս, եւ զՄանգան-
նոս: եւ զԵղբարս իմ զԿարապետ՝ զԳրիգոր, զԱրեանապէս, եւ զՊաղօք, եւ զՊաղօք իմ Ձա-
նայ: Այլեւ՝ յիշել մաղթեմ զաղմեքաբար, եւ զկառավարոց Գործարանին, եւ բուն Հմուտ,
եւ Վարժ Տպաւարանին, զՎարդապետ Մաաթէսն, որ է որդի Եղբար Սօր իմոյ, եւ զՀայր իւր,
զԵւսանեան. եւ զմայրն զՄարիամ. եւ զԵղբար իւր՝ զԴեորուս Եւս՝ եւ զորդն Եղբարց ի-
մոց՝ զԴուկաս՝ եւ զՄիքայէլ. որք են վարժ, եւ ներհմացեալք Լաթիկապան Լեղուի, եւ
կրթեցեալք յուսումն փելիստապալան, եւ բազմապան Հանճարոյ զորս Ամենաբար Ջեռն Ա-

խորհրդի պահանջն անտարբար զնայելով. յօդուտ, եւ ի պայծառութիւն եկեղեցւոյ Սրբոյ՝ ամէն իսկ զարիւրուր սիրոյ ձերոյ, եւ ցաւակցութեան՝ հատուցէ Քրիստոս, ըստ խոստմանն իւրոյ՝ որպէս ասացն. ի տամ ձօր իմոյ օքեամբ բազում եմ. Յօհ. 14. 2: յայնմ օթեանի, եւ զանոյի հանդուսցէ զմեզ Քրիստոս յաւուրն աներկիւի. եւ զմեզ՝ եւ զմերոն ամենայն հաղորդարացն ուրախութեան այնորիկ, զոր ակն ոչ ետես՝ եւ այլն. ի փառս Ամենասրբոյ երբորդութեան, այժմ, եւ յաւիտեանս. Ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատնագարան

ԳԻՐԲ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱՐԵԱԼ, ԵՒ ՇԱՐԱԴԻՑԵՑԵԱԼ:
Ի ԽԱՉԱՏՈՒՐԻՆ ԱԶՐՈՒՄԵՑԻՈՑ 1696 Յալիկոնայ

Ես՝ կաթացի Յօհաննէս, վարդապետս՝ տեսնելով զՆորդեան, բազմիցս ընթերցալ՝ մեծաւ մտադրութեամբ, զքերթողական վարդապետութիւնս, շարադրեցեալ ի խաչատուրէն էրզրիւրեմեացւոյ աստուածարան վարդապետէն, Ձոր ինչ զտի ի սմա տեսի, թէ յոյժ առաւել օգտակար, եւ լահաւոր է՝ ազգիս մերոյ, զոչ ինչ զտի ի սմա, որ ընդ դիմանայցէ լեզուի մերում, կամ այլոց զերթողարան վարդապետաց. կամ ունիցի զան դէպ ինչ ներքե տեսի, այլ ունի զառատ, եւ զպայծառ վարդապետութիւն. Վասն որոյ արժանի համարեցալ՝ ամենեւին, զի տպագրելի ի փառս ամենակարին Աստուծոյ, ի զովեստ ամեներանցելոյ՝ միշտ կուտին մարեմանս՝ յօդուտ եւ ի ճոխութիւն մերայնոց արամէնեաց, սիրեցելոց ճշմարտաբերաց, Ուստի՝ վկայութեամբ հաստատեմ զվերոյ զրեցեալս, եւ մատնեալ իմով կնքեմ: Գնադրեցի զսա:

Յամի Տեսնել մերոյ՝ ողջ եւ ըստ մերոյ համարողութեան ոճիւր: Յօդուտս թէ ի հոստանդինուպոլիս:

Նպեւ՝ արագորութեամբ Յօհաննէս վարդապետի կաթայեցւոյ:

Կիւլպէնկեան Մատնագարան

ԱՍՏՈՒԱԵԱՇՈՒՆԶ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ 1698 Ամստերդամ

...Յորժէ եւ ես ամենավարան, եւ բազմաց աւաղից ստորակայեալ՝ Թօմաս, յորջորժամբ միայն նպիսկողոս. իսկ՝ յ'արդեանց՝ եւ ի պաշտամանց այն շնորհի թափուր՝ եւ ունայն միշտ. զորով ի Գողթ Գաւառէ՝ Վանանդ վերակոչեցալ վայրէ, ծարաւեցալ մեծաւ տենջամբ տպագրել զԼուստաուն Հոգւոց բարեխերաց, եւ արեգակնափայլ Լուսակիր Նիմն, եւ Սիւնն Սրբոյն Սիօնի, զառան, եւ զհիւսուած Տնօրէնութեան Քրիստոսն՝ զՍուրբ Աւետարանն. զայն՝ որ ի շորից հոգեկիր արանց արտադրեալ՝ բացայայտեցաւ ի Փրկութիւն, եւ ի Կեցութիւն սիրով՝ եւ ճշմարտութեամբ ընդունողաց:

Ձի՝ որպէս ի շորից տարեաց զոյնայ ամենայն մարմին, ըստ այնմ՝ եւ Ձորից Աւետարանաց զօրութեամբ զարգանան՝ եւ բարեպաշտեալ լեզուաբարձ ծաղիկն, եւ պողպար լեալ՝ խնդալից երեւին համայն պարբ բարեպաշտից: Ձոր վաղ ուրեմն նախ տպագրեցեալ զոյր ի Մեծէ՝ եւ յ'երջանեալոց վարդապետէն ՈՍԿԱՆԱՑ Երեւանեցւոյ. որոյ Տէրն Տնեանց հատուցէ ըստ ջրասնց իւրաք, եւ ըստ բազում՝ երախտեանց, զորս եթող անշինք յիշատակ յ'եկեղեցւոյ մերոս: Ուստի եւ ես յոգնալան վերջ լցեալս մեռնորդի երկբորդումս տպագրել բազմօք վշտօք՝ մակն անմիթթար վայրացա, ուր եմք. եւ խնդրեմ մեծաւ թախամանօք՝ ոչ առնել զմեզ անասն, այլ՝ յիշել զհէքս, զԹօմաս նպիսկողոս՝ հանդերձ հարազատ Գործակալօք իմովք՝ Մատթէոսի՝ եւ Դուկասու, որք են Կառավարիչ, եւ ամենայն իրաց կատարողք, եւ հոգաբարձ Գործարանին մերոյ միշտ՝ եւ հաւապալ:

Կիւլպէնկեան Մատնագարան

225-4

1698

ԴՈՒՌՆ ԻՄԱՍՏՈՒԹԵԱՆ: ՈՍԿԵԱՅ ԴՈՒՌՆ ԴՊՐԱՏԱՆ: 1699 ՅԱմարդամ

Աւարաեցաւ Շնորհոք Ամենազորին Աստուծոյ իրաւի Ռեկայ Դուռն այս Արարեհ-
նէց. Բերաւանութեան. Ուսումնական եւ Բանասիրական Հարցման, եւ Պատասխանայ. Ռա-
մանարութեան. Բարուց կենդանեաց. Ամանագին բժշկական գեղարայց. Թեթեալին զաղա-
նեաց. Երազարուցի՝ եւ Հասարակական գործոց. վասն զեռակիրթ, եւ խաղաղարժ մերազնեայ
Մանկանց. ՅԱմի Տեան 1700: Որոց Հանդի՝ եւ ընդունիլ երեւիցի այս լոմայասարաւ աշ-
խատ մեր. Շնորհազորին՝ պատիւ, եւ գահութիւն. իսկ որոց անախորժ, եւ զամենեկի թուիցի.
զանձեղազորին առջ զմեզ՝ ազալեմք. զի մեր եմք միշտ, եւ յամենորեք՝ որքան եմք լին-
չունեմք, անարժան Դպիրք Մտաթէոս՝ եւ Հուկաւ Վանանդեցիք:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ԳԱՆՁ ԶԱՓՈՑ՝ ԿՇՌՈՑ՝ ԹՈՒՌՈՑ՝ ԵՒ ԴՐԱՄԻՑ ԲՈԼՈՐ ԱՇԽԱՐՀԻ:

1699 Ամադէրտամ

Առ Հայագուն վանառաւտր Եղարաւ:

Ի Գլխաւոր վանառաւտրին՝ որք են յաշխարհի վերայ՝ բառքս աշուքիկ:

Թիւ, Կշիւ, եւ Զափ՝ աշուքէս առ Հայի. Թիւ. Կշիւ, Զափ՝ Իտալիանի. Նուսէրօ
Գեղ միգուր: Հօլլանդիկ. Երթալ Վիթա՝ մաթ: Թուրքի. Սայի. Թէրադի. Օլլի: Ֆարսի.
Շմար. Միլան. փէշման: Եւ զամենայն վանառաւտրեաց կշիւն՝ չափն, եւ զբաժն միւս-
միւրէ՛ գրեկն՝ է զորք իմն ծանր՝ զժուարթն՝ եւ անհարթն:

Բայց՝ ըստ կարի մերում, եւ ըստ որում ի նարազաւ զբանն հղեալ զափնք, զչիւս
նոցաւ երթալով՝ զնոյն մեք եւս ի յօգուտ մերազնեայ վանառաւտր եղարացի արժանացու-
ցուք. Սաղպեալ մանաւանդ է ինդրոյ Զուղայեցի բարեպաշտ Պարոն Պետրոսին: Ուստի ազա-
լեմք է վանառաւտր եղարացի՝ յիշիլ յաղօթս մեր զնախնիս վերազնեալ Պարոն Պետրոսին՝
զՄահակն եւ զԹլամփաշայն. զնոյն իւր զնաշատուրն՝ եւ զՎարդապետայն. եւս՝ զՍուքիթայն՝
Ովանէն՝ Ուգանն՝ եւ Սիւնափաշայն: Եւս զՊարոն Պետրոսն՝ զՅարութիւնն, եւ զԹիլիկն:
Նաեւ՝ զզուակն Պետրոսին՝ զնաշատուրն՝ զՄաղալիկն, եւ զնաշատուրն. եւս զայլ արեւա-
նառու մերձաւորն, զհանգուցեալն, եւ զկենդանիսն. որով եւ զուգ յիշեալ լիլիք է Գրիս-
տոնէ՝ Յուսոյն մերոյ յաւուրն աներեկի. Ամէն:

• • • • •

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Յրհնութիւն, Գոհութիւն՝ եւ Փառաբանութիւն Ամենաուր Երրորդութեան, Հօր՝
եւ Որդւոյ՝ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. որ եւ կարողութիւն տկար բնութեանս՝ ի կատար հասուցանել
զայս փոքրիկ զբոսկիս յԱմի Տեան 1699, Ապրիլի 30. եւ ի Հայոց Թուին 1148, Արեգի 5-
իսկ ի Փոքր Թուին 84, Ազալմ 11:

Արդ՝ ով ոք վայելէ եւ ի զորք անէ զայս զբոսկի ի յօգուտ իւր, յիշեցէ ի Ընդե-
ռանդ յաղօթս զՊարոն Պետրոսն Զուղայեցի, զՊապն իւր Սահակն՝ եւ զՄանն Թլամփաշայն,
զՀայրն իւր Ռաշտաւորն՝ զՀօրեղարաւն՝ եւ զՀօրաքոյրն զՍուքիթալ Ովանէն՝ Ուգանն՝ Վար-
դապետայն՝ եւ Սիւնափաշայն. զեղարայն իւր Յարութիւն՝ եւ զԵրայն Թալիկ. Նաեւ զզաւակն իւր
զնաշատուրն Մաղալիկն՝ եւ զնաշատուրն:

Զի է ինդրոյ՝ եւ ծախիւք իւրով ապեցաւ այս փողովածու փոքրիկ զբոսկի մեծամբ
տրուկ Հուկաւս. Դպրի Վանանդեցու ի յօգուտ մերազնեայ Բանասիր վանառաւտր Եղարայց.
որք սիրեն եւ կամին իմանալ զանազան լաւս՝ դրամս՝ եւ զայլ ինչ՝ որ վանառաւտրութեան
հետեւի՝ Թէ ի Ֆրանկստան՝ Թէ ի Հնդուստան՝ Թէ յԱլամաստան եւ Թէ Հոմաստան Ողջ
լիւր:

Իւշք

Օմր բարփաթ՝ վա ամփաթքամուգ.

Ամգաւիմանդ՝ վա խօջա գօռան համուգ:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ԳԻՐԳ ՄԵԿԵՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՏՏՆՈՒԹԵԱՆՆ
ՍՐԲՈՑ ԶՕՀԱՆՆՈՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԶԻ 1700 ԿԱՍՏԱՆԴՆՈՒԼՈՒՅՈՒԻ

Ծն Ռեյզիսէթ Վարդապետս կարողութեամբն եւ շնորհքն Աստուծոյ Պատրիարքս
ժայրաբաղաքին Կոստանդնուպոլսի տեսի զմեկնութիւնս զայս եւ Հաւանեցայ. զի գտի զսո-
րստ մեկնութեան սրբոց մեծաց վարդապետաց եկեղեցւոյ վասն որոյ ետու զհրաման զի
տպադրեցի:

Ամենազօր շնորհքն Աստուծոյ յանկեւեալ աւարտեցաւ զիրքս մեկնութեան տեսչանն
յոճանու. ըստ մեկնութեան սրբոց վարդապետաց աստուածաբանից եկեղեցւոյ. զոր եւ թարգ-
մանեցեայ եղև սա ի Լաթին լեզուէ ի հայ բարբառ. ի Պետրոսէ Վարդապետէ Թիֆլիզեցւոյ
ի խնդրոյ ուժման ապկարս բանասիրի. առ ի լուծումս տարակուսութեան սրտի իւրոյ եւ
մանկանց սրբոյ եկեղեցւոյ եղբարց իւրոց սիրելեաց:

...Կամակցութեամբ եւ հաւանութեամբ մեծաւորաց ի ժայրաբաղաքն Կոստանդնու-
պոլսի. ի տպարանի սրբոյ իշխաննի եւ սրբոյ Սարգսի զօրավարին:

Որ եւ աւարտն սորին եղև ի Թուին Փրկչին. 1701: Իսկ ըստ հայոց, ոճծ ի ժայիթի
իրն: Վասն որոյ աղաչեմ զամենեւեան զի որք հանդիպէք այսմ աստուածաբանոյ ժառանգն յի-
շխանիք առ տէր միով հայր մեղայիւ եւ ողջունիւ. զայնոսիկ որք աշխատեցան եւ կամ օգնու-
թիւն հասնի արդեամբ եւ կամ առիթք եղեն ջանիւք. ի Թաղմանիւն ի սպիւն սորին. ն. որք
Պէշէք յիշեալ լիլիք ի միտա տեղամ զայստեան տեառն մերոք:

Ամէն Հայր մեր որ յերկինս...

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ԲՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ: 1702 Յ'Ամստերդամ

Առ Բանասէր Թորգոմազնեայ Ընթերցօղս:

Ընկալաւ՝ եւ ամբարեցէք զլուսաբարաս պտուղս վաստակոց մերոց. որք են նը-
շանակութիւնք՝ եւ զեկուցմունք իրողութեանց առօրեայց, քաղեալ՝ եւ ընտրեալ ի Հիւսից,
եւ ի բրտանց Արսնց Վեհադունց, եւ ոչ ի մերոց հաւանութեանց՝ եւ ինքնահաճութեանց:

Արդ՝ որոց երկեցին այսօրիկ պիտանիք՝ եւ հաճոյք. արտօնեն յիշման արժանի զԱ-
ռաքելաւանդ Հայրն մեր՝ զԹօմաս Եռամեն Բարունին, զՅարմարօղ՝ եւ զկաղձօղ Գործարա-
նիս. հանդերձ երկոքուորք արեանառու զործակալօք՝ Մատթէոսիւ, եւ Ղուկասու:

Իսկ՝ որոց աւելորդ, եւ անօգուտ Թուիցի, անպարասաւ Թողուլ զմեզ մաղթեմ. զի եւ
Բարեբարն Անդիակալ թողցէ զամենայն յանցանս, զծանուծս՝ եւ զփոքունս մաղթանօք ճըր-
բոյ Եկեղեցւոյ իւրոյ. ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԵՐԳԵՑՄՈՒՆԻՔ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՔ 1702 Ամստերդամ

...Այլեւ յիշեցէք յարտատուայի յ'աղօթն մեր զործարանիս անբերելի դասակարգ-
ութեամբ կազմօք, եւ զՏպարանին յաղանաղս երկամբք յայտաբերման ի խալսածօղն, զԵռամեն
Բարունին, եւ զՍրբաբալլ Հայրն մեր՝ զԹօմաս հեղահողի Եպիսկոպոսն որդեայ Յաչին յ'Ամենա-
վայելուչ ձորոյն Վանանդի Գողթնեաց Գաւառին. զԵնօղն իւր՝ զԵւսեբիան, եւ զԴիլիզաբ,
զԿղարանս՝ զԴրիդոր, զԱրիստակէս, եւ զՅակօբ. զԵրոյն Ջանայ, զՀանգուցեալսն ի Քրիստոս.
եւ զայլ ամենայն արեանառու ազգայինսն. քանզի միայն նոյն Վեհանքին Հաւանութեամբն,
Տպիւքն, եւ Ծախիւքն յ'երրորդում նուազիս ի լոյս անաւ աչա Աստուածաշունչի երգարանս,
եւ յ'անկեղեալ աւարտեցաւ յ'Ամի Տեառն, 1703. Յուլիսի. 15: Ի վախճանի յիշեցէք ի հուրք
սրտէ զհարազատ աշխատաւորս, զանձանձիբ պաշտօնեայս, զբարեմիտ ոպասաւորս, զմտերիմ
մատակարարս, եւ զարեանառու զործակալս նախաղեն Վեհանքութեան Տպարանին. զՄատ-

Թէոսն, զՍինանն, եւ զառօտն կոխեալ Ղուկաս: Տրխաուր սիրոյ ձերոյ իցէ. զի յայսր հոսանուա կենցաղոյս վերջին առուրն շնորհօք լիջիք երջանկակրօնք, եւ յ'երկրին կենդանեաց առաջին առուրն' փառօք Աստուածաճանայք, իբր զբնալք ի զիր Պարուսթանն անայց կենացն. Ամէն:

Անքժեա ի Էմ գիզմ մարմնակամ.

Որ ոչ ունի զարմաւ յ'իմնեան:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

284.7

1702

ՁԵՌՌԱԾՈՒԹԻՒՆ ՅԵՐԿԻՆՍ: 1705 Ամսդէլքոյամ

Յամի Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. 1705: Իսկ ըստ Հայոց. 1154. Օգոստոսի. 7: Մարգար 5:

յ'Ամարգամ Բազմեք՝ Տպագրեցաւ այս Գիրք վայելուչ եւ ձեռնաւ, ի Տպարանի Թատառ Վանանդաւոյ, Ծախիւք նորին՝ եւ Հաւանութեամբ: Վասնզի զայսր նախկնայէս Թարգմանեցեալ՝ քաջաբան՝ եւ յ'ամէնիմաստ Վարդան վարդապետէն. ի Լաթին լեզուէ ի Հայկեկան բարբառ: Եւս զի նա յաճախօրէն եւ լիապէս խօսի, զհեղեղաւոր եւ Համեղ բառնիւ, յարգարական եւ իբրատօրէն առ մերայինսն, բաւական եւ քաղցր ոճով: Եւ մեք ոչ Հաճեցաք յօղել ի բանն նորին, որք են խորիմի մեղով, առկ ինչ ոսպն՝ կամ քանխարեղէն, այլ զնորայն ընկալեալք, որք քաղցնալք՝ եւ Ծարուիք իցեն Հատուսթանն եւ ուսման, նոքօք լըցցեն զփափաք իւրեանց եւ զծաբաւ. ի փառս եւ ի զառաքի. ամենաուսուր Երբորդուսթանն՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հղուքսն Սրբոյ. այժմ եւ անգրաւ յաւիտենիւ՝ ամէն: Պարտաւոր Թօժաւ Ծառայ Ծառայից Աստուծոյ. լուի անուամբ Վարդապետ:

Անբովանդակելոյ՝ եւ երանելոյ Բնովթանն պատիւ, եւ երկրպագութիւն, զունուսթին՝ եւ զովիտա անգրաւ յաւիտենիւ յամենայն լեզուաց՝ յ'Իւրաքանչիւր բարբառոց վերաթեւեալ՝ Ծառացեալ, անուշաՀոս բուքմամբ մատուցաւ, մատուցանի՝ եւ մատուցի միշտ Ամենաբարի Աբարիլին մերոյ. զորմէ կախեալ կան էակք Հանուրք, եւ տեղան անյալ բաղձանօք զուլ ընդունակ՝ եւ անդի նորին մշտածաւալ շնորհաց՝ եւ զԹուսթանն. որ՝ ըստ մայրի Սրբոյ Աւետարանին, ամէ տեճրեւ ի վերայ արդարոց, եւ մեղաւորաց. Մատրեա. Ծ, 45: Հնդ որս եւ եւ անարդեւն, եւ Թափուր յամենայն լաւաց՝ Թօժաւ Ծառայ Եկեղեցոյն Քրիստոսի ի Վասնդայ Գողթնեաց՝ օժանդակութիւն ընկալեալ ի վերին նախախնամութեանցն, տպեցի զքաղցրաճաւակ Գիրք Մեծին Կարգիւնալ Բօնային (զոր ետաճեն Վարդան Բարունին Լաթին լեզուէ Թարգմանեաց ի Հայկեկան բարբառ Համեղ՝ եւ ախորժ ոճով.) յ'իմուս Տպարանի, եւ Ծախիւք իմովք յ'Ամարգամ քաղաքի: Յամի Տեառն 1705. Հոկտեմբերի 4. եւ ի Թուին Հայոց 1155. Նաւասարդի 9: Ուստի եւ մաղթեմ զՆամայն վայելողոց այսմ զեկեղեցաՀոս վտակէ՝ արժանի առնել յիշման զՔրեկալս ի Թոնիբ ապականութեան, զԹօժաւ աւանդակորոյս, եւ զՀայրն իմ զՆուրիլան նաւթիլանեան, եւ զՀայրն իմ զՄիլզար, եւ զեղբարս Հօր իմոյ զՂուկաս, եւ զՍտեփաննոս, եւ զեղբարս իմ զԳրիգոր՝ զԱբխաթակէս, եւ զՅակօբ, եւ զԵսայր իմ Ձանայ:

Այլեւ մաղթեմ վերստին զՀոյլս եղբարցդ սիրելեաց՝ յիշել զՀարազատ, եւ զմտերիմ շարաբարդօղ, ուղղաբարդ՝ եւ կառավարօղ զործակալս Տպարանի մերոյ, որով եւ զուք յիշեալ լիջիք յ'երկնից արքայութիւնս. Ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ԳԻՐՔ ՏՕՄԱՐԱՑ ՀԱՅՈՑ ՀՌՕՄԱՑՆԵՑԻՈՑ ԵՒ ՊԱՐԶԱՌՕՄԱՐ:

1708 Մարչիկայ

Ենորհօք ամենագորին Աստուծոյ եւ սիրով սուրբ Հոգւոյն կենարարի. Աւարտեցաւ գրկուս որ կոչի Յովնատափ: Ի թվին Քրիստոսի ութ. եւ Հայոց. ունը: Ի մայրաքաղաքն Ըստամպոլ. Ի Թաղն պէղողի կոչեալ Ի լուս եւ ընտիր օրինակէ. որք Հանդիպիք ամա յիշեմիք Ի մաքրափայլ աղօթս ձեր. եւ դուք յիշեալ լիթիք Ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ: ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

264-11

1708

ԳԻՐՔ ՄՏԱԾԱԿԱՆ ԱՂՕԹԻՑ: 1708 Մարչիկայ

Ես Մեղիթէթ Վարդապետ կարողութեամբն եւ շնորհօքն Աստուծոյ Պարբարդս Մայրաքաղաքին Կոստանդնուպոլսի տեսի զմտածական աղօթս դայս եւ Հաւանեցայ. զի զսի զսա լի աստուածային բանիւք յօրինեցեալ, Ի սրբոց մեծաց վարդապետաց եկեղեցւոյ վասն բրոյ ետու զհրաման զի ապագրիցի:

Փառք ամէնեանեալ սուրբ երրորդութեան Հօր եւ որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. ամէն: Կատարեցաւ փոքրիկ զիրքս որ կոչի. Մտածական աղօթս ըստ եկեղեցւոյ մեծի Հոռմայ Ի թվականի մարդեղութեան տեսնե մերոյ յիսուսի քրիստոսի: ոչը. Հոգեմեքեր. Ի: աւարտ եւ զեւ Ի Քաղաքն Մարչիկայ:

Եւ այս մտածական աղօթս եւ խօշկույնեցի Մինտի որդի Յովնանս պատմայովի ինձ յիշատակ եւ ծնողաց իմոց ով ոք Հանդիպի կամ կարդայ եւ օրինակէ մէկ Հայր մերիւ յիշէ եւ դուք յիշեալ լիթիք Ի քրիստոսէ. եւ ես արուպ Պետրոս Վարդապետ Թիւլիցի դայս Մտածական աղօթս Թարգմանեցի Ի Լազին լեզուէ Ի Հայ բարբառ. ով ոք կարդայ եւ շահի իղձն Հոգեւորս. յիշեցէ զիս եւ զմեզս իմ ժող Հայր մերիւ. եւ դուք յիշեալ լիթիք Ի դեպութիւն կենաց. ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

241 Պե.

ՀԱՅԵԼԻ ԱՍՏՈՒԱՄԱՇՈՒՆՉ ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ: 1713 Ամստէղօղամ

...Աստ Նախ վասն Հին Կտակարանի գլխաւոր ճառիցն պատմի. ապայ՝ եթէ Տէր կամ միցի, վասն Նորոյն լինի բան:

ՀԱՄԱՅՆ մեղուաւորսս երկաթրութեամբ բաղդատեալ՝ եւ անժամէր տընութեամբ Հարազատօրն յայլեալլ պատական գաղափարաց յօրինեալ յուժմեմէ բաժակս. Ի ինդրոյ Զուղայիցի Խօշազապ Պօղոսի որդւոյ Պարոն Պետրոսին:

Քանից բարենախնձ՝ եւ կորովաւոր երեսուներկու ամեայ երիտասարդն Պետրոս՝ Հայկում Ի ճոխութիւնն Եւրօպացւոց սակս յղնագիծի Հոգեւոր, եւ Հոգեկեցոյց Գրոցն. որով խոյտայ բոլոր կալուածն Եւրօպայոգ. Եւս եւ վերաթեւեալ մասք զիսելով զհոգեւոր պատկաճութիւն Արամեան ազգին, սակս Նոյնասարսա լուսափայլ գրոց Կուսակցութեանն. բարեպաշտ Նախանձու վատեալ՝ յօժարակամ սիրով զօտեւորեցաւ Ի լոյս անել ծախիւքն իւրովք դայս առաջիկայ Գործս, դայս լուսատու անշիջ ճրագս, եւ զնորատունկ Հոգեզարդ բարաստանս յանջիմի յիշատակ իւր, եւ Տոճին իւրոյ, Նաեւ Ի պայծառափայլութիւն բարեպաշտասէր Եւրալոցն Հայկեացունեաց: Գուլով սա այս զովութեանց արժանի Պարոն Պետրոս Ի վերայ այսպիսի շքեղ զիտուորութեան՝ յարգարեաց զհէքս յայսպիսի տաժանելի զարծ միջմատելի լինիլ. այսինքն՝ Նախ Հիւսիլ զգործն, եւ ապայ զհիւսիսալն ապել ծախիւքն իւրովք:

Ուստի եւ իմ լուեալ զայսպիսի ազնիւ, չքնաղ՝ եւ հոգեւոր խնդիրս, ոչ կարացի ստուենկանել զայսպիսի հարկէ Հայելով ի կոշումն իմ. այլ ի հզօր ալն Աստուծոյ յուսացեալ՝ եւ ի բարձր թաղուի նորին՝ Հարազատ բանիւք, զնացիւք, սիրով՝ Հաւատով՝ եւ սրբութեամբ յանձն առի զնալ ընդ առնեալ ճանապարհս՝ Թէեւ յոյժ գոռաբերն, եւ տքնելի՝ մտնուանդ հեղձադուիկ անմիտն:

Քանզի որբացեալ Բլուտառն ի հեղաճողի Հաւուն իմոյ Թոճայ Եռափայլ Եպիսկոպոսն ի Տէր Հանդու.ելով, եւ մենացեալ յ'արեանառու բնիկացոս. կէամ քաբեր հոգեով ալճծրփեալ՝ եւ եւս եւ վասն անմիթար վայրացոս:

Արդ՝ մանաւանդ հոգեւորութեան քան Թէ՛ զօրաքաղութեան՝ եւ փառամոլութեան առ զազաւ, ըսկիզբն արարի Աստուծով պարգաբանել զայս Թարգմանական Պատմութիւնս Հին Կտակարանին վայելչուոյր, եւ դեղեցկայեալ աւելի քան զհազար, եւ Հինդ հարիւր զոյգ տտիւք, եւս եւ արձակ բանիւ. բանալ գիրահաս մեկնութեամբ զգոռարիմաց ճառս նորին. եւս եւ թացայալսել խզկական համարաբարոյն Վկայութեամբն, եւ համամայն համեմատուութեամբն զպատմեալ բանոն:

Ճանդ Գրոյն ցուցցէ միայն զլիւաւոր ճառոն՝ եւ ոչ զհամայն գոռարարութեւ եւ իտբապատում արաբիւսանոն:

Սխալանք սոսկից, եւ բառից հաւատած զի գտանիցին. այլ ոչ իթէ՛ կոմաւ եղան, թայց ասկա մենաւորութեանս. որովք պարտ էր նախ Հիւսնէ զճառոն, ապայ Հիւսնայն տըղաղբել՝ եւ ք վաթնանի զաղեցեալսն սրբաղբել:

Ով ոք տեղեակ է Տպարարութեան, եւ Եարարարութեան արհմատիցն՝ յուսած իբրին համաժխտս, եւ համակարիս զանմեղաղբի թողուլ զներումն խնդրողս: Իսկ որ ոչ է վերահասող՝ այսպիսի նազելի, եւ լուսատու արուեստից. նախ ըստասցէ զուստնելիսն, ապա Թէ՛ համարձակիցի քննել զԱլլոց չարոն, եւ գտակ զհիւսուածոն. Ողջ լիբուք:

Ելելի մաղթեմ թաղկաւարած, եւ մեռնամած աղօթիւք առ Աստուած զՌօջազայ Պողոսի որդի Պարոն Պետրոն որոյ Հայցմամբն՝ եւ ծախիւքն յ'այս ատալին նուազում ի լոյս ամի այս եղեմարուգի Երանոս Ողաշն Սրբոյ, եւ այս նորակերտ Աստուծային Երախտս ի պայծառութիւն Լուսաւորչազաւան առաքինաւոր անձանց հոգեւորացի:

Այլ եւ զՍրբակենցաղ Հայր, Հօրեղբայր, եւ Վարդապետն իմ զԹոճառ Եպիսկոպոսն Վանանդիցի ի Քրիստոս Հանգուցեալն. որով եւ դուք յիշեալ լիխիք:

Նաեւ գլեռեալ՝ եւ գորուզ Դղբիւր Ղուկաս, ծնունդս Դրիդորեան, սերունդս Վահանդեան, եւ անձանձիք աքնութեամբ յարմարողս, յ'իմում իսկ Տպարանի Տպողս այսր նորակերտ բուրառանիս. ոյր ազազալ բերկրաբար Ընծայեմ զհամարոյր սրբութեան:

Հուռի յետոյ զդիւրիկ պատանին, զարեանառուն իմ, եւ զձեռնառուն Յօհաննէս Նուրիշեանան. որ ընդ դեռաբոյն հասակին՝ առաւել քան զկար իւր ընդ իս աշխատի յ'առաջնիկայ Տպարական ծանրարեան արհեստիս յ'այլեւայլ պաշտօնս. ի փառս ԱմենաՓրկչիւն մեռոյ. եւ ի պայծառ վայելչութիւն Լուսաւորչազաւան բարեւելք, եւ Աստուծապաշտ Հաւատացեալսն, նաեւ ի հոգեւոր ճոխութիւն՝ եւ պայծառապայլութիւն Մանկանցն Նորոյ Սիօնի՝ աստ, եւ ի հանգիւրճելումն. ամէն:

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

...Աստուծո սիրով քով՝ որ է մշտաւարժ լընան ի բարւոյն ըսկեալ՝ եւ ի բարին զերջացեալ. ըսկիզբն արարեալ յ'ամենարարի Քոյնիսնունչ Մատենէն՝ Թիկնահասութեամբ Հօգւոյր Սրբոյ՝ աւարտիցի զՀին Կտակի Հայելին ի Հոգեւորութիւն ամենայն հաւատացեալսց. գոսեւորեալ յ'առաջնիկայ Հայեցեալն Նորոյ Կտակին. զորմէ՛ իթէ իցէ հաճոյ Հօրք մեռոյ, իսկ եւ իսկ մեռնամուռի եղէց արտաղբել՝ ըստ Հոգւոյրք քուս Սրբոյ տըլաւթեանն:

Մաղթեմ աստանոր ի բարեպաշտ Վայելչողաղս այսր վայելուլ՝ եւ հոգեզարդ Հայելաւոյն՝ յիշել ի ջերմեանաղաղոն աղօթս մեր զՋուղայիցի Ռօջազայէն Ռօջայ Պետրոն, եւ զԿենակիցն իւր զՍարգիսն, եւս եւ զորդի նորա զՌօջազայի Պարոն Պողոսն, եւ զԿողակիցն իւր Անճայի հանդերձ Յօգիւր անդրանիկ որդւոյն. որք հանգուցեալ են ի Տէր:

Նաեւ յիշեցէք ի մաքրափայլ աղօթա դժախիւք իւրովք դործոյս ի լոյս անօղն իօթա զազայ Պօղոսի որդի զՊարոն Պետրոսն, եւ զեղրայրն իւր զՊարոն Ուանջանն, զբոյրն Մարամիան, զկողակիցն Աղաթլու՝ եւ զդուստրն Գուլինաբաթ:

Դարձեալ՝ յիշեցէք ի Տէր զազնուամեծաբ Աղէն զնալարէնց իօթայ Գրիգորն, եւ զանդրանիկ որդին Յօհաննէս ի Տէր Հանգուցեալսն՝ եւ զկենդանի որդիսն զՄեծահանճար, եւ 'ողթնեան' եւ ծնունդս Վանանգեան. Եւս եւ զարեանառուն իմ, զՅօհաննէս պատանեակն զՋանդիմաց Պարոն Սահրապն, զԿորովասիբա՝ եւ զՔաջարան Պարոն Ըստեփանն. նաեւ զնորարորդով թուն զմարեմիտ՝ եւ զՀեզակոդի Պետրոս Աղէն: Որով եւ զուք յիշեալ լինիք ի Մշտնջենաւ որ արգարութիւնն կենաց. Ամէն:

Ի վախճանի յիշեցէք յ'աղօթս մեր զՀարազատ, եւ զմտերմ Տպարանիս Մատակարար, եւ զՀեղինակ նորածին Գործոյս զանճնազատ Դպիրս Դուկաս Նուրիջանեան, սերունդս Նուրիջանեան որք ըստ կարի, եւ պաշտօնի մերում աշխատեցաք ոչ սակաւ, այլ եւ աշխատիմք Հարազատօրէն օր ըստ օրէ յ'օգուտ, եւ ի պայծառութիւն Լուսաւորեղաւան Սուրբ Եկեղեցւոյն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ԳԻՐՔ ՍԱՂՄՈՍԱՑ: 1713 Ամսարգամ

«Վ. Յնածայէք ուրեմն արդարք ի Տէր. օրհնեցէք, եւ վայելեցէք. զի յօրհնարանն ձերում այս զեղեցկատիպ Սաղմոսարանաւ, եւ ի վայելին մերում իցէ անլին յիշատակ, ազդողական դեղ, եւ հոգեւաւ սպեղանի Զուղայեցի լուսաւորի իօթայ Քանանին, եւ իւր կենդանի որդւոցն Պարոն Քարխանին, Պարոն Աւետիքին, եւ Պարոն Սարադին. այլ եւ՝ Համայն սոցին արեանառու մերձաւորացն. կենդանեացն՝ եւ ի Տէր Հանգուցեալոցն. Ընդ որս եւս յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս մեր զվերագրեալ իօթայ Քանանի որդւոց ընկերսն. Աւետիքի որդի Զաքարիան, Եսդուբի որդի Մկրտումն, եւ Աւետիքի որդի լուսաւորի Զազարիան. զծնողս եւ զայլ ամենայն արեանառու մերձաւորս նոցա. զկենդանիսն՝ եւ ի Քրիստոս Հանգուցեալսն:

Վերստին յիշեցէք ի ընթերցանդ յաղօթս մեր զվերոյ Համեղարարոյ, քաղցրաբան, չքնաղբիմաց՝ եւ նորարորդով մանուկն լուսաւորի Զազարիոս. զի նա եղև առիթ՝ եւ պատճառ այս փոքրագիր Սաղմոսարանիս տպագրութեան. բայց՝ ոչ ցաւոյս, կամեցեալ նա յերկրէն Դանիւլ նաւել ի Հրեղիկո, նաւակոծ ամպրոպացն Հանդիպեալ, նաւն ի բթալի ալեացն բեկեալ, եւ որք ի նաւին էին ընդ ազնուարարոյ Զազարիոսին ամենի ծփանօքն տատանեալ՝ լինին ի ծովն խորասուզեալ:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

223-2

1713

Ո Տ Ա Ն Ա Ի Ո Ր

ԲԱՐԵՊԱՇՏԻ ԹԱԳԱԽՈՐԻՆ ՀԱՅՈՑ ՀԵԹՄՈՑ

Որ ծառայեալս եմ բիրտ այստից,
կապեալ տոռամբ Հար շղթայից:
Առ ի մեղաց գոյով տիրեալ,
եւ ներհակաց ներքոյ անկեալ:

Յիս յարձակմամբ անասնակամբ,
իշխեմ մտացս բամակամ:
Եւ ըստ նեխեալ գերեզմանին,
Բռով արտախնէ իմ պանունին:

Հերում անուամբ լոկ թագաւոր,
Ներքոյ աղքատ եւ պարտաւոր.
Քանզի կռչիմ իշխամ հալաց,
Բայց եւ իշխիմ յայստից իմաց:

Հոգւոյս ցաւոց դեղ յարեալայ՝
Զայն հեծուքեամ զգիրս այս ստացայ.
Ինձ ողբալոյ լինիլ ստարար,
Ծուլիս խթիչ միշտ անդադար:

Ընդստուցիչ թմբեալս ոգւոյ,
Իբրու խթամ հեղզ անառնոյ.
Կամ հեղեղաւ ընկզմելոյ,
Ճեղ ի ցամաք գծեռն իւր ձգելոյ:

Ստացայ անկեալս եւ չարաչար,
Կաւօք ի սուգ անմխիթար.
Պատճառ սովին զԱստուած յիշել,
Եւ ընդ Դաւթի ուրախ լինիլ:

Նաեւ յապայս գոյ յիշատակ
Ինձ եւ իմացն առ հասարակ.
Եւ ի լինիլ պատճառ բարեաց
Ձեզ ազօրից պարապողաց:

Որոյ գրութիւնս աւարտեցաւ
Մինչ մեր ամացս թիւ լցաւ.
Եօթնհարիւր ընդ քառասնի,
Եւ այլ չորից հայոց բուռի:

Յորում ի սոյն ժամանակի
Պէտպէս տեսաք գործ յիշելի.
Զոր ի նախկի սկսեալ սկզբամբ,
Համառօտեմք ձերոց անձամբ:

Մերոյ տոհմիս որ հայկազմի,
Իշխանութիւն այն մեծ նախնի,
Ի յայլագեաց ստրկացեալ
Եւ բուն գաւառն իսպառ քանդեալ:

Յայն հեղեղէ Ռուբէն գերծեալ,
Որ ի Գագկայն գարմէ սերեալ.
Իբրու տապանն այն Նոյի,
Էբաց գերկիրս այս մեր տոհմի:

Սա զկոստանդին ծնաւ որդի,
Զհայր Թորոսի եւ Լէօնի.
Եւ հայր գորդի փոխանորդեալ,
Յետ կոստանդեայ Թորոս տիրեալ:

Ապայ Լէօն պայազատեալ,
Այն որ երեք որդւով ծաղկեալ.
Քանզի Թորոս եւ Ստեփանէ
Ընդ Մլեհի ծնան ի նմանէ:

Յետ տիրելոյ միմեանց զկնի,
Ծնաւ Ստեփանէ երկու որդի.
Մկուրէն երէցն որ նախ տիրեաց,
Ապայ զԼէօն որ յաջորդեաց:

Սա զխափանեալ թագքն նախնի,
Նոր նորոգեաց մերոյ ազգի.
Որպէս Պարոյրն որ դրուատի,
Թագաւորեաց քաջս այս արի:

Զապլլ դշտայ դուստր սորա,
Զուգեալ տիրեաց զկնի նորա.
Սա արքային Հերմոյ լծեալ,
ԶԼէօն արքայ հայրն իմ ծնեալ:

Որ վասն ազգիս մեր եւ երկրի
Զանձն իւր դնելով չոքաւ գերի.
Իսրայիլի զոյգ պառտուցաւ,
Յեղիպտոսէ Տերամբ դարձաւ:

Ի բազմառոյ ծիմամս տլեաց
Յորում աշխարհ կայր յայլագեաց.
Եւ մանաւանդ ի գոռոզէն՝
Յեզիպտացոց բռնաւորէն:

Որ շուրջ զմեզ դրացեաց տիրեաց,
 Եւ գնտիւք մեծն աւերեաց.
 Զբազում ամբոցս ըմբռնելով
 Եւ գրիստռնեայս կոտորելով:

Որ եւ յաշխարհ մեր արշաւէր,
 Երիցս անգամ զայս գում գործէր.
 Սակայն պահել հայրն իմ ջանաց,
 Զագգս եւ գերկիր յիս փոխանցեաց:

Իսկ առ իմեւ յամախեցիմ
 Մեծ արհաւիրք երկիւղագին.
 Զի թշնամիքն զօրացեալ
 Եւ Տրապոզեաց նախկին տիրեալ:

Եղեւ խաւար մեզ անհնարին,
 Անխիթար սուգ ցաւագին.
 Քանզի առին զհազաւն Ագգայ
 Եւ ըզբոլորսն արք ընդ նմա:

Տեսին թէ չէ ոք օգնական՝
 Եւ ոչ ինքեանց ինչ ներհակամ.
 Զի յարս էաք մեք ազատում՝
 Ազգ մետոզացն հեղցացան:

Զայս առաւել յոխորտացեալ,
 Զմեզ որսային զազանացեալ.
 Որք զօրս անթիւս գումարեցին,
 Զնջել զմեզ ամենմեկին:

Որպէս առիւծ մորնչելով,
 Զմեզ յորովայնս համարելով.
 Զի այն գթած Տէրն այց առնէր,
 Զագգս եւ զգաւառ հրաշիւք փրկէր:

Եւ աշտորիկ միջնորդ լինէր,
 Որ մեր գթած նախահայրն էր.
 Գորովարար մեզ վշտակցեալ՝
 Գրիգորիոս սուրբն երանեալ:

Որ վասն մեր կրեաց նախկին
 Զկիրս տանջանացն եւ զվիրապին.
 Այժմ զմեզաց մեր պատուհաս
 Զգամ խրատուն արժամահաս:

Ի բաց ի մէջ առ դարձուցեալ,
 Յինքն եւ յաթոռն իւր ընկալեալ.
 Հովիւն եղ գանձն ընդ ոչխարաց,
 Մատնեալ գոսկերս իւր նշխարաց:

Քանզի գոռոգն այն խոտորէր,
 Եւ գողեակ հօրն պաշարէր.
 Ասեմ գկայն Հոսմայակամ՝
 Զհայրապետաց մեր նստարան:

Զոր եւ յիշելն է ողբալի,
 Աղէտ, կսկիծ, հառ դողալի.
 Քանզի տիրեալ ի սուր մշշէր՝
 Ողորմելի գերիւ վարէր:

Նարսպարգան մոր կատաղէր,
 Քանզի գտանարն հրդեհէր.
 Զհայրապետն սուրբ զգուեր,
 Ըզբորութեան կանն գերէր:

Որում եւ թաք աջոյն յայտնէր,
 Ընդ Բաղտատար գնտ տաքագրէր.
 Մինչդեռ հարնիւքն իւրով լըրէր,
 Պզծել զանօթն այն որ աւուր էր:

Քանզի զփոխն էառ յանձին,
 Որպէս գերօգ տապանակին.
 Եւ այժմ կան դեռ հարուածեալք,
 Անձամք յանձինս բաժանեալք:

Իսկ մեք շնորհիւ պահեալք եղեաք,
 Որպէս ճննդուկք յորսոյ գերծաք.
 Զի որդայրքն փշրեցաւ՝
 Որով օրհնեմք զգութն անբաւ:

Պատմեմ եւ զայլ ինչ յիշելի,
 Ի մերս եղեալ ժողմանակի.
 Պատմել որդւոց ձեր գինի,
 Ի յօրինակ զգուշալի:

Ի քառասուն եւ մի թուի,
 Որ ընդ եօթեանցն է հարիւրի,
 Եղեւ ոմանց յամառութիւն՝
 Ի սուրբ Զատիկէն մոլորութիւն:

Որք եւ ամօք չհաւարէին,
 Զի ընդ Նեստորոն դաւէին.
 Եւ յընդհանուր եկեղեցւոյ
 Պատառէին յախտ հերձուածոյ:

Քանզի զվեց Ապրիլին
 Որ ճշմարիտ էր օր Զատիկն,
 Ի բաց թողուլ բաջաղէին,
 Զերեհտասան օրն ընտրէին:

Իսկ մեք գուղիզն դատեցաք,
Լինիլ ժողով յօժարեցաք,
Բնեցի գգիրս աղաչեցաք,
Եւ զոր ստուգի յանձին կայաք:

Յայնժամ եկեալ ի միասին,
Հանուր լրմամբ եկեղեցին.
Ձկատուածաշունչ գիրս բնեցցին՝
Զբանս աուրք հարցն ի մէջ ածին:

Եւ անգստին ճշգրտեցաւ,
Արդարութիւն խնդրոյն ցուցաւ,
Որով հրաման կանօնեցաւ,
Տօնել ի վեցն հաւատեաւ:

Բանցի աուրք գիրքն Մօսէսի
Ղարեբտասանն օրն լուսնի
Տօն ցուցանէ հեռոյն Ջատկի,
Եւ այս բազմօք անդ հաստատի:

Իսկ նոր կտակս Աստուածային,
ՁԵՒԱՌԱՆՈՒՄ ասէ գալ ի Ջատկին.
Եւ անդ խաչեալ յայդ Ուրբաթին,
Յարեաւ յետ այնմ ի յերբորդին:

Որով քէ օրն եին Ջատկի
Պատահեցցի կիրակէի,
Զի խաչելոյն օր հանդիպի,
Փոխի ի միւսն որ գկնի:

Ապա քէ մէջ շաբաթու գայ,
Հուզ կիրակէն իւր Ջատկանայ,
Որպէս կանօնն է Նիկիայ,
Եւ ամենայն հարց ըստ նորա:

Եւ գայս կիրեղ ասէ յայտնի,
Ընդ այլ բազմաց հարցն խմբի,
Զի խաչելոյն օր Գրիստոսի
Ձորեբտասան դիպաւ լուսնի:

Ջայս Դիանէսիս պատմէ,
Եւ Եսէրի քաջ վկայէ,
Եւ միւս կիրեղ համաձայնի՝
Ի վեց տասան գլխանին տալէ:

Ձորեբտասանն էր յայս ամի,
Թօրն մեծի Ձորեքշաբթի,
Ուր եւ հրէից բոլոր խմբի,
Տեսաք առնել գտօն Ջատկի:

Իսկ կիրակէն որ գկնի,
Ուր եւ տասանց օր էր լուսնի.
Գնացեալ ազատ յամենայնի,
Օր Յարութեան էր ստոյգ Ջատկի:

Ջայս իմաստնօք յոյժ բնեցաք,
Յատեղագէտսն քաջ հարցաք,
Յետոյ գլուսինն աշօք տեսաք՝
Թէեւ գրօք վաղ հաւատացաք:

Այլեւ հրէիւք ճշմարտեցաւ,
Զի հինգ շաբաթն լրացաւ,
Ի Շաբաթ մեծ լրումն եղաւ,
Ուղիղ Ջատկին տօնեցաւ:

Յորում բոլոր ազգք որ ի նոյն,
Միաբանեալ եղին ուղղոյն:

Որդ գպատմեալս տակաւում
Եղարաք սիրով ընկալարում.
Եւ գրեց յիշել մի մտանայք,
Ուր յազօթելն քաղցրանայք:

Եւ մանաւանդ գծնօղսն զիմ,
Յիշել, ով տնարք, առ ձեզ ժողով.
Ընդ արքայ հօրն իմ Լեւոնի,
Զկեռան դշտոյ մայրի՞մ թարի:

Բոլոր նախնեօք որ գկնի,
Համայն գարմիւք ազգատոհմի,
Մաղբիւր հալցել Տէրն Յիսուսի,
Տալ քաւութիւն մերոյն պարտի:

Եւ ձեզ կրկին փոխատրեցի
Ողորմութիւն անգրաւելի,
Զի մեզ եւ ձեզ առատասցի
Յօղ վտակաց նորա շնորհի:

Որինն զմա ընդ Հօրն իւրում,
Եւ ընդ Հոգւոյն իւրոյ սրբում,
Միշտ եւ յաւէտ եւ յապառնում,
Զերեսն ի մի բնութեան մայնում:

«ԱՍՏՈՒԱՆՄԱՇՈՒՆԶ»,
Ամսդեբտամ, 1966,
Էջ 829-830:

ՅՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆ

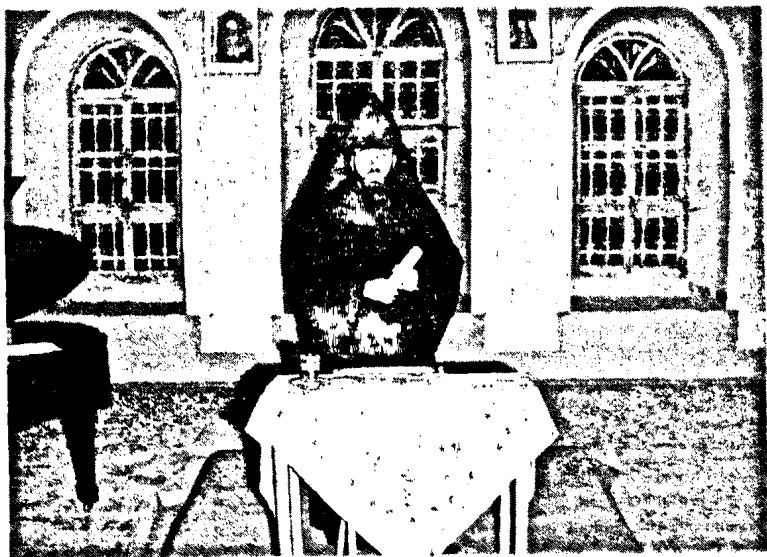
ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՌԱՋԻՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԵՐՐՈՐԴԻ ԴԱՐԱԴԱՐՁԻՆ ԱՌԻԹՈՎ



1966 տարեշրջանի ընթացքին նշելի յո-
րելեաններու ամենէն կարեւորն ու մեծա-
գոյնը՝ անտարակոյս Աստուածաշունչի հա-
յերէն առաջին տպագրութեան հրեփա-
րիւրամեակն է։ Թուական մը, որ մեր ժո-
ղովորդի մշակոյթի պատմութեան մէջ
փառաւոր հանգրտան մըն է եւ ընդարձակ

ամեակի յորելինական հանդիսութիւն մը,
որ տեղի ունեցաւ Կիրակի, 6 Մարտ 1966,
հրեկոյեան ժամը 8-ին, ժառանգաւորաց
վարժարանի ձեմարանին մէջ, խուռն բազ-
մութեան մը ներկայութեան։

Հանդիսութեան կը նախագահէր Պատ-
րիարք Ս. Հայրը, Ն. Ամենապատուութիւն



Կը բանախօսէ Հոգշ. Տ. Ներսէս վրդ. Բապունեան։

շարժումի մը գեղեցիկ սկզբնաւորութիւնը։
Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի
ժառանգաւորաց վարժարանի եւ ընծայա-
րանի Տեսչութիւնը, գովելի գաղափարը
ունեցած էր կազմակերպելու երեփաբիր-

Տ. Նալչէ Ս. Արքեպս. Տէրտէրեան, ի
գլուխ Միաբանութեան։

Յորելինական այս հաւաքոյթը բացաւ
Գեորգ. Տ. Շահէ Նպս. Ամէմեան, որ շնչոնց
թէ Աստուածաշունչի 1666-ի տպագրու-

քեան մէջ երեք գլխաւոր իրողութիւններ ակնբախ էին. նոյնիմէն Ս. Գրքի տպագրութիւնը, որուն շնորհիւ Սուրբ Մատեանը կը դադարէր միայն եկեղեցիներու մէջ գործածուող անմատչելի գիրք մը ըլլալէ աւելի դառնար ժողովուրդին սեփականութիւնը՝ այսպէս Աստուծոյ խօսքը տանելով ամէն տեղ

Յ. Սրկ. Թօփայեանի կողմէ Առակաց գիրքէն կատարուած ընթերցումէ մը ետք, ժառանգաւոր սաներ երգեցին «Որք Զարդարեցին» շարականը, ղեկավարութեամբ Պրմ. Ս. Գալայեանի:

Առաջին բանախօսն էր Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի Տեսուչ Հոգշ.



Ն. Ամենապատուութիւն Պատրիարք Սրբազան Հայրը,

Միաբանութեան անդամներուն հետ, հանդէպ աւարտին:

եւ բոլոր սրտերէն ներս: Երկրորդ՝ տփուքան աշխատանքը, որով Հայ տպագրութեան պատմութեան մէջ կ'իրագործուէր մեծ նշանում մը, երկար ժամանակ անգործացելի մնացած: Եւ վերջապէս երրորդ՝ որ այդ հսկայ ճիգը կ'ըլլար Հայ եկեղեցականի մը միջոցաւ, որ, հաւատարիմ Հայաստանեայց եկեղեցիի աւանդութիւններուն եւ հայրենասնուէր ոգիին՝ մեծամեծ տառապանքներով կը յաջողէր իր ծրագիրները իրագործել:

Ընծայարանի Գ. կարգի ռուսնոց Բարշ.

Տ. Ներսէս վրդ. Բապունեան, որ խօսեցաւ Յաւիտեանական Մատեանին՝ Աստուածաշունչին մասին (սոյն բանախօսութիւնը կը տպագրուի «ՍԻՈՆ»ի ներկայ քիւիմ մէջ):

Պրմ. Վ. Գալայեանի կողմէ դաշնակի վրայ կատարուած Շօրէի Nocturne-էն (Օր. 9, No. 2) ետք, ժառանգաւոր սաներ խմբային արտասանութեամբ ձեռով կատարեցին Յ. Օշականի «Աստուծոյ Շունչով»ը, իսկ Տկն. Ա. Սահկար մեներգեց Շ. Պերպրեանի «Լուսաւորչի Կանթեղը»:

Հայերէն Աստուածաշունչի տպագրիչ եւ

Հայ տպագրութեան մեծ վաստակաւոր Ռուսիայի վարդապետ Երեւանցիի կեանքն ու գործը հանգամանօրէն ներկայացուց Պրն. Մ. Քէօսէեան, վեր առնելով անոր տպագրական գործունէութեան գլխաւոր երեսներն ու հանգրուանները, եւ միաժամանակ բարձր գնահատելով Երեւանցիի եւ աշխատակիցներու ժառանգ ձգած վաստակը:

Օրդ. Լ. Մկրտիչեանի կողմէ երգուած Վ. Պէտէլեանի «Զօն»էն եւ ժառանգաւոր սաներու «Խօսք Իմ Որդուն» (Հ. Պէրպլեւանի) խմբերգէն ետք, Տ. Շահէ Սրբազան հրաւիրեց Պատրիարք Ս. Հայրը՝ փակման խօսքը ընելու:

Ն. Ամենապատուութիւնը կարն բայց կուտ քանի մը խօսքով բացատրեց թէ ինչպէ՛ս մեր հոգեկան ու իմացական ժառանգութիւնը, Հայ Մշակույթը արդիւնք է մե-

ծագոյն գոհազուրկման եւ անհատում սիրոյ ու պաշտամունքի: Վերջացնելէ առաջ եւ որպէս լաւագոյն օրինակ՝ յիշեց պարագան այն Հայ առեւտրականին, որ Հալէպ կ'երթայ ընտանիքին համար պարէն գնելու եւ շուկային մէջ տեսնելով բիրտ մը որ հայերէն ձեռագիր Աստուածաշունչ մը կը ծախէր՝ իր ունեցած ամբողջ դրամով կը գնէ, ուրախ սրտով կը վերադառնայ հայրենի գիւղ եւ կ'ըսէ իրեն սպասող ընտանիքի անդամներուն. «Պարէն չրերի՝ որովհետեւ միշտ պ միջոցը ունիմ կշտանալու եւ ապրելու, մինչդեռ այս բերածս մեր հոգիի հացն է եւ անգին է»:

Յօդելիմական շքեղ այս հանդիսութիւնը փակուեցաւ «Տէր Կեցօ» մագրերգով եւ Ամենապատու Պատրիարք Ս. Հօր «Պահպանիչ»ով:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՐԱՐԱԿԱԿԱՆ

	Ա. Գ.	Էջ
Աստուածաշունչը եւ Ոսկան երեւոյցի		58
Մականայեցւոց Գիրքերը	Յերոնիմէ 'Արքեպ. ՄԱՐՈՒԿԵԱՆ	58
Աստուածաշունչի Աշխարհաբար Թարգմանութեան Համար Երեւ Տեսակետներ	Գրիգոր Ա. ՍԱՐԱՖԻԱՆ	65
Ոսկանեան Աստուածաշունչը Ս. Գրոց Կանոնի Հայեցակէտէն	Ն. ԵՊՍ. ԵՈՎԱԿԱՆ	70
Ոսկանեան Աստուածաշունչի՝ Կանոնը	ՇԱՀԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ	72
Յաւիտեանական Մատենոց	ՆԵՐՍԵՀ ՎՐԴ. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ	78
Ս. Գրոց Կանոնական եւ երկրորդականոն Գիրքերը	ԴԱՆԻԷԼ ՎՐԴ. ՇԱՄԼԵԱՆ	83
Տպագրելի Աւետարանի	ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱՐ	88
Ոսկան երեւանցի, Հայ Տպագրութեան Մեծ Երախտաւորը	ԱՐԱՅ ԳԱՂԱՅՃԵԱՆ	89
Ոսկանի Աստուածաշունչին Փայտափորագրեալ Պատկերները	Յ. ԳԻՐԵՏԵԱՆ	105
Աստուածաշունչի Հայերէն Առաջին Տպագրութիւնը	ԲԱՐԱԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՕԺՃԵԱՆ	112
Հայ Առաջին Վաստակաւոր Տպագրիչները (ԺԶ.—ԺԷ. Դար)	ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ	116
Գեղոն Ու Տաղ Ի Պատիւ Հայ Մատենադարանի	ԱՐԱՍԼԱՄ ԱԼԻԲԵԱՆ	121
Ինքնակենսագրութիւն	ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՄԵԱՆԻ	127
Ոսկան երեւանցի եւ Նքա Տպագրական Գործը	Թրգմ. ԱՐՇԷՆ ԱՐՎ. ԱՅՎԱՅԵԱՆ	132
Տաղ Ոսկանայ վարդապետի Ասացեալ	Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ	138
«Գիրք Ազօրից. Մատենութիւնի Մաղբողականի» (Հատուած)	ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՄԵԱՆԻ	139
«Ոսկան երեւանցի» Վեպ. (Հատուած)	ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ	141
Յիշատակարաններ	Հրատ. Ա. Գ.	147
Ուսանաւոր Բարեպաշտի Թագաւորին Հայոց Հնքւոյ		174
Յոբիլիական Հանդիսութիւն Աստուածաշունչի Հայն- րէն Տպագրութեան Երրորդ Դարադարձին Առիթով		177
Բովանդակութիւն		180

Տա. «ՄԻՆԱՍԷՐ» վերաբերեալ աւելի բարեկարգութիւն հաւաքելու հետեւեալ հասցէին.—

MR. ARA KALAYDJIAN, REDACTION OF «SION»,

P. O. BOX 4001. JERUSALEM - JORDAN.

«ՍԻՈՆ»-ի տարեկան բաժնեգէծն է Ամերիկայի համար՝ 5 Տալար

բոլոր այլ երկրներու համար՝ 1 Սընթիւն

صنعا - بطريكية الارمن الارثوذكسي المدير والمحرر المسؤول - صاحب النشأة رئيس الاساقفة هايكازون أبراهيميان
فبراير - مارس ١٩٦٦ تطبع في مطبعة دير الارمن - القدس العدد ٢ - ٢